

CSAK MAGUNKBAN BÍZHATUNK

A TÖRÖK BILINCSBŐL VALÓ SZABADULÁS

REGÉNYES KORRAJZ
A XVIII. SZÁZADBÓL

ÍRTA:
GÁLFFY IGNÁC

KIADJA A MAGYAR JÖVŐ NYOMDAÜZEM ÉS LAPKIADÓ
VÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG MISKOLCON – 1927

ELŐSZÓ

Tanítványaimnak, félszáz évet elérő szolgálatom feledhetetlen társainak ajánlom ezt a könyvet.

Per spinas ad rosas. Töviseken keresztül a rózsákhoz. Ez volt a székelyudvarhelyi reform, kollégium pecsétjének körirata, a Bethlen-család kígyójától körítve. Ezt az iskolát is Bethlen-kollégiumnak neveztük, mert a nagyérdemű család egyik szép virágának násza előtt történt hirtelen elhunytá alkalmával, annak hozománya odaajándékozásából nyert nagyértékű adományból kelt életre. Az a történet, amely könyvünkben olvasható, ennek az iskolának XVIII. századbeli ifjúsága életéből van merítve, kapcsolatban a környék és részben az ország történetével. Az udvarhelyi középkort érintette a 48-iki szabadságharc korának hatása, meglengette az 1859-ben az olasz háborúból visszatért, az ekeszarvához munkába állott férfiak elbeszéléseinek szellője is, egészben azonban a független erdélyi életnek a XVIII. század elején kiformalódott állapota maradt meg a múlt század utolsó harmadáig. Aminek az itteni nép conservatív természetén kívül, elszigetelt, elhagyott állapota volt legfőbb oka. Közmondás, hogy a nagygalambfalvi gáton felül a harcsa s a mágánás nem él meg. Az anyaszék, tehát a nevezetes gáttól a Hargitáig terjedő Udvarhelyszék középkori életet élt. Az ország történetében is, akár a Kereszturfiúszéki, akár a Bardócszéki lakosság s családok képviselői sokkal nagyobb szerepet vittek, mint az anyaszékbeliek. Főurak, akik külföldi utakat tettek volna, s ebbeli útjukból tapasztalatokat hoztak volna, s újításokat kezdeményeztek volna, itt nem laktak. Még magam is első elemista koromban tanuja voltam ez állapot utolsó évének. Még lakója voltam tizedmagammal annak a diákszobának, amelynek tűzhelyén – a góc alatt – hasábfák égtek, ezek melegítették és világították a szobát, még tanuja voltam annak a takarékos gondnak, amellyel az akkori fényűző világítót, a fagygyúgyertyát a gócalja világával kímélték. Még hallgattam Pál úrnak, primáriusomnak elbeszélését az ősök viselt dolgairól, még ettem a közös tálból hetedmagammal a vacsorát, de már a gócalja körül összeült lakosság lelkébe, külső országból: Nagyenyedről vagy Ma-

rosvásárhelyről idejött idősebb diákok, jurátusok belecsepegtették az új kor vívmányiról hozott híradásokat. Csudálkozva hallottuk, hogy ott már nincs gócalja, nem fagygyúgyertya világít, hanem éveg (üveg) golyóbisba öntött fotogén, amit sokan gáznak hívtak, amibe fonalból sodrott spárga, vagy pántlika merül bé, s amelynek felső, kívül álló végét meggyújtják s a vagyonosabbak még éveg kürtöt is tesznek felibe, hogy ne kormozzon, és ne legyen nagyon bűdös. A következő szeptemberben, amikor újból bementünk az iskolába, már a legtöbb kamarában a gócalja helyett vaskályhát találtunk, s elrendelte az iskolai előljáróság, hogy fotogén lámpát kell közösen veni, s a szobát azzal kell világítani. A tantermekbe még nem került be a fotogén, még ketten-ketten egymásmelleit a padra csepegtetett fagygyúval odaragasztott gyertya mellett tanultunk reggel és este, de a rangosabbak – a városi mesterember-gyermekek – már miligyertyával dicsekedtek. Mi, falusi földbirtokos- és kiszgazda-fiúk ezeket még nem ismertük, de nem is telt ilyen drágaságra a szűken mért zsebpénzből.

Ezt az óriási haladást az 1866-iki háborúból hazahozott nagy eivilicációbeli tapasztalat hatása szülte. Beállott tehát itt is az újkor. Minden tanteremben, minden szobában helyet foglalt a fiit tő (vaskályha), a függőlámpa, a fotogén-világítás, a mosdótál, tehát már nem mosdottunk a szájunkból kifolyó s ott meglegített vízből.

Vége lett lassanként az oly kedves esteli elbeszéléseknek is, pedig azokból tanultuk meg a nagyapáinknak őseiktől és őseikről, maradékról-maradékra átadott történeteit, amint könyvünkben is olvasható. Itt ketős történet foly szemünk előtt, egyiket a szereplő ifjak csinálják, a másikat – amely ehhez hasonló – szokásosan, tanulság okáért elbeszéli Orbán primárius úr, vagy valamelyik szereplő család idősebb tagja. Ezek az elbeszélések aztán törökbuza-fosztáskor, vagy a fonókban ismételtetvén, köztudomásra jutnak, s azokat a lakosság legnagyobb része megismeri. Sokan feljegyzik, krónikák lesznek nyomukban s ezekből ered a mi történetünk is.

Most már a nagy háború nyomán a rózsás kert várfalhoz hasonló falai lerombolva, a virágdíszek letarolva, csak a tövisek vannak meg, amelyeket a tegnap született barbárnemzet még meghagyott, de hisszük, hogy ezeken a töviseken keresztül is meg fogjuk találni a kincseket, a rózsákat. „A porbahullott nép haza fel fog virulni még!” Per spinas ad rosas!

I.

A székelyudvarhelyi református kollégium egyik évének megnyitása a XVIII. század derekán. Baczka-madarasi Kiss Gergely rektor-professzor megjelenése.

A XVIII. század második felében Székelyudvarhely, mint a többi hozzá hasonló kis erdélyi város, inkább faluszerű volt. A Nagyküküllő balpartján és a franciskánusok mai zárdáján túl csak a Varga-patakig terjedt, azon túl a faluvégekhez hasonlóan cigánykovácsok, kerékgyártók kezdetleges szállásai idétlenkedtek. azok is inkább csak vásárok alkalmával láttak lakókat. A Varga-patakon túl a Székelytámad vára felé a Kóbori- és Várutcák, meg a Bethlen-utca kezdetei megvoltak, sőt a vár árkat, az úgynevezett Tó-utcát is már lakta egy pár ipart űző polgár. A Kőkeresztén felül a Szent-Imre felé csak néhány kocsmá zajongott. A város piactere, meg a Botos-utca (ma Kossuth) egész terjedelmében még a fejedelmek előtt megvolt. A reformátusok kollégiuma mai helyén egyszerű, félig fa-, félig kőépületben volt elhelyezve, a hátsó, déli oldal földszintje és első emelete kőből épített, máig is álló erős alkotás volt és megbírta, hogy később ráépítsék a második emeletet is. A többi, négyszögben épített, oldal földszintje roskadozó kőfal, az emeleti rész korhadt, dűledező faalkotmány volt. Mindennap lehetett ledülésétől és az abból bekövetkező szerencsétlenségtől félni. A tanulók nagyobb része akkor is bennlakó volt, de az iskolai év elején, október-november hóban sok ideig vesződtek a tanulók azzal, hogy hová költözzenek, mert a faépületbe senki sem akart menni, csak a földszinti kőfallal bíró sorokat választotta mindenki, ahol sem a tüztől, sem a bedüléstől nem kellett félni. Az iskolai év nem azért kezdődött novemberben, mintha az törvény lett volna, hanem azért, mert akkor az volt a szokás, hogy májusban, sőt részben

áprilisban hazavitték a tanulókat a mezei munkákban támadt nagy hiányok pótlása végett s ezek segítettek szüleiknek és mikor vége volt az összes gazdasági munkáknak, október végén, vagy november elején, mint fecskerajok, vonultak seregenként az iskola felé.

Udvarhely városával szemben, attól nyugat felé, a Küküllő jobb partján feküdt Szombatfalva kis község. A város és a falu között elterülő (most nagyrészen beépített) sík terület dűsan termő földjét, a törökbúza betakarítása után az ott legelő teliéncsorda lepte el, mert a nagyon kis határral bíró községnek legelője nem volt, hanem úgy segített magán, hogy a termőföldeket három részre osztotta, s egy harmadát ugarban tartván, az volt a csorda tavaszi legelője, másik harmadát őszi vetéssel hasznosította, amely rész a kalászosok (búza, rozs) learatása után beszabadult, s augusztus-szeptember hónapjaiban nyári legelővé alakult, ezalatt az ugar előkészítetett a vetésre, mivel innen az állatok a tarlóra menvén, a munkálatoknak semmi akadályja nem volt. Szeptember és októberben a tarlóról is lefogyott a legelni való, de október közepén felszabadult a harmadik rész, a tavaszakkal beültetett forduló, s legvégül a város és a falu közötti síkon fekvő úgynevezett rét, amely rendszerint kukoricával volt bevetve, vagy kaszálónak maradt, de október végén már onnan is minden terményt betakarított a lakosság. Ez lett az őszi legelő. Ezen a területen vezetett a völgyet beszegő domboldalon fekvő Szombatfalváról Udvarhelyre vivő országút, az úgynevezett sóútja. Azért nevezték így, mert a parajdi sóbányából ezen az úton szállították a sót a nyugatibb részekbe. Ezen az úton mindig látott az ember sóvidéki szekeret, vagy olyant, amely sót vitt Parajdról Udvarhelyre, vagy onnan tovább. Amikor a diákat a Sóvidékről (Parajd környékéről) Udvarhelyre hozták, rendszerint egész csoport szekér jött és a diákokkal együtt egy hónapi ételmen kívül ágyneműt, s ezen kívül sóárosoknak kősót is hoztak a szekeres gazdák, hogy ne menjen kárba az út. De ugyanez az eset fordult elő azokkal a szekerekkel is, amelyek Erdővidékéről, Háromszékről jöttek a város alsó feléi át, mert azok is a diákokat hozták ugyan seregestől, de hogy aie menjenek üresen Ima, átrándultak Parajdra és sóval megterhelve mentek igen sokszor haza. Azonban sem a délkeleti Iláromszék-erdőHddéki, sem a déli Keresztúr-segesvári rajok nemi jöttek előbb, híven betartották a be-

takarodás terminusát. Ezek a rajban való utazások valami kedves közösséget teremtettek az együtt utazó diáksereg lelkiületébe és az erdő-vidéki, a háromszéki, a sóvidéki diákseregek, valamint a kereszturfiuszéki ifjúság mind megannyi külön típusú alakult és magában zárt egységet képezett. Egy háromszéki diák vért áldozott másik háromszéki társáért, s ha híre jött, hogy a vargák (timárok), a diákok ősi ellenségei Zágoni Bede László urat – a nagy diák mind úr volt – megtámadták, azonnal hangos lett a háromszéki szobák tája az „ad arma” (fegyverre) kiáltástól s minden háromszéki, sőt jó szomszédság fejében az erdővidéki diák is fürgén ragadta fel gerundiumát (fűtykös) s ment a honmentő csatába. A vargasereg, meg a diáksapatok aztán elvégezték a maguk ügyét bíróság nélkül. Megtörtént néha, hogy a sóvidékiek, sőt a keresztúriak is segítségül siettek, mert nagy szégyen lett volna, hogy a csizmadiákkal megszorodott vargahad erőt vegyen a nemes tanuló ifjúságon. Zágoni Bede László urat aztán, igaz, hogy sokszor vérbeborítva, de mégis maradhatós állapotban, diadallal hozta haza a győztes ifjúság. Csupán az Udvarhelykörnyéki, az anyaszékből származott diákság nem volt ily szervezetbe tömörülve, azért ezek diadalairól nem maradt fenn dicsőítő ének. Pedig a patakfalvi, árvátfalvi ifjak, versenyezve a bögöziekkal, az iskolában minden vetélkedésben az elsők között voltak. Ebben a miliőben jó diáknak nemcsak az volt a meghatározott mértéke, hogy jól tanuljon, hanem az is, hogy erős, ügyes, barátjaiért élő-haló, ha kell törhetetlen verekedő is tudjon lenni. Méltatlanságot elkövetni nem volt soha szabad. Utolsó falatját is meg kellett osztani a többivel és ez annyira vérében volt az udvarhelyi diáknak, hogy társai kedvéért néha napokig éhezett, de amíg egynek volt ennivalója, a szomszéd nem éhezett soha. De aztán, ha baj volt, nem is hagyták egymást cserben...

1768 november első napjaiban is így mendegélt Szombatfárváról, a sóútján Udvarhely felé egy kis csapat diák. Kora reggeli órában, még alig lehetett látni, de már egész felszereléssel haladtak el a középúton felállított keresztfa alatt. Mindenikének nyakában tarisznya, vállán egy hasáb fa. Ruházatuk otthon készült fehér posztónadrág (a székely harisnyának hívja, s innen a vise-lőjük harisnyás neve), szürke posztóból készült felső ujjas, zeke. Nehéz csizma és mélyen a fejbe eső báránybórsapka. Mind-össze háromnál látunk fehér helyett szürke posztónadrágot és

zsinóros kabátot, egy kissé jobb szabással, az elébb említett fehér harisnya helyett. Egyébként a szürke posztónadrágot épen úgy otthon szőtté-varrta a gondos anya, mint a fehér harisnyát. A különbség az, hogy az úri renden lévők szürke *nadrágot* viseltek, a közszékelyek pedig (bár minden tekintetben olyan minőségű és szabású) fehér *harisnyának* nevezett nadrágot hordtak. A szürkenadrágos úrfiak nem vittek fát vállukon, de a csapat elején haladt három szekér fával megrakodva, amelyek Gálffy György szombatfalvi, Orbán János lengyelfalvi, Sknó Béla farcádi ifjak egész évi illetőségét szállították be az iskola faskamrájába. így a bennlakó, ha fogata és erdője volt, egyszerre adta be fatartozását; aki messziről való volt, társaival együtt vitte meg azt; de a bejárók mindennap vittek egy-egy hasábot a maguk osztályának tantermébe; az előbbieket benn lakván, a lakószoba részére adták a fűtőanyagot.

A társaság vezetője, Gálffy György, bár mehetett volna a szekéren is, együtt tartott a gyalogosokkal, s a kedvéért a másik két úrfi is besorakozott a társaságba és mondhatni, észre sem vehette volna senki a különbséget köztük, ha a kisebb diákok megkegyelmező megszólításából ez ki nem tűnt volna. Testvéri segnek nézte volna az ember őket, minthogy a valósággal az is volt, A legidősebb gondozta kivétel nélkül a kisebbeket és amikor beérkeztek a kollégium kapujához, a már előre lefoglalt szobába mentek, ahol nagyság szerint elhelyezte őket György úr, a nagyobb diák. A csapatban lévők közül heten bennlakók, négyen bejárók voltak, de a nappali időt mind a közös szobában töltötték. Ifjaink a kollégiumba beérkezvén, a legidősebb jelentkezett a rektorprofesszornál. Nagy volt a meglepetés, mert nem a régi jó ismerős Kovács József volt, immár a rektor, hanem új ember. Az előbb nevezett kiválóan tudós, derék igazgató, háromszéki születésű volt és ismerte a régi hagyományokat, s tudta volna, hogy Gálffy György apja az a szombatfalvi nemes, akinél minden időben otthont talált az udvarhelyi iskola tanítótestületének bármelyik tagja és ezek, akiket jurátusoknak hívtak (mert eskü alatt szolgálták egy-egy évig az egyes osztályok tanítói hivatalát), úgy mentek oda, mint atyjukhoz, ahol tanácsot és kalácsot egyaránt talált mindenikük. Kovács József előkelő családnál volt nevelő, aztán külföldön: a bázeli, utrechti, párizsi egyetemeken képezte

ki magát a tanári pályára. Itthon ugyanis nem volt tanári képző. A kollégium elvégzése után a jelesebb tanulókat visszatartották közianitónak, s már előbb a felsőbb osztályosokat alkalmazták privát tanítóul a kisebb és vagyonosabb tanulók mellé. A köztaníró, a jurátus előbb:csak egy évig működhetett és aztán vagy felsőbb iskolába (az enyedi tíheológiai kurzusra) vagy külföldre ment és onnan, mint akadémikus professzor jött haza. Az ily tanult ifjút aztán az erdélyi, vagy magyarországi ref. kollégiumok idejekorán siettek maguknak megnyerni, aztán egymástól elhódítani. Az udvarhelyi iskola még kezdetleges lévén, jeles igazgatóit egymás után vitték el hol Marosvásárhelyre, hol Enyedre, hol Kolozsvárra vagy Sárospatakra. így történt Kovács Józseffel is, akit nagy híre miatt egyszerre Sárospatakra és Enyedre is meghívták, ő azonban az enyedit fogadta el. Az udvarhelyi kollégiumban a fennálló nyolc osztály kettős tagozatba oszlott. Az alsó hat osztály felelt meg a középiskolai kurzusnak, a két felső a főiskolainak. Ez a két felső osztály sem volt szorosan meghatározott, hanem a négy évre beosztott tanítási anyagot úgy végezték, hogy ugyanazon osztály tanulói között voltak első és második, a második osztályban harmadik és negyedik évfolyamosok is. Épen mint most is, sok helyen csak váltakozva fordulnak elő az egyes osztályok, itt is úgy történt, hogy az egyik osztályban a felsőbb stúdiumok egy részét elvégezte pl. 16 diák, ezek a következő évben a tanulmányok másik csoportját tanulták, de ugyanekkor ennek a második csoportnak hallgatására beiratkozott és az előbbiekkal együtt hallgatta másik 15-17 diák, az előbbieket (másodévesek, az utóbbiak első évesek voltaik, így volt ez a harmad- és negyedévesekkel is. A stúdiumok nem egymáson épültek fel, önállóak voltak, s így hallgatásuk nem okozott nehézséget, mint pl. most mi okoz az egyetemen nehézséget, hogy a filozófiát, első, vagy másodéven hallgatja-e a tanárjelölt vagy megfordítva. Így ebben az időben az udvarhelyi kollégiumban a 6 osztályú középiskola (alsó tanfolyam) és 4 osztályú főiskola (főiskolai tanfolyami) csak 8 osztályban nyert tanítást és az alsó osztályok: elementaria, conjunctica, grammatika, syntaktika, poétika, rhetorika tanáriul az ezek felett álló főiskolai tagozat négyévi stúdiumait elvégzett jelesiebb diákok, mint köztanítók (publicus praeceptereik és jurátusok) szolgáltak, a felső két csoportba osztott tanfolyam tanárai csdk azok lehettek, akik

ezt a tanfolyamot sikeresen elvégezve külföldi akadémiákon bővítették ismereteiket. Az udvarhelyi kollégiumnak régi törekvése volt, hogy a két csoport részére két akadémikus professzora legyen, azért, kiváló rektorai már régen arra törekedtek, hogy a rektori tanszék mellé még egy második tanszékot állítsanak fel. Nagy takarékossgal és szorgos gyűjtéssel össze is hozták a megfelelő alapot, de az erdélyi főhatóságok, ennek az iskolának rohamos előhaladását irigy szemmel néző rosszakarói gáncoskodása miatt, nem engedték meg rendes tanári szék szervezését és csak lektori (segédtanári) tanszék szerveztetett. Azonban arra is akadémiai képzettségű tanárt hívtak és nyertek meg és lassanként sikerült annak rendes tanárrá való előléptetése. Az iskola rektora az iskola mellett, mondhatni beleépített lakásban lakott, s így az iskola feletti felügyeletet könnyen viselhette. De a hat köztanító és még más két Jurátus: a kontra és a senior, összesen tehát 8 tanítóerő bennlakott a kollégiumban és minden lakoszobában (kamarában) egyik-egyik mint primárius, felügyelői szerepet töltött be. Amely kamarának nem jutott jurátus primárius, ott a primáriusi tisztet egy-egy jelesebb főiskolás tanuló, azaz diák töltötte be. Szoros értelemben diáknak csak a főiskolás tanuló nevezetett. A hatodik osztály végével rigorosumot, diákfelvételi szigorlatot kellett tenni, csak ezeket illette meg a diák nevezet és ezeket aztán uraknak is szólították mindenütt még a professzorok is. Azonban a közéletben már a poétika és retorika (5. és 6.) osztály tanulóit is (diákoknak hívták az iskolán kívül. Ezért neveztük mi is előbb Gálffy Györgyöt és társait diákoknak, holott őket, még az alsóbb osztályba járó tanulók lévén, ily magas cím nem illette volna. Az oskolába belépven, mivel ismerőseink között a legidősebb is csak poéta volt, alárendelt szerepe miatt csak primáriussának útján érintkezhetett volna a rektor professzorral. Mégis nevezett ifjúnk abból az ismeretségből indulva ki, amelyben az ő atyja házában a tavalyi rektorral és a segédtanárral volt, bátorzkodott belépni a hatalmas úr irodájába, s tisztességtudóan köszönvén, előadta, hogy ők tizenegyen most megjelentek a tanulás folytatására, Azonban a szíves fogadtatás helyett fiatal emberünk szigorú feddést kapott: Miért jönnek ily későn! Hogy gondolják elvégezni azt a sok tanulni valót, amit a haladó idő előír! Avagy azt gondolják, hogy rövidebb az iskolai munka ideje, mint a búzatermésé?... Mit

szólna a gazda ahhoz, ha kellő előmunkálat nélkül az őszi buzát tavasszal, májusban vetnék el. Így nem lehet hazánknak a nyugati népek között számot tenni... No, ide ha (már itt vannak, jól van, de jövőre legyen vége ennek a rendetlenségnek, s legalább a még ezután jövőknek adjanak jó példát a rendszeretben. Jobb későn, mint soha és ha legényeknek tartjuk magunkat, legyünk értelmesebbek a kajla ökörnél, amelyik csak ostorral hajtható a munkára..

Az izmos, de középtermetű, piros arcú férfiú szemében felcsillant az a meleg láng, amit a lelkes diák azonnal megértett, megérzette azon át a szigorú szeretettel teljes apának jóakarátát és fejébe toluló indulatját lecsillapítván, gyermeki alázattól áthatott hangon kért bocsánatot a tudatlanságért, mely miatt és nem hanyagságból történt a késői jelentkezés, hiszen máskor még karácsony után is elegen jöttek üaz iskolába és most sincs még a többi kamarában öt tanuló sem, s ők azt hitték, hogy a legelsők között vannak. De ígérik, hogy ha a parancsolat az, jövőre hamarabb bégyülekeznek ők is.

Kiss Gergely professzor úr, megértvén az ifjú lelkében végbe ment változást, az akkori időben szokatlan kitérgetésképen, kezét nyújtott az ifjúnak s kérdezte, honnan való? Mióta tanul ebben az iskolában? S amikor meghallotta, hogy innen a szomszédból, egy futamodásnyi távolból való és az ifjú szavaiból azt is megértette, hogy a volt rektor és a többi tanári személyek eddigi személyes ismeretségére számítva bátorkodott egyenesen alkalmatlankodni érdemetlen személyében, a nagy tapasztalatú és nemes lelkű paedagógus meleg érdeklődéssel intézett számos újabb kérdést a neki tetsző ifjúhoz. Annak feleleteiből megtudván, hogy annak a kamarának, amelybe ő és társai beköltözni óhajtanak, sem primáriussa (szobafőnöke), sem secundáriussa még nincs itt, így míg egyfelől indokolt, hogy maga a legidősebb megjelent kamarás jelentkezik, másfelől világos, hogy ily körülmények között némi elismerésnek ki kell járnai a viszonyokhoz mérten legszorgalmasabb ifjúnak. Az elismerés nem is késett. Baekamadarasi Kiss Gergely tiszteletes és tudós rektor professzor úr karon fogta az ifjú vezért s vele együtt ment le az elfoglalandó kamara megvizsgálására.

Az iskola kapujában várta az ifjú sereg György úrfi küldetésének eredményét. A hosszú elmaradást már nem tudták mire magyarázni. Simó Béla már azt hitte, hogy nagyon korán jöttek s

vissza kell menni. Arra az esetre már előre örült, hogy otthon lehet a legközelebbi sertésölésnél s megtörülgette száját a lecsepegő zsírtól, sajnálattal nézve a többire, akik nem farcádiak lévén, nem is tudják, mi az az élvezet, amit a novemberi sertésölés nyújt.¹⁾ Orbán János az iskola üres voltát látván, szentül meg volt győződve, hogy ilyen szép és kellemes vadászidőben nem is szabad az iskolának megnyílni és már meg akarták fordítani a szekeret, hogy a visszatérő Gyuri ne sokáig várjon és még hazaérhessen a szilvaíz főzéséhez, amelynek előkészületeit látták átutazásuk alkalmával.²⁾ Az apróbb népség másféle, nagy jelentőségű problémán törte a fejét, de mindeniknek véget vetett Gyuri és egy előttük ismeretlen, rettentően hatalmas úr megérkezése. Szó szót követvén, megértették, hogy új világ lesz ezentúl. Új igazgató jön és más rend lesz. Kivételesen azonban nem vágják le senkinek a fülét, jövőre azonban nem szabad ily későn jönni, így elkésni. Most kivételesen elfoglalhatják a választott kamarát, annyival is inkább, mivel még senki sincs itt a diákok közül. Ők az elsők és ezért az előljáróság azt is megengedi, hogy, ha tetszik, jobb szobát is választhatnak annál, amelyet a múlt évben kijelöltek. Azonban a régi hagyományokat tisztelő ifjak erre bírhatók nem voltak, mert szerintük nem talál³⁾ az, hogy távol levőknek jogait megsértse valaki.

Kiss Gergely uram nagyot nézett és megértette, hogy itt is vannak törvények, ebben az elmaradt fészekben, amelyek lehetnek avultabbak a bázeli, göttingai, párisi egyetemek törvényeinél és szokásainál, de épen olyan tiszteletreméltók és becsületesek. Beleenyugodott, hogy a megjelent ifjak oda költözzenek, ahová az elmúlt év végén juszt nyertek. Nem is volt az rossz hely. Igaz, hogy az alsó sor balkéz felőli oldalán a legutolsó volt, de keleti napot kapott és legközelebb volt a tanulószobákhoz (tantermekhez). Kiss Gergely igazgató úr maga jelölte ki az egyes helyeket és egyúttal a nála jelentkezett, de ideiglenesen eltávozott két legfelső osztálybeli diákot: Kaindó Jánost primáriusnak, Pálffy Dénest secundáriusnak kinevezte, amíg azonban ezek megérkeznek, Gálffy Györgyöt a primárius-sággal megbízta és a felelősséget ráruházta.

¹⁾ A farcádiak rendszeren kereskedtek sertés aprólékkal és füstölt sertéshússal.

²⁾ A lengyelfalvi Orbánok mindig híres ló-tartók és vadászok voltak. A fejedelmeknek is ők szereztek háts paripákat.

³⁾ Székely szólam = nem tisztességes.

Amint Udvarhelyen meghallották, hogy diákok érkeztek (pedig ezt könnyen meghallhatták, mert este a kőbóri utcai és az alsó piaci kútnál megjelentek a vízhordó diákok, összesen egy-egy legény, az ott szintén vízhordás céljából megjelent házicselédék örvendve újságolták, hogy megjöttek a diákok) egyszerre vidám lett az egész város. Az összes udvarhelyi fiúk letették a nyári foglalkozások eszközeit, az iskola kapujához mentek s miután tényleg nagy sokaságú diák jött immár meg, bejelentették, hogy ők is immár bevonulnak az iskolába. A rettenetesen nagy szám ugyancsak abból a 11 diákból állott, akikkel Kiss rektor professzor úr elintézte a beszállásolás nagy ügyét, azonban az udvarhelyi lakosok gyermekei odaseregelvén, azokat is mindenki immár diáknak nézte s így tényleg megérkezett vagy hatvan diák, ami már nagy szám ilyen kis városban. Mivel másnap épen kedd és ez hetivásári nap volt, a boldogfalvi, bikafalvi, patakfalvi, árvátfalvi, bögyözi, keresztúri, sóvidéki szekeresek hazavitték a hírt, hogy „begyült immár a kollégium”, erre az említett falvakban lakó diákok mindannyian siettek begyülni és nemsokára eljöttek az erdővidéki és háromszéki rajok is. Megélnékült a nemes anyaváros.

Volt dolga rektor professzornak és segítő társai, a senior és kontra nem állhattak meg egy pillanatra sem. Hogy túlessenek a legelső dolgokon, a már megjelent jurátusok (osztálytanítók) között felosztották a lakószobák sorait, a különböző osztályokat oda-rendelték a vállalkozóknak s így a külső elrendezés meglévén, kezdetét vette a tanítás berendezése. Minden osztálytanító, az új igazgató utasítására, leigelőször próbairást rendezett és ja hasznavehető írással bírókat a grádusokban érdem szerint az első pad-sorba ültették és kijelentették, hogy ezentúl egy hétig meg fog-jak vizsgálni, hogy kik arravalók, hogy az új tanításnak meg-felelőleg bírjanak előhaladni, akik nem felelnek meg, azok egy osztállyal visszatételnek. Tehát két hétig a szépírás, az olvasás, a számvetés elemei, a szent énekek, az imádságok gyakorlandók a megfelelő mérték szerint és két hét múltán új osztályba való bésorozás lesz. Ez volt az első bemutatkozás Kiss Grgely rektor professzor úr részéről.

Nagy zsi bongás támadt. Szerencse, hogy a vidéki szekerek már haza mentek volt, mert – ha közel lettek volna -a tanu-lók legnagyobb része azonnal hazament volna... Hogy lehet olyat gondolni, hogy a nemes tanuló ifjúságot vizsgálat alá fog-

ják! Ilyen sohasem volt szokásban Udvarhelyen. A köztanítók főúrnok ismerték a tanulókat, nagyon jól megítélték, hogy akinek jobb ruhája van, az bizonyosan többet is tud, mint a harisnyás gyerek, minnek azt vizsgálni, ha a szeméből is látszik. Az a szegény gyerek még a szemébe sem mer nézni a jurátus úrnak, a Ferenczy Pál úr fia pedig minden gondolkozás nélkül beszélget akár a lovacról, akár a tehenekről, akár a búzáról, akár a cserfa felhasználásáról, míg a Józsa Péter fia sem a búzáról, sem a cserfáról nem beszélhet, mert talán nem is látott olyant soha. Náluk csak rozs, zab, haricska, fűzfa, bükk- vagy szilvafa van. Ámde Kiss Gergely úram ellenmondást nem tűrő energiával kijelentette, hogy a tudomány ezentúl, nem az ökrök Szarvánál kezdődik, hanem az olvasható szép írásnál és az értelmes olvasásnál... Hiábavaló lett volna, azonban Kiss úram akaratoskodása, de neki több volt nagy fejében, mint másoknak, s az első írásórán levelet íratott diktálás után a szülőiknek, amelyben megíratott, hogy „immár a guberniális hatóságok a nemes székely nemzet ifjainak kiválóságát a *világ* igazságtalan elmellőzésén felül, érdemük szerint méltányolni kívánván, elhatározták, hogy megismertetik mindenkivel, hogy a mi ifjaink a tudományokban, a közforgalomban lévő -ismeretekben semmiféle nációnál; nem alábbvalók, tehát ezentúl a végzett tanulmányokban elért eredményekről minden tanuló által írásos példákat, a felsőbb diákok által a főtanodában előadott kúrsus Kantor értelemben az előadást megörökítő jegyzetek leiratása által a tankönyvet pótló és a tanulmányok mibenlétét igazoló manuálisokat is mutatnak be az iskola nagyérdemű előjáróságának, a nagyérdemű szülőknök és a felesebb diákokét, a szebb írások példányait elküldik a külső országok universitásai és akadémiái előjáróságaihoz, hogy lássa meg az egész világ, hogy a székelyudvarhelyi kollégium semmiféle hazai és külföldi tanodánál nem alábbvaló. Így tehát, aki az udvarhelyi iskola főiskolai tanfolyamát elvégzi, a világ bármelyik akadémiáján is megállja a helyet. Kéri tehát a nemes székely nemzet összes jóérezésű szüleit, különöseinek pedig a nagyérdemű előjáróságot, hogy abban a jószándékban az iskola vezetését bölcs tanácsaikkal, jóakarattal támogatni ne sajnálják.”

Ezeket a leveleket aztán az osztálytanítók összeszedték és egyik tanuló írását a másíknak odaadták, hogy bírálják meg,

vajjon azokat a leveleket el lehetne-e küldeni pl. a göttingai egyetem, rektorának. Mivel azonban az egyik diák szigorúbb bírálója a másoknak, mint a professzor, az történt, hogy a levelek nem voltak mind elküldhetők. Visszaadattak tehát készítőiknek azzal a meghagyással, hogy két nap alatt szépen leírandók és amelyik legszebb lesz, azt épen a dicsőségesen uralkodó császárnénak küldik el, aki az udvarhelyi kollégiumot annakutána, akadémiává fogja tenni. Így tehát mindenki hozzájárulhat a kollégium becsületének emeléséhez. Azonkívül rektorprofesszor úr is pártfogásába veszi azt, aki ilyen nemes cselekedetet végez.

Két napon át az udvarhelyi kollégiumban minden gyermek, minden diák másolta a felébb olvadható levelet, a vége az lett, hogy vagy 2-3 tanuló osztályonként maga írt olvasható levelet, a többi a szegényebb diákokkal leíratta és azt nyújtotta be, de arról mindenik meggyőződött, hogy Kiss igazgató úr gyönyörű írásához hasonlítható írása egyiknek sincs. El is határozták, hogy ezentúl addig utánozzák írását, míg megközelítő tudományuk nem lesz ebben.

A beadott írások azután vizsgálat után osztályoztattak és íróik aszerint a grádusba besorozhatták. Végül aláírással ellátva, a szülőknek címezve, a legközelebbi kedden a hetivásárosok útján elküldettek. A legszebb írókét csakugyan elküldöttek a császárnénak, a guberniumnak, hogy aztán azok nem kapták meg, arról ki tehetett abban a bizonytalan időben.

A dolog lényege az volt, hogy minden osztályban megindult a munka. Írás, olvasás és számolás mellett a latin nyelv elemei, a vallás, az egyházi énekek és imák s már mindenki által megérthető tanulnivalók, mint bevezetők, lefoglalták az ifjúságot és a hozzá balsonló tudománnyal bíró osztálytanítókat. Így Kiss Gergelynek ideje maradt a tanulnivalók teljességének osztályonként való megállapításához, a leckerendbez és javaslatainak az iskolai eljáróság által való megerősítéséhez. Ebben a munkájában felhasználta a toll első ismerőseink munkáját, különösen Kandó János, Pálffy Dénes és Gálffy György segítségét, akik ezentúl állandó kedvencei voltak. A két első kivágó tudása és az utóbbival együtt odaadó szorgalmuk által ezt meg is érdemelték, de lassankint az egész kamara – amelyet Kiss iram szorgalmas tanulása jutalmául Göttingának nevezett – oly előhaladást tett a teendőik végzésében és a tanulmányokban, hogy mindenik használható

munkatársává vált a nagy embernek, akitől származik az udvarhelyi kollégium újjáalakulása.

Telt, múlt az idő. Az ifjak állandó elfoglaltságban voltak, mert Kiss igazgató úr a köztanítóik mindenikének: hétről-hétre kiadta a megfelelő tanítási anyagot, Időnkint összehívta őket és oly anyagból, amit minden osztályban kellett tanítani, megfelelő tanítási óráit tartott nekik, megmagyarázta a módszert, a kérdés-módját. A tanítás, a figyelem lekötésének, a házidolgozás vezetésének módját kellőbőpen megismertette, s ezt annál könnyebben végezhettk, mert tanító és tanuló mind az, iskolában lakván, az együttműködésnek semimi akadályja sem. volt.

Az alsó hat osztály tanítását ily módon a régebben is szokásban lévő eljárás némi megjavításával jó kerékvágásba hozta, a felsőbb osztályokkal azonban nagyon meggyűlt a baja. Két csoportba osztva tanulták a diák urak, de tanár csak egyedül maga volt és neki kellett minden tárgyat két osztályban tanítani. Ez ment volna valahogy oly módon, hogy az osztályokat felváltva tanította, azonban az idő így oly kevés lett, hogy kellő haladás nem volt. Szokásban, volt ugyan az, hogy a jelesebb diákokból az egyes stúdiumokok correpetálására tárgy vezető, praesesek alkalmaztattak, ezt a rendszert ő is fenntartotta. Így a tanulók elfoglaltsága itt is teljessé, lett, mert amit az egyik órában elmagyarázott egyik csoportnak, azt ismételtette és begyakorolta a következő órában az illető praeses. Ámde neki oly elfoglaltsága lett, hogy a napnak minden órájában tanítással kellett foglalkoznia s neon sok időt fordíthatott az alsóbb osztályok tanításának ellenőrzésére és irányítására. Nem szűnt meg ennél fogva sürgetni a második tanári állás rendszeresítését, addig is legalább a segédtanár, lektor meg választását. Ebben azonban nem volt szerencséje, mert, akit megválasztottak, az nem tudta helyét elfoglalni. Elvitték vagy lelkésznek, vagy más iskolához rendes tanárnak. Mégis, a régiekhez képest nagy előmenetelt tett az udvarhelyi iskola. Behozatott a rendszeres foglalkozás. Az osztálytanítók az egyes osztályok tanulóit 6-os, 8-as csoportokba osztották. Mindenik csoport, részére egy-egy jobb tanulót correpetálóknak kijelöltek. Ezt a correpetáló megbízást elfogadni mindenkinek kötelessége volt és amellet, hogy nagy kiüntetésnek tekintették, a tanulók részéről némi javadalmazásban is részesültek, ami elkelt mindenkinek, mert a székely ifjak

leggazdagabbja is szegény volt világi vagyonban. A javadalom leginkább élelmiszereik adományozásában állott, mert pénze jóformán senkinek sem volt, úgy, hogy emiatt tankönyveket sem tudtak venni és az osztály összes tanulói együtt sem tudták az osztály összes kézikönyveit egy-két példánynál többre megszerzeni. E mellett a régi könyveket, amelyek részben azonos tárgyúnak voltak, kiegészítőül használták, ami néha mulatságos vitakozásra szolgáltatott alapot.

A tankönyvek évről-évre használtatván és újabb megjegyzésekkel kibővítettven, mentől régebbiek voltak, annál nagyobb volt értékük. Némely könyvet már alig lehetett olvasni a sok jegyzettől, de mégis nagy érték volt, mert apáról fiúra, sőt unokára, unokaöcsre, késői rokonra szállt és a címlapon olvasható tulajdonosok, sorozata tett tanúságot a leszármazottak tanulmányairól. Kiss Gergely ezen is igyekezett segíteni, de a szegénység oly nagy volt, hogy sem felsőbb, sem városi, sem más segéllyel hem bírt könyveket szegezni. Így az iskola könyvtára is csak névleg volt könyvtár, ami könyv volt, az töhbnyre tankönyv volt és ha valami macénás egyet adományozott, annak nagylelkűségéről éveken át zengett a dicséret. Így a tanítás eredményességét leginkább abban biztosították, hogy a napi leckéket addig ismételtették, amíg majdnem mindenki tudta. Aztán időszakonként az eltanított nagyobb tananyag-csoportot áttekintő összefoglalásban újból átismételték, is az évet épen Kiss Gergely sürgetésére két félévre beosztva két vizsgával fejezték be, amikor minden diáknak minden tárgyból felelni kellett. A tanulók a megéjtett vizsgálat eredményeként új grádusba osztattak be. Első volt a legjobb diák és így sorban érdem szerint. Ez az érdem szerinti beosztás azt a jogot is adta az illetőnek, hogy mindenben elsőbb volt az utána következőnél. Nagyon fontos volt ennél-gva jól tanulni, mert azzal elsőbbség jutott minden választásnál, ami az élelmezésnél, lakásnál, a javadalmaknál sok előnyt jelentett és tisztességet is adott.⁴⁾

Az első két hét letelte után már készen volt az iskola átre-

*) A latin nyelv tanulását nagy szigorral szorgalmazták. A hét bizonyos napján csak latinul volt szabad egymáshoz szólni a 3-ik osztálytól kezdve. Reggel a legjobb diáknak odaadtak egy érmet (signum). Ha valaki magyarul szólt hozzá azonnal megkapta tőle a signumot. Ez aztán ugyanígy adta tovább, akinél este megtalálták, az büntetést kapott.

formált tanítási rendje. Tanerők hiánya miatt nem lehetett tökéletesen kiépíteni az intézetet. Az akadémiai tanfolyam nagyon kezdetleges volt, de az alsóbb osztályok, a mostani középiskolának megfelelő évfolyamok, az akkori viszonyokhoz képest dicséretes munkát végeztek. Ebben is inkább a régi hagyományok éreztették befolyásukat. Az iskola lakossága zárt társadalom, egy család volt, ahol minden idősebb diák gondja alá vette az ifjabbakat és ebben a rendszer épp utasította is őket arra.

Az egyes kamarák lakói között rendszerint csak egy, legfeljebb két, egy osztályába járó diák volt. Az idősebbik, a jobb tanuló szobafőnök (primárius), a második sekundárinus (helyettes főnök) volt. A 6-ik osztályból már 1-2 tanuló csatlakozott azo k-lioz és ezt legjobbjá volt a te rtiárius, hogy így a középiskolai tanulók apránként belejöjjenek a vezetésibe, s ne legyen egészen újság a szobák kormányzása, Az említett 3-4 ifjúhoz még 6-7 kisebb tanuló jöhetett, egy, hogy egy kamarában rendszerint tíz tanuló lakott. Ezek között hét a jóbmódúak sorából a maga költségén élt, a többi bánom, szegény (többnyire pap vagy tanító gyermeke, vagy árvája) tanuló eltartására az előbbiekből hat volt kötelezve, a legidősebb, ha anyagi viszonyai követelték, fel volt mentve a szegény tanulók tartásától, e helyett valamely szolgálattal váltotta meg ezt a kötelezettséget. Ugyanis az ingyenes három tanuló rendszerint csak az alsóbb osztályokból való lehetett, diák sohasem, mert ebbe a sorba csak olyanok jöhettek, akik vagy saját vagyonukból, vagy az iskolánál részükre juttatott javadalmak vagy kisebb hivatalokból oly jövedelmet tudtak szerezni, hogy abból a különben is csekély kiadásokat fedezni bírták. Az évi kiadás nagyon csekély volt, mert a régi jó igazgatók buzgóságából az iskola végzett tanítványai, amint maguk urai lettek és számos, telkes jöltévő az évek során alapítványi összegeket raktak össze, amelyekből minden diák, hacsak nagyon vagyonos nem volt, vagy rosszul némi tanult, naponként cipót, a jobb módúak ehelyett cipópénzt kaptak. Ezen kívül magántanítói foglalkozásiból mindenki, aki arra vállalkozott, az akkori viszonyoknak megfelelő oly összeget kapott, hogy az iskolai csekély kiadást fedezhette. Az alsóbb osztályok elvégzése, sőt már a negyedik osztályé elég minősítés volt arra, hogy az illető tanuló valamelyik református faluban kántori és tanítói állást kaphasson. A szegény sorsú tanulók amúgy is csak későn

fogtak a tanúhoz, amíg a jobbmódúak 8-9 éves korukban, már a falusi iskolából bejöttek az első (az elementaria) osztályba, a szegényebbek sokszor 14 évesek is voltak, amikor ez nekik lehetővé vált. Tehát, 17-18 évesek voltak, amikor a negyedik középiskolai osztályt elvégezték s innen eltávoztak. Így már a 5-ik, 6-ik osztályba csak a jobbmódúak jöttek fel, s itt kevés, többnyire árva fiú volt ráutalva, hogy eltartott sorba álljon. Az eltartást nem ingyen kapták. Személyes szolgálatot kellett ezért teljesíteni. Ezek voltak az úgynevezett diákszolgák. A Primarius felügyelt az egész kamara mindenféle rendjére. Számbavette a kisebbek pénzét, ételneműit, ruháját s épen Kiss Gergely kezdeményezésére a kisebbek pénzét magához vette és azok által vezetett jegyzék mellett kezelte. Így nem költhettek el minden haszontalanságra. Felügyelt arra, hogy tanulmányainkat rendesen végezzék. Azérfé laz alsóbb osztályosoknál már egy-egy osztályhói több tanuló volt együtt, hogy a primarius naponként este 5 és 6 óra között egy órát a holnapi lecke előkészítésére velük foglalkozhassak. Esetileg íreggel is a rendes órák megkezdése előtt számbavette, hogy tudják-e a kitézött anyagot. A módosabb tanulók fizettek ezért egy évre 4-5 forintot, a szegényebbek ingyenesek voltak. A imagántanulás mindenkire kötelező volt abban az időben, még a hatodik osztályban is, csak később (1870-ben) mentették fél az 5-6-ik osztályosokat, de annyira vérré vált ez a magánoktatási, inkább felügyeleti kötelezettség, hogy amikor később az 5-6-ik osztály felmentetett ez alól, a legtöbb szülő nem szívesen vette, azt mondván, hogy ebben a serdülő, veszedelmes korban van leginkább szükség a Vezetésre. (Az ekkori vezető tanár felfogása pedig az volt, hogy most kell megszokni az önállóságot. Ki nem arra való, hogy meggondolja ebben a korban teendőinek helyes módját, hadd hulljon. És csakugyan sokan el is hulltak, mert a 15 éves ifjú bizony még rá van utalva az ellenőrzésre és irányításra.) Kiss Gergely uram is így gondolkodott és a 15-18 éves ifjakat a legérdemesebb jurátusokra bízta, akik aztán vasszigorral vezették őket át a diáki életbe. Épen ezért ezek rendszerint olyan primariusokhoz osztattak be, akik köztanítói, vagy mint kontra, vagy senior tanári státusba tartoztak.

A szekundárius kötelessége volt a szobai tisztaságra való felügyelet. A tisztogatás, a padozat felmosatása, az étkezés tiszta-

sága, az ételmaradékok megfelelő elosztása, a fűtési időben a fűtő szolga ellenőrzése az ő dolga volt. A tertiárius a maga feladatát időnként kapta a primáriustól. Ha a primárius valamely ok miatt nem végezhetette feladatát, a sze kundárius helyettesítette, ezt pedig a tertiárius.

A rendes tanítás délután 4 órakor véget ért, ekkor egy óráig a tanulók játszódtak az iskola udvarán. 5 órakor mindenki az osztály tantermébe, vagy akiknek nem az osztályfőnök volt a magántanítója, ennek lakószobájába ment és egy óra hosszát foglalkoztak a tanulni valókkal, legtöbbszörre latinnal. Hat órakor mindenki a lakószobájába ment és vacsorázott. A szoba közepén állott a közös asztal (publika). E körül ült az összes ifjúság. A primárius ült az asztalfőn, jobbra tőle a szekundárius, balra a tertiárius és a többi érdem szerint sorba. És pedig a szolgatanuló amellet a két tanuló mellett ült, akiktől nyerte ellátását és, ha ő volt a jobb tanuló, loi ült elől és a gazda utána. A primárius felügyelete alatt kiosztották az ennivalókat. Ez bizony tarisznyából került ki. A szülők egy hétre való ennivalót (a távolabbiak hosszabb időre) adtak a tarisznyáiba. A jobb módúak jobbat, a szegényebbek kevésbé jót. De mindez egyszerre került az asztalra. Így aztán, amikor a primárius látta, hogy valamelyik kisebb tanulónak valami jó ennivalója van, szívesen vette, ha megkínálták. Ez a kínálgatás aztán kölcsönös lett, s addig-addig kínálgatták egymást, hogy az ennivaló néha már az ötödik napon elfogyott és a tanulónak a hatodik és hetedik napon már csak az iskolától járó cipó maradt. Vagy száraz kenyér, ha nem kapott cipót. Ilyenkor aztán, télen este, reggel és délben kenyeret pirítottak, azt vízzel leöntötték, sóval megszózták és ez volt a kitűnő eledel. Ezt látta meg Kiss Gergely rektor-professzor úr, s azonnal elhatározta, hogy segít a dolgon. Mivel egyeseknek azelőtt is voltak a városban gazdaasszonyaik, összejárta ezeket és felkérte vállalnának több főzést is. Amikor ezekkel rendben volt, kiadta rendeletben, hogy a karácsonyi vakáció után minden ebédre főtt ételt kell enni. E végre a szobákba mindenüvé egyformán 7 fizető és 3 ingyenes lakót osztott be. A fizetőket úgy rendezte el, hogy mindenik egy-egy nap ebédre 2 font (1 kg. 20 dkg.) húsból levest főzet, ehhez a gazdaasszony ad hozzávalót (laskatésztát, gyöngy- vagy másféle kását stb.) és azt a lakószobába beviszi a szolgatanulók valamelyike. Ott aztán

mindeniknek legyen evőeszköze s tányérja, amelyre szétosztják, s együttesen megeszik. Ezt expositionak, röviden expó-nak nevezték és attól kezdve az udvarhelyi diáknak mindig volt rendes ebédje, vacsorája, mert vacsorára is felváltva mindennap volt fuszujka (bab), borsó, vagy kása. Egyik nap Pálffi főzette, másik nap Kandó és így tovább felváltva. A városi gazdaasszonyok ezért egy-egy tanulótlól kaptak akkor egy évre 20 forintot. Főztek ezért minden héten egyszer egy ebédet és egy vacsorát, amihez a húst a diák adta, a többi hozzávalót a gazdaasszony: pl. Szabó Lászlóné asszonyom. A vacsorára a babot és egy darabka (egy garas ára) szalonnát szintén a diák adta. És sütöttek hetenként a diák lisztjéből 2-2 kenyeret. Mivel pedig Szabó Lászlóné asszonyomnak ez nem kereset volt, hanem időtöltés és a diákot nagyon szerette, s mivel őhöz 21-28 tanuló ment, egyszerre 6-8 font húsból olyan levest állított elő, hogy a diák, mikor szünidőben a szüleihez ment, odahaza mindig hadilábra állott az otthoni leves miatt, mert Szabó Lászlóné asszonyom levesének párját találni nem lehetett a világon sehol, még otthon sem. Ez a leves az udvarhelyi gazdaasszonyok külön szabadalma volt.

Egy ideig dohogtak a régihez ragaszkodók az újítás miatt, de lassanként belátta mindenki, hogy az expo jobb, olcsóbb, egészségesebb és rendesebb, mint a tarisznyázás, vagy másféle kosztózás, mert ez mindennapi egyforma rendes étkezéshez szoktatja az ifjúságot. Mindenki egyforma és egyidejű étkezéshez szokik, amellet megszokja, hogy a feltálat húst egyenlő 10 porcióra osztja az, aki a legutolsónak vesz a tálból, és a primárdus kivételével a választás mindennap mással kezdődik, tehát emberileg az egyenlőség teljes. Később, mivel a kisebb tanulók nem tudtak kellőleg szeletelni, az osztást a főzető szolga végezte és a sorbaválasztás alól a szeikunidiárius is ki volt véve. A három szolgadiák beosztása a következő volt. A legidősebb szolgatanuló, a főzető ezolga, reggel 7 órakor elment a néhány lépésre lévő mészárszékre és ott megvette pl. hétfőn Kandó János primáriustól a pott pénzen a 2 font tehénhúsból, ha rajta volt az első sor, a szegy első porcióját, a második sorba következő a szegy második porcióját és így tovább. Másnap a sorrend úgy változott, hogy aki előzőleg az első porciót kapta, imánap a másodikat és így tovább. Ezt a húst elvitte a gazdaasszonyhoz és átadta. De min-

denik főzető szolga egyszerre vitte oda az illető főzőhöz és mindenik gazdaasszony tudta, hogy azon a napon savanyó- vagy édes levesen van-e a sör, mert a savanyó leveshez nem járt külön mártás, az édeshez azt is kellett adni és a gazdasszonyok felváltva főztek savanyó, vagy édes levest, hogy egyik se károsodjék, de a diákok se unják meg az egyforma ételt. Az ügyes főzető szolga kurizálta ki, hogy a leves a legkedveltebb legyen, mert ha a békés egyetértés nem volt meg, bizony nem volt kielégítő aa ebéd. Este a vacsorát, épen úgy a déli fazekat – az ebéddel – a főzető szolga hozta be a kollégiumba. A publika (asztal)-nál megfelelő sor szerint helyet foglaló tanulóknak, vagy a szekundárius, vagy a foizetjő szolga osztotta ki a levest. A hús elosztását már említettük, ámbár némelykor ezt is a, szekundárius osztotta el. A tanuló ifjúság leginkább a szegyet szerette azért a hús elosztásánál ennek is úgy kellett felreszelve lenni, hogy a rang szerinti felosztás kellőképpen javadalmazva legyen. Különb mi értelme lett volna a sorbaválasztásnak? ... Az evőeszközök tisztán tartását, a vízfordást a második szolga végezte, a sepregetés és a fűtés a harmadik szolga teendője volt, azonban a jó barátság arra kötelezte az összeseket, hogy egymásnak segítsenek és a szolgálai teendőt végzők semmi tekintetben sem érezték magukat mellőzve, vagy soha sértve, mert az egyszerűen egyenértéke volt az élvezett díjtalan élmezésnek, s azért nem járt semmi hála, vagy kötelezettség. Sőt akárhányszor megtörtént, hogy egy kisebb tanulóknak 6-ik osztályos tanuló volt a szolgálja, azonban nem a szolgálja szolgálta ki a gazdát, hanem, a szolgál küldözte el a piacra egy és más vásárlására a gazdát. Senki sem szégyenült meg ebben a viszonyban. Ez az expós rendszer, amelyet Kiss Gergely a 18-ik századvégi viszonyok között az akkori időkhöz hasonlítva dicséretes kitalálással hozott be, csak a legújabb időben szűnt meg és annyira hozzászókkott az udvarhelyi diákság, hogy az ételt csak cserép fazékban és csak a megszokott formában lehet beszolgáltatni, s később is, ha azon! változtatni akart a tanári kar, a tanuló ifjúság kész volt fellázadni az újítás ellen. Nem volt fényes ellátás, de jdbb élmezést nyújtott, mint amilyen a székelység átlaga élt.⁵⁾

⁵⁾ E sorok íróját és Benedek Eleket, Derzsi K. Ferencet, Csia Károlyt, Földes Gézát ily lázadás miatt internálták szép szobáikból, Bizánciumnak, (gúnnyosan alsó csürnek) nevezett sötét szobába.

Este a vacsora után aztán a kamara népe körbeült a góc (kemence) körül. Ez a tüzelőhely ma csak a muzeumokban látható. Kandallónak is nevezhetnek. Egész kis épület volt. A szobáknak a folyosó felőli fala mellett, annak közepe táján volt felépítve. Alul féllábszár magasságig tömör alapra – amelyen, azonban a fa tartására fiókszerű üregek is leheltek – négy lábra evős cserfakert volt illesztve, amiely keret a két hátsó lábbal a falhoz támaszkodott. Erre a keretre, mint a kandallóknál, csempékből) szekrényszerű épület épült, melynek magassága a kereten felül egy félölnél ritkán volt nagyobb. Ennyi volt a lábak magassága is. Az építmény csempéi néha díszes fazekas-mimkák voltak, legtöbbször azonban egyszerű, zöld cserepek, amelyeknek összeállítása, bár nagy művészetet nem igényelt, mégis ügyességet kívánt avégett, hogy a góc alatt elhelyezett tüzelő a tetőn alkalmazott kürtölyukhoz olyan helyzetbe kerüljön, hogy a füstöt elég erővel terelje a kéménybe, különben folytonos füstben kínlódott a társaság. A gócpontba állított tűzipárnára egy-két bükkfahasáb volt téve, amely csendesen égett és egyúttal világította is az egész szobát, mert ez elől egész terjedelmében nyitott tüzelőhely világossága akadály nélkül átjárta a szoba belsejét. A világító, csak faggyúgyertya volt, aneírt akkoriban nem volt petróleum és ide csak 1860 körül hozták be a kőolajat, amit a székelly fotogénnek nevezett. Azelőtt csak a nagyon gazdag emberek égettek repceolajat, a nagy tömeg faggyúgyertyát égetett, Ez nagyon drága volt, ennél fogva a nyitott gócalja tüzelője egyúttal a világítást is pótolta. Egyik a lakók közül beült a góc alá és az égő fa világánál olvasta az olvasó könyvet, vagy a leckét, a többi hallgatta és így tanultak a leckeórákon kívül is valamit, másképp a diák gúnyt űzött abból, aki külön is tanulni akart. Ha túl volt ajk az olvasáson, a mesemondó, mert mindig volt ilyen a többi között, mesét mondott. Egymásután sorra jöttek: Juhtól született Zöld hajlóka, Jólátó, jóhalló, jófutó édes kutyám stb. kedvelt mesék, azonkívül a bögözi híres László Miska kalandjai, akinek születése napján vasfüvet húzott tenyerébe a bába s ettől oly erőt kapott, hogy minden ajtót, minden zárt egy ujjnyomással ki tudott nyitni. A szomszéd kamara főnöke, Orbán Mihály (jurátus úr) is át-átjött mesét mondani, mert ő különösen híres mesemondó volt és ennek fejében itt annyi kukorica-kakast ehetett, amennyi belefért, amelyet Grálffy György

szülei küldözgettek fióknak s aminek az a jó tulajdonsága volt, hogy a farcádi Simók által közrebocsátott véreshurka nem ártott meg utána. Igaz, hogy nem is csapta el a hasát senkinek. (Ez csúfolása volt annak az étkezésnek, Emiikor csak épen megkóstoltak valamit.)

Sokszor az egyes családok hagyományai jöttek a mesemondók ajkaira, s ezek nyomán szájról szájra szállt mindaz a történet, amely a világtól emez elhagyatott helyen megesett és amely enélkül sohasem lett volna ismeretessé. Az udvarhelyi környék a környező vidéktől eléggé elszigetelt dombos felföld, mint minden hegyvidék, valóságos forrásvidéke volt a székely (mondáknak, meséknek, s az elhagyott, romladozó várak, árnyas erdők homálya kalandossá tettei az ifjú székelyt, kereste a rejtelmes erdőket, az ismeretlen mélységeit, a közel havasokét, a távoli zord határhegyekét, sőt az azon túl elterjedő; idegen országokét, a romok történetét. A havasi lalkosok, a juhesordák őrei, az esztenak népe: a majorok (juhásztor-gazdák), a pakulárok nyári napokon sűrűn érintkeztek a romániai, bulgáriai, szerbiai utasokkal, vándorokkal, a pakulárcserék által a szomszéd ország összes kis történeteit számlabavették, s csak elámúlt igen sok vadász, amidőn a Hargitán, vagy a Bucsecs magaslatain őseinek elfeledett, vagy elrejtteni szeretett történeteit hallotta a pásztortűz mellett. A székely diákok nyaranta végig kóricálták a hegyvidékeket és ott a pakulárok elbeszélései után sokszor oly történeteket tudtak meg, (amelyek az udvarhelyi kollégiumban az esti együttlét alkalmával néha némelyik jelenlévőt is közelebből érintettek. Mindaddig, míg a lustráló jurátus és apparitor nem jött el, folyt a mesemondás, ezután ismét az asztalhoz ültek, s ott a meggyújtott drága faggyúgyertya mellett a Kiss Gergely uram által szorgalmazott új rend szerint „kiki magának, mint a lúd” végezte tessék-lássék, a holnapi napra szánt tanulnivaló megtanulását...

Az volt ugyanis a szokás, hogy a diákok, tehát a főiskolai tanfolyamba járók, naponkint felváltva apparitori szolgálatot teljesítettek. Ez abban állott, hogy reggel 6 órakor a soros jurátussal végigjárták a lakószobákat és számon vették, vajjon felkelte-e mindenki. Minden szobán végig mentek: „felkeltek-e mind az urak?” kérdéssel, s aki nem volt az asztal mellett, annak nevét felírták, illetve egy három hasábot formázó ú. n. apparitori boton lévő és az összes tanulók nevét imagában foglaló névsor-

ban megjegyezték. Mikor az összes kamarákon végig mentek, az apparitor a meg jegyzettek névsorát leírta és az iskolai rend őrnek, a kontrának benyújtotta. További kötelességie volt az apparitornak, hogy minden órában az iskolai csengővel az óra elmulását rövidebb-hosszabb ideig tartó csengetéssel jelezze. Reggel a felkelésre, este az iskoláiba való hazatérésre negyedórai csengéssel kellett megadni a jelt. Este kapuzárás után megjelent az apparitóri bottal minden szobában és „ittthon vannak mind az urak”? kérdéssel számon vette a jelenlévőket, a távollévők neve mellé a háromoldalú hasábon lévő névsorba újból egy jelt tett és az így megjegyzettek névsorát átadta a kontrának. Ezzel megszűnt az ő szerepe, kezdődött a vigileké. Ugyanis éjjelenként két-két diák (egyik éjfélig, a másik azután reggeli 6 óráig) az iskolai őrszobában őrködött és föl bocsátotta be azokat, akik kapuzárás után jöttek be az iskolába. Ezek névjegyzéke ismét a kontrához került, aki azt kimutatásba foglalva, hetenként beterjesztette a rektorprofesszorhoz. Itt aztán kivetették a megfelelő poenalitást (büntetést), ami rendszerint pénzbüntetés volt s mivel székely ifjaink sohasem rendelkeztek dús pénzforrással, ez volt a legérzékenyebb megtorlás. Kiss Gergely megkísérelte, hogy a pénzbüntetést elzárással helyettesítse, azonban ez nem használt. Az iskolai börtönszoba, vagy amint nevezték, a piskiria, hősi helyé Váltzott és inkább diáki dicsőség volt ott lenni, mint azt elmelőzni. Így visszatért ő is a hagyományos pénzbüntetéshez. Természetes, hogy, aki igazolta elmaradását elfogadható okkal, az mentesült a bírságotól.

A vigilek nemcsak a diákok sorából voltak, hanem az alsó osztályos ingyenes tanulók közül is. Ezek az iskola folyosóin (a sorokon – mint a különböző emeletek folyosóit hívták) felügyeltek éjjelente arra, hogy semmi rendetlenség ne történjék, így aztán akármilyen adta elé magát, az rögtön köztudattá vált és a városban előfordult égést, vagy rendetlenséget is legelőbb a kollégium őrsege vette észre és az első esetben: incendium, második esetben ad arima kiáltással ébresztették fel az iskolai társadalmat és a kapuk kinyitásával utat engedtek a fiatalságnak érdemeket szerezni a város védelme körül. Akár égés, akár rablótámadás történt, a diákság dicséretesen megállotta helyét, s megvédte vagy segítette megvédeni a város polgárságát. Szerették is a polgárok a diákokat, s diák nélkül sivar, pusztá volt a város

élete. Az udvarhelyi kollégista – amint a kálvinista diákokat hívták – szemefénye volt a városi lakosságnak. Csak a vargalegényekkel nem tudtak összebarátkozni, azokkal eleitől fogva háborúban éltek, valószínűleg azért, mert a miester urak minden dicséretet a diákokra halmoztak...

A kontra úr tehát számon vette a jelen nem lévők névsorát, elmúlt a nap. Vége volt a mesemondásnak. Otthon kellett Orbán Úrnak lenni. Jó éjszakát!... Holnap majd tovább folytatjuk.

II.

Diákháború a XVIII. században Iskolai törvénykezés e miatt

A következő napon, a szokott időben, este ismét együtt ült a göttingai kamara népe és a szépen megpattogatott (kukorica) kakas szétosztása után, Orbán Mihály primárius úr vette át a szót, alig kezdte el a legújabb pakulár-históriát, (egyszerre csak felzendült az iskola kapujában az „ad arma” kiáltás, meghúzták az iskola harangját. Mint a vilámucsapás, végig futott minden kamarában a felhívó szó. Ki-ki elővette gerundiumát, sietett a kapuba, ahol már szervezte bögözi László Pista a hadirendet. Egy szempillantásra készen volt vagy harminc diákból álló kis csapat. A kisebb tanulók is tülekedtek, hogy a sorba bekerüljenek, de a diákok (t. i. a nagyobbak) nem engedték oda a kisebbeket, mivel azok csak akadályozók voltak, ha különösen az ellenség erősebb volt a diákcsoportnál, mert ilyenkor ügyes átcsoportosulás, cselező megfutamodás, hirtelen visszacsapás a nagyobbakat is kimerítő fáradtsággal járt, s ilyenkor az ellenség könnyen foglyot fejtett, ami nagy baj volt, mert, ha aztán a küzdelem után a külső hatóságok is beleavatkoztak a dolog vizsgálatába, a foglyul esett bajtárs hűsége és mindent megvető konoksága mentettel meg a viadorokat az esetleges büntetéstől. Ellenben, ha valamely gyermekét fogott el az ellenség, azt fenyegetésekkel könnyebb (volt vallomásra bírni, mint a nagyobb diákokot. Különben is sokszor a fogát hagyta ott a diák ily mérkőzésnél, s nem gyermeknek való volt ily vitézkedés.

László Pista, a legjobb birkózó, már csatarendbe szervezve vitte a csapatot. Ott voltak a háromszéki, erdővidéki diákok, de mivel még kevesen voltak – hiszen még csak november közepén volt az idő és ilyen korán a háromszéki és erdővidéki diákok és tanulók mindnyájan még nem gyűltek bé – így a bögözi László

lók, a patakfalvi Nagyok, ócfalvi Bodorok, kibédi Csiszerek, a bikafalvi Keresztesek szerepeltek segítségül az olasztolki Kolumbánok, bibarcfalvi Borbátok, kisbaconi Benedekek, Benkők s más már szorgalmasan begyült erdővidéki diákoknak. Mondani sem kell, hogy a mi ismerőseink, Kandó János, Pálffy Dénes, Gálffy György szintén ott lettek volna a csapatban, azonban nem lehettek ott, mert a diákszervezet törvénye szerint Kandó János, mint a *nemes tanuló ifjúsági* testületnek lelnöke, Pálffy Dénes annak jegyzője a diáki törvények szerint nem mehettek ki a kapun ilyen esetekben, mert a mérkőzés lefolyása után az esetleg összeülő iskolai törvényszéknek azt a tisztet betöltő diákok is tagjai voltak, s amikor a nevezett tisztségre megválasztottak, ünnepélyesen fogadalmat kellett tenni, hogy ők soha ilyen kirándulásba „nem mennek bele, hanem hogy a sedriában az ifjúság érdekeit védelmezhessek, akármiféle eset jöne is elő, távol tartják magukat. Az ifjúság e miatt a maga szervezetében erre a két állásra mindig azt a két diákot választotta meg, aki minden tekintetben a legderekbabb volt. Nem volt ugyanis tréfadolog az iskolai törvényszéken ésszel, bátorsággal, leleményességgel helyt állani az ifjúság érdekei mielllett; a nagy tekintélyű 8 jurátus és a még nagyobb hatalmú rektorprofesszorral szemben megvédelmezni a diákság érdekeit. Ha neta jó védő volt, elvesztette a társak rokonszenvét, ha erélyesen védte a társakat, szembekerült a tanáttokkal és azok meg is bosszulhatták az ellenkezést. Gálffy György pedig azért nem mehetett harcba, mert még csak poéta volt, ezt pedig a diákok nem engedték oda maguk közé.

A viszonyokhoz képest vegyes csapat serényen haladt a Botos-utca felé, mert az a hír jött, hogy ott támadták meg a Háromszékről most megérkezett diákokat a vargalegények és azokkal szövetkezett csizmadia siegédcsapatok. A harc a *Szarvashoz* címzett vendéglő! mellett folyt. Amikor László Pista csapatja megérkezett, az ellenség egyik része rettenthetetlen futamodással elmenekült a csatatérről, a másik része pedig földreterpelve megadta magát. Nagyobb baj volt, hogy az ellenfél vtezére verében fetrengett, s az elvesztett csatát bizony nagyon megsínylette a legyőzött tábor. A harcizaj már elült, de a szó vita még folyt és a megérkezett segédcsapatnak nem volt más teendője, mint figyelmeztetni az ékesszólással vitézkedő vargahadat, hogy jobb lesz hallgatni, *mert*,... És ennek a mertnek meg is volt a maga hatása, kü-

lönben még keserűbb lett volna a vég. Nagyobb baj volt az, hogy az esetről Török királybíró (ma alispán) is tudomást vett és elküldte a szék huszárjának vezetője alatt a szék darabontjait, hogy a tetteseket a székházába kísérik be. Török királybíró egyike volt az udvarhelyi kollégium legnagyobb ellenségeinek és kapóra jött neki, hogy kellemetlenséget csináljon a gyűlölt kálvinista iskolának. A szék huszárjának azonban több esze volt, mikor meglátta a helyzetet, látta, hogy itt a győzedelmes diákcsoport olyan erővel gyarapodott, hogy azzal ő sem bírta meg, barátkozni kezdett az ifjúsággal s így akarta legalább megtudni a dolgok folyásának rendjét. A dolog úgy történt, hogy zágoni Bede László úr a háromszéki diákokkal éppen megérkezett és a Szarvashoz címzett fogadóba hajtatott be. Jobb lovai lévén, mint a többi szekereseknek, meg jobban is igyekezvén, fél órával hamarabb érkezett meg a többinél és alig hurcolkodott be a vendéglő egyik szobájába (összesen csak két vendégszoba volt, az ide be nem férők aztán a közös nagy szobába telepedtek le), amint elhelyezkedett, megjelent ott egy ifjú és arra kérte Bede urat, hogy ne sajnálja⁶⁾ egy minutára kijönni a kapu elejébe egy kis beszédre. Bede úr nem is sajnálta, ki is kiment, de alig lépett ki a fogadó kötött kapuján⁷⁾, egyszerre hozzáugrott egy jól megtermiett kamasz és egy hatalmas csákánnyal fejbe akarta ütni. „Jó, hogy itt vagy már, tolvaj fuszujkás,⁸⁾ most nem viszed el szárazon az irhád. Visszaadom, neked a tavalyi csúfságot. Nem fogsz többet rajtam uralkodni”... Hogy történt, hogy nem, azonban a fuszujkás egy pillanat alatt kezébe tudta venni a támadó csákányát, azt pedig odasiető társai vérebe keveredve, lélek nélkül cipelték tovább. A játéknak azzal azonban nem volt vége, mert, mint a sáskaraj, (megszámlálhatatlan hántott cserfadoronggal, ú. n. vargafával felfegyverkezett tímárlegény és inas rohant Bede László felé. Bede László nem hátrált meg az ellenségtől, hanem a kötött kapu íve alá bevonulva, hátát az egyik kapu-Oszlophoz (kapuzábéhoz) megvetette és az ellenségtől elvett csákánnyal egymásután tette semmivé az ellene ugráló vargaleg-

⁶⁾ Székely szólás, helyett: legyen szíves.

⁷⁾ Ilyen kapu látható Bedegvölgy-u. 5. számnál és Vógh Árpád szőlőjénél Miskolcon s mellékletünkön. 80. old.

⁸⁾ A kálvinista diák csúfneve volt fuszujkás, a katolikuské lencses, mert rendszerint azt vacsorázták.

nyeket. Előnye volt, hogy szerencsés helyzetében egyszerre csak egy támadhatta meg, s így egymás után számolhatott le velük. Mégis elnyomták volna, de akkóben megérkeztek a háromszéki társak, s amint ilyefalvi Gazda István, szotyori Gidófalvi János, lécfalvi Zoltán Elek, Bartók György és mások megismerték a helyzet állását, forogni kezdtek a somfanyelű botok, a vargahad pedig visszaszorult a Botos-utca alsó felére és onnan a küllői alsó malomhoz vivő útra. Azonban ekkor a vargasereg segítőcsapatokat kapott nagyszámú csizmadia legényekből álló seregben, emiatt a kisebb erővel rendelkező diákság csendesen hátrálni kezdett a *Szarvas* felé, egyúttal tudósítást küldtek a kollégiumba, hol az ad arma elhangzása csakhamar segítőcsapatot adott nekik és az akkor már a Szarvasnál hengegő csizmadiatábor kerekeltoldásával beveződött a harc. Mivel azonban vér is folyt, a megjelent törvényes közeg, a szék huszárja, vizsgálatot indított a dolog lefolyására nézve. A diákok nem állottak kötelnek és nem engedték magukat vallasni. Ők a kollégium törvénye alá tartoznak, majd ott el fogják mondani a történetet úgy, amint volt. Diák felett semmiféle más törvény nem úr, tehát nincs tovább semmi kérdezeni valója senkinek tőlük. A hivatalos tekintély semmit sem használván, a szék huszárja hazaküldte a maga csapatát, azonban megkérte Bede László urat, hogy az estét ő is ott tölthesse, mert háromszéki rokonairól egyet-mást megtudni szeretne, mivel rég nem hallott róluk semmit. Az engedelem megadatott, mert a diák sohasem ellensége annak, aki őt megbecsüli és a szék huszárja ebben a tekintetben semmi kifogásra valót nem tett, így aztán a vacsorázó társaság egymásnak elmondott epizódjaiból szépen összeállította a szék huszárja: Körössy uram a csata lefolyását és másnap ott volt Török királybíró úr asztalán a helyzeti jelentés. Körössy uram: a diákok megtámadtatását élénk fantáziával írta le, a dicsekvő diákok elbeszéléséből ügyesen vette ki mindazt, ami a megtámadó vargasereg gáncsolására felhozható volt, mert amint a vármegyei emberek is mindig lenézték a városi mesterembereket, úgy a szék szolgái is melegebben éreztek a diákok irányában, mint a vargalegényekkel szemben. Török királybíró dühös volt, szidta Körössy uramat, a szék huszárját; diákcimborának, hamis tanúnak, mindennek összehordta, mert ebből a verekedésből szeretett volna olyan csokrot kötni, amelyből Kiss Gergely uram nem tudta

volna kihámozni a kollégium becsületét. Node azért mégis elment a kollégium rektorához a felhívás „a gyalázatos és erkölcstelen-ségre nevelt diákság eme kihágásának megvizsgálásra és annak mielőbbi hírüladására, hogy intő példa legyen az a büntetés, ami „következni fog a betyárság után...”

A segítségre kitört ifjúság aztán szép csendesen bevonult a kollégiumba, nem maradt semmi nyoma a kivonulásnak, mert a segédcsoport már semmi teendőt nem talált. Erről a jelentést a soros vigil be is adta a kontra úrnak, elmondván történeti hűséggel, hogy ad arma kiáltás után a nemes tanuló ifjúság kivonult a Botos-utcába, ahol a Szarvas-fogadónál valami gyülekezés volt, ahol a városi legények (megtámadtak utasokat, de ezek sikeresen védekezvén, mire ők odajutottak, vége volt mindennek, így ők semmi újat nem tapasztaltak. A jelentés a kontrától a hét végén ment be a rektorprofesszorhoz, de akkor már ott volt Török Pál királybíró írása is, amely írás mégis valahogy másként adta elé a dolgot, mint a soros vigil írása. Kiss Gergely urammal forgott a világ, mert ismerte diákjait és tudta, hogy ha verekedés volt és ők ott voltak, valószínű, hogy nem oly ártatlan dolgok történtek, mint az aprószenteléskor.⁹⁾ Magához hívatta tehát a szeniort és a kontrát, meghagyta nekik, hogy a dolgot vizsgálják meg és a tetteket hallgassák ki. „Rettenetes! dolog ugyanis, hogy a diákok egy mesterlegényt megtámadtak és sokszoros túlerővel vérbe-fagyva verték. Hallgassák ki, hogy igaz-e, hogy *ők támadtak?* Igaz-e, hogy sokszoros *túlerővel* rohantak a jámbor, mit sem sejtő, békés mesterlegényekre, hogy *házaikba hatoltak?* *Hogy ott is romboltak?* *Hogy a papok malmát is megtámadták* és a *molnárlegényekkel konspiráltak?* És a kihallgatás után hívják egybe a sedriát, addig pedig új diákot nem lehet felvenni, amíg a dolog el nem intéződik.”

A nyomozás gyorsan lefolyt. Beigazolódott, hogy a verekedést a vargalegények kezdték. Ők támadtak meg egy idegen utast, aki erősebb volt, mint a támadó, de amikor aztán a nagysokaságú mesterlegények ez ellen az egy ellen támadtak, újabb utasok érkeztek, akik a megtámadott földiüket védelmezni annak

⁹⁾ Karácsony negyedik napján szokták Aprószentek-napját ünnepelni, ennek reggelén a gyermekeket vékony vesszővel tréfásan megvesszőzték, eközben ez a mondás járta: „Aprószentek, Dávid-Dávid, ezt jó egészséggel viselje!”

segítségére siettek és meg is védelmezték. A diákok csak akkor érkeztek meg, amikor már vége volt a esete-paténak. Ezt a székházi őrség is igazolta, amely éppen akkor érkezett meg, amikor a diákcsoport és látta, hogy a diákok minden beleavatkozás nélkül visszamentek a kollégiumba, így a sedriát összehívni felesleges...

Ezeket Kiss Gergely uram annak rendje és módja szerint megírta a királybíró úrnak, megemlítvén még azt is, hogy az iskolába beírt tanulók közül egy sem volt ott az esetenél, csak a Végén, amikor már vége volt mindennek, tehát az iskola ellen semmi kifogás nem lehet.

Kiss rektorprofesszor úr ezt meg is írhatta, mert azok a háromszéki ifjak, akik oly derekasan helybenhagyták az ősi elleneséget, még akkor nem voltak az iskolába felvéve és nem lehetetlen, hogy Kiss uram kitűnő ethnográfiai ismerete nyilvánult meg abiban az intézkedésben, hogy míg az ügy kinyomozva, letárgyalva nincs, nem szabad senkit felvenni az iskolába. Mert: ő ismerte a toaga népét, mindig végig járta esténként az utcákat és a leírt harcnak igen diáki színe volt előtte és azt is tudta, hogy most érkeztek meg a háromszéki diákok, akik pedig a csatákban első helyen vitézkedtek mindig. Így aztán elmúlt a veszedelem és Török királybíró dohogott, fenyegetőzött ugyan, de jobb időre halasztotta a megtorlás ügyét.

Ezek után Bede László uramék is beköltöztek a kollégiumba és lassanként benépesedett teljesen az iskola úgy november vége felé. Azonban az emberi gyarlóság netmí engedte, hogy a dolog csak úgy maradjon minden következmény nélkül. Egy alkalommal Török királybíró úrnak csizmát csinált egy Tusnádi nevű csizmadia és amikor felpróbálta, a királybíró szemrehányólag említette, hogy késiön hozta el a csizmát. Védekezni akarván Tusnádi, azt a megjegyzést tette, hogy éppen olyan csizmát visel Bede László is és az a furcsa eset esett meg rajta, hogy tévedésből az ő csizmáját hozta el és csak itt vette észre, hogy elcserelte a csizmát. De nem csuda, mert csak az a különbség van a kettő között, hogy a Bede csizmáján egy hasítás van, amit akkor kapott, amikor a vargákkal verekedett és a Szabó György első legényétől elvett csákánnyal úgy sújtotta mellbe a támadót, hogy az azonnal felbukott és a csákányt Bede már nem tarthatván vissza, estében saját csizmáját és lábát is behasította. Isten csudája,

hogy ez a rettenetes diák még azután is öt-hat varglegényt tudott tehetetlenné tenni, pedig lába súlyos sebtől vérzett és úgy megdagadt, hogy csak felhasítva tudták lehúzni a csizmát a lábáról, így aztán a csizma hozzakerült javítás végett, e miatt esett hát meg rajta az a tévedés, hogy a másik csizimát hozta ele helyett és míg visszament érte, elkéssett. Ne tessék haragunni érte... Dehogy haragudott immár Török Pál királybíró, majd hogy meg nem csókolta Tuszádi uramat, a neki kedves híréért. „Mondja csak, tudja Tuszádi uram-, hogy volt az az eset?” Tuszádi uram nein, lett volna csizmadia, ha fel nem használta volna ékesszólásának megnyilvánítására ezt az esetet. Elmondta sorjában, hogy „a múlt esztendőben, a Bodáné szögiben, a Küküllőben fürdő diákok ruháját a tímárok tutajáról a Szabó György legényei a Küküllőbe hányták. Az volt ugyanis a szokás, hogy a diákok a Küküllőben való fürdéskor ruháikat a folyó partjánál megerősített tutajokra rakták, amit nekik a tutaj tulajdonosai mindig elnéztek, már csak azért is, mert a diákot Udvarhelyen mindenki segítette, s jaj lett volna annak, aki tőlük ilyen kis kedvezményt megvont volna. Egyébiránt sem a tímár-, sem a csizmadiamesterek nem voltak rossz indulattal a diákok iránt, sőt szerették és pártolták mindenütt, állandóan a diákot tették a segédek és az inasok példájául. Talán épen ez volt az oka, hogy a varga- és csizmadialegények sehogy sem szívelték a diákokat. Tehát a mesterek szívesen adták oda a tutajokat vetkezőhelynek, de a segédek annál szívesebben csináltak kellemetlenséget ott. Nem is lett volna a fentebb említett ruhaügyből sem nagyobb baj, mert a diákok valahogy megfizettek volna a vargalegényeknek, de az volt a baj, hogy épen Bede László és Bartók György urak fürödtek akkor a Bodáné szögiben. Nosza rajta, amint meglátták a gaz cselekedetet, ki a vízből azon módon, ahogy a diák fürdés közben öltözve lenni szokott, ki a vízből. Bede és Bartók két villámgyors cselekedetű ifjúnak egy pillanat volt nyakon csípni Szabó uram legényeit, a négy izmos kar a pillanatnak kimondhatatlan kis résznyi ideje alatt a vízbedobta a tettes legényeket és ott a ruhástól lemerült legényeket jól megitatván, kényszerítették, hogy a ruhákat összeszedjék és akkor jól helybenhagyva, úgy vízesen kergették őket be a városba. Nagy gaudimára a város vászon-cselédeinek... E miatt a nevezett legények bosszút forraltak és mindég lestek, hogy mikor jönnek vissza ősszel ismét ezek a kol-

légyomba. Jól meg is szervezték a csapatukat, de amikor Bede Lászlót megpillantotta az ellátásban részesült legény, nem tudta magát tükröztetni, s mielőtt az egész vargalegényhad összegyűlhetett volna, megkezdte a harcot, ami aztán azzal végződött, hogy Bede László úr jól ellátta őt és már talán bele is halt a kapott sebesülésbe.^c

Török Pál királybíró éppen eleget tudott immár, hogy a diák-háborút újból felszínre hozza, Megköszönte Tusnádi uram igyekezetét, s bőkezűen megjutalmazva, elbocsátotta. Tusnádi uramnak pedig első dolga volt hazavinni Beda László csizmáit is, hogy eldicsekedhesse, mennyire feldicsérte a főtiszt úrnál Bede úrfit a múltkori verekedés alkalmából. „Oh, maga jámbor marha, nem tudja, hogy ezzel a kálvinista kollégium nyakára ültette a pápistaság áspis kígyóját!... Nem tudja, hogy már napok óta kereste Török azt az embert, aki néki hírt adhatna a dologról. Egyetlenegy katolikus ember sem árulta el a jezsuita eszköznek a tettesek nevét és az eset lefolyását, éppen egy kálvinista csizmadiának kellett oly bugyutának lenni, hogy elárulja azt!?... Az eset megesett. A diákok készültek a veszedelemre, de amikor Kiss uram tudomására esett a dolog megnyugtatta a hírhozót, nem kell búsulni. A dolog el van intézve, azt újból felvenni nem lehet, nem lesz semmi baj. De amikor az a hír jött, hogy a verekedés szenvedő tanúja halálá n. van, ő is megvakarta a fejét s gondolatba merült...

Nem sokáig volt ideje gondolkozni, mert rövid idő múlva kérdés jött a főkonszteriumtól, miben áll a diákok és mesterlegények harcának ügye. Küldjék fel az erre vonatkozó iratokat, mert a főkormányzék nagyon neheztelő dorgatóriumot intézett és ha csakugyan úgy áll a dolog, amint állítatik, mi van a tettesekkel, kizárták-e a kollégiumból, átadtak-e a törvényes útra intézkedés végett? Kiss rektorprofesszor megfelelt a kérdésekre az általunk ismert iskolai jegyzőkönyvek alapján, el is küldte a felvett írások másolatait, amelyekből minden elfogulatlan ember megláthatta, hogy a diákok tulajdonképpen nem hibásak. Igen ám, de a főkormányzékban nem ültek elfogulatlan emberek, hanem egymással szemben álló kálvinisták és felizgatott pápisták. Nem Református és római katolikus magyarok, hanem elfogult ellenségek, akik egymást elpusztítani igyekeztek. A kálvinisták a királybíró megdorgálását kívánták, hogy az ártatlan diákságot

igaztalanul vádolta, hogy az iskolának kárát, romlását munkálta, a katolikusok szörnyülködtek az olyan iskolai tanrendszeren, ahol a diákok minden akadály nélkül kirohanhatnak az utcára és békés polgárokat megtámadhatnak, agyonverhetnek. Az ilyen iskolát be kell csukni, a föld színéről el kell törölni, mert akár-miféle vallású is legyen az a diák, de magyar diák és a más vallásúaknak is gondolni kell arra, hogy semmiféle felekezeti iskolában se neveljenek a tanulókból bakonyi betyárokat.” Alapjában ez ellen nem is lehetett volna ellenvetést tenni, ha úgy lett volna a dolog, de mi tudjuk, hogy nem úgy volt és azt is tudjuk, hogy az udvarhelyi polgárság között akkoriban, bár megindult a felekezeti villongás, de nem volt annyira elmérgesítve a viszony, hogy a különböző felekezeti polgárok egymást halálra keresték volna. Magába a református kollégiumba számos katolikus polgár adta be gyermekét és a tanulók jól megfértek egymással. Ez természetes is volt, mert a vegyes házasságok útján a különböző családok egymással annyira összevegyülve voltak, hogy minden családban volt mindenféle felekezeti. Ám a városban megtelepedett szerzetesek, különösen a jezsuiták, legkivált pedig az érdeket hajhászó tisztviselők gondoskodtak arról, hogy az ellentétek kiéleztessenek. Az előbb majdnem uralkodó református vallásból, most már valójában a törvény szerint bevett vallás helyett túrt vallás lett és lassanként mindenünnen kinullázódott minden protestáns. Csak a templomok és az iskolák hirdették még, hogy négy bevett és egyenlő jogú vallás van, a felsőbb hatóságoknál már csak egy vallás volt uralkodó, a katolikus és a más vallásúak nehezen jutottak hivatalokba, pedig a népességben többségben voltak a protestánsok. Így Kiss Gergely uramnak állandó harcot kellett vívni az akaratoskodó katolikus királybíróval, dacára annak, hogy a város és a vidék katolikus polgárai-val a legjobb viszonyban volt.

A körülmények miatt így az ügy állása azonban mind jobban-jobban bonyolódott. A diákok, szokás szerint, állandóan a nagy háborúról beszéltek. Amikor az ebéd hazahozatala véget a különböző gazdaasszonyoknál összejöttek a különböző kamarák írózó és mosogató szolgálói, mindig csak a Bede úr hősiessége volt beszéd tárgya. Már tíznél is többre növelték a Bede által kétfelé hasított vargalegények szalmát, sőt még a csizmadia céhmestert is csak az mentette meg a rettenetes haláltól, hogy kál-

vinista volt. Igaz, hogy nagy zavarba jöttek a nagy elbeszélők Szabó Lászlóné asszonyom ama (megjegyzése miatt, hogy a vargák is kálvinisták, miért hát a nagy harag ellenük?... Meg kell jegyezni, hogy Szabó Lászlóné asszony megboldogult férje is varga (tímár) volt, azért nem épen hízelgett neki a vargák vo szedelméről zengő eposzok nagy dicsősége.

Ez a sok beszéd nagyon foglalkoztatta a katolikus ifjúságot s bár felekezeti veszedelem nem volt abban, hogy a kálvinista diákok a szintén kálvinista vargalegényeket jól elpáholták, mégis az irigység nem nyugodott és nem lehetett megbocsátani, hogy a kálvinista diákok minden babért learattak, masinák nem maradt tér a dicső küzdelemre. Így aztán a gyermekek szomorították a mamákat, a mamák az apákat és így nem volt tovább tűrhető a rossz példa, amit a (kálvinista kollégiumi laza fegyelme adott a többi ifjúságnak. Török királybíró immár nem a saját, hanem tekintélyes polgárok írását terjesztette fel a főkormányshékhöz, amely írásokban rettenetesen sok halálos versengés hozatott panaszként a legfelsőbb fórum elé. Mindenik a kollégium bezárását és ezáltal a rossz példaadás megszüntetését kívánta. Végre is maga br. Dániel István udvarhelyszék főkirálybírája, az udvarhelyi kollégium főgondnokia vállalkozott az ügy végleges elintézésére. Dániel István nagy tekintélyű, igazán, nagy tudású és mindenki előtt közszertetben álló férfi volt, ha valaki, hát ő hozhatta rendbe a megzavart polgári békét. Már öreg ember volt ugyan, aki a közéletben immár kevés szerepet vitt és a szék (vártai egye) főkirálybírói tisztét sem maga intézte, hanem hozzá hasonló derék fia, ifj. Dániel István, mint az uralkodó által helyettes főkirálybíróvá, a széfcgyűlés javaslatára kinevezett főtiszt. A ref. kollégium főkurátori tisztségét azonban szokott szeretettel és lelki gyönyörűséggel töltötte be maga, aki az ifjúság iránt való szeretetét azzal is bebizonyította, hogy minden sátoros ünnepre a legderekkabb diákot hozzá kellett küldeni legációba, s mind az olasztelki, mind a vargyasi legátus különös kegyeiben részesült. Ezekről minden kollégiumi dolgot megtudott, mert különös társalgótehetségével úgy bele tudta vinni az ifjú embereket a beszélgetésbe, hogy azok minden mende-mondát, ami a tanulók között folyt, neki nagy bizalommal elbeszéltek és a tanárok, köztanítók (jurátusok) egyéniségét is úgy megismerte, hogy Kiss Gergely uram nem győzte bámulni azokra vonatkozó találó meg-

jegyzéseit. Nevezetes eset állott ebből a dologból elé az által, hogy ifj. (kicsi) Dánieli István főkirálybíró rendeletet kapott a felséges guberniumtól, hogy a nagy port vert diákaháború ügyét vegye vizsgálat alá, nagy (azaz idősebb) Dániel Istvánt pedig a reformátusok főkonsistoriuma kereste meg, hogy szálljon ki és hozza befejezéshez ezt az ügyet. Ifj. Dániel István mihamar ki is szállott Udvarhelyre és a királybíró által eddig lefolytatott vizsgálat adatait áttanulmányozván, személyesen látogatta meg a kollégium igazgatóját, Kiss Gergely uramat. Nagy volt ámulása, amikor Kiss rektorprofesszor előmutatta nagy Dániel István főkurátor levelét, amelyben elrendeli, hogy a szék által lefolytatott vizsgálat adatait vegye magához az igazgató és annak lelkiismeretes áttanulmányozása után hívja össze a kollégium „Ifjúsági Testületét” hívja fel azt, hogy maguk tegyék ifjúsági becsületük teljes megőrzése végett lelkiismeretes vizsgálat tárgyává ezt az ügyet, a tettesek és a résztvevők, laiz esetleges bizonyágot tevők tökéletes kikérdezésével hozzák az eset lefolyását oly világosságba, hogy abban semmi homályosság ne maradjon. Gondja lesz arra, hogy, ha netáni meggondolatlanságból csakugyan vétkes valamelyik diák, azt ne az ellenséges gondolat, hanem a megjavításra irányuló szeretettel teljes atyai fegyelem érje. Ha pedig úgy volna a dolog, hogy itt rosszlelkű árulkodás fenekednék, gondja lesz arra is, hogy a megfelelői jutalmat az is elvegye, aki felfújta a dolgot. Ha az ifjúsági testület beadta jelentését, hívja össze az iskolai törvényszéket (szed riát), amelyen, mint hallgató, maga is részt óhajt venni és ezt ne vegyék befolyásolásnak, hanem annak a szeretet kifolyásainak, amellyel mindig adózott a nemes tanulóifjúság érdekeinek. Mivel azonban az idő már nagyon előrehaladt, csak az ünnepek után a nagy diligencia elején (karácsony és újév után) jöhet ki, inkább talán a kis vizsgákra, hogy egyúttal a tanulmányokról is megbizonyosodást nyerhessen.

Az ügy ezzel oly térre került, hogy kicsi Dániel István báró, helyettes főkirálybíró jónak látta Kiss rektorprofesszor úrnak megköszönni a szíves értesítést és belenyugodni abba, hogy a Széknek immár ebben az ügyben tennivalója nem lesz. Nem lehet, mert nagy Dániel István báró még mindig főispánja is Udvarhelyszéknek, s mivel a kollégium autonómiaja miatt a szék törvényszéke (sem a viceszék, sem a derékszék, vagy ahogy az épen

akkor működő, újon szervezett folytonos tábla nevén az igazi törvényszéket hívták: a *contima* tábla) sem avatkozhatott bele az iskola belügyeibe, arra kérte az igazgatót, hogy érdekességénél fogva, ne sajnálja majd az eredményt neki, nem a királybírónak, hiamem a kollégium iránt meleg barátsággal viselkedő jóbarátnak néhány szóval megírni. Jól tudta, hogy az öreg főkurátor, az ő édes atyja méjg az édes fiának sem engedné meg az autonóm iskola ügyeibe való beleavatkozást, de másfelől abban is megnyugodott, hogy az ügy úgy lesz elintézve, hogy annál jobban senki sem oldhatná meg. Emellett arra is gondolni kellett neki, a fiúnak, hogy ne hozza édes atyját nehéz helyzetbe. Ugyanis öreg Daniel István ekkor az udvari körökben nem volt *grata persona*, mivel a guberniuníhoz egy memorandumot szerkesztettek (amelynek szerzőségét neki tulajdonították) és ebben ia memorandumban a reformátusok s általában a protestánsok számos sérelmeit oly behatóan és erélyesen írta le és azok orvoslását lelkének egész melegével sürgette, amiért is az udvarnál úgy bevádolták, hogy a legnagyobb kelleimetlensége következett abból. Így hát a dolog érdeme és a család érdeke is azt kívánta, hogy a vizsgálat lefolytatását nagy meggondolással közmegnyugásra egyértelemmel intézzék.

Kiss Gergely rektorprofesszor haladéktalanul kiadta a rendeletet, hogy az ifjúsági testület összehívassék és azon az ügy minden oldalról megvilágítást nyerjen. Magához hívatta Gröttinga primáriusát, Kandó Jánost, aki az ifjúsági testület elnöke volt és kellő tájékoztatást neki megadván, a gyűlés idejéül a legközelebbi szerda délutánt jelölték ki.

III.

Orbán Mihály primárius úr elbeszéli esténként, tanulság okáért az elmúlt idők történetét

A diákháború miatt néhány napig szünetelt a göttingai kamarában a mesemondás, de az ifjúsági testület gyűlését im eg előző napokban újból felvette a beszéd fonalát Orbán Mihály, a szomszéd kamara primáriusa. A kamara minden lakója elfoglalta a szokott helyét, a góc alatt pattogott a tűz, az arcok figyelemmel fordultak a beszélő felé és a szent áhítat a templomban sem volt ahhoz mérhető, ahogy ott mindenki csüngött Orbán úr szavain.

„Hát Kandó öcsém és Pálffy testvér, nektek most oly szerep jutott ki, hogy a ti okosságatok ennelk az ifjúságnak jövőjét megalapíthatja, de egyetlen egy ügyetlen vallomás az iskola bezárását és mindnyájunk nagy kárát hozhatja maga után. Az én nagyapám beszélt otthon törökbúza tisztításkor, több évvel ezelőtt, hogy az ő gyermekkorában is mindig háborúságban volt a diákság a vargalegényekkel és akkor is történt ily eset. Elmondom úgy, amint ő mesélte, hallgassátok meg, hátha tanultok belőle valamit.

1711-ben történt. Akkor már a városunkban lakó s működő jezsuiták annyira elmérgesítették az emberek, különösen a tanulók közötti ellenszenvet, hogy a kétféle felekezet hívei ellenségesebben állottak egymással szemben, mint a török és a magyar. A kálvinista magyar a török ügyét segítette, a katolikus a császár hatalmát szerette volna egyszeribe diadalra hozni. Még az idősebbek csak megvoltak, köztük nem volt ellenségeskedés, de az ifjak, különösen a szemináristák, – ahogy a katolikus gimnázium növendékeit hívták – vak gyűlölettel nézték az istentelen pogány kálvinistákat és unitáriusokat. A szeminárium tanárai, többnyire papok, szerzetesek (jezsuiták) rendkívül nagy buzgó-

sággal és igen nagy tudományossággal oktatták a rájuk bízott ifjúságot. Ezt el kell nekünk ismerni, s rendszeresebben, jobban tanultak, mint a kálvinista diákok. Azonban nemzeti szellem nem volt bennük. Csak arra néztek, hogy akit lehet, katolikussá tegyenek, s tmivel a legfelsőbb hatóságok is azt tették, a vezető hivatalokba megválasztott reformátusok helyébe a sokkal kisebb szavazatot nyert katolikusokat helyezték be, így a Leopold-féle diploma lassankint annyira kijátszatott, hogy annak egy betűje sem maradt érvényben. A vallási rajongás vett erőt a katolikus ifjúságon, nem nézték testvérnek a más vallású diákot, aminek következménye az lett, hogy ezek is oly barátsággal kezelték azokat. Így, ha a kétféle diák találkozott, a katolikusok a reformátusokat lóformátusoknak, ezek amazokat pápistáknak, pápásoknak gúnyolták, s a vége mindig verekedés lett. Ha a vár rétjén keresztül fürdeni mentek a Küküllőbe a diákok, a reformátusok a felső, a szombatfalvi malom gátjához, a katolikusok a vármalmához mentek, különben mindig baj lett belőle. Ha a kálvinistáknak akadémiajuk támadt a mesterlegényekkel, a katolikus diákok mindig ezek pártján állottak. Csak az volt a szerencse, hogy a szemináriumból nem könnyen jöhetett ki a tanuló ifjúság, s így nem akadt sűrű alkalom a különködésre. De voltak künnlakó diákok, mert a szeminárium épülete nem fogadhatta be mind a tanulókat, s ezek – különösen farsang idején – összeakadtak gyakran a mulató kálvinista diákokkal. A vitatkozásról azonban nem jött köztudatba semmi és neim volt arról panasz sem soha. Mégis 1711 húshagyó keddjén oly eset történt, hogy azt megtudta az egész világ. A közelben lakó kálvinisták húshagyó vasárnap előtti szombaton délután hazavitték fiaikat, meghívták és kivítették a köztanítókat (akik mind primáriusai voltak egyik-másik úri gyereknek), slöt magát a rektorprofesszort is meghívta valamelyik, úgy gondolom, hogy épen patakfalvi Ferenczy István királybírónál volt. Szombatfalvi Gálffy Gergely Szombatfalvára, hodgyai Bedő Ferenc Hodgyába és azzal Mátéffi Zsigmond, Bedőékkel szent erzsébeti Szakáts János szintén kimentek fásángolni. Az egész város felejtette a nagy búbanatot, ami a mindig uralkodó döghalál és Rákóczy-féle szabadságharcban való meleg részvétel büntetéséül Udvarhelyre örökösített német (császári) katonaság zsarnoksága miatt ülte meg a lelkeket. A felejtés nem kocsmákban történt. Otthon szomorkodott mindenki.

Akinek magának nem volt, jó emberénél ivott meg egy-két pohár italt, de éjjelre mindenki feledett. A polgárok otthon hagyták a szomorú emlékeket, kimentek az utcára. Járták a szomszédokat. Kurjongattak, útközben, mintha nem is lett volna súlyos tilalom az éjjeli mulatozás ellen. A folyton dúló pestis ellen minden óvó-intézkedést megtett a hatóság. Egymást látogatni nem volt szabad. Semmit egymástól kölcsönözni nem volt megengedve, ellenben folytonos imádkozás és könyörgő istentisztelet lévén elrendelve, a templomokba bármikor mehetett akárki. Így éjjel is elmentek a buzgó polgárok hazulról imádkozás címén, hiába hajtogatta az asszony, hogy éjjelkor nem szoktak misézni, sem zsoltárokat énekelni. Hiába volt minden. Soha olyan testvéri egyetértés nem volt a kálvinista és pápás polgárok között, mint a könyörgő éjjeli Istentiszteletek meglátogatása végett kiadott rendeletek megtartásában. Még a németet sem szidták kivételesen az igazán üdvös rendeletek kiadása miatt... A katonai előjárónak pedig az ellenőrzés miatt épen künn kellett lenni a szállásokból, mert az udvarhelyi nép nagyon melegen érdeklődött a szabadságharcokért, különösen a kálvinista része még mindig ellensége a császári uralomnak, nem szabad egy percre sem engedni, hogy a szigorú felügyelet meglazulását gondolja abból, hogy a rendes katonaság nincs jelen. És pedig a rebellis kálvinista olyan huncut, hogy csak a kocsmában ül, a katolikus része pedig, csukva találván a templom ajtaját, szintén ott szenved a nehéz sorsot. Hol gyakorolná tehát jobban az ellenőrzést a katonaság, mint a polgárok tartózkodási helyén?... Így aztán sikerült polgárnak, katonának teljesen elfelejteni a bánatot s mivel a jó katonának a polgárság ellenőrzését oly buzgón végezték, hogy végére is a fáradtság teljesen elnyomta őket, hálából a magukról mitsem tudó vitéz urakat két-két polgár karon fogva szállította haza. De éjjel után már mindenki haza felé is gondolt. A közeli falvakba kirándult diákok és a velük ment jurátusok is hazafelé indultak. Ámde, amint a kis diákok észrevették, hogy a priüariusok, secundáriusok nincsenek otthon, s megtudták, hogy ki Boldogfalvára, ki Hodgyába, ki Szombatfalvára ment a farsangfarkát ünnepelni, talált mindenki magának valakit, aki húshagyó kedd estére őt is meghívta. Így bizony a Rózsáskert (ez volt a kollégium címe) üres lett. Vasárnap, hétfő, kedd: három napi farsangi szünet alatt oly vidám mulatozás folyt a nagy tilalom külső

feltételeinek pontos betartása mellett, a diákokkal némi összeköttetésben álló lakosok sorában, hogy a legboldogabb időkben sem emlékeztek vidámabb napokra. Még az iskolában maradt, messziföldről jöttek is jól jártak, mert a kirándult diákok, a hallgatás megvásárlása végett, minden készletüket rábízták az otthon maradtokra és azok bőven kivették a maguk részét abból. Amikor aztán a falukról, úgy éjjel tájban a jurátusok és nagy diákok hazajöttek, üresen találták némely szoba ágyait. A fiatalabb nemzedék jobban bírta a mulatozást, vagyis inkább azok vendéglő pártfogóitól és azok leányaitól s mamáiktól nem szabadulhattak meg, mert azok egyszerűen nem eresztették el. „Majd eligazítjuk a primárius úrral, hisz ők a hibásak. Úgy eltűntek, hogy nem lehetett elkéred zeni tőlük”... Az üres ágyak nagy gondot okoztak a hazakerült primáriusoknak, de nem tudtak a dolgon segíteni. Lefeküdtek. Azonban alig takaróztak be, egyszerre felhangzott az ad arma kiáltás. Talpra ugrott minden diák egy pillanat alatt, 25-30 mindenféle ifjú verődött össze, köztük a legnagyobb számot éppen a mi embereink tették. A jurátusok meg akarták akadályozni a kivonulást, de a diákok nem engedtek, s 5-ik, 6-ik osztályos serdülteibb tanulók által kiegészítvén a diákok ritka sorait, mentek a Botos-utca felé, ahonnan a segélykérés jött. Ám a fiatal sereg a Botos-utca szögletén szembetaláltilta magát egy ellenséges csapattal, amely botokkal, fokosokkal (a székely csákánynak hívta), felfegyverkezve neki esett a diákcsapatnak. Azonban a diák nem ijedt meg a maga árnyékától s így hamarosan olyan csata kezdődött, hogy annak fele sem volt tréfa. Éppen ekkor érkezett arra a tájra a városi imádkozó társaság, cipelve az ellenörkődő vitéz katona urak bágyadt testét, amint azonban meghallották a csatazajt, a tehetetlen vitézeket szépen a földretették s maguk nagyot kanyarodva, gyorsan haza takaróztak. „Imádkoztál-e értem isi” Kérdezte a hazaérkezőtől a még ébren lévő háziasszony. „Epeg eleget” – felelt a megszeppent polgár s íziben ágyába búj”. Nem lehetett szavát venni egyiknek sem.

Aközben az átkozott kálvinista diákok a maguk régi harci modorukkal bevégezték a csatát, s ellenfelüket alaposan elintézték, az ellenség elmenekülése után számbavenni próbálták az áldozatokat. Megdöbbenő nagy volt a halottak száma. Mít csináljanak?... Sötét volt, mint a pokolban. Két lépésnyire sem lehetett

látni. Az volt a furcsa, hogy világosan lehetett hallani két ízben is a nagyszámú ellenségnek a csata színhelyéről való elfutásának zaját, mégis az ott maradtak száma majd megközelítette a kálvinista diákok számát. Három, a földön fekvők közül, fájdalmas nyögéssel hívta fel a győztesek figyelmét. Azoknak beszédjéből megtudták, hogy ők katolikus diákok, akik künn laknak a városban és a mesterlegények által felbízattva támadták meg a diákokat, tudván, hogy most a farsangi alkalom miatt sokan nincsenek a városban. Így remélték, hogy visszaadják a sok csapást, amit eddig kaptak. De a dolog másként sült el, s amikor azt is észrevették, hogy mögöttük immár annyi halott fekszik, nem tudják ugyan, hogy mint eshetett ez, megszeppentek és aki tudott, elmenekült, ők azonban nem tudnak menni, hát kérik a megtámadottakat, hogy segítsenek rajtuk, de ne vigyék haza, inkább akárhová, nehogy az igazgatóság meg tudja, mert akkor kizárják az iskolából. Mivel nem volt más közelebbi hely, elhatározták, hogy Szombatfalvára viszik őket. Gálffy Gergelyek házai egy negyedórányi távolban voltak, kettőt Gergelyéknél, egyiket unokatestvérénél, Dánielnél jól el lehetett helyezni, s mivel a katolikus gimnáziumban hamvazó szerdtől hétfőig inkább csak ájtatos gyakorlatok voltak kitűzve, remélték, hogy alkalom nyílik a dolog eltitkolására. A három diákot tehát szombatfalvára vitték. Velük elmentek Bedő Ferenc, Ferenczi Balázs, Ferenczi János, Gálffy Gergely, Hodgyai József, Szakáts János. A többi diák a halottakat vitte magával be a kollégiumba. Szörnyű aggodalom között. Útköziben egy őrzőjárt jött velük szemben, az éjfélelőtti katonák felváltására. Ezekkel a mi ifjaink nem akartak összekeveredni, hát a zsákmányolt holttesteket, több sapkának elsedése mellett, otthagya, a csizmadia-szint és azon felül a templomot megkerülve, gyorsan bemenekültek a kollégiumba. A kapu még nyitva volt. A vigilia a kellő magyarázatból megértvén a dolgok állását, utánuk hamar bezárta a kaput s úgy eltűnt a maga kamrájában, hogy tőle ugyan csengethetett akárki, bebocsátást nem nyert. Pedig volt csengető bőven. Azalatt, míg a Botos-utcai harc folyt, a Botos-utca alján igazi mérkőzés történt^a kisebb diákok és a vargalegények között. A terv az volt, hogy^a katolikus diákok és a mesterlegények egyesülve kicsalják a diákokat az alsó malomra járó útra és ott kétoldról fogva, jól helybenhagyják. Azonban a kisebb diákok egyik csapata is,

udvarhelyi osztályostársaik kalauzolása mellett, már előbb egy Mal m-utcai polgári ivóba ment, ahol már előre megrendelt vacsorát tálaltak fel nekik és ott mulattak éjfélig. Ekkor hazafelé indultak. Ezek csak osztály szerint voltak kisebb diákok, korra és növésre bizony sok nagyobb is volt a felsőbb osztályosoknál, mert – amint tudjuk – a szegényebb sorsban élők gyermekei az első osztályba oly nagy korban léptek be, hogy mire a negyedik, ötödik osztályt elvégezték, 18-ik évüket is betöltötték. Ilyen kisebb diákcsoporttal találkozott szembe a vargacsapat a Malom-utcában. A mesterlegények bízva a felső piacon készen álló gimnazistákban, egy erre betanított inástól megizenték, hogy jöjjenek. Ezek pedig egyet maguk közül elküldötték a kollégium kapujához (amely mellett volt a vigilszoba), hogy ott kiáltssa el az ad armát és csálja ki a kálvinista diákokat, hogy jöjjenek gyorsan a Malom-utcába. A kath. diákok azonban nem akarván a mesterlegényekkel megosztani a dicsőséget, maguk vették fel a harcot a Botos utca szögletén. Azonban a baj az volt, hogy az épen akkor haza igyekező és a csendes katonákat cipelő polgárok is ugyanakkor odaérkezvén, ezek megijedtek, hogy talán a katonaság jó értök, elkiáltották, jaj, az őrjárat. „Meneküljünk.” És mind elfutottak s velük a kath. diákság is ki erre, ki arra... Az alatt a Malom-utcában erősen folyt a harc. A kis diákok ügyesen védték magukat a megtámadókkal szemben, s azokat beszorították Varga Márton tímármester udvarába, Varga Márton fia, Mihály, mivel ott is farsangoltak, kinézett a lármára, s akkor látta, hogy sok ember viaskodik az utcán és be akarnak nyomulni az udvarra. Nem akarta kitenni magukat valami bajnak, lement és látván, hogy a mesterlegények a diákokkal verekednek, a diákoknak akarta pártjukat fogni annyiban, hogy azokat bebocsájtja az udvarra, a mesterlegényeket pedig hazaküldi. Ám akkor, amikor épen ezt akarta csinálni, valaki neki ugrott és egy csákánnyal úgy mellbe vágta, hogy rögtön vége lett. Mindenki hallotta a támadó kiáltását, de senki sem ismerte, mert nem volt közülök való. Azt kiáltotta: „Megadám az ilyen-olyan adta deákjának.” Annyit láttak, hogy a városbíró udvarára szaladt be.¹⁰⁾ Az eset után a mesterlegények mind elszaladtak, a diákok ott maradtak és egyikük megjelentette a ház lakóinak, hogy mi tör-

¹⁰⁾ Szeles Naplója: egykorú feljegyzéséből Erd. Muz. 1898. évf.

tént. Nagy lön a sínás, jajgatás. A diákok nem tudták urát adni, hogy ki volt a tettes, mert maguk is nagyon elfoglalva voltak, csak annyit láttak, hogy amikor az ifjú Varga Mihály elesett, egy legény a városbíró udvarára szaladt be, azt kiáltván, hogy „megdám az ilyen-olyan diákjának”. A szegény apa csak a veszteséget látta, csak azt tudta, hogy egyetlen fia immár elpusztult, s bár nem alappal, a gyilkossággal a diákokat gyanúsította. Épen meg is érkezett az őrző, s megtudván az esetet, az ott lévő diákokat kikérdezte, a nevüket feljegyezte. Itt volt aztán a baj, mert a diákok nem a maguk nevét mondták be, hanem más neveket, s így ártatlanokat keverték bele a dologba, akik épen nem is voltak a városban, s mivel ezt hitelesen igazolni tudták, gyanúsak maradtak, de büntetni nem lehetett. De most már ezek szülői követelték, hogy a tettesek kinyomoztassanak, s mivel a gubernium március 7-én azt rendelte, hogy a tetteseket okvetlen nyomozzák ki, és ha másképen nem lehet, a kollégium minden helyiségében nyomozást kell végrehajtani, s megkeresni, hogy az eset helyén talált ruhadarabok, valamelyikének nem akad-e ott valami kiegészítője. „De hát a nyomozást titokban és oly eréllyel kell végrehajtani, hogy abból a tettesek ki ne meneküljenek. Különben mind a szék, mind pedig különösen a kollégium is nehéz számadásra rekesztetik és ha siker nem lesz, a kollégiumnak nagy búsulása lesz miatta.” A vizsgálat a kollégium ellen ia legnagyobb sietséggel lefolyt még az nap, amikor a rendelet megérkezett. Késő este megjelent a gubernium parancsával a katonaság támogatása mellett a szék kapitánya és felszólította az iskolai őrség vezetőjét, a kontrát, hogy nyitassa ki a kapukat. A kontra azt felelte, hogy az igazgató úr parancsa nélkül ezt nem teheti. A kapitány azt felelte, hogy betöreti a kaput. Erre a kontra azt mondta, hogy abból nagy baj lesz, mert akkor ő ad armát kiáltat, amiből vérontás is lehet. Legjobb lesz, ha az igazgató nem messze lévő lakására megy valaki és megkéri az engedelmet, amit ő meg is fog adni, mert az iskolának *nincs semmi eltitkolni valója...* A kapitány meggondolta a dolgot, s helyben hagyta a kontra eljárását. Maga ment a rektorprofesszor lakására kérni a kutatásra való engedelmet megadását. Ilyen eset nem fordult még elő az iskola történetében, a szabályok az ilyen engedelem megadási jogát a főkurátornak tartották fenn, de meggondolva a dolgot, a nagytudományú Marosvásárhelyi Tőke István rektorprofesszor

megadta az engedelmet, sőt maga ment a kutatásban segídezni. A kutatás eredménnyel járt, mert Hodgyay Józsefnél megtaláltak egy kabátot, amelynek egyik darabját a Botos-utca szegletéről szedte fel reggel az ott cirkáló őrség. Továbbá öt darab katonasapkát találtak egy másik szobában, amiről nem tudtak számolni a szoba lakói, de a volt tulajdonosaik neve bele volt írva a sapkába és a nevek pontosan egyeztek azoknak nevével, akiket a gyilkosság éjjelén a kollégiumhoz közel talált meg az akkori éjjeli járőrség holtan, mint hitték; holtrészezen, amint tényleg voltak. Ezekkel az eredményekkel nem dicsekedtek a nyomozók, de annál inkább kutatták, hogy honnan került Hodgyaihoz az a kabát, amelynek darabját a Botos-utca szegletén találták. Hodgyai azt felelte, hogy ő a kabátot úgy találta, amikor hazajött az utcán és igazolta, hogy ő akkor szombatfalván volt Gálffy Dániel úrnál, Gálffy Gergely bátyjánál és onnan jött haza egyedül, senki sem látta, amikor a kabátot megtalálta. Tehát erre bizonyága nincs, de azt Gálffy Dániel úr igazolni fogja, hogy a kérdéses éjjel nála tartózkodott és csak másnap reggel jött onnan el. Amikor aztán Gálffy Dánielt kihallgatták, arra a kérdésre, hogy mikor ment Hodgyai hozzá, Gálffy Dániel nem tudott felelni, mert csakugyan nem tudta, hiszen ő akkor nem is volt otthon, mert Gergelyéknél mulattak és bizony nem józanul volt, amikor hazaérkezett. „Kivel ment oda Hodgyai?” – kérdezte a nyomozó. Én nem tudom, mert amikor felébredtem, már nagyon későn volt, a vendég már átment a szomszédba! Ennél többet Dániel úrtól nem tudtak meg, mert ő maga sem tudott semmiről, Gergelynek gondja volt arra, hogy senki se tudjon meg semmit, s így a dolog elsimúlt ennyiben. Azonban, mivel nem volt világgosság, Hodgyai Józsefet és más három társát fogságba vetették. Ez ellen hiába tiltakozott a rektorprofesszor. Ez nem használván, a szülők felebbeztek a guberniumhoz, de annak sikere nem lett. Ellenben elrendeltetett, hogy a diákok szállíttassanak le Medgyesre, hogy a kir. deputáció (a csonka kormányzék) kéznél kaphassa és Gálffy Dániel is felügyelet alá helyeztessék, nehogy elszökjék mindaddig míg a dolog ki nem tudódik. Amikor ezt Gálffy Dánielnek kihirdették, ez végtelen dühös lett és különben is rettenesen indulatos és csúnyán káromkodó ember lévén, meggondolatlanul nagyot káromkodott: „Azt a ... boldogságos szűzmáriáját annak a бүdös pápistának, engem akar áristombban tartani? Hát

hol van olyan törvény, amellyel egy szabad nemes székely embert ítélet nélkül, bizonyosság nélkül letartóztathasson akárki, még a ti .....boldogságos szűzmáriátok is? Kuttya hóhárom teremtetten! Hát bizony törvény nem volt, de volt rendelet, hogy az istenkáromlókat halálbüntetéssel kell sújtani és a hírhezó beáruván Dániel urat, a kipontozott helyre jelzőket tévén, hogy az így leírt káromkodási szöveget az özvegy császárnénak még megmutatni sem merték, az ítélet jóváhagyott és Dániel úrnak Medgyesen feje vétetett.¹¹⁾ A diákok azonban ott maradtak Medgyesen és folyt ellenök a vizsgálat, de a július 4-én a felsőbb rendeletre megtartott derékszék sem tudott semmit kinyomozni. És mivel később sem tudtak ellenük semmi módon bizonyítékot találni, ellenben a városbíró ama kocsisa, akit láttak a helyszínéről elfutni, soha többé elé nem jött, s maga Varga Márton, az apa is visszaemlékezett arra, hogy maguk a diákok jelentették meg a gyászos esetet, amit nem tettek volna, ha hibásak lettek volna, ellenben a gyilkos, a tanuk vallomása szerint, azt mondotta futtában: „Megadám az ilyen-olyan adta diákjának.” Ebből világosan látszott, hogy diáknak vélték a fiát, tehát nem lehetett diák a gyilkos. Ezt az érvelést a kir. deputáció is elfogadta és félévi fogóság után elbocsátották a diákokat.¹²⁾

Az iskola legfőbb törvényszéke azonban elrendelte, hogy a rektorprofesszor ezentúl közvetlen az iskola mellett, azzal belsőleg egyesülő lakásban lakjék s evégre csere útján megszerezték a mostani rektori lakást, közvetlen az iskola mellett. A keserves ehét miatt azonban a két vallásfelekezet között úgy elromlott a béke, hogy sem most, sem a jövőben javulásra út nem lesz. Amellett a császár dolga is elromlott a kálvinisták előtt, annyira, hogy később, amikor ezek után nemsokára háború tört ki a török és a német császár között, a pápisták a császár ügyét magyar ügynek, a reformátusok ellenben a török ügyét tartották Rákóczi- és magyar érdeknek és amikor hadgyűjtés volt, a katolikusok elmentek a császár katonaságába, a reformátusok

¹¹⁾ Gálffy Dániel lefejeztetése a Szilágyi-féle Mill, történetében is fel van említve. Fentemlíti Apor Péter és Cserey Mihály is, de ök tévesen Istvánnak nevezik, pedig Dániel volt a kivégzett neve.

¹²⁾ A gubernium (főkormányzék) tagjai a kuruc háborúk alatt nagyon fogyatkoztak, ezért nevezték ezt osonka guberniumnak, de kir. deputációknak is, amely ekkor Medgyesen székelt.

azonban Moldvába a törökhöz s így a magyar kétfelé szakadva egymást pusztította azzal a vitézséggel, amellyel semmiféle náció fel nem veheti a harcot. Tehát Kandó ecsém, jól jegyezd meg. A diákok nem támadták meg Varga Mihályt, senki sem látta, hogy diák támadta volna meg. Ellenben a mesterlegények támadták meg a diákokat és ezt azok maguk is beismerték. Így menekedett meg a három diák a biztos haláltól és a kollégium a bezáratástól.

Az eset annyira elkésérítette a kollégium tudós és nagyérdemű igazgatóját, hogy még abban az évben eltávozott s többé nem vállalt tanári szolgálatot, hanem lelkeszi pályára ment. Azért kell tehát nektek nagyon vigyázni, nehogy most is ez következék be. A diákok, amint Isten és ember bizonyíthatja és láthatja, nem hibásak, de Török Ferenc jezsuita pap, aki már is eloltaná a kollégium életét, hogy ingyen tanulás miatt katolikus diákok is járnak ide, nem fog nyugodni, míg bajba nem kever mindnyájunkat és folyton ó zaklatja testvér bátyját, a királybíró. Az éjszaka adjon nektek bölcs tanácsot. Aludjunk hát egyet.”

IV.

Az iskolai törvénykezés folytatása és ezzel kapcsolatban Orbán primárius úr is folytatja az előbbi történet elbeszélését

Szerdán délután 3 órára Kandó János Összehívta a nemes tanuló ifjúsági testületet. Megjelent azon Kiss Gergely rektor-professzor úr is, mint hallgató. Kandó János elfoglalta az elnöki helyet, Pálffi Dénes balról melléje ült, mint jegyző, a jobb felőli tisztelethelyet tisztességtudóan felajánlották az igazgató úrnak. Jelen volt mintegy 60 diák, tehát a mai fogalom szerint akadémikus. Kandó nagy tisztelettel köszöntötte a jelen lévő rektor-professzor urat, megemlítette, hogy a mindnyájuk által szeretett rektorprofesszor úr nem kívánja semmi tekintetben korlátozni a Nemes Ifjúsági Testületet, azonban az ügy olyan fontosságú, hogy annak kellő elintézésétől az egész kollégium sorsa, tehát az egész diákság jövője függ, tehát ha az életkorra fiatalok tapasztalatából valamire nem akadna meggondolás, ő segítségre akar jönni, mert az ifjúság sorsa reá van bízva és neki őket úgy kell tekinteni, mintha tulajdon, édes gyermekei volnának. Tehát épen olyan bizalommal legyenek, mintha édes apjukat látnák.

Felolvasták a főgondnok úr levelét és igen jó hatással volt mindnyájukra annak férfias, szeretettel teljes szigorú hangja. Az ifjúság semmiben sem érezte magát hibásnak, s így nem is kívántak pártfogást, csak igazságot. Ez az igazság a kálvinista diáknak nagyon nehezen járt ki, mert a székben is, az országban is a jezsuita kor szelleme uralkodott. Udvarhelyen pedig épen a királybíró öccse, Török Ferenc jezsuita házfőnök volt a döntő tényező, mert bátyjára is nagy befolyást gyakorolt. Ez az okos jezsuita forgatta az ujjá körül az egész székét, csak a Dánielek nagy tapintata és tekintélye tudta némileg ellensúlyozni az ö-

rendkívül kitaró és szorgalmas tevékenységét. Most azonban épen felül került a Török-párt, mert Nagy Dániel István a protestánsok sérelmeinek megszüntetése tárgyában szerkesztett érelyes hangú memoranduma által elvesztette az uralkodó Mária Terézia kegyét, aki akkor, amikor őt, a reformátust, a katolikus befolyás ellenére is főkirálybíróvá kinevezte, arra számított, hogy a kegy megpuhítja és követni fogja mások példáját, s kevésbé fog a protestáns ügy mellett buzgólkodni. Dániel István azonban nem tántorodott meg, s épen úgy becsülte honfitársait, akár katolikus, akár protestáns vallásúak voltak, mint addig, s mindig pártfogolta az érdemest, akármiféle templomba járt. De annak a kornak a szelleme más volt, és a lefolyt török háborúban, a Rákóczi-kor hagyományai nyomán a református székelyek inkább a török pártján voltak, s a német ügyet nem szívelhették. Ezért nem is nyerték meg soha a hivatalos világ pártfogását. Erdélyben, hol a katonaság főparancsnoka csak német lehetett és a magyar, mint katona, semmiféle előmenetelt nem nyerhetett, ahol a vezető főtisztek gyávasága, tudatlansága mindenkor a legnagyobb szégyennel övezte a birodalom katonaságának harcait, még kevésbé lelkesedett a kálvinista elem a németért,¹³⁾ mint Magyarországon. Ilyen viszonyok között nem csudálkozhatunk Kiss Gergely uram aggodalmán, s csak helyeselhető volt, hogy a tapasztalatlan ifjakat nem hagyta magukra. Azonban hiába volt minden kérdés. Az ifjúságból senki újabbat nem tudott mondani, mint amit eddig úgyis tudtak és világos, hogy nem is mondhatott mást. Végre felállott egy háromszéki diák és indítványozta, hogy hívják be az eset főszereplőjét, Bede Lászlót. Mondja el maga, hiszen senki sem tudhatja jobban a dolgot, mint ő és bizonyosan úgy mondja el, amint történt. Bede László ugyanis, – mivel az ő dolgáról volt szó, – nem jelenhetett meg a gyűlésben, de Kiss uram is helyeselte, hogy hallgassák meg őt magát. Bede László nemsokára meg is jelent, de ahelyett, hogy a dologhoz hozzá szólott volna, engedelmet kért, hogy arra már ne vesztegessen több szót, mert amit tudott már eddig, ő is, a többiek is mind elmondták, tehát hiábavaló minden beszéd. Aki ed-

¹³⁾ A német alatt mindig osztrák császári tisztet, tisztviselőt, katonát stb. kell érteni, akár cseh, akár olasz, akár más nemzetiségű volt, de soha németországi németet, hiszen ezekkel jóviszonyban élt a magyar tanuló-ifjúság.

dig nem akarta meghallgatni az igazságot, az ezután sem fogja magárteni azt. Ő tehát kijelenti, hogy akkor, amikor minden ok nélkül megtámadták őket, amikor ők csak védelmezték magukat és mégis ilyen alávaló módon zaklatják őket, kénytelenek arra a következtetésre jöni, hogy itt a más vidékieket nem jó szívvél látják, s ennek következtében nem jönnek Udvarhelyre. Nekik lesiet akár Enyedre, akár Marosvásárhelyre menni, de ahol így bánnak velük, ott nem vesztegetik sem az egészségüket, sem a becsületüket, sem az idejüket. Most immár ugyanis itt van a karácsonyi vakáció, elmennek mindannyian mind a diákok, mind az alsóbb osztályosok. Kiss rektorprofesszor úrnak igaz, gyermeki szeretettel és hálával köszöni meg, amit eddig tett, mert beismerik, hogy a legjobb atya szeretetével és gondosságával vezette minden ügyeiket, azonban, ahogy ez a város, különösen a szék tisztikara velük szemben eljár, az a legmostohább ellenségtől is sok lenne. Ezt ők tovább nem tűrhetik, nem is állják. Majd eljő a számadás órája. Nem lehet büntetlenül rontani egy jóramenendő ifjúság jövőjét. Meglátják, mi lesz a híre és jutalma ennek a folytonos akadékoskodásnak. Jertek hát háromszéki testvéreim – iejezte be beszédét Bede – ne legyünk többé alkalmatlanok ennek a nemes városnak. Majd lát ez a fiatalság más városban jobbszívű embereket, legyenek boldogok a maguk körében.

Ezután felkeltek az összes háromszékiek, s komoran, méltóságosan kivonultak a teremből. Kiss rektorprofesszor úrnak könny szökött szeméből, nem tudott semmit szólni, s nem is akart, mert lelkében átszaladt az ifjú igazmondása felett való felindulás keserősége. Úgy elfogódott, hogy abból maga is szeretett tanítványaival való eltávozását hitte bekövetkezendőnek. A gyászos hangulat még egyre ülte súlyos torát a visszamaradtakon, Csak jó későn jött magához az ifjúság vezetője, Kandó János, mivel azonban a diákok egymás irányában rajongó, testvéri szeretettel voltak, nem tudott mit tenni a dolog elintézésére. Mivel ily előzményről tudósítást nem olvasott az iskola írsaiban, sem nem álllott senkitől, a legrégebb emberektől sem, berekesztette a gyűlési azzal a határozattal, hogy a jegyzőkönyvben az eset teljes Tiúséggel fel fog jegyeztetni, s a jegyzőkönyvet azonnal felterjesztik a rektorprofesszor útján a szedriához, hozzanak ott bölcs határozatot, mert az ő tapasztalatlanságuk nem elég arra, hogy azt a bajos ügyet megfelelőleg kibogozzák. Egyik társuk felszóla-

lására azonban kimondották, hogy – ha a szedria igaz szívvel megnyugtató ítéletet hozni nem tud, ők sem kívánnak társaiktól elszakadni. Sorsuk közös lesz.

Ezzel az ifjúsági gyűlés véget ért. A megindult lelkeket semmivel sem lehetett megnyugtani. Kiss uram csüggedt lélekkel távozott közeli lakásába, s azonnal összehívta a jurátusi testületet, az ügy megbeszélése végett. Az idő már késő estére járt, s néhány perc eltelt, amíg a szanaszét lévő jurátusok hazakerültek. Eközben Kiss rektorprofesszor rövid levélben értesítette kicsi Dániel István h. főkirálybíró urat az ügy fordulatáról, ő kérte, hogy a továbbiak elintézésénél segítségére, lenni, ne terheljék. Egyúttal levelet írt a közeli Patakfalván lakó Ferenczy Pál algonoknak és azt azonnal el is küldte a kurszorral¹⁴⁾, kérve, hogy a holnap nap reggelére sürgetős és a kollégium jövőjét nagyon érdeklő ügyben befáradni ne sajnálja.

Azalatt a jurátusok (akik, amint már többször említettük, az alsó, a középiskolai tagozatnak megfelelő osztályok tanítói voltak) s kicsi Dániel István h. főkirálybíró, összejöttek az igazgatói lakással egybefüggő igazgatói szobában. Szegről-végről meghányták-vetették a kényes esetet, s bármennyire akarták is volna megtalálni a megfelelő megoldást, arra a meggyőződésre jöttek hogy az ifjúság hangulata annyira elkeseredett, hogy itt parancsszóval sikeres eredményre jutni nem lehet. Be kellett látni, hogy az eddigiek szerint az ifjúság a kérdéses ügyben nem büntethetőv tehát méltánytalan is lenne büntetést róni ki. Azt úgy sem lehetne végrehajtani, mert az ifjúság elkeseredésében immár oly cselekedetre határozta el magát, hogy ott az orvosság már csak a meggyőzés útján volna megtalálható. De az ügy végleges elintézése nem csak az iskolai előjáráságtól, hanem a főkormányshéktől is függött, ott pedig az ügy mozgató eleme Török Pál királybíró, illetve Török Ferenc az udvarhelyi jezsuiták vezetője és a főkormányshék sugalmazója volt. Arra a cselekedetre hatá-

¹⁴⁾ Az iskola alsó tanfolyamának két felső osztályába járó ifjak kettenként, felváltva naponként egymást, küldönci szolgálatot teljesítettek. Ezeket cursoroknak nevezték. Napközben óránként felváltva reggel 8-tól délután 4 óráig az iskola kapujában állottak és örködtek, hogy illetéktelen egyén az iskolába be ne menjen. Ha mégis be kellett valakit bocsátani, akkor azt a kontrához kísérték be, ott kapta meg aztán, a további engedelmet.

rozták magukat, hogy sürgősen elhívják nagy Dániel István főgondnok urat is és megkérik, hogy hívjanak egy vegyes törvényszéket össze ebben az ügyben, ahol vegyen részt a sedria tagjain kívül a szék (megbízottja is, a város főbírája is, hogy a nagy zajt ütött ügyet immár a szokott: eljárás mellő zésével a becsület emberi lélek meggyőződésével intézzék el és a kollégiumot a felekezeti gyűlölség ellenséges indulatával szemben megvédelmezzék a legnagyobb, talán véget okozó veszedelem ellen. Ily megállapodás után az iskola szeniorát és kontráját megbízták, hogy a tanuló ifjúságnak hozzák tudomására, hogy az ügyet közmegnyugvásra hozni akarván, a főgondnok urat is meghívták, mivel azonban a híradás oda néhány napot, és az onnan idejövétel is több időt igényel, legyenek addig várakozással, járjanak az órákra és Kiss Gergely rektorprofesszor úr azt hiszi, hogy sikerülni fog minden óhajtást kielégítve, nyugalmat szerezni mindenki számára. Ehhez a másnap beérkező Ferenczy Pál algondnok úr is hozzájárulván, sőt Török Pál királybíró is belenyugodván, visszatért némileg a nyugalom, mert a diákság is belátta, hogy mindez az ő érdekében történik és senki sem óhajtotta, hogy egy kisebb bajból, még egy nagyobb veszedelem keletkezzék....

Amint aztán este a göttingai kamara ismét összeült a gőealja körül és Orbán Mihály úr szemlét tartott hallgatóságán, aggódva látta a nagy lehangoltságot s biztatni kívánván őket, elismerőleg nyilatkozott Kandó és Pálffi eljárásáról. A fiatalság legyen nyugodt, hiszen tudják, hogy a rektorprofesszor úr minden igyekezetét arra fordítja, hogy minden az ő javukra forduljon. Mindenki tudja, hogy itt nem történt kihágás, de a rossz akaratú vádaskodás miatt ki kell nyomozni ajs ügy minden bokrát és be kell hívni még az ott volt mesterlegényeket is, hadd legyen egyszer teljes világosság mindenben. Ezt követeli mind az ifjúság, minll az iskola érdeke. Ezt aztán helyben is hagyta a kamara hallgatósága, ami azt jelentette, hogy a fiatalság is jónak fogja találni.

„No, de immár, hogy az idő elteljen és azokban, amiket eddig elbeszéltem, a közeli karácsonyi vakációra semmi elmondatlainul ne maradjon, folytatom a félbenhagyott történetet. Ugyanis Hodgyai Józsefet, amint vitték a többi diákkal Medgyes felé, sikerült neki a kérdéses kabáttal együtt megszöknie és eltűnni. A többiek ugyanis nyugodtan lehettek, Hodgyainál azonban terhelő bizonyíték találtott, amely ugyan nem az övé volt, hanem egyik ellenséges tábor-

béli támadóé, aki azonban diák volt, ha pápista is, de. diák, aki a maga ügyét immár a többivel közössé tette. Így azzal szemben a kötelességének érezte lehetőleg menteni az irhát. Székelykeresztúr (vagy amint szitakészítő cigányai miatt neveznék: Szitáskeresztúr) és Timafalva¹⁶⁾ között valami cigánykaravánnal akadt össze a foglyokat hurcoló katonaság és a jó dádek dicséretes szokásukhoz híven, mindenféle cigány tornamutatványokkal szórakoztatták a vitéz urakat, mindaddig, míg sikerült egyik rajkónak a szekérre feljutni, s onnan egy pillanat alatt az élelmiszert tartó tarisznyát több fegyvert, ruhadarabot ledobni, és amíg a vitéz urak gondolkodtak, mulattak, a lenn lévő dádek a ledobott holmit felkapkodván, usgye! szanaszét fuftottak. A kísérő katonaság észrevévén, mindent feledve, utána vetette magát a szaladóknak. Ezalatt sikerült Hodgyainak egéruat venni és a főútról letérve a Nyikó mellett, Rugonfalván át Kadácsra menekülni, ahol Mátéffi Zsigmond szüleinél úgy elrejtőzött, hogy maga a generális sem tudta volna megtalálni. Mátéffi Zsigmond már akkor szintén otthon volt, mivel azonban nem volt azokkal, akik a megsebesített három katolikus diákot Szombatfalvára vitték, kérte Hodgyait, beszélne el, hogyan jutott ahhoz a szerencsétlen kabáthoz. Hodgyai aztán elmondta, hogy a három diák, Miklós Sámuel fenyédi, Csergő Pál keményfalvi, Sebestyén Péter zetalaki születésű ifjak voltak... A kérdéses kabát a Miklós Sámuelé volt, aki akkor szakította el kabátját, amikor dulakodtak s egymást ide-oda cibálták. Amint másnap reggel észrevette a hibát, megkérte Hodgyait, hogy vigye magával és szállásán cserélje ki egy másik kabát jávai, azt hozza ki neki, hogy ne menjen be a városba azzal a rossz ruhával, amelyről aztán aki meglátja, róla valami rosszat is gondolhatna. Hodgyai a megbízatásban eljár, a kicserélt kabátot Miklósnak ki is vitte Szombatfalvára, de a másikat aztán nem adhatta át, aiz nála maradt. Mivel a katolikus iskola rendkívül szigorú fegyelmet tartott, a mi három fiatalunk nem mert az iskolába visszamenni. Szombatfalván szívesen látták őket és ott elég hamar helyreállottak, igaz, hogy a sötétben látatlanul kapott súlyos ütlegek nyomai fejükön – ami látható emlékként fennmaradt – lábukon, karjaikon – amik nem látszódtak, de még mindig fájdalmasam jelentkeztek, még mindig élői tanúi voltak a lefolyt, küzdelemnek. A további ott tartózkodás azonban amiatt volt nehéz, hogy a szombat-

¹⁵⁾ Ma a kettő összeforrt egy községgé.

falvaiak erősen protestáns, Miklósék pedig éppen olyan jó katolikus ifjak voltak. Amazok meggyőződésből szidták a gyalázatos németet, mivel még a kuruc-világ alig múlt el, tehát inkább annak felújulását, a magyar vallásos szabadság újabb felvirágzását, Rákóczi visszatérését várták, ezek a habsburgi uralom visszatérésében, a rendes kormányzat visszaállításában, s legfőképpen a katolikus vallás diadalában remélték a magyar nemzet legnagyobb ellenségének, a töröknek és a vallástalanságnak meggyőzetését és ez által a magyar szent haza boldogságának helyreállítását és annak biztosítását... Bármily szíves is volt az ápolás, a vendéglátás, néhány nap múlva ismerőseink haizamentek szüleikhez, s mivel félték attól, hogy a farsangi esetben való részvételük kiderül, s amiatt nagyobb bajuk lesz, a legnagyobb büntetést maguk szabták magukra, kimaradtak az iskolából és a szülők minden kérése fenyegetése, hiába való volt, nem mertek többé oda visszamenni. Így maradt aztán az elszakított kabát Hodgyainál, aki nem árulta el, annak tulajdonosát, s általában nem tudódott ki, hogy az esetben a katolikus diákok, a szemináristák is részt vettek. Az év Hodgyaira nézve is elveszett, mert ő sem mehetett vissza az iskolába, többiek azonban elvégezték az akkori időben a legfelsőbb osztályt és az iskolai év végén vége szakadt iskolai életüknek. Hodgyai még *egy* ideig rejtőzött Mátéfféknál, de aztán eltávozott. Haza nem ment, mert ott megtalálták volna Szántimór¹⁶⁾ generális kopói, de a vidékről nem távozott el, mert időnként szüleit értesítette, hogy ne aggódjanak miatta. A többiek elhelyezkedtek szüleik gazdaságában, Miklós Sámuel azonban tanulmányait folytatni s azután világot látnia eltávozott a szülői háztól...

A székelyföld és általában Erdély élete a legrosszabb volt, amilyenre csak ember emlékezett. A magyar embernek becsülete nem volt. A német nyomta az egész világot. Gyáva katonái zsaroltak mindenkit. Nem volt sem a vagyona, sem az élete biztos senkinek. A felekezetek közötti béke is elég rossz lábon állott. Némelyek, többnyire katolikusok, a beállott uralom s különösen a császár ügyével kapcsolatos s minden más felekezetet elnyomó irányzat felvirágoztatása által remélték visszaállítani a magyar dicsőséget, mások ennek ellenében a kuruc, sőt a török uralom felújításától várták a szabadságot de voltak olyanok is, akik lelükben megőrizve a magyar érzést, elég jó összeköttetést tartottak fenn a polgári kormányt

¹⁶⁾ Az akkori helyőrség parancsnoka.

vezető katonai főemberekkel és az némileg enyhítette azt a rettenetes kort, amely megsemmisítő súllyal nehezedett minden emberre. A kuruc háborúk itt ugyan egészben bevégeződtek, leginkább a rettenetes pestis miatt, 1711-ben, de a bajok nem csökkentek, sőt szaporodtak az évekkel. A pestis nem szűnt meg. Ha csillapodott is egyszer – máskor, ismét felütötte időnként fejét. Ehhez járult az állandóan rossz természettel sújtó gazdálkodás. A hosszú háborúskodás, a lakosság hihetetlen lecsökkenése, állati dögvész annyira aláásták a munkaerőt emberben, állatban, hogy a termelés a legkisebb mértékre esett, alig volt tápláléka a lakosoknak. A kuruc harcokkal rokonszenvező Udvarhelyszékre súlyos katonai beszállásolást rendelt el a főkormányzat büntetésül és ebben még az erdélyi származású magas kormányzói vezérférfiak is buzgólkodtak. Szerencse volt, hogy az udvarhelyi katonaság feje, Szántimor generális, nemesen gondolkozó humánus ember volt és igyekezett, ahol csak tőle tellett, enyhíteni a nyomorúságon. Így épített katonai erővel kényszerített közmunkával kórházat és a városi s falusi ragadós betegeket, az éhség és betegség által faluról-városba, utcáról-utcaira üldözött nyomorultakat oda elhelyezte, élelmezésükről közgyűjtés útján gondoskodott, sőt a kórház kapujában az éhség által odatülő falusi járókelőket naponként frissen sült kenyérral látta el, amit a falusiak szatyrokban vittek haza, azért ezt Szántimor szatyrának nevezték. A rettenetes ínségben a módosabb székely birtokosok is küldöttek gabonasegítségét.¹⁷⁾ így lassanként a főbb székelyek és katonaság vezetői az érintkezés útját megtalálván, csendesedett volna az ellentét, de hosszú évek kellettek volna és mindenkitől emberi bánás, hogy a nép megnyugvást leljen. Ezt azonban megzökentette egy újabb fordulat, a törökkel való háború.

Miklós Sámuel Kolozsváron és Nagyszombatban bevégezvén tanulmányait, Bécsbe ment és ott előkelő székelyföldi rokona körébe került és lassanként az erdélyi kancellárián alkalmazásban lévő erdélyi s ezekkel összeköttetésben álló magyar előkelőségek társaságával belevagyult az ottani magyar életbe. Lelke azonban nem engedte, hogy szobában penészedő hivatalnok legyen, összeköttetést keresett azért az akkoriban szervezett katonasághoz, majd Pálffy János udvarába

17) A többek között nagy (id.) Ugrón János, – aki a generálissal jó viszonyt tartott egy nagy, hat bivaly által húzott egész vágás szekérral küldött tetemes mennyiségű búzát s másoknak ezzel jó és követésre talált példát adott.

jutott. A nagy katonának megtetszett a minden tekintetben érdekes ifjú s szorosabb körébe vonta. Számos küldetésben szép sikerrel járván el, mind inkább kedveltjévé lett. Az élénk eszű, vallásos ifjú, rajongással csüngött magyar hazáján és ezért élt-halt minden pillanatban. Abban a körben, ahol ott megfordult, a római kath. vallás egyeduralmát látván, mind szorosabb meggyőződése lett, hogy csak e vallás teljes uralmának megalapozása és a török uralomnak, mint általa a vallásilag megosztott magyarság rontó erejének megsemmisítése után remélhető, hogy a magyar valamikor számot tevő nemzetté legyen. Egész lélekkel odaadta magát ennek a meggyőződésnek, amely a török kiűzése és megsemmisülése útján vélte lehetőnek a magyarság egységessé, vallásban is eggyé válását, hiszen azt hiték, hogy amint a török nem támogatja a protestáns, különösen a kálvinista magyarságot, az magában nem állhat ellen a nagy és dicső régi hagyomány okkal, felemelő nemzeti jelleggel bíró katolikus vallás hatásának. Lassanként lélekben, vallásban, akaratban eggyé lesz a magyar és ez lesz az az alap, amelyen felépül a régi, nagy Magyarország. Ő már nem Erdélyre, hanem a régi nagy Magyarországra gondolt, s mentől több alkalma volt a nagy magyar hős udvarában szemlélhetni, hogy csak egységes és nagy erővel bíró nemzetek, illetve országok jöhetnek számba és azok is akkor, ha királyaik, császáraik együvé tartó népekre támaszkodhatnak, annál erősebben ragaszkodott ebbeli hitéhez: hogy a római kath. vallásban és az egységes magyar hazában van meg csak a magyar jövője. Hol volt ekkor az *egységes magyar nép*, hol a nemzet, hol az *egy Magyarország*? A magyar nép a különböző vallások, az anyagi érdekek, az uralkodó hatalmasságok hatása alatt *elkülönült táborokban*, a nyomasztó szegénység által tehetetlenné tevő nyűgben sínylődött. A búsongó hazafi a *két magyar* hazáért szenvedett, a legtöbb magyar hazafi hazája a Meszesnél, az erdélyié pedig saját vidékénél végződött. Külön a magyar, külön a székely, külön a szászföld, mint tartomány. Átfogó, egységes hazafiság nem élt az emberekben, csak néhány kiváló lélekben. S ezek legtöbbje is a magyar baj okául a sokféle felekezetet tartotta, ezt akarta megszüntetni. Ehhez a táborhoz tartozott az uralkodó egész környezete és ehhez csatlakozott Miklós Sámuel Mihály is. Ennek sikerét igyekezett előmozdítani azzal az akarattal, amelyet az őszinte, igaz meggyőződés mozgatott... Hej, mennyire épen így vélekedett ott Udvarhelyen az egykorú diákság, amelyikkel ott, húshagyó kedd éjjelén, ama bizonyos küz-

delem lefolyt, csakhogy épen ellenkező végről. Azok az ott, a császár képviselő és annak nevében uralkodó katonai és polgári vezetőkben csak azt látták, hogy a vallást, a katolikust csak azért sürgetik, hogy ez által a magyart engedelmes eszközzé, aztán szolgává és később nemzeti valóságából kivetkőzött eszközzé, a felséges római német császár vak alattvalójává tegyék, s lassanként németté neveljék. Ennek meggátlásában, immár csak keletről vártak segítséget és járták ezt a külföldet, keresték a vigasztalás íitjára vezető reménységet. A keleti nagy és kis hatalmasságok erejét kutatták, hajlandóságát kémlelték, hogy lesz-e immár ünnep ismét a magyar világon? ... A sűrű, sötét felhő azonban nem engedett. Eemény sehonnan nem emelte fel hímes szárnyát. A német mind súlyosabban nehezedett Erdély földjére és az egyes vidékek, megyék, székek, városok egymástól elkülönítve, egymással eszmét nem cserélhetve, annyira elsenyvedtek, hogy egy közönséges strázsamester is hatalmat vett, vehetett. Ellenállásra gondolni sem lehetett. Névnapi, farsangi, vadászati ünnepeken jöttek csak össze, itt mulattak, itt keseregtek ki magukat és egyedüli elégtételük a német ellenében azoknak a gúnyverseknek olvasása, éneklése volt, amelyeket kéziratban, kézről kézre adva, terjesztettek.

A szombatfalvi Gálffy-házak lakói is ez utóbbi gondolat és érzelemkörben éltek. Hogy is élhettek volna másként, amikor a csak nem régen is – Bethlen Gábor ifjúi nehéz küzdelmeit, s fejedelmi korának első nehéz napjait Gálffy György, az egykori borosjenői főkapitány, Petneházy István sógorával váltakozva, amikor erre volt szükség egymással szorosán összetartva, mint az ifjúságot együtt alitért vitézek s bajtársak küzdöttek át, – később fejedelmi udvarában Gálffy Ferenc mint testőrhadnagy, Gálffy Márton pedig annak a testőri seregnek egyik tagja volt, amelyet hűségéért, vitézségéért a nagy református fejedelem az ugyanekkor nemesi előjogokkal felruházott Torda városában letelepített, amikor a dicső fejedelem utolsó útjában is Belényesen, ifjúkori barátjánál, Gálffy Györgynél, talált szeretettel s hódolattal teljes vendéglátást, ott ahová mindenkinél bizalmasabban tudott menni; amikor ősei a lengyel mezőkön s később utolsó harcában is követték a szerencsétlen II. Rákóczi Györgyöt. Amikor Gálffy Gergely testvér-bátyja, Mihály, a Rákóczi-féle szabadságharc alkalmával odacsatlakozó egész Udvarhelynek összes protestáns ifjúságával részt, vett a dicső küzdelmekben, s átélte azt a sok küzdelmet, amelyet a császáriakkal vívni kellett,

a sok vereséget, amit a tanulatlan vezetés miatt a rendes katonaságtól szenvedték, azt a sok diadalmas összecsapást, amit az ellenük uszított másnyelvű honfitársak ellenében kivívtak, azt a sok bujdosást, amit hat-hét vármegye népével együtt, Erdélyből a Szilágyságon át Szatmárig, onnan Máramarosig és végül mindent eltemetve ismét Kolozsvárig átnyomorogtak. Amikor ez a testvér még most sem tudott hazajönni és biztos tudomásuk sincs róla, hogy Kolozsváron, Tordán, Magyarországon, vagy külső országban él-e. Épen így még id&ebb testvérbátyja!, Gálffy Pál. És hozzá még az is, hogy unokatestvérük, Gálffy Dániel is, a vallás köpenyége alatt, a német dühének esett áldozatul. És az egész Erdély összes reformátusai unitáriusai mind ily érzelemmel várták azt a jövő alkalmait, amikor ismét nyeregbe ülnek s kivonják az ősi kardot. Amikor el fog dőlni, hogy mi lesz a magyar? Magyar marad-e, vagy egy szálig elpusztul? ... Így élni nem érdemes, ennél jobb a halál...

És az összes ifjúság minden idejét, ami a gazdálkodás végzésétől fennmaradt, részint a vadászat, részint más foglalkozással arra fordította, hogy a harci szolgálatra készüljön. Mivel a kivégzett Gálffy Dániel gazdaságához, Gergellyel egykorú fiatal vezetőt fogadtak, azzal nap-nap mellett versenyt dolgoztak, vívtak, lovagoltak. Szóval, nem tespedtek... Alkalmas emberek hozták is a hírt, hogy a nagy fejedelem nagy török segedelemmel készül is visszafoglalni országát. Haz-ajönnek a anagyok, a dicsők és ismét magyar lesz az ország. A hangulat annyira ebbe az irányba csapott, hogy amikor 1715 őszén Miklós Sámuel a bécsi fővezetés megbízásából Pálffy János leküldött hangulatot csinálni a török háború ügyében, a rómad császár mellett, a zentai győző Eugén minden dicsősége és hírneve sem volt elég arra, hogy a székely ifjúság lelkesedve csapjon fel. A reformátusok és unitáriusok nyíltan kikeltek a német ellen, csak a katolikus ifjabb nemzedékben volt még remény s ennek megnyerésére mindent elkövettek. Szerencsétlen nemzet, amelynek az is vesztere vált mindig, ha saját fejedelme (a császár) győzött az ellenében, az is romlás, ha a nemzet bálványa, a nagyságos fejedelem, a császár ellensége fogott fegyvert s keresett segítséget keleten.

Abban az esetben német rabja lett, ebben az esetben a nagyságos tatárkán rakoncátlan hada égette pusztára a szegény országot, annak különösen erdélyi részét... Hát most is lesz valahogy. Lesz, ahogy lesz. A leégett hajlékot fel lehet építeni, az elpusztított mezők hoznak még új virágot, az elrabolt vagyont szorgalommal, kitartás-

sal, takarékosággal vissza lehet szerezni, ebből a sírból fel lehet támadni, de a német halálból nincs feltámadás. Az nemcsak pusztít, hanem meg is öl. Ahol a szomorú századbeli, itt grasszáló német lovának patkója csattog, ott vér serken utána, szüzek elhervadnak, ifjak elpusztulnak. Nem marad más, mint a pusztta föld, amelyen lassanként lopva telepszik utánuk az oláh. Ez kell a császárnak. Ez nem kiált szabadságért. Ez nem siratja az elvesztett templomot. Ez nem érzi azt, ami fáj a nemzeti életet élt magyarnak. Ez még ma állat, holnap eszmélni kezd és holnapután öslakóként áll szembe azzal, aki őt betenyészette, s nagyobb ellensége lesz, mint a magyar volt...”

Az elbeszélő arca lángolt, szemei szikrát hánytak, a hallgatóság megnémulva gondolt arra, hogy az elmondottak a század elejéről alkotott képet állították szemeik elé és az a kép ugyanaz, amit már is látni lehet, a XVIII. század második felében. A múlt századvégi diadalmas harcok, Lotharingiai Károly fényes sikerei, a mostani (XVIII.) század elejének Szavojai Jenő s a vele együtt jeleskedő Pálffy János, Ebergényi és mások vezetése alatt legkivált a magyar vitézség örökidőkre szóló diadalai III. Károlyban nem a fejedelmi hálát növelték nagyra, hanem a világbíró nagyságra való törekvés alá építettek lépcsőt, s azok a világ csudájául szolgáló áldozatok, hősiesség nagy tettek, amelyek megmentették Mária Teréziával együtt a Habsburgok trónját és uralmát, nem a magyar nemzet boldogítására szolgáltak, hanem erőt adtak a bécsi hatalomnak arra, hogy megdöntse mind azt a dicső alkotást, amit az erdélyi magyar államélet a szabadságjogok terén az emberi nem javára, egész Európát megelőzve a magyar lélek dicsőségére alkotott.

„Mára talán elég is ennyi, holnap folytatjuk elbeszélésünket” – fejezte be a beszédét Orbán primárius úr.

V.

Orbán primárius és az öreg Gálffy György elbeszélései a kuruckorból

A következő nap estéjén szokás szerint összegyűlt ismét a góc körül a Göttinga népe. Orbán primárius úr folytatta elbeszélését, amint következik:

„Az udvarhelyszéki, s általában a székelyföldi úri rend az itt elszállásolt német (császári) katonaság visszaélései miatt a végsőkig el volt keseredve, s bár a katonaság vezetői és a kényszerből velük tartó tisztviselők, mindent elkövettek, hogy a császár seregének gyarapítására a székely fegyverbíró lakosság zászló j ok alá sorakozzék, semmire sem mentek, mert a székelység mindig arra várt, hogy jöni fog keletről a hír és a magyar bujdosók, s a nagy fejedelem megint kibontják a szabadság lobogóját, azalatt lesz az ő helyük. Udvarhelyszék, a Rákóczi-féle szabadságharc után a császári hadsereg szállásává lett büntetésül, azért, hogy az egész lakosság, nagyon csekély kivétellel, a magyar szabadságharc ügye mellé állt. Nem volt a katonaság előtt sem vagyon, sem ember, sem Isten szent. Megraboltak azok minden gondolhatót. A jómódú nép koldussá lett, a vagyonos polgár rongyos csavargó, s a nemes úri rend bocskorba, darócza senyvedt, elcondorlott, elnyomorodott. Állatait elrabolták, hajlékából kiűzték, minden erkölcsi értékét megbecstelenítették. S mivel az; így elkoldusodott nép a hozzá beszállásolt katonaságnak nem tudott sem jó szállást, sem hűseledelt adni, mert nem volt miből, a nyomorult gazdákat ütötték, verték, börtönökkel sanyargatták. Hogy támogathatott volna ember ily állati kormányzatot?

Mivel azonban a soha meg nem szűnő pestis, az Udvarhely környéki falukban rendkívül dühöngött, a katonaságot ezekből a fertőzött falvakból részint a városba, részint mentes falukba szállásolták el. Így ezekben a falukban szabadabb lett a lakos-

ság élete. Elmehtettek egymáshoz a szomszédok, a rokonok, a barátok, s beszélhettek azokról, amiket hallottak. Pedig nagyon sok mindent hallottak. Beszéltek azt is, hogy dobszóval hirdették a városban és sok – nem pestises faluban, – hogy a híres Szavojai Jenő fővezérlete alatt a nagyhírű Pálffy János, Nádasdy, Ebergényi és más generálisok vezetése alatt a nagy Magyarország minden lakója a harctérre siet, hogy Temesvárt, Nándorfehérvárt, a régi magyar tartományokat egész a déli tengerekig elfoglalják, a törököt Európából kiverjék, hogy az egész Európa minden híres hadvezére ott van már a Dunánál s nincs annyi csillag az égen, mint amennyi katona vár a harc megkezdésére. De sajtáságos, hogy ennek az igazán igaz hírnek semmi hitele sem volt. Aki ezt elhitte volna, annak még a legeggyűbb disznópásztor is számárfület mutatott volna: ellenben mindenki elhitte, hogy a török császár 300 ezer vitéz harcossal már Nándorfehérvárnál van. (Amióta a világ fennáll, a török császárnak mindig 300 ezer vitéze volt) Pápay János mondta, (Ki mondta volna más, hiszen őt egy és ugyanabban a percben Csikban, Udvarhelyen, Háromszéken, Tordán, Kolozsváron látta János bátyám és beszélt vele mindenkinek egy János bácsija), hogy az oláh vajda, moldovai fejedelem, a tatár kán s még ki tudná megmondani, hogy ki a csuda király, mind-mind a törököt segítik, frustukra is kevés lesz a német császár kis serege és a magyarnak most van alkalma, hogy amíg ott a Dunánál harcolnak a törökök a németekkel, addig itt felkeljenek, kiverjék a németet innen egy szálig, s visszaállítsák Rákóczi fejedelemségét. Mivel pedig Pápay János tordai család ivadéka volt, Gálffy Gergely atyja, György úr, leg-helyesebbnek tartotta, ha – mivel egy vagy más felé ügyis nyilatkozni kell, – Gergely el megy Tordára, ott »megtudja, mi a valóság és aszerint igazodik. Tordán úgy is rokonai vannak s azokkal, majd meggondolják, mi lesz a helyesebb. Ugyanis még Bethlen Gábor idejében az ő testőreivel letelepedett ott György úruak egyik nagybátyja: Márton. Ezekkel mindig fenntartották az érintkezést. Gergelynek oda kellett menni, hogy némi útmutatást nyújtson a teendőkre. Az öreg úr elbeszélte Gergelynek, amit testvérének, Mihálynak életfolyásáról, annak a Rákóczi-féle harcokban való szerepéről tudott a következőkben:

„A székelység a Thököly-féle harcok óta nagyon le volt nyűgözve az ott elhelyezett császári katonaság által. Különösen Ud-

varhely körül minden faluban s minden nagyobb háznál több főből álló császári katonaság volt beszállásolva, akik elviselhetetlen nyomással neheztedtek mindenkire. E miatt itt senki sem leltedett a császár ügye mellett. Mivel pedig ők azt tartották, hogy a rettenetes nyomás mellett a Rákóczi ügye iránt csak akitor foglalhatnának állást, ha valami segítség jőne, vagy mód lenne arra nézve, hogy épen a mézsárszékre ne menjenek, tehát várakozó állásban maradtak. Ha a császári seregbe kellett menni, igyekezett mindenki maga helyett pénzen fogadott embert állítani, akik aztán az első csete-paté előtt elszéledtek. Ha aztán nem menekülhettek semmiképen, hát az a furcsa eset állott be, hogy a császári sereg vége mindig az lett, ha a kurucokkal harcoltak, hogy megverettek és fogságba estek. Biz ímmel-ámmal ment eleinte a szabadságharc ügye is. Amikor azonban végre Rákóczi maga írt a székelyekre s lelkükre beszélve hívta a zászló alá, lelkét vett az ifjúság legnagyobb része s ment a lobogók alá. Erdélyben akkor Rabutin Lajos császári tábornagy volt a katonai főparancsnok s mintegy 10-12 ezer német-rác, jól fegyvelzett és ellátott katonával rendelkezett. Alája voltak rendelve a három nemzet (magyar, székely, szász) zászlóaljai is. Mind katonai, s mind polgári székhely akkor Nagyszében volt, oda vonult vissza mindig Rabutin és oda rendelte a guberniumot is, amelyet, mint ifőkormányshéket, felségesnek tituláltak, de ez nem zárta ki azt, hogy Rabutin, a méltóságos kommandárius úr, úgy bánjon vele, mintha íródeákjai lettek volna annak tagjai,

Rabutin a fontosabb helyekre őrséget rendelvén, a székely csapatokat a gr. Bethlen Sámuel vezetése alatt álló vármegyei «főreghez rendelte Szamosujvárhoz. Ellenben egy erősebb különítményt br. Glockelsberg tábornok vezetése alatt Szilágyosomlyóhoz rendelt előőrshül. Rákóczi kurucái azonban, mint a vihar «saptak ezekre s y rohammal szétszórták őket, elfoglalták Somlyót, s ott meg sem állva, a menekülő vasas németekkel egyszerre érkeztek Szalamosuj várra, ahol a Rabutin által nem segített Bethlen vezérlete alatt álló erdélyi (labancnak csúfolt) magyar csapatok felett véres diadalt arattak. Ezek a csapatok legtöbbszörre olyanokból állottak, akiket a magyar és székely urak a német tiszték erőszakolására maguk helyett pénzfizetésért állítottak, s akik sem hazafiság, sem egyéni önérték által nem sarkalhattak, hanem a legelső üsd-vág-ra hányd-el, vesd-el Gyurkák

lettek, bizony sok ott hagyta a fogát. Ilosvay Imre ezredes huszárjainak eme győzelme nagy lelkesedésbe hozta az erdélyieket, Magyar huszárok, Rákóczi kurucai tették tönkre az erdélyi magyar (labanc) sereget. Micsoda gúnyja a sorsnak, hogy a hazafiak örvendettek oly győzelemnek, amely testvéreik pusztulásával végződött! Hát ilyen volt akkor is a magyar sors. Egymást pusztítottuk, hogy ügyünk pillanatnyi győzelemhez, jusson és haj! ennek a győzelemnek is a vége a magyar pusztulása, végeredményben a zsarnok idegen hatóság erősödése volt. Ezt segítette elő az is, hogy ugyanekkor Thököly egykori kurucai közül többen jöttek Rákóczi ügye mellett harcolni, hogy br. Orlay Miklós alatt nagyszámú csapat jött Orsován át a Maroshoz és megrohantak egy gr. Koszta alezredes vezetése alatt álló német-rée csapatot, ezt vitéz ellenállásuk dacára nagy részben levágták s a Maros völgyén tűzzel-vassal pusztítva, felfelé hatoltak. Ezek között volt az Istentelen Guthy István is, aki hosszas bujdosása alatti szenvedéseit igyekezett megtorolni.

Ezzel szemben immár a gubernium hirdetőmentői nem segíthettek, a császár ügye veszett ügy volt az erdélyi magyarok szemében. A kurucok mindenfelé fenyegetően léptek fel. Rabutin az akkori hiedelem ezerint Örült a Guthy-féle becsapásoknak, szívesen látta ezeknek szerteszét kalandozását, mert ezek nyomán: megismervén az emberek hajlandóságát, alkalma nyílt arra, hogy megtorlás címén kielégítse vérszomját a szerencsétlen magyar-székely nép gyilkolásával, s a vagyon elpusztításával. Kiadta rendeletbe, hogy Thoroczkay István a Szamos vidékére, gr. Mikes Mihály Háromszékre, gr. Pekry Lőrinc udvarhelyi főkapitány Balázsfalvához vonuljon. Sándor János Csíkmegyét tartsa. Az egyes csapatokba a legválogatottabb ifjak osztattak be, mivel szigorúan meghagyta a gubernium, hogy csak a legjava erők legyenek, nehogy a székelyekre szégyent hozzanak. Maguk a székely előkelők is rajta voltak, hogy ne hitvány és öreg, pénzért fogadott sepredek menjen onnan katonának, hanem ifjak, a jobb módúak, erőteljesek. És megmagyarázták előttük a hadi tisztesség mibenlétét, megfenyegetvén azzal is, hogy akár gyávaság, akár hűtlen eltávozás, elpártolás történjék, azért az otthoniak: szülők, testvérek, hitvesek, gyermekek fogják büntetésüket látni, A nagy kioktatás mieltőrténte után mar 1703. nov. 10-én Bonehidánál véres harcban a székely és német katonaságot a kurucok

legyőzték, Thoroczkayt 283-ad magával elfogták. A foglyokat Tokajba küldték Rákóczihoz, ahol Thoroczkay behódolt és tábornoki címmel az erdélyi sereg parancsnokává lett. A győzteskurucok egyik hadnagya, Csordás, Bonehidáról Tordára vonult és ott nagy rablást vitt végbe; de ez mind semmi volt ahhoz képest, amit az utána odaérkezett Guthy csinált. A várost kifosztotta, a vidéket égette, dúlta; ennek megbüntetése végett a német hadak, miután Szentgyörgyöt és környékét felégették, Enyedre vonultak s azt is porrá égették. Így pusztított előbb a kuruc és aztán ennek büntetéséül a német (labanc). Mindkettő a magyart.

Tordáról, az aranyosszékiekkel megszorodott táborával, Guthy – amint megtudta, hogy a német Torockó körül pusztít, – ahelyett, hogy azok ellen ment volna, Balászfalva felé vonult és ott a Pekry Lőrinc alatt odarendelt székely-magyar csapatot hirtelen észrevétlen megtámadván, megsemmisítette, a vezért elfogta és Rákóczihoz küldte, ahol ez is behódolt és a szabadságharc egyik fővezére lett. Így sorban Gyulafehérvárnál br. Száva Mihály, Hermányban Mikes Mihály háromszéki főkapitány, Csíkban Sándor János mind hasonlóan jártak, Háromszéken Thököly hívei nyerték meg a lakosságot Rákóczi ügyének. Legnagyobb részt pedig nem is ezek a magyar vitézek, hanem a Thököly-féle harcok után büntetésül elhelyezett német-rác hadak rettenetes zsarolásai, gyilkosságai, pusztításai üzték a lakásától, állataitól, ruházatától, betevő falatjától megfosztott lakosság minden árnyalatát, a magyar szabadságért kibontott lobogók alá. „Úgy is nyomorultul pusztulunk el, hát akkor inkább vigyünk magunkkal a más világra mentől több németet. Német volt minden ellenség, akár rác, akármiféle volt a nemzetisége, mert a bécsi politika csak a magyart ölte. Ennek az volt a bűne, ha kálvinista volt, sőt lehetett katolikus is, ha emellett valami vagyona volt, ellenben a szászok hiába voltak lutheránusok, azok a „kedves német testvérek” voltak. A románok, különösen a görög katolikus románok minden kedvezményt elenyertek, ellenben mindnyájukat uszították a magyarok ellen. A császár nevében.

A fehérvári győzelem után a kuruc sereg Marosvásárhelyre ment. Guthy ott Marosszéket is bekapcsolta hadai közé. Útjai folytonos dinom-dánom és pusztítás volt. A Nyárádmenti székelyfalvak lakossága minden ennivalóját, az utolsó csepp borát is el-

vigadták, s annyi anyagi és erkölcsi kárt szenvedett ez a vidék, hogy a német sem intézhette volna el jobban pusztulásukat. A seereg nagyobb részint Parajd felől jött át onnan Udvarhelyszékbe. Bár elég rossz híre volt, mégis a székelység rokonszenvesen fogadta, s amint Szomhatfalvára értek, mert; itt vezetett át utjok Udvarhelyre, egy részük itt mindjárt megállapodott, a falu jobb módú lakosainál szállást vett, Guthy maga a nagyobb résszel a Küküllő jobb partján a Budvár alatt levonult és a Küküllőn átkelvén, a város alatt átment a városon kívül, azt megkerülve, a ielső piacra, ahol a város előljárósága segélyével katonáit szállásokba szétoztotta, A lakosság már előre elmenekült, részben a templomba, részben az erdőkbe. Annyira rossz híre volt a kuruc katonaságnak, hogy minden elvihetőt elvitt a lakosság és katolikus, kálvinista mind összebarátkozott s így vonult be a nagytemplomba együttesen. A beszállsolt katonaság kipihenvén magát, Guthy előkészületet tett, hogy a várat is elfoglalja. Mivel a már a város belsejében volt és félkörbe körülvették az épületek, Tédelemre nem is nagyon alkalmasan épült, de egy rendszeres Ostrom esetén az egész város lepusztulása következhetett volna be, Ritter városparancsnok ezt mellőzni óhajtván, feladta a várat és maga is csatlakozott a kurucokhoz. Ennek az a jó eredménye lett, hogy a különben is jóindulatú Ritter befolyása alatt Guthy megelégedett azzal, hogy az egész lakosság és a vidék kuruccá lett, a labanchajlamúakat elüldözték, de ott egyéb kárt nem tettek. Így az egész Udvarhelyszék beállván a kuruc katonasághoz, Guthy küldöncöket küldött Csíkba, hogy onnan is minden fegyverfogható jöjjön a kuruc táborba. Az ekkor már kuruccá letit Sándor János vezette ki a csíkieket, laizonban előbb a nem csatlakozó urak, különösen Apor István jószágait elpusztították, házaikat felégették, állataikat elhajtották. Ezt a nemes műveleteit a csíki kurucok folytatták aztán Udvarhelyszéken átmentükben is és nem maradt nyugton tőlük semmiféle vagyonos ház, amelyeket könnyű volt porrá égetni, mert habár úri laknak is látszottak, fából voltak építve. Csíkból az út Fényedre hoz át, ezen az úton jöttek a csíki hadak, azonban az Udvarhelyre vivő út a falu alsó része mellett vonult el, így a falu felső részén, Kéményfalva felé, a félszegben lévő Miklós udvart nem érte kár, mert az útból félre esett. A Gyergyó felől jövő út ugyan itt vezet el a Küküllő mellett, azonban ezen az úton kevés számmal jöt-

tek, s késő éjjel, így nem volt bátorságuk ott a falu akkori közepén megtámadni a lakosságot. De legfőbb ok az volt, hogy Guthy nagyon sürgette a gyors csatlakozást, mert Szeben felé akart menni, hogy ott is megalapozza a szerencsét.

A kuruc sereg egy része Szombatfalván volt elszállásolva és itt a számos uralt lak aránylagosan kellemes otthont nyújtott és úgy látszik, az irti maradt kurucok rendesebb emberek is voltak, mint Guthy környezete, ezek megnyerték a szíveket és sok igazi lelkesedéssel érdeklődő ifjú állott melléjük. A helybeli összes felnőtt fiúk mind belekeveredtek a szabadságharc forratagába. Így -Guthy kiegészítvén seregét, elhagyta Udvarhelyt és céljául Szében és a Szebenben meghúzódott katonai és polgári labanc kormány megbüntetését tűzte ki. De Rabutin Szebenből egy csapat lovaskatonát négy ágyúval, Tizs generális (de Tige báró) vezetése alatt eljűk küldött, Guthy, mint mindig, akkor is részeg volt és mivel sokkal nagyobb volt a serege, mint a német sereg, azzal dicsekedett, hogy frustukra is megeszi mind ahányan vannak. A németek a Küküllő mellett Medgyes felől jöttek felfelé, a magyarok Segesvár felől a Küküllő mellett lefelé. Rabutin azonban egy oldalcsapatot a Hortobágy mentén, Szebenből Újegyház és Szentágotán keresztül is indított Segesvár felé, hogy ezek a Segesvárból Ebesfalva (Erzsébetváros) felé haladó magyar csapatokat hátba támadván, két tűz közé szorítsák és teljesen megsemmisítsék. Január vége felé volt az idő, nagy hidegben, énekelve masíroztak székelyeink az országúton lefelé, nagy rendtelenségben. Semmi katonai rend nem volt. Össze-vissza kiabáltak mindnyájan, vezér volt mindenki; de nem intézkedett senki. Az ide csatlakozott udvarhelyi várórség tartott volna valamilyen rendet, de azokat is össze-vissza zavarták a közójük vegyűlő lármas, többé-kevésbé ittas székely tömegek. Az út Segesvártól lefelé és Medgyestől felfelé mindkét részről a Küküllő balpartján vezetett, de a Küküllőig nyomuló dombok miatt egyik fél sem láthatta a másikat. Holdvilágnál azonban a felűről lefelé vezető út is átmegy a Küküllő jobb partjára, Ebesfalván alól pedig az alulról felfelé vezető út is átvizs a jobbpartra. Így Guthy serege Akkor jutott át Holdvilágnál a jobbpartra, amikor a Tizs serege iő megjelent ugyanazon a parton, Ebesfalváról felfelé jövet. Előörse nem volt egyiknek sem, nem is számítottak arra, hogy olyan barnai találkoznak, azonban a németek – amint az ellenséget

megpillantották, azonnal megállva rendezni kezdték csapatukat. Az udvarhelyi átalott német katonák parancsnoka, Ritter, azt javasolta Gruthynak, hogy ne várják meg ,amíg a németek rendezkednek, ne engedjék meg, hogy a már Ebesfalváról kiindult ágyukat felállítsák, hanem üssenek gyorsan rajtuk és szórják széjjel. Azonban Guthy gúnyt űzött belőle, s az lett vége a találkozásnak, hogy amint Tizs ágyúi megszólaltak, amint a székelyek közé csaptak a kilőtt ágyúgolyók, a tapasztalatlan, fegyelmetlen székelysereg megfutamodott, hiába állott Ritter az ő német katonáival rendben, hiába igyekezett védekezni, a megbomlott nagy tömeg reánehezedett a kis rendes csapatra s azt is magával sodorta. A nagy sereg szétszóródott a világ minden tája felé, Guthy akkor is részeg volt, emberei alig tudták a hegyek között a Kis-küküllő felé Bonyhádra és onnan hosszas kóborlás után Tordára vinni. A székelyek közül sokat levágtak a németek, s mivel Segsvár felé sem menekülhettek, mert újtjokmit a német sereg elzárta, az egész sereg megsemmisült, vagy elszéledt. Tizs-nek pedig nyitva állt az út Udvarhelyszékbe. Útközben felgyújtott falvak, kétségbeesett menekülők jajveszékései rémítették a népet, hogy sem faluban, sem városban kő-kövön nem marad, élő több reggelt nem lát, s még a születendőnek sem lesz kegyelem. Ezt bizony el is hitte mindenki, menekült az erdőbe, sokan a homoródalmási barlangba, ahol a három Sándor rokon vezérlete alatt tartózkodtak. Udvarhely város is üresen maradt. Aki menni öregség, vagy betegség miatt nem tudott, csekély holmijával a nagy templomba menekült. Így vártak hosszú két napig rettegve, nyomorogva. Az éjszaka rémes komorságban, pusztító hidegségben telt el. Nem hallották ember hangját, mert még a várban az onnan eltávozott német helyió irság helyett elhelyezett kuruc őrség sem maradt meg, hanem elszéledt ki erre, ki arra, s mivel senki sem mert mutatkozni, kihaltak látszott a város. A második napon már kezdett némelyiknek a bátorsága megjönni, rejtekeikből kijöttek és összegyűlve arról elmélkedtek, hogy voltaképen miért is rettegnek oly nagyon?... Hiszen, aki a kurucokhoz pártolt, az úgyis elment, aki meg itt maradt, az ezzel azt bizonyítja, hogy hű maradt. Lehetetlen, hogy a hűség jutalma pusztulás legyen, csak meg kell érttetni a vezérrel a dolog mibenlétét. Ha szükség, valami ajándékkal is kedveskedhetnek, amit egy küldöttség vinne el, s felémli a város háláját, hogy megszabadították a rettenetes,

parázna és korhely Guthytól. Ki menjen hát el követségbe? Ki kockáztassa a fejét! ... Nem sok vállalkozó akadt. A tanácskozás Végén Borbély János városbíró azt indítványozta, hogy neki ugyan részt kell venni a küldöttségben, mert különben azt hinné, hogy a kurucokkal tart, de mégis úgy volna jó, ha az; egyházi főemberek mennének a rettenetes sárkány eleibe. „Azokat tám nem eszik meg. A jezsuita házfőnök vezesse a küldöttséget, mert a német generálisok mindenütt pártfogolják a katolikus papokat, de hogy a kálvinistákra se legyen harag, menjen a ref. esperes is...” így is határoztak, de Ugrón János, akinél Guthy szálláson volt, attól félt, hogy a küldöttség el találja árulni, hogy az ő vendége volt a kuruc vezér, tehát valamiképpen ő is szeretett volna részt venni a küldöttségben, kedvét keresni a generálisnak, de nem találta ki a módját. Végül azt indítványozta Vásárhelyi Tőke István, a ref. kollégium rektorprofesszora, hogy vásároljanak a német vezér számára egy szép háttas paripát s azzal hálálják meg a város lakosságának nyugalalmát.¹⁸⁾ Ezen kapva kapott Ugrón János is, s maga ajánlott egy szép csikót fel. Ezzel aztán a küldöttség elment a város alá, a Kuvar oldalán megállapodott és ott bevárta a közelgő német sereget. A küldöttség vezetője ékes szavakkal üdvözölte Tizs bárót és kellőképpen „kiemelve azt a hálát, amelyet éreznek azért, hogy megszabadultak a garázda kurucoktól, felemlítette, hogy a hűséges, jámbor lakosság nem is tudja, miképpen hálálja meg a szabadulást. Tizs generális haragos képpel nézett a küldöttségre, szidta őket, csalóknak, ámítóknak, lázadóknak; fenyegette, hogy még ott lábuk elé téteti fejüket. Azonban megpillantván a kötőféken ott ficánkodó szép paripát – mivel annyira bolondja volt a szép lónak, liogy azzal ki lehetett csalni őt a világból – azt kérdezte, miféle állat ez itt? Erre előlépett Ugrón János, aki ezzel a küldöttséggel «jött s elmondta, hogy a város lakossága hálából felajánlja ezt az oltalomért. Nagy örömmel vette az ajándékot Tizs generális és haragja annyira megenyhült, hogy egyelőre minden kártétel nélkül vonult át a városon és a város feletti kertekben állapodott meg. Vele ment Ugrón János is. Mihelyt azonban a jezsuita házfőnök által vezetett másik küldöttség is oda megérkezett, hozzájuk csatlakozott, immár nyugodtan hallgatta a jezsuita házfőnök

¹⁸⁾ Lásd Szeles Naplóját.

ékes szólását, amellyel a rettenetes vezér haragját óhajtotta kiengesztelni. Tíz immár meg is volt engesztelve, különben sem volt vérszopó rossz ember, de Rabutin főparancsnok rendeletét teljesíteni kellett, a parancs pedig az volt, hogy a várost és a környékét fel kell gyújtani... Így aztán, hogy a parancsnak iseleget tegyen, a város négy sarkán négy rongyos faházat felgyújtottak, gondoskodván róla, hogy nagyobb kár ne essék. A falvak azonban annál több kárt szenvedtek, mert a német katonák szerte-szét kalandoztak, és ahol nem volt otthon a férfi, ott porrá zúztak mindent, de később azt sem válogatták, hanem akit elől-hátul találtak, felkoncolták, vagyonát felprédálták. Csak öregek menekülhettek meg, s akik ügyesen le tudták kenyezni a pusztító csapatokat. Így Szombatfalván, Bethlenfalván, Kadicsfalván, Boldogfalván, Bikafalván alig maradt épségben hajlék. Elhurcolták az embereket, állatokat s minden elvihetőt. A távolabbi, különösen a déli és keleti falvak jobbra elpusztultak, a nevezett községeken felül lévőket azonban megmentették lelkészeik, akik mint katolikusok, a főparancsnok rendelete szerint némi kíméletben részesültek. Különben is Máréfalva, Oláhfalva, Oroszhegy, Lengyelfalva nevük szerint nem látszottak magyar községeknek s ezen a címen is mentesültek.

Amíg így a szombatfalvi úri házak jobbra porráégtek és az itthon maradt öregek, asszonyok és gyermekekre a legnagyobb bizonytalanság súlyosbodott, a kurucokhoz állottak Guthyval eljutottak Tordára. Tordán az udvarhelyszékről Guthyhoz csatlakozott ifjúság sok ismerőssel találkozott, mert a már előbb Rákóczi zászlói alá sereglettek többnyire odagyültek s rokonai között megtalálták Mihály bátyádat is, aki maga is harcosa volt a szabadságnak. Farsang farka volt épen, mikor elhelyezkedtek. Ez a farsangi beszállás szomorú véghez vitte Guthy kicsapongásait. Ugyanis a Holdvilágtól elmenekült és összetörve Tordára érkező kurucság, fáradalmait és szenvedéseit kipihenni akarván, féktelen dorbézoláshoz fogott. Szégyenét és nagy veszteségeit ivásban igyekezett felejteni. Mindenki Guthyt hibáztatta a kudarcért és sok összeszólalkozás is történt emiatt. Guthynak szemére hányták korhelykedéseit, gondatlanságát és megfenyegettek, hogy amint a legelső magyar sereg utói éri őt, nem fog megmenekülni az akasztófától. Úgy is történt. Húshagyó kedden megérkezett Tordára Kaszás Pál vezérlete alatt egy nagyobb kuruc-

sereg, amelynek fogadására, akkor is részegen, lóra ült Guthy, elibök lovagolt, de amint megpillantották őt a kurucok, megrohanták, lehúzták a lováról s ízről-porrá vagdalták.¹⁹⁾

Egy darabig e rettenetes igazságszolgáltatás után a tordaiak s az ottani csapatok visszahúzódtak a bejött kuruetábortól, mert egyebet nem láttak, mint a folytonos huzavonát s bár Guthyt lelkükből megutálták volt, mégis az volt vélemény szerint a fővezér, s most annak pusztulása után nem tudták magukat tájékoztatni, hogy a sok cellengő csapat közül melyikhez csatlakozzallak. Kaszás Pál nevezte magát az erdélyi kurucok vezérének, de őt Guthy hóhérének tartották s mivel ez sem csinált egyebet, mint hol jobbra, hol balra, különösen a szász birtokosok házait ide köztük sok magyar kastélyt is – amelynek urait a prédaleső k labancoknak mondták, – feldúlta, kiraboltatta, s a rablott holmikat többnyire Tordán elherdálta, e miatt nem tartották nemzeti becsületnek ehhez csatlakozni. Általában ezeket a kuruc vitézeket hitvány tolvajoknak tartották, s nem fogadhatták el hadi regulának azt, hogy amint egyik-másik, akár Guthy, akár Kaszás, egérutat kaphatott az ellenség elől, tisztességes úri emberek hajlékait, akár magyar, akár rác, akár székely is volt az, s emmivé tegyék, minden vagyonát elherdálják. Mert bizony ezek harci dicsősége csak az úri emberek elpusztítására ment. Nem voltak semmivel jobbak a labanc seregeknél, amelyek a főhóhér-Habutiri lelkével lélegzetek, élot élve nem hagytak. Végül mégis. úgy tavasz felé Thoroczky István alatt rendeződtek a viszontagságok. Magyarországról visszajöttek a mi rendesebb seregeink is Pekry Lőrinc udvarhelyi főkapitány alatt, kiköszörülték a becsületen esett csorbát és ettől kezdve a tordai hazafiak és köztük Mihály ismét részt vettek a csatározásokban. Ott voltak Gyulafehérvárnál is, amikor július elején országgyűlést tartott a három nemzet, s a mi székünk dicsőségére, a mi főkapitányunk indítványára közfelkiáltással, ellenkezés nélkül fejedelemmé választották Rákóczi Perencet. Az itthon maradtak nagy kétségben Voltak, mert egy felől Pekry fővezér keményen ráparancsolt a a székelysége, hogy a hazához és a nemzethez hűségben legyen, „ne engedje magát a némettől megcsaladni, másfelől a német fővezér parancsolatjára a szebeni guberdum tiltakozott a fehér-

¹⁹⁾ Lásd Orbán B., Torda Monográfiáját.

vári országgyűlés határozata ellen, Rákóczit lázadónak nevezte, és a hozzácsatlakozókat hűtlenség bűnében elmarasztalta, lázadónak hirdette. Ámde Thoroczky alatt és méginkább, amióta a fővezérséget Pekry vette át, a magyar sereg rendessé, s habár bizony ruházatra nézve alsóbbrendűnek látszóvá is lett, mégis mind a hadi regulában, mind a virtusban gyönyörűséges példákat mutattak, s mindenki szeretettel, bizakodással kezdett feléjük fordulni. Változóan folyt ugyan a csatározások szerencséje, áru-lások is történtek s a hóhér Kaszás is árulást követvén el, október elején, sok székely, s magyar harcos pusztult el Kolozsvár előtt. Egy ideig a német el is foglalta Kolozsvárt, de a hónap vége felé lemét a mienk lett és ekkor a tordai katonaság egy részével Mihály is Kolozsváron maradt és a telet ott töltötte családjával kolozsvári házában, ahol testvérének, Pálnak, szomszédságában lakott. Már karácsony hetében híre jött, hogy az erdélyiek megsegítésére nagy sereg jön be Magyarországból s karácsony első napján ki is hirdették a templomokban, hogy Rákóczi fejedelem erdélyi fővezérré Forgách Simon grófit, vezér generálist nevezte ki és felhívták az összes erdélyi magyarok, székelyek és minden más lakosok, hogy a diadalmas lobogók alá siessenek, és akik még eddig a dicsőséges fejedelem mellé nem nyilatkoztak, itt az alkalom, hogy hibájukat jóvá tegyék és az igaz hazafiságban tündököljenek. Az új fővezér kinevezése Erdélyben nagy kedvetlenséget okozott. Eddig Pekry Lőrinc volt a fővezér s működését sok siker koronázta, bár nagyobb dolgot a viszonyok miatt nem érhetett el, de még sem szolgált reá arra a kicsinylésre, amit a 15 ezernyi sereggel bejött Forgách alvezérei az erdélyi vezérekkel szemben kimutattak. Az erdélyi condrapasztóba öltözött, zekés katonaságot rugdosták, pökdöstek, gúnyolták, mert ők fényes ruhákban pompáztak, nem igen látszott azokon semmi puskaporfüst. Neki is rugaszkodott a sereg Medgyes várának, amelyre azt mondták a fényes ruházatú magyar hősök, hogy *egy lábszárcsonttal is agyonverhették volna eddig igazi katonák.* Azonban a kevélységet megbüntette az Isten és súlyos vereséget szenvedtek, sok száz fényes magyarországi kuruc hős hagyta ott a fogát és a végén is panaszra ment a fényes Forgách generális Rákóczihoz, hogy nem segítették őt a székelyek, amire ide, Udvarhelyre Rákóczitól rendelet érkezett, amelyben szemrehányást tesz, „*hogy a nemes szék a maga hadai insurgáltatásában rest alkalmaztatást mutatván, felhívja az igaz hazafiság és kötelesség megvalósi-*

tására és mentől számosabb had felültetésére”. Az így megértett kívánságra aztán megmutatta a szegény elcondorlott székelység, hogy a durva daróc alatt, milyen hős lélek lakik. Nagy számmal felültek, akinek volt, lovára, akinek nem volt, gyalog ment s bár itthon már a nyári munkák soron voltak, bevették Medgyes városát. A jutalom az lett, hogy amikor Forgách generális a nyár végén el távozott a szécsényi országgyűlésre, maga helyett fővezérül... Orosz Pált bízta meg, bár Pekry és a többi erdélyi vezérek tapasztaltabbak, régebbiek és érdemesebbek is voltak. Ez végleg elrontotta a helyzetet és emiatt az erdélyiek nem igen szaporították az egyébként elég nagy kuruc sereget. Nem mentek abba sem a székelyek, sem a magyarok.²⁰⁾ így sem a tordaiak, sem a kolozsváriak, most a huza-vona miatt nem reméltek sikert. Amikor azonban szeptember végén értesülést kaptak, hogy Rákóczi készül bejönni Erdélybe, ismét lelkesedés fogítja el a hazafiakat, mert hitték, hogy szemtől-szembe a fejedelemmel, majd csak megnyerik a maguk elégtételét és méltánylását.

Kolozsvári ismerőseink ezalatt teljes mértékben összeforrtak. A régi ismerősök és rokonok, barátok és birtokostársak mind nagy nehézséggel küszködtek, mert a munkabíró férfiak részint elpusztultak, részint a különböző táborokban voltak elfoglalva, Mihály bátyád is érezte annak szükségét, hogy a nagy élet-halálharcban kivegye a maga részét. Egyrészt, mert ezért is küldte őt a család, másrészt ő is kötelességének tartotta, hogy sem a harcban, sem a nélkülözésben alábbvaló ne legyen senkinél. De lelke nyugtalan volt, hiszen családjának és első felesége reá támaszkodó nővérének, Brózer Máriának – mivel testvére Pál is elment a kuruc harcosokkal Magyarországra – védelmezője, gyámolítója a szomorú és zaklatott városban, kívülre senki sem volt.

Hogy vett eztán részt a későbbi harcokban Mihály, azt Udvarhelyen nem tudta senki. Nemsokára, még abban az évben, 1705 november közepe táján, megtörtént a zsbói nagy csata, ahonnan a székelyek s általában az erdélyiek mind hiányoztak, mert Pekry Lőrincet az udvarhelyi székelyekkel Gyulafehérvár ellen, a háromszéki és csiki székelyeket Brassó ellen küldték. Amíg ezek céljuk

²⁰⁾ Ezek a méltatlanságok okozták, hogy minden erdélyi író, például Cserey Mihály is, Erdély minden nyomorúságát a magyarországiaknak tulajdonították s az erdélyieket óvták a magyarországiaktól. L. Cserey Históriaját.

felé maséroztak, a híres, fényes magyarországi sereget csalárd módon hínárba csalták, s tönkretették a németek, mire az erdélyi fővezér, Orosz Pál, is kerekét oldott, jó példát adván a zekés székelységnek, amely egy éjen át reggelre teljesen elpárolgott, s így a sereg nélkül maradt vezérek is elszéledtek, ki Magyarországra, ki Moldovába, ki a havasokba csekélyszámú kíséretükkel.

A kommandérozó német főgenerális Segesvárra országgyűlést rendelt december elejére és ott minden birtokos, nemes embernek meg kellett jelenni, Bákóczit elcsapták, az új császárnak, Józsefnek, hűségére fel kellett esküdni. Ezután oly rettenetes adót sóztak az Udvarhelyiekre, hogy annak tized részét sem tudták beszolgáltatni. Elszedték fegyvereiket is, amit azonban lehetett, eldugott mindenki, pedig kutyául erős parancsolatot adtak ki az ilyenek ellen. Minket citáltak a generális elé, hogy hol van Mihály, hol vannak a többiek? Az én fiam-e, az a Mihály, aki Kolozsvárnál harcolt. Hol van?... Én erre azt feleltem, hogy nem tudjuk, mert Mihály a császár seregével ment el, és azóta neon tudunk róla. Az a Mihály másféle Mihály lesz, mert nemcsak *egy* Gálffy Mihály van...²¹⁾ Oly csend volt parancsolva Udvarhelyszékre, hogy még a szomszédokhoz sem volt szabad menni. Beszélgetni, társalogni tilos volt és csak a csűrök háta mögött mertek a szomszédok egymással szót váltani. Nagyon aggódtunk, hogy Mihály hazia talál jönni, s mivel a kihirdetett kegyelmi időn belül nem tudtunk beszámolni Mihállal, értesíteni akartuk, hogy valahogy haza ne jöjjön, mert fejét veszik. Az értesítés elküldését eszközölni kívánván, jelentkeztünk az udvarhelyi parancsnoknál, hogy a reánk kivetett szekér szénát elvisszük Segesvárra, vagy Szebenbe, ahová parancsolják, csak adjanak írást, hogy békességgel járassunk.²²⁾ Ezt az írást megkaptuk s ezzel elindultunk Pui János cigánnyal Segesvár felé, Barabás János szomszéd

²¹⁾ Szaniszló, Torda vármegye főbírójának naplójában le van írva a tordai és kolozsvári lakosság ezidőbeli Magyarországra való menekülése, köztük Gálffy Mihály szerepe is, de ezekről nem szerzett tudomást az udvarhelyi lakosság s így sem atyja, sem Orbán Mihály primárius úr nem beszélhetett arról.

²²⁾ A segesvári országgyűlés után ugyanis a nagyszámú katonaságot szállásoltak be a fálvakba és Udvarhelyszékre, kivetettek 2000 köből búzát, ugyanannyi zabot, 250 szekér szénát, nagy összeg pénzt és ennek Nagy-szebenbe, részben Segesvárra való szállítását elrendelték és erre a feltalálható ígás fogatokat kirendeltek. Akik önként és terminus előtt jelentkeztek, azoknak terheit csökkentették.

pedig a széna közé rejtőzött, Szebenbe kellett vinni a szénát, mi azonban *eltévesztettük* az utat és egész Balázsfalváig lementünk, mert útközben senki sem mert *velünk szóba állni, s az utat úgy magyarázták meg, hogy azt semmi letteképen nem értettük meg*» Balázi alván aztán este Barabás János kibujt a szénából, s az általa jól ismert úton Enyedre, innen a következő éjjel Tordára és Kolozsvárra jutott, s ott az üzenetet átadta. A szekér szénát aztán hosszas, fáradozás után Szebenben a magazinba beadtuk, ahol dicsérő levéllel megismerték, hogy a dologban becsületesen eljárunk, s újból kísérő levelet kérvén hármunknak, visszaindultunk csendesen, hogy Barabás János valahogy utóíérjen. Ami Segesváron meg is történt. Itt aztán elmondta Barabás, hogy Mihály Kolozsváron van. Még eddigelé semmi baja sincsen. Nagy becsülete van, az öregek, a fiatalok *úgy* becsülik, mint a mentőangyalt és kéri, hogy hagyjam náluk, mert nélküle el kell pusztulniuk.

Hogy mi történt aztán tovább, azt nem tudtuk. Amikor Erdélyből 1706-ban a német katonaság eltávozott, Pekry Lőrinc visszajött erős csapattal s az egész Erdély országot visszafoglalta. Mi is kimentünk néhányan Tordára, ahol a fővezér vejét, akit egy akarattal Udvarhelyszék főkirálybírójává választottuk, feleskették, s a többi tisztviselőt is megerősítették. Az udvarhelyszékieknek nagy csapata volt ott, s a mi volt jó főkapitányunk, Pekry fővezér is, nagy becsületet adott nekik, éppen úgy mi is Ökelmének.

Amikor a következő esztendőben Marosvásárhelyen a fejedelem beiktatása céljából országgyűlést tartattak, ismét kimentünk, mert azt hittük, hogy itt megjelennek a kolozsváriak is ... A sokat szenvedett udvarhelyszékiekre itt nagy tisztesség esett, s igazán könnyekbe lábbadt szemmel néztük, amint a mesébe illő pompás megjelenésű Bákóezi fejedelem előtt, legeslegelől vezettek az udvarhelyszékiek, és csak azután a többi székelyek és katonák. Az egész ország nevében a mi főkapitányunk, Pekry fővezér, üdvözölte a fejedelmet. Innen aztán az udvarhelyiekből egy csapat Magyarországra is kiment az ónodi országgyűlésre. Mihályt azonban itt sem látták, sem róla senkitől hírt nem vehettek, s mivel nemsokára a német megint kiszorította a kuruc seregeket, nem is tudtunk alkalmat venni arra, hogy hazulról sokáig távol maradjunk és Kolozsvárra felmehessünk, mert aki nem ült otthon, annak mindene kótyavetyére került, igaz hogy annak is rossz volt a dolga, aki otthon ült, mert az ismét megerősödött és itt elhelyezkedett német folyton zsarolt, kínozott és új-

ból Szebenbe és más táborokba gabonát és szénát kellett vinniök. Eleget könyörgött küldöttségünk a Szebenben székelő guberniumnál, hogy szállítsák le az elviselhetetlen adókat, mert mi mindig hívek voltunk a törvényes királysághoz és azok is akarunk maradni, de ha így megnyomorítják, el kell bujdosnunk a hazából. A gubernium és a fővezér megdicsérték a küldöttséget a hódoló nyilatkozatért, de az adó leszállítása végett beadott kérelmük eredménye az lett, hogy még felével nagyobbatt róttak ki és ez évről-évre így ment nevedkedve. Különösen fokozta a terhet az is, hogy az adót behajtó katonaság patkópénz címen a behajtásért még a rendes adón felül is pótlékot követelt és azt irgalmatlanul be is hajtotta. Így nyomorogtunk segedelem nélkül. Még egyszer reménykedtünk, amikor 1708-ban Károlyi Sándor nagy sereggel bejött Magyarországról, de mivel künn, Magyarországon, Trencsén mellett nagy csatát veszített a fejedelem, ismét minden eredmény nélkül kivonult, mi pedig nem mertünk házainkból kimozdulni, mert a szombatfalvi üres udvarokra nekünk kellett vigyázni, mivel a többi fiatalabbak mind távolabb voltak, s ha itthon nem voltunk, mindjárt kárt tettek a távol lévőknek, nemcsak a németek, hanem a mi székelyeink is. A kuruc dicsőség nálunk már 1708-ban leáldozott, azután itt nem volt többé más, mint német és rác katonaság és ezek innen semmiféle kimozdulást nem engedtek meg, de az eddig távol voltak sem jöhettek haza, mert mindjárt lefoglák, bebörtönözték, sanyargatták. Aztán az 1709-ben kitört pestis miatt épen minden közlekedés tiltva volt. A többi és későbbi dolgokból csak annyit tudtunk meg, hogy a Rákóczi-féle volt szabadságharc véget érve, a németek pusztítása elől Magyarországra menekült tordai, kolozsvári és más erdélyi magyarok rettenetes sok évi nyomorúsággal teljes hányadtatás végével a szatmári békekötés után Szatmárból Máramarosszigetre, onnan erdőkön keresztül Besztercére és onnan nagy nehezen ki-ki hazájába érkezvén, Mihály is hazatért Kolozsvárra családjához és köztük maradt. Ennélfogva Tordán vagy Kolozsváron leheti valamit megtudni.” Gálffy Gergely tehát ezen a nyomon szándékozott testvérét felkeresni és a teendők felől megint tájékoztatni. Így búcsúzott el az Öreg Gálffy György immár kisebbik fiától is. Magában maradt, húzta a nehéz igát öreg napjaiban.

VI.

Egy vadászat a XVIII. században és annak következményei

A következő este ismét összeült a Göttinga a gócalja körül és Orbán Mihály folytatta elbeszélését.

„Gálffy Gergely először Tordára, onnan Kolozsvárra ment, de Kolozsváron a Brózer-házat zárva találta s a konyhában házőrzőnek hagyott szolgáló csiak annyit tudott mondani, hogy az öreg Brózerék elhaltak, az ifjú Brózer Márton betegsége miatt, annak sebészkezelésre lévén szüksége, Bécsbe mentek s Gálffy Mihály is velük ment, mert nélküle nem boldogultak volna. Így aztán Gálffy Gergely okosabb tanácsot nem kapván, úgy határozott, hogy több tordai vállalkozóval, nem akarván a német seregbe állani, a temesvári basához mennek, mivel azt hallották, hogy a Moldovában és Oláhországban gyülekező magyar seregek Rákóczi vezérlete alatt arra felé jönnek be s a Nándorfehérvárnál lévő nagy török sereggel összhangzatban így fogják német hadakat közre fogni, s ha ezt megsemmisítik, az egész országot elfoglalják, magyar király lesz, aki a török császár pártfogása melletti újra felvirágoztatja a régihez méltó

teljesen tájékozatlan magyar ifjakat, akiket Pápai János szétküldött emberei mindenféle, fényesre kiszínezett, ábrándos képekkel biztattak ... Előbb azonban Gálffy Gergely hazament, hogy az otthoniakat tájékoztassa szándékáról.

Itthon pedig, Udvarhelyen, Miklós Sámuel Mihály és vele együtt a némethez pártolt és katolikussá áttért előkelők, köztük Ugrón János, egyik mulatságot – vendégséget a másik után rendezték, arra számos ifjat meghívtak, szóval alkalmat kerestek, hogy híveket szerezzenek annak a felszabadító hadjáratnak, amelyet Sza-

vojai Jenő vezetése alatt Pálffy János és sok derék kiváló magyar, előkelő hős támogatásával a török végleges kiverésére indítottak. Miklós Sámuel lelke izzott attól a gondolattól, hogy ő a harci érényekkel ékes székely ifjak élén, bámúlt vezére, Pálffy János alatt részt vehessen a diadalmas harcokban, mert a bécsi időzése alatt teljesen megismert múlt századvégi diadalok után nem is várt mást, mint teljes és tökéletes győzelmet, mely Magyarország felszabadítását és a magyar nemzet régi dicsőségének, szabadságának visszaállítását adta volna ajándékol.

Miklós Sámuelnek hatalmas erdőségei voltak a Hargitán, határosak a székely közbirtokosságok nagy terjedelmű erdőségével és azokban temérdek vad, különösen sok medve tanyázott. Összefogva Ugrón Jánossal, akit jótékonyágáért kedvellett a székelység, nagy vadászatot rendeztek a Hargitán. Gondjuk volt rá, hogy a megfelelő korú ifjúság mentül nagyobb számmal jelen lehessen. A katonaság vezetőségét, a generálist is meghívták, mert a jó Szántimór generális mindig faggatta Ugrón Jánost, hogy csináljon egy medvevadászatot, mert ő olyat még nem látott. Szántimór az udvarhelyi lakossággal, a városi jobbmódú polgársággal, a falusi előkelőbb nemesiséggel mindig a legjobb viszonyban igyekezett lenni. Ha kellett, ha nem, mindenfelé ellátogatott s békítgette az embereket, megbaráthoztatta a haragosokat, csendesítgette az elégedetlenkedőket és kívánságára nagyon sok összejövetelt rendeztek, ahol a viszonyokhoz képest jól mulattak és felejtették a rossz világ bajait. Miklós Sámuel a nagy vadászatra meghívta a szomszédfalusi főbb birtokosokat is, az egykorú Csergő Pált Kéményfaláról, Miklóssy Istvánt Gagyból, Mátéffy Zsigmondot és Miklóssi Györgyöt Kadácsról, Bedő Ferencet anyjával, Kandó Lidiával Hodgyából, Bencédi Dánielt Bikafalváról, Török Menyhértet nejével, Daczó Ágnessel Kadicsfalváról és ennek testvérét, Daczó Pétert két leányával, Júliával és Judittal, akik éppen látogatóban voltak Kadicsfalván, Török Istvánt nejével, „η-ajtai Cserei Sárával, unokaöccsét, Török Józsefet nejével, szombatfalvi Gálffy Máriával Méréfalváról, nagyajtai Donath Józsefet Homródalmásról, Sebestyén Györgyöt nejével, Csele Bíró Balázs Erzsébettel, Pálffy Györgyöt ennek nagybátyát, Pálffy Istvánt, gagyai Pálffy Miklóst Udvarhelyszék királybíróját fiával, Mihálllyal, szombatfalvi Gálffy Györgyöt fiával, Gergellyel, Pakob András Szentlélekről, László Mihályt Bögözből és több más közt Orbáai András szépapámat. A gyülekezőhely Miklós Sámuel atyjának,

id. Miklós Sámuelnek háza volt. A nők szekereken mentek, a férfiak lóháton. A hajtók Bíró Mihály vezetése alatt már jóelőre gyalog elmentek a Kis- és Nagyfenyéd vize egyesülésénél, a Mánavézsarka erdőség elején kitűzött találkozóhelyre. A menet négy részre oszlott. Az első csapat Keményfalva felé ment Csergő Pál vezetése alatt, a Küküllő mellett. A második rész a hölgyekkel Miklós Sámuel Mihály vezetése alatt a „Nemesek erdeje” alatt a Miklós-féle telek felett elterülő fensíkon vezető úton haladt, ezzel ment Szántimor generális, Ugrón János, Daczó Péter és általában az idősebbek. A harmadik rész Török József vezetése alatt Máréfalva felé a Fenyéd vizébe szakadó patak mentén, Falbükk nevű ritkás erdön át cserkészett, mely útvonal inkább ösvény, szintén a kitűzött cél felé vitt legegyszerűsebb, de végén legrosszabb úton. Lőni csak nyíllal volt megengedve, amely fegyvernemmel némelyik vadász fel volt fegyverkezve, de durranó fegyvert nem volt szabad használni, nehogy a vadakat elriasszák onnan. Az egész vadászat rendezője Miklós Sámuel udvarbírája, a Bíró Mihály volt, amely mesterség a Bíró-családban apáról fiúra öröklődött és már most is Dénes nevű fiát magával vitte, hogy tanulja apja tudományát. Mindenki oda állott, ahová ő kijelölte a helyet. Mindenki engedelmeskedett és jó is volt az, mert senki úgy nem ismerte a vadak járását, a helyek biztos, vagy veszedelmes voltát, mint ő. Amint megérkeztek a gyülekezőponthoz a hölgyek és az idősebbek, akik kényelmesebbek voltak, megállapodtak a Sárosfenyő eleje nevű hegyi kaszáló és erdő területen előre elkészített tanyán, a többiek tovább mentek a Nagyfenyéd vize mentén, arra a helyre, ahol Bíró Mihály megállapította az elhelyezkedést. Meglehetősen nagy körben helyezkedtek el. Szántimor generálist Ugrón János és Miklós Sámuel közé állította oly helyre, ahol a legnagyobb valószínűséggel várni lehetett a mackót. A vitéz generális nagy vadásznak tartotta magát és bátornak is, azonban, mikor megtudta, hogy a medve épen reá fog jöni, nagyon szorgosan tudakolta, hogy felmászik-e a medve a fára is. Ugrón János megértette és szerette a tréfát, csinálta is. Azt felelte: igen, a medve felmászik a fára is, kivált a vackorfát²³⁾ igen kedveli, mert az érett vackor kedves csemegéje. Szántimor körülnézett, félelemmel látta, hogy csakugyan van a közelben dúsan megrakott vackorfafa s kérdezte, vajjon az a gyümölcs érett-e már? ... Hogyne volna érett,

²³⁾ A székely vackornak a vadkörtét hívja.

hiszen már holnap Szent Mihály apja van, s épen azért állított ide Bíró Mihály, mert) a medve egyenesen az érett vackorra jó bizony, ha közel lát embert, rettenetesen méregbe jó. Ilyenkor a fát gyökerestől is kitepi s bizony jó, hogy a generális is olyan jó fegyverrel jött és bátor is, mert a legtöbb ember megijed ilyenkor, pus-káját reszkető kézzel félrerántja, így a golyó nem talál és akkor a szerencsétlen vadász halál fia, mert a medve újabb lövésre időt nem ad és addig el nem megy, amíg a szerencsétlent miszlikbe nem szag-gatja.

A szegény generális zöld is lett, kék is lett, reszkesztett is. Hogy bátorkodjék, Ugrón János neki adta vadászkesét, megmagyarázván, hogy, – ha a golyója nem találná halálosan a medvét, ereszkedjék féltérdre, markolatának rugós végét támassza térdére, s igazítsa úgy, hogy amint a medve reámeleg és szokása szerint megakarja ölelni; a vadászkesés éles hegye a medve szügyéhez irányuljon, s amint a medve szoroson magához öleli, egyúttal maga-magát agyon-szúrja, de szilárdan kell tartani a kés nyelét, hogy félre ne düljön, mert akkor a medve egyenesen a fejének kap, s lehúzza arról a bőrt, talán magát a fejét is.

Szántimor generális egyik kezével a vadászkesét fogta, a másikkal a haját simogatta, mintha már érezné az éles körmöket. Körül-nézett, s amint meglátott a közelben egy ritka lombozatú nyárfát, amelynek elég magas és erős dereka volt, azt kérdezte, vajjon a nyárfára fel megy-e a medve?... Ugrón János azt felelte, az a kérdés, hogy van-e a fán valaki, mert ha puska, vagy fegyver nélküli embert lát, akkor felmegy oda is, de a jól felfegyverzett embert csak végső dühében támadja meg, különösen, ha meg van sebesítve.

Szántimor generális némileg nyugodtabb lett. Magára kötötte a neki kölcsönzött vadászkesés szíját, nyakába vetette lőfegyverének kötelékét, s amint felhangzott a figyelmeztető jel, amely az állások elfoglalását, adta tudtul, rendületlen bátorsággal fenntermett annak ágai közt, a társaság élénk derűtségére. Épen akkor érkeztek meg a tett színhelyére Gálffy György és fia, Gergely, aki épen akkor érkezett haza és megtudván, hogy hivatalosak az ünnepségre, igyekezett abban részt venni. Amint a nagy derűtséget észlelték és Ugrón János intése nyomán a vitéz állásfoglalást megpillantották, maguk is jó-kedvre derültek, de egyúttal észrehevén, hogy nemsokára találkozól-lesz, ők is készenállásba helyezkedtek. Nemsokára a hajtók mozgál-

mabol és a figyelmeztető jelekből megtudták, hogy itt a pillanat. Szántimor generális a fatetejéből meg is pillantotta a hatalmas ellenséget, s annak rettenetesein ingerült viselkedését látván, puskáját válláról levette, hogy amint kellő közelbe jő a fenevad, reálőjjön. Hiszen ő híres céllövő volt. A lövőiskolában száz esetből 99-szer célba talált, ebben párja alig akadt. Hogy tudna ilyen nagy célpontot elhibázni! Igen ám, de megmondta Ugrón János, hogy ne reszkessen a keze. Amint, ez eszébe jutott, annyira elfogta a félelem, hogy a nyárfalevéllal versenyt reszketett s majd a fáról esett le.. Ezt elkerülendő, hol egyik, hol másik kezével kapott a fa vastagjához, amely művelet közben puskáját leejtette, ami félelmét a kétségbeesésig fokozta: „Jaj Ugrón János uram, hogy mozog – ez a fa” kiáltott Ugrón felé. „Fogja meg jól, hogy el ne szaladjon” biztatta ez – amit a vitéz úr meg is fogadott. Hozzálapult a magaslati helyzethez és se látott, se hallott. Eközben roppant Ugrón János puskája s egyszerre bukott le Szántimor mozgó állomásáról és közel hozzá bukott fel *egy* hatalmas medve, jól találva a tapasztalt vadász golyójától. Nehogy azonban valami rosszabb következék Ugrón János biztatására még egy lövést tett Miklós Sámuel a bundásra, ami aztán végleg elintézte. Szántimor generális a második lövésre magához tért első ijedelméből s látva Ugrón Jánost, Miklós Sámuel és a két utóbbérkezettet, nevetve monda: „No Ugrón János uram, ha engem lőtt volna meg, nem eshettem volna nagyobb, minthogy ezt a medvét intézte el.”²⁴⁾

Mire a társaság odaérkezett már az eset tanúit vidám társalgásban találták, de az előbbi eset lefolyását csak hetek múlva, Szántimor többszöri elbeszéléséből tudták meg.

A medvehajtás bevégeződvén, a társaság visszament az elhagyott tanyára, s ott vidám barátkozás kezdődött. Csakhamar ráterelték a beszédet az ország állapotára, a sok szenvedésre. Ennek oka egyik véleménye szerint az, hogy a német végleg ki akarja irtani a magyart, különösen Udvarhelyszéket rettenetes adóval terhelik. Februáriusban az egész országra kivetett 173.500 fjt. adóból Udvarhelyszékre 8250 firtot vetettek ki, s előbb áprilisban 86 szekér szénát, 172 köböl zabot, májusban a fehérvári vár építésére 11.686 firtot, 310 köböl búzát, fuvarosokat, napszámosokat és ez így megy hónapról-hónapra, ehhez járul a temérdek beszállásolás. A fuvarozásnál

²⁴⁾ Egykorú tanúsítása után Szeles Naplójából.

azt nehezményezik, hogy a szekereknek Fehérvárra, sőt még tovább is kell menni, mire haza jönnek mind a szekér, mind az állatok tönkre mennek. Az összeg nagyságát meg lehet ítélni abból, hogy 3-4 frt-ért egy jó lovat lehetett venni. Az ennek orvoslása végett beadott folyamodást úgy intézte el a legfőbb hatóság, hogy a felebbiekken felül, „hogy a szegénység újabb impositiókkal ne rémíttessék, s jó előre gondoskodhassék” előzetesen kiróttak Udvarhelyszékre 18655 frtot, 1700 köböl búzát, 3560 köböl zabot, 1500 szekér szénát, 3 hordó bort, 2½ mázsa húst. Erről az értesítés éppen akkor érkezett meg. Így tovább folyamodni nem mert senki, mert végre az a kedvezés, hogy még többet kell kiizzadni. A fuvarozások alól senkit fel nem mentenek akár nemes, akár nem, elhajtják igáját, s a panaszt soha el nem intézik... Ezzel szemben Ugrón János, a Pálffyak, Török István arra fordították a beszédet, hogy ez nem sokáig tart és ezt hálaból kell viselni azért a sok oltalomért, amit a császári katonaságnak köszönhetnek. Amikor nincs itt iá katonaság, egymást éri a sok tolvaj oláh rablóbanda. Sem élet, sem vagyon nem biztos. Há-lával tartozunk a császár katonáinak, különösen Szántimor generális mennyi jót tett a ragadós nyavalyák által okozott pusztulás között, a kommandérozó generális Steinville, mily kegyességgel békéltette meg a kuruc háborúban résztvettekkel a császári kormányzatot. Mennyi megbocsátás történt és aki békességre hajlott, mindenki visszanyerte mindenét. Ezenftelül az egész magyar haza há-lával tartozik azért, hogy a felséges császár az idegen országok lakosságának segedelmével visszaszerezte nagy Magyarország fő-városát, fcozél;az .egészországot megtisztította a pogány ellenség-től. Imtroár közel van az idői, hogy ismét legyen dicső, nagy magyar haza. Nem lehet eléggé hálás a magyar haza azokért a diadalok-ért, .amelyeket a szavojai princ Eugén kivivott és egy szívvel-Lélekkd oda keli állani, ahhoz ai hatalomhoz, amely az elnyomoro-dott magyar Segítségére jő, s visszaadja régi dicsőségét.

Ezzel szemben mások azt vetették, hogy a török helyébe mindenütt a német ül, s bár azokban a diadalokban a magyar vité-zeknek is igen nagy részük volt, mégis sehol sémi látják, hogy a csatári hatalmasságok a magyarnak valami becsületet adnának. Különösen a protestánsokat mindenükből kitudják, templomaikat elveszik, lelkészeiket elűzik, az ügyek igazgatásában nekik épen semmi befolyást nem engednek. Ha így megy, Magyarország mi-bamar nem lesz magyarország.

Miklós Sámuel Mihály házigazda a vendégeknek nagy köszönetet mondott s hosszabb beszédben kitért. Minden elmondott igazságra. Maga is (szelidebbé szeretné tenni azt az eljárást, amit a protestáns magyarokkal folytatnak, mert elvégre ők is magyarok, fegy test – egy lélek a többi magyarral és szelíd, megértő eljárással meg lehetne győztetni arról mindenkit, hogy ta magyar csak úgy remélheti jövőjének jobbra fordulását, ha minden tekintetben összetart, eggyéforrik, csak így győzheti le az örökös pogány ellenséget, amelynek megtöretésére kiváló nagyok: Eugen hereiéig, Pálffy János és más nagy magyar hősök emberfeletti dolgokat cselekszenek. A végső győzelem csak teljes egyesített erővel vívható ki, s ha ez meg lesz, akkor a magyar oly dicső, oly hatalmas és félelmes lesz, hogy minden szabadság önként az ölünkbe hull. Akkor lehet a vallási sérelmekről is beszélni és mi magyarok, testvérek miéig fogjuk találni a szívekhez az utat, hogy igazi egységbe forrjunk s ne civakodjunk az Istenségre való hivatkozás miatt. Mindnyájunknak egy Istenünk van, a Magyarok Istene és ő, aki közvetlenül ismeri a hatalmasok gondolkozását, biztosíthatja a jelenlévőket, ihogy a leghatalmasabb magyaroknak az a véleménye, hogy jobb volna ugyan, ha minden j magyar egy valláson volna, de ha ez nem fog lehetővé válni, igyekezni fognak ők, a nagy magyarok, hogy a felekezeti ség ne legyen olyan választó fal, amely miatt ellenségek legyenek a testvérek, a rokonok. Elég hatalmuk lesz nekik arra, hogy mindenféle ellenséggel megvívhasanak győzelmesen, csak most, a világ mostani forgatagában, a kitörésben lévő nagy háborúban minden magyar álljon a nagy magyarok, a Pálffy Jánosok zászlója alá, hadd lássa meg az egész világ, különösen a császár és főemberei, a nagy hadvezér, Eugén herceg, hogy a magyar erős, a magyar legyőzhetetlen katona, a magyar hű mind régi nemzeti hagyományaihoz, mind az uralkodóhoz és e mellett jövőjéért világcsudájára szóló küzdelmet bír végrehajtani. Ekkor a magyar nagyokra bámulattal fognak nézni a világ minden nagyjai, azoknak szavok súlyos lesz és a nemzet igazáért sikeresen tudnak a király tanácsában is síkra szállani. Ha azonban félrehúzódozunk, nem támogatjuk nagy embereinket, semmire sem fogunk menni, azoknak sem lesz semmi tekintélyük, számba sem Veszik őket, sem az egész magyar nemzetet. Ha nélkülünk és a mi távolmaradásunk miatt elveszítik a csatákat, a háborúkat, ami nem lehetetlen, mert ugyan ki harcoljon lelkesen a mi jóvoltunk-

ért, ha magunk nem tesszük azt. akkor elsősorban mi fogunk pusztulni, eltiport, árva magyar népünket fogják földjükről, hajlékaikból elhurcolni, ezrével elpusztítani. A haldoklók, a kínlódók keserves szenvedései a mi lelkünket fogják terhelni s annyi szeivesedés okai csak magunk leszünk. Ha pedig, ami bizton várható, mert a keresztényvilág hőseinek teméntelen nagy sokasága visszaemlékezve a nagy Hunyadi János diadalaira és a magyar nemzetnek az egész keresztény világ érdekében teljesített nagy küzdelmére és ebben elnyert hervadhatatlan érdemeire, jó a felszabadító harcokban segíteni a még mindig dicsének tartott magyar nemzeteit, megszabadítani a szent keresztet és vele a keresztény magyar nemzetet, a gyilkos pogány hatalmától, ha ezek ellen a császári vezetőség nélkülünk vívja ki a diadalt, hódítja vissza az ország most még az ellenség hatalma alatt álló részét: akkor az egész világ megvetése lesz osztályrészünk, nagy magyar Pálffy Jánosaink szava súlytalan lesz, mi érdem nélkül megvetett, elsilányodott csöcselék számban maradunk és a visszavívandó ország-részek nem válnak Magyar ország részeivé, idegen tartományok lesznek, más nemzet birtokaivá alakíttatnak, a magyart onnan kitasítják és azok a magyar utódok, akiknek ősei a török bejövételkor ott elvesztették minden birtokukat, nem nyerik vissza jogukat ősi örökökhöz; meg sem válthatják, holott, ha a mi közreműködésünk megnyeretnék – minket, utódokat illetnének és bizonyaira meg is nyerhetnők azokat. Jertek tehát testvéreim, felejtjük el, hogy vallásunk különböző, hisz végeredményben. mind rokonok és magyarok vagyunk, hallgassuk meg a hívó szózatot, csoportosuljunk az én dicsői hadvezérem, Pálffy János és a világ első vezére: Eugén hereeg zászlai alá! Mutassuk meg, hogy a imagyair még most is magyar és ha rendületlen hősiességgel felírjuk a diadalmak közé ismét a magyar nevet, el fog következni a magyar nemzet és nagy Magyarország dicsőséges feltámadása!...

A jelenlévők a lelkes és szívhezszóló hangon elmondott beszéd után lelkesen éljeneztek, összeütötték poharaikat és egyakarattal megígérték, hogy reájuk számíthatnak. Disszonáns hang nem szólt közbe, csak Bedőék, Daczóék, Gálffyék lelkesedése nem volt oly hangos, mint azt Miklós Sámuel szerette volna. De egyelőre megnyugodott abban, hogy nincs ellenmondás, aztán egy szépen eltöltött kirándulás emlékével hazajöttek. Többen Miklós Sámueléknél maradtak. Szántimor generális Ugrón Jánossal és töb-

bekkel bement Udvarhelyre. Rövid időn megindult a verbuválás, amelynek eredménye csak 1716 tavaszán volt megismerhető. A társaság nagyobb része Fényedre (ment Mihály napját megünnepelni. Az idősebb házigazda, Miklós Sámuel s fiának, Sámuelnek is második neve Mihály lévén, praktikus módon egyesítették a két névnapot s Mihály napját tették családi ünnepé. Célszerű volt ez gazdálkodó embernek azért, mivel Mihály napja már oly időire esett, amikor a gazdasági munkák nagyjában he voltak fejezve, nagyobb házi mulatozás tehát nem okozott bátramaradást, ellenben Sámuel napja nagyon belesett a nyári dologidőbe s így alkalmasabb volt arra, hogy Miklós Sámuel is Mihály napján tartsa névünnepét, ami aztán később is megmaradt és egész életén át Mihály napját ünnepelték.

A fényédi társasághoz csatlakoztak: Török József nejével s Gálffy György fiával, Gergellyel, Daczó Péter két leányával, Bedő Ferenc édesanyjával és időközben megérkezett édesatyjával, Bedő Andrással, Miklóssi István és több mások. Feltűnt mindenkinek, hogy a túlbuzgó katolikus Miklós Sámuel a vadászati beszédében oly erősen hangoztatta, eddigi elveitől eltérőien, a más vallások iránt való türelmet. Ez különösen a kálvinista és unitárius vallásúaknak esett jól, hiszen eddig olyan társaságokban, ahol főbb királyi hivatalosak résztvettek, csak megtűrt személyek voltak, most pedig épen a legelfogultabb katolikus hívta fel őket barátsággra. Nem mulaszthatták el ennél fogva ünneplésére otthonában is megjelenni. Ellenben, a generális, a királybíró, Ugrón János, a Pálffyak – akik nemrégén tértek át a császár hűségére s az előbbi a kath. vallásra, elmaradásuk által nem tüntettek s az nem is volt feltűnő, mert ia kihirdetett hadi ügyek tárgyalása miatt nekik székhelyükre kellett sietniök, a híres Mihály-napi ünnepek hosszú idejére nem maradhattak Udvarhelytől távol.

A Fényeden maradt társaság kíváncsisága nagyon fel volt csigázva, hitték, hogy egy vagy más módon megfejtést talál Miklós Sámuel gondolkodásának megváltozása. A nagy kirándulás fāradalmi után az éjszaka hosszú pihenőt kínált, még vasárnap dél-felē is aludtak a férfiak. A hölgyek korábban felkeltek és mindnyájan szorgalmaskodtak a lakoma elkészítése (kőrül, amely Szent Mihály napja tiszteletiere adatott. Egyik a kürtös kalács, másik a pánkó, harmadik a malacpecsenye, negyedik a szárnyasok, ötödik a különféle tészták sütésével, s mások az asztalok terítésével,

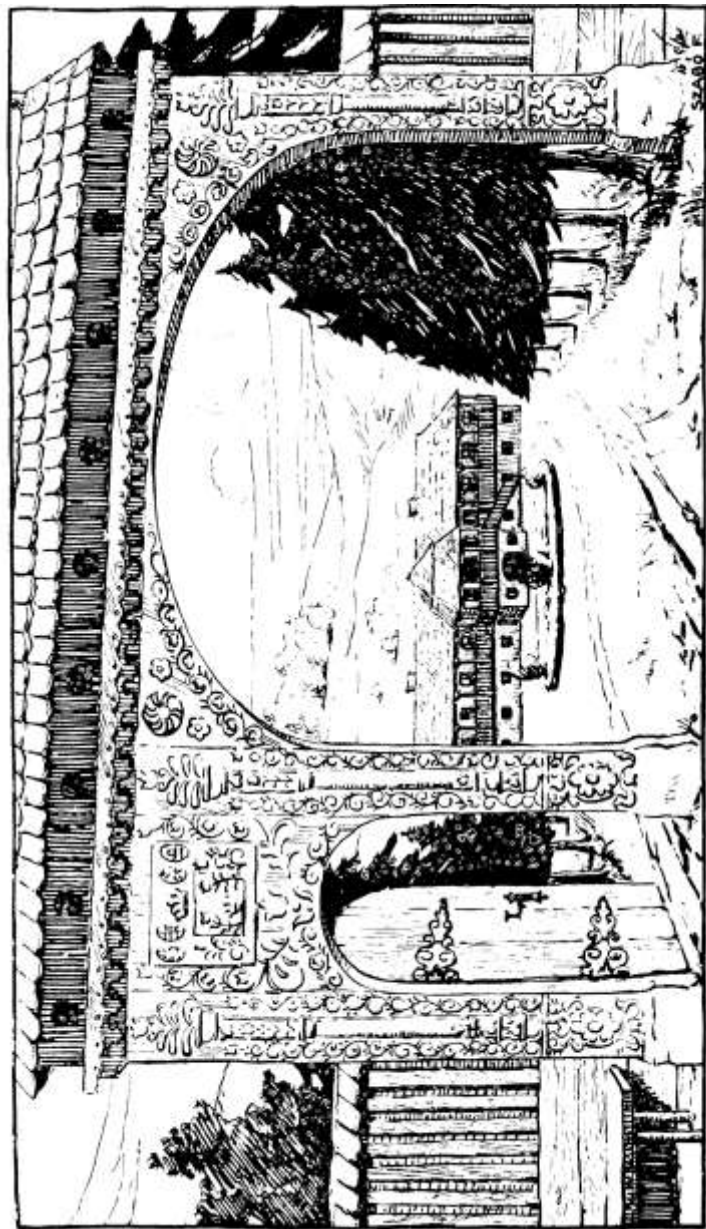
a szorgalmatoskodó házigazda, Mihály! úr és két fia j az innivalók előkészítésével foglalatoskodtak. Künn az udvaron is sürgés-forrás volt, mert a Vendégkocsisok számára is lakomát rendeztek. Nehogy pedig a vendégek pihenése a délutáni órákba is belenyúljon, a kert végéig emelkedő dombtetőn felállított mozsaraik déli 12 órakor durrogni kezdtek, hirdetni az egész világnak, hogy Szent Mihály napjával megkezdődött az új gazdasági év. Legyen hálaadás a mindenek adójának mindazokért a jókért, amelyben részesítette a híveket. Az udvarhelyi völgy északi végét Méréfalva felé a templomhegy, Keményfalva felé a Miklós-kúria dombja dominálta és zárta be. A Miklós-domb mteglehetősen magas ugyan, de nyugat felől a Rez, észak felől a Hargitára: vezető hegyoldal, ennek végeztével a Hargita emelkedései vették körül, keletről már valamivel alacsonyabb dombsorok környezték, északkeletről azonban az u. n. Nemesek erdejének magas háta védte minden kedvezőtlen légáram ellen, délre egészen nyitva volt s így hőmérsékleti viszonyai elég kedvezők voltak. Az egész faluban csak ezen a helyen termett dúsán és érett meg teljesen a cseresznye, e miatt ez a domb a lakosság fiatalabb generációjának, különösen csertesznye-éréskor kedvenc tartózkodási helye volt, s a Mihály-napi mozsárszengéskor is sűrű gyermekfejeket termett minden környező cseres és más fa. Nagy ünnep volt ez a faluban. Hazahozták e napra már a havasokból íá legelőn nyaralt állatokat. Készülődtek az erdőgazdaságok ama munkálataira, amelyeket az ősz végén szoktak elvégezni, és amelyek nyomán az abban résztvevő munkások megszerzik maguknak téli tüzelőjüket s némi pénzcsekét is, ami azonban ebben az időben igen csekély összeg volt, mert a leggazdagabb embernek is mig akadt valamije. Enni való, ruhaanyagnak való s más természetbeli volt ugyan elég, de pénzhez alig jutott valaki. A szegénységnek a mindennapi élеме sem jutott ki. A nagy Mihály -napi ünneplés tehát nagy ellenmondás lett volna, ha nem enyhítette volna az, hogy ezen a napon mindenkinek jutott az ünnepélyből a faluban, mert Miklósék nem sajnálták a néptől azt, ami nekik is jól esett, Miklós Mihály zágori, magyar- és oláh-déllői szőlői, fenyédi és másutt fekvő számos birtokai ellátták: mindennel, még ebben a szomorú es Ínséges időben is bő készlettel, amiből hagyományos szeretettel jutott miásnak is, de különösen ezen a napon minden fenyédi lakosnak bőven enni és inni való.

Amint nem volt szomorúság a külső részekben, úgy nem lehetett panasz benn sem. Az egész társaság már készen állott a nagy hadakozásra, ami az asztalok körül bekövetkezendő volt. Miklós Sámuel és hűséges segítő társa, Miklóssy István nagy figyelmeséggel segítették az asztaldíszítés körül szorgalmatoskodó ifjú hölgyek seregét, de Gálffy Györgynek mingyárt feltűnt, hogy a fiatal házigaia és barátja véletlenül mindig a két Daczó-leány mellett talál az asztalon igazítani valót. Magához szólította ennél fogva fiát és figyelmeztette, hogy íme itt a megfejtés, ami a Samu öcsém beszédéből kicsillan. Az ifjú szív megtalálta a maga vonzó focusát, a Daczó-leányok reformátusok. Istenem, milyen jótékony is a tavaszi napsugár. Ennek hatása alatt egyszerre bimbóba duzzad az ifjú rügy és csak egy pillanat, a bimbók kifeszlenek s kész a pompás virág. A fák színes felhőbe borulnak, a levegő tele lesz illattal, megjelenik a mezők dalnoka: minden, minden boldogságot lehel. Az ellentétek elsimulnak, az akadályok leomlanak, minden, rög eltűnik, csak a sima, a tiszta, boldogító fehér álomvirágdíszszel ragyogó tavaszi mező világít. Istenem, miért nem lehet ez így mindig? Miért látja meg a legtöbb ember mindig a különbséget, az elválasztó idegent, mikor lehetne az emberiség mindig olyan, mint a fiatal szív, amelynek tavaszán a színben, a hangban, gondolatban és érzelemben mindig csak a harmonikus szép jelenik meg!...

A talány meg volt fejtve, íme a világ és politikusok mindien tudománya, a hazafiak minden bölcsessége erőtlen volt arra, hogy megoldja a vallásos különbségek kiegyenlítésének kérdését és ekkor jó a tavaszi, az ifjú lélek szűzi ébredése és megoldja mindazon, kérdések nagy nehézségeit oly tökéletesen, hogy annál különben nem is lehet elképzelni. Vetek-e keresztet, amikor imádkozom? Gondolok-e a római pápára, vagy sem, ha lelkemmel foglalkozom, az egészen az én dolgom. A lelkem nyugalma függ attól, hogy én buzgóságomat a magam áhítata szerint végezzem, ahhoz senkinek semmi köze; nem bántok senkit, megbecsülök mindenkit a maga érdeme szerint, de ezt elvárom a magam részére is, a többi együtt elvégezhetem az én szerelmes angyalommal, az én életem hűsége és egyetlen társával, akivel nem lehetek semmiképen különvéleményben abban, ami az életet egyetemesen érinti. Szeretem őt, ő is engem. Megbecsülök mindent, amit ő is megbecsül, mukálom azt, ami nekem jól esik és ezen kívül megszenteli lelke-

met, egész lényemet valami csudálatos érzés, ami csak akkor kél fel lelkemben, ha őt látom, ha reá gondolok, és boldog vagyok, ha erősen érezhetem magamban, hogy mindent; megtettem érte, ami őt tökéletes boldogsággal fog a eltölteni.

Gálffy Gergely se szó, se beszéd, odament Sámuel barátjához, egyik kezével megszorította annak odanyújtott jobbját, másikkal Daczó Juliska parányi kacsóját érintette meg s így szólt: „Kedves Barátom. Mi ketten sokáig ellentétes világnézetet vallottunk. Én eltávoztam tőletek és utam a tiedtől egészen ellenkező irányban vezetett. Most csak azért jöttem haza, hogy édesatyámnak jelezsem utam célját és azért ragadtam meg meghívásodat a tegnapi vadászatra, hogy megmondjam abbeli véleményemet, amely szerint nem tudok hinni a ti irányzatotokban, nem tudok bízni a császári udvarban, nem általában a német kormányban, amely gyilkolja a magyart, őli kálvinista atyánkfiait, de most egyik ámulatból a másikba esem. Te tegnap olyan hangot ütöttél meg, amilyeneket mi, kálvinisták lelkünk legtitkosabb rejtekében tartogattunk. Te kimondtad azt. Azt hisszük, hogy Te, aki ismered az udvar célzatait, ezzel tudomásunkra azt adod, ami ott most uralodik, vhát mi ebbeli örömmünkben most mind ittmaradtunk. De most én mást láttam meg. Ennek az angyalnak itt oldalad mellett, megláttam édes pillantását, belőled pedig sugárzik a szent tavasz boldog ábrándja és az ebből kiáradó szent, ifjú emberi igazságszeretettől átmemesített szerelmi vágyódás boldogságot lehellő érzete. Azt hiszem, hogy ez is tehette ajkadra azoknak a szavaknak igazságát, amit tegnap elmondottál. Akármint van, ha ott fenn Bécsben jöttek emberiesebb gondolkozásra, ha szavaid azt jelentik, hogy ennek az árva nemzetnek lehet remélni, hogy ezután saját királyai, saját kormányzói nem lesznek többé kínzóí is, akkor az egész nemzetre új, dicső jövő vár és ebben, az esetben mindnyájan veled megyünk, testi-lelki erőink végső megfeszítésével támogatjuk azt, aki ebben az irányban vezet. Ha azonban lelked nemes fordulatát ennek az angyalnak lelki fensége okozta, és állásfoglalásod nem onnan, hanem innen ered, akkor is tied vagyunk és ebben az esetben vedd tudomásul, hogy bennünk magad iránt a legmesszebbmenő rokonszenvet ébresztettél, mi téged támogatunk, soha fel nem hagyunk, csak arra kérünk, légy világos szemmel, ne csalasd meg magad, hogy ne essék ez a szerencsétlen nép újból kétségbe, s ne legyen áldozatainak ismét hóhérbárd a bére. Magát

Miklós Sámuel udvarháza a XVII. századból.

pedig Juliska húgom arra kérem, lelkének fenségét, egyéniségének felemelői és vonzó hatalmát fordítsa mindig arra, hogy amily szint én itt észrevettem, az maradjon mindig élő valóság. A maguk boldogságát csak nagyobbá teszi az, ha mindnyájan imádkozni, küzdeni fogunk azért, hogy az idő mindezt a legjobbba, leg szebbé és legállandóbbá tegye.

A két egymás iránt vonzódó ifjú lény nem mondta, nem jelezte, hogy egymás iránt többiét éreznek, mint mások iránt, de amint egy harmadik ezt a szent titkot itt most – talán erősebben, talán hamarébb mint kellett volna – kipattantotta, lángoló arccal jelezték, hogy a szikra gyújtott, élő!lés égő anyagot talált, amint Gálffy Gergely a két kezét egymásba tette, mintha ahhoz joga volna, egyszerre (visszaadta Sámuel lelkét, s az csak annyit mondott: „hívek leszünk mindketten, mindhalálig. Igaz-e Júlia!”

„Igaz” – erősítette ja piruló lány.

No, de ha már így van, ne hagyjuk árván a másik párt sem, – szólt közbe a figyelő öreg Gálffy György.²⁵⁾ Nézzétek csak másotokat, amott Miklóssy Istvánt és Juditot. Csak össze kell hozni a két fiatal, egyszerre kigyúl a ház és azzal odament, megfogta az ifjú kezét, hozzávitte a leány kezéhez, mondván: Egymásnak teremtett az Isten!

Jere csak Daczó Péter! Micsoda összeesküvés van itt. Elrabolják virágos kerted minden ékességét, hogy méssz haza?... Íme itt Sámuel, amott István öcsém kéri tőled azt a két virágot. Adod-e?

Daczó Péter bámuló szemet vetett az ifjakra. Látszott azonban, hogy nem kellemetlen a jelenet. „Mit szólnak ehhez a szülők, mit szóltok ti meggondolatlan galambok?...”

A galambok hozzásimúltak párjaikhoz, csak a szüléket kellett nuég kivallatni. Az öreg Miklós Sámuel szívesen mondott áment, Miklóssy Istvánnak azonban nem volt szülőije, már régen eltemette őket, tehát csak maga határozott sorsa felett. Ő pedig már döntött és így Szent Mihály napja kettős kézfogó lett, ami annál nagyobb ünneppé tette az ünnepet és annál boldogabbá a társaságot, mert mindenki azt hitte, hogy ez egy jobb fordulat beálltát is jelenti.

Szent Mihály napjának további ünneplésére nem vesztegetek időt, lesz még máskor is Szent Mihály napja, elmegyünk mi más-

²⁶⁾ Báró Appor P. nevezi így összeállításában.

kor is Fényedre, akkor több idő lesz az ottaniakról beszélni, most a többiekkel együtt a beálló hadikészülődésre térünk.

Az ünneplő családok (mindnyájan hazatértek, mindeniknek: akadt otthon elég dolga. Miklósék gazdasági ügyét az öreg utasítása értelmében kisebb fia, Ferenc intézte; Sámuel hozzá hiven maradt társaival Nagyszebenben jelentkezett Steinville országos főparancsnoknál és bejelentették, hogy Csergő Pál, Sebestyén! György, Donath József, Miklóssy István Udvarhelyen kívánnak maguk egy-egy lovaslegényükkel a hadbavonuló sereghez csatlakozni akkor, amikor indulás lesz, addig itthon résztvesznek ugyan az előkészületi gyakorlatban, de mindenik a maga otthonában, a maga költségén tartja fenn magát. Miklós Sámuel és Gálffy Gergely egyelőre Bécsbe mennek, mivel az előbbinek Pálffy Jánosnál kell jelentkeznie, ő hozzá van beosztása és Gálffy Gergely ott tartózkodó testvérét, Mihályt óhajtja felkeresni, hogy őt hazajövetelre bírja, maga pedig Miklós Sámuel segítségével szintén Pálffy János környezetébe óhajt bejutná. Ezt az öreg Gálffy György óhajtotta, aki családi hagyományainak nyomán egyik ősiének, Gálffy János lugosi bánaiak veszendőbe mient örökségét remélte szerencsés hadjárat esetén visszaszerezni s úgy gondolta, hogy aki közelebb van a tűzhöz, jobban melegszik, s Miklós Sámuel beszédéből az a passzus (ragadta meg legjobban, hogy azoknak az ősöknek – akik a török bejövételkor birtokaikat elvesztették – utódai remélhetik ősi örökségük visszaszerzését, ha maguk is sikerrel vesznek részt a beálló felszabadító háborúban. Gergely ugyan nem nézett ilyen messzire, de maga is elhitte, hogy nem hihetetlen egyszer a bécsi hatalmasok jobb észre fordulása sem és a nemzet érdekeit utat nyitnak a nemzet tekintélyének, hatalmának emelésére, s ebben minden magyar megtalálja a maga jutalmát is. Fialat rájongók sohasem gondolnak egyéni érdekeikre, ők szépet, nagyot akarnak cselekedni, s lelkük megnyugszik abban a hitben, hogy ezután az ő érdemük sem kisebbedik. Magyarok voltak, a székely nemzet Jenő nemének. Szomorú ágából, ez kötelezte mindig a becsületre és minden erőt megfeszítő szolgálatra az élet minden viszonyai között. A család minden tagja csak fél kézzel szolgálta saját érdekeit, törekvésének legjavát mindig a közérdeknek szentelte. Ez jellemezte (a család; minden ivadékát és hozzá az a szerénység, hogy bármennyire tudatában volt mindenik a maga érdemének, sohasem kereste a jutalmat. Jól esett a megismerés, de

nem koncert tették, amit tettek. A nemzet boldogsága volt mindig: a főcél, ebben meglették a maguk boldogságát is.

Daczóék hazamentek ősi birtokukra, Sepsisaentgyörgyre és ott készültek a kettős menyegzői teendők megalapozására. Ez abban az időben nagy munka volt. A család birtokai szétszórta voltak Háromszéken: Sepsiszentgyörgyön, Nagyajtán, Bölönbön, Udvarhelyszéken: Kadácson és más helyeken. Sok tekintetben még osztatlan állapotban s ezzel Daczó Péter rendet akart teremteni; mert néki több gyermeke két leányánál nem volt és közösen birt birtokain most már rokonaival véglegesen akart osztozkodni, s mivel testveire, Ágnes, Török Menyhértne Kadács alván lakott, ide akart költözni a szomszéd Fényedre, hogy testvéréhez és gyermekeihez közel legyen. Ezt mindenki helyesnek találta. Sikerült is elég kedvezőein: elintézni az osztást és cseréket, úgy, hogy mindkét leánya leendő férje birtokai mellett kapta ki osztályrészét.”

VII.

Miklós Sámuel és utazása és szüreti kirándulása Zágorba, azután utazásuk Kolozsvárra

A következő nap Orbán primárius úr tovább folytatta elbeszélését.

„Bécs, illetve Pálffy János udvara felé útnak indulván, Miklós Sámuel maga! mellé vette (udvarbírájuknak, Biró Mihálynak Dénes nevű nagyobbik fiát s ezt kellőleg felszerelve, mint szolgáját magával vitte. Gálffy Gergely! Pui Jánost vette maga mellé, aki cigány származású volt ugyan, de a családnál már apja, nagyapja is ott szolgálván, annyi intelligenciát sajátított el, hogy lóval s minden szerszámmal ügyesen megbirkózzván, hozzá fogható ügyes, élelmes és ravasz inast nem találhatott volna egy könnyen. Egyébként ő magát székelyfiúnak tartotta s annyi tekintélye volt egykorú társai előtt, hogy azt senki sem is merte kétségbevonni. Amellett oláhul úgy beszélt, mint magyarul, s elég jól megértette és beszélte a rác és szász nyelvet, amelyeket Szebenben sajátított el, hol a katonaságnál is szolgált. Jól ismerte Erdély minden zegézugát s tüneményes módon tudott ismeretséget kötni mindentűt s ezeket meg is tudta tartani. Sámuel és Gergely két szolgájukkal tökéletes társaság voltak, mert Biró Dénes nem engedett ügyességben Pui Jánosnak semmit, sőt nyugodt és értelmes magatartásával sokkal jobb benyomást tett az emberre amannál. Hatalmas, izmos, erős legény volt, aki majdnem mérkőzött Gálffy Gergellyel, pedig ez az akkori Udvarhelyszék legerősebb emberének hírében állott. Miklós Sámuel németül jól tudott, ami nagy csuda volt abban az időiben, (amikor Károlyi (Sándor 15 ezerből álló seregében – őt magát sem véve ki – nem találtak egyetlen embert sem, aki egy német levelet el tudott volna olvasni. A magyar szívesség oly nagy volt, hogy az leirdélyi idegen nyelvű tisztek is kénytele-

nek voltak magyarul megtanulni, s a szász hatóságok is mind magyarul érintkeztek a vármegyékkel. Így Gálffy Gergely semmi más nyelven nemi tudott, a latin nyelvet nem számítva, mert azzal csak a hatóságoknál boldogult volna, azokkal pedig mostani útjában kevés érintkezése volt. De Sámuel barátja munkába vette és igyekezett lannyi német tudományt belegyömöszölni, amennyit csak lehetett. Ez nem csekély volt, mert a tanítványnak bámulatramiéltó emlékező tehetsége és nyelvtalentuima volt.

Miklós Sámuelnek kedve kerekedett, hogy útközben, ahol nagy kerülő nélkül lehet, megtekintse birtokainak állását. A szüreti is immár beköszöntött, látná akarta. Ki tudja, lesz-e alkalma az életben még egyszer meglátni? Vajjon nem válik-e el végleglettői a világtól?... De csak egy pillanatra gondolt erre, azonnal kiviért fejéből minden ily gondolatot. Fial ember, tele nagy reményekkel, bátran nézve szépen kiszínezett jövőjébe, hogy forgathatott volna sötét gondolatokat elméjében!... A igondolatot *egy* kérdés követte útitársához és ennek igenlő szavát, tett. Gálffy Gergely sohasem látott szüretet, új inger volt neki ez és Imiivel idejük elég volt, útjukat először Zágorba irányították. E végre a Küküllő mentén indultak el és az első napon két pihenő után (Keresztúron és Segesváron) Holdvilágra (Erzsébetváros mellett) érkeztek és ott a mindnyájuk jaltai jól ismert korcsmába tértek be. Mivel ilyen időben nem szokott túlságosan sok utas járni, de az egészségi rendszabályok miatt korlátozva is Volt az utazás, utasaink könnyen kapták éjszakára helyet. A két szolga az istállóban, ifjaink pedig, akiknek szüleit a korcsma tulajdonosa jói ismerte, a fogadás vendégszobájában találtak kényelmes alvóhelyet. Mivel még elég korán volt az idő, beszédbe ereszkedtek a fogadással, hogy a környékre vonatkozólag némi ismeretet szerezzenek. Jól emlékezett Miklós Sámuel, hogy nem Erzsébetvárosból, hanem Holdvilágról indul ki az a mezei út, amelyen Zágorba eljuthatnak. Azt is megtudták, (hogy az nem a legjobb állapotban van.” Csavargóktól most nem kell félni, mivel a szüretre járó-kelők nagyobb csapatokban közlekednek, s így azokat megtámadni nem szerencsés vállalkozás. Négy ilyen vitézt pedig száz zsvány sem merne megtámadni. Az igaz, (hogy gyanús személy sok cselleng most ezen a vidéken, ide leginkább éjjel járnak. Mind törökpartiak. Nagy biztatásuk van Molduvából. Azt mondják, ott van a magyar király, Rákóczi Ferenc és a tavasszal kétfelől fogják a törökkel

közrefogni a császár katonáit. Mindenkit azzal fenyegetnek, hogy ha a németekhez pártol, felgyújtják a házat, kivégzik tulajdonosát. Itt az emberek nem félnek tőlük. Nem félnek itt senkitől, nem is bíznak senkiben. El van kénytelenedve mindenki. Nem bánja akármilyen lesz. A termés gyenge, de hogy is lenne jó, amikor sem ember, sem igavonó állat nincs, ami megművelje a földet. AJZ elvetett mag is jobbára ocsú, mert csak épen azért vetnek, hogy meg ne büntessék, s hogy legyen annyi, amennyi elég a tulajdonosának. Mással-nem törődik senki. Annyi a tolvaj, mint a rosta lika, s mindenki lop, megőrizni nemi lehet semmit, a szegény, becsületes termelőnek nincs semmiben támasza, is ha a tolvajok erősebbek, mint ő, még fejbe is verik. Így hát kinek legyem kedve?... Már ne vegyék rossz néven, de azt kell mondani, hogy a szász gazdák okosabbak a magyaroknál, mert míg ezek mindenike maga akarja megőrizni kertjét, mezejét, szőlőjét és így egymástól elszakadván, egymagukban nem tudnak ellenállni az összeverődött zsványbandáknak, addig a szászok összetársulnak és felváltva csoportosan megőrzik a terméseket, elfogják a zsványokat. A szász falukban mindenütt van a falu mellett egy kerített hely, ahová este minden igás állatot be kell zárni, s a mezőn bizonyos óráig túl nem szabad, sem magánosan, gyalogosan, sem fogattal tartózkodni. Akinek lovai nincsenek a közös kertben, ha valami kár esik éjjel a mezőn, igazolni kell, hogy hol voltak az éjjel, ha nem tudja bizonyossággal igazolni, megfizeti a kárt. A magyar falvakban igen sok gazda sötétben jó haza a mezőről, sokszor késő éjjel és szekeréhez hozzáragad a más terménye is. Ha minden községben egy .akarattal a lakosság felváltva csoportokban őrzőket tartana, mind benn, mind künn a határban, kipusztulna a zsványosság, vagy elmenne Moldovába, de nem rémítené itt a tisztességes embereket.

Azt is mondják, hogy még tatárbetöréstől is lehet tavaszra félni, ezért igen sok gazda nem vetette el az őszi gabonát, mert azt mondja, minek vessen, ha más arat, s mit eszik, ha a földbe teszi a magot és aztán elpusztítja az Istentelen kutyanép? Azt hiszik, hogy ez a szüret léssen az utolsó és siet mindenki eladná mustját, szőlőtermését, mert félnek attól, hogy tavasszal felverik a pincéket, s oda lesz az évi munka bére. Semmi jóra nincs kilátás...”

Ezekből a beszédekből megtanulták a mi magyarjaink, hogy a szászok jobb rendet tartanak, mint a magyarok és ezt jó volna tőlük

eltanulni; továbbá, hogy a nép nem lelkesedik sem Rákócziért, sem a császárért. Annak mindegy, jót egyiktől sem vár. Akármelyik lesz a győztes, bátran és (nyugodtan bírhatja az országot. Itt belső erő nincs, nem áll senki ellent, de nagyon megbecsüli majd azt, aki rendet fog tartama. A csatiak mestersége néhány ábrándos úré és a katonaságé lesz, a nép ebből nem kíván. Csak élni és csendesesen dolgozni akar. Nagyobb vágyai nincsenek. Nem törődik azzal sem, hogy Temesváron, Belgrádban a török-e az úr, vagy Károly császár? Eugén győz-e, vagy valamelyik Musztafa basa! Neki abból mindig az jut ki, hogy egy sereg adót kell szedni és még annyi patkópénzt az adóhajtó karhatalomnak...

Reggel korán jelentette Bíró Dénes, hogy a lovak rendben vannak, lehet indulni, jó lesz idejében átmenni azon a rossz úton, mert ha eső talál jöni, azt a rövid utat, amelyet jó időben 2-3 óra alatt megjárhatnak, estig is elég lesz megtenni. Nem is sokáig késtek, felkocolódtak s jó kedvvel vágtak a rettenetesen rossz útnak Zágor felé. Az előző napokon lehullott esőtől felázott az agyagos, kő nélkül készült út, s valósággal dagasztották a, sűrű, ragadós nehéz sárt a lovak. Több, mint öt óra telt el. Ha szekérrel jöttek volna, estig is megtartott volna az út. Így délben már befordultak a Zágori-ház udvarára és a becsületes szász bérlő örömeiben alig találta helyüket. A szászokat általában fukaroknak tartják, de Miklósék bérlője olyan őszinte örömet tanúsított és a rettenetesen nehéz viszonyokhoz képest oly szívesen látta el vendégeit, hogy ennél többet igazán nem lehetett várni. Még inkább megörült, mikor Sámuel megmondta, hogy a szüreten szeretnének részt venni, mert mindig az volt a vágyuk, hogy a tulajdonos úr legalább csak egyszer jőne el, hogy meglássa, milyen jól kezelik ők a szőlőt, a birtokot, amit mindenki megbámul. Ez az öröm most beteljesült, hát csak ama kéri Sátnuel úrfit,²⁶⁾ néhány napig legyen türelemmel, mert még egy kis másféle munka van hátra, amit szüreik előtt el kell végezni, aztán meg elő is kell készülni a szürethez, addig igen szívesen látják őket vendégül, és ez alatt körül nézhetnek Szöllősen, Kóródon, Balavásárán, ahol szintén¹ voltak birtokaik, szőlőik és ezeket 2-3 nap alatt mind meg lehet járni, annival inkább, mert azokhoz az út jobb, mint amilyen jöttek. Az okos tanácsot megfogadták és a két-három napból

²⁶⁾ Erdélyben a nőtlen urakat még ötvenéves korukban is úrfinak tiltalálták.

egy egész hét lett, mert az említett falvakban mindenütt rokonokat, jó embereket, magyar szíveket Háláltak, akikkel a jó Küküllő-menti borok mellett el lehetett a világ rossz folyása felett keseregni. Mindenütt csak úgy gondolkoztak, mint a holdvilági fogadós, látszik, hogy a világnézetét a boroskát meg nem vető járó-kelőktől szerezte. Bármennyire is marasztották, Sámuelek nem maradtak szüretre, sehol sem, mert ezt zágori házigazdájuknak ígérték és immár az idő sürgette is, mert onnan Magyar- és Oláhdellőbe szándékoztak menni, ahol nagyobb birtokuk volt Miklóséknak és azti tüzetesebben át akarta vizsgálni.

A nyomasztó gazdasági viszonyok sem tudták kiirtani az erdélyi magyar népből a vendégszeretetet, pedig a nagy jó akaraton is átlátszott a nagy szegénység, amilyen talán azelőtt sosem volt. Ez az észlelet még inkább elmélyítette két ifjúnk lelkének mélységes indulatát, s még jobban megerősödtek abban a feltett szándékukban, hogy ami kicsi rajtuk áll, azt kettőzött erővel hozzák áldozatul, hogyha sikerülne a nagy országos vállalat és visszaállhatna megint a nagy Magyarország – az egymást támogató egész két magyar ham, – amint akkor mondták – legyen ez az igazán jobb sorsra érdemes nemzeti boldogabbá, legalább élhetővé, mert most igazán koldus. Az udvarhelyszékieknek fogalmuk sem volt arról, hogy mily nyomor van a világon, mert Udvarhely szék sajátos természeti viszonyai miatt sokkal kedvezőbb helyzetben élt, mint a környező megyék. Több volt az erdőségük és amiatt több volt a csapadék; több volt a takarmány és ebből kifolyólag jobbak az állatok. Ennek következménye, hogy Magban a termések is jobbak voltak, mint a fátlan, kietlen kiaszott Küküllő-megyékben, még a szászföld némely részében is, de különösen Csíkban és Háromszéken volt rettenetes éhség, amely mindig fokozódott, mert ebben a két határszéli székben a sok moldovai betörés miatt nem is művelték, nem is művelhették a földeket. Így győződtek meg ifjaink, hogy ez a körülmény okozza, hogy Udvarszéken ezért legnagyobb az adó és ott emiatt van elszállásolva a legtöbb katona.

Vége elérkezett a szüreti nap. Bivaly fogatok szállították ki a nagy kádakat, hordókat, eszközöket a nagyon rossz úton a szőlőbe. Nem hangzottak a hegyek vidám daloktól, mert nem volt az embereknek kedvük, de a Miklósék szőlőjében mégis volt némi vigasság is, mivel sikerült az előjárótól és a katonaság vezetőjétől, egy becsületos strázsamestertől, erre engedelmet nyerni, még puskadurrogás

is hallatszott, de az a puska a mi utasainké volt, mert a lakosságtól a fegyvereket mindenütt beszédnek, nehogy az esetleges kuruc betörés itt fegyveres támogatást nyerhessen. Sámuel és Gergely szá bályos igazolvánnyal utaztak, amelyben ki volt tüntetve, hogy ők tulajdonképen a hadsereg kötelékébe tartoznak és őket a hatóságoknak útjukban támogatni ajánltatott is. Ezért volt részükre megadva az engedelem, sőt lőport is adtak s ezen felül a strázsamester úr személyesen is tiszteletét tette és ott is maradt a mulattságon. Mert a valósággal azzá lett ez a szüret. Valahonnan muzsikus is került, még pedig nem közönséges és a szép és bánatos kurucnóták hallgatása, később éneklése ellen sem volt kifogás. Még a strázsamester is együtt énekelt Sámuelékkal. Persze az ismert dalok mind előkerültek, tehát nem volt feltűnő, hogy egyik-másik ének, hogy kerül sorra. A derék Hanesz mindenben kedvét kereste vendégeinek. A legjobb borait adta, kitűnő frissen sült, meleg bőrös sertéspecsenye, hófehér kenyér járja a lobogó tűz körül gyülekezett urak számára. A háziasszony meleg túros lepénnyel, a ház leánya mosolygó szőlőgerezdekkel telt tányérokkal szolgált; Sámuel és Gergely, de még a komoly strázsamester úr is, a helybeli legfőbb katonai hatalmasság is dévaj kedvvel vették az asszonynépség szívességét, s tréfálkoztak velük, ki-ki ahogy tudott, amit nem utasított vissza egyik sem. A két legény puttonyokat hordott, s ezzel jó segítségére volt a munkának, mert így a többi népség mind a szedést végezhetette. Sámuelnek és Gergelynek minden újság volt. Ők sohasem láttak szüretet, nem győzték nézni ia csömöszölés alatt előállott, épen nem vonzó cefreszerű folyadékot, a nagy bálványprés rúdjának beigazításánál, megterhelésénél maguk is segédkeztek. Bíz elég tökéletes volt akkor a szüretelés, de mégis megfelelt és jó bor készült, mert a hegy jófekvésű, a fajták nemesek és a fűtők jó beérettek voltak. A sok szőlőevés és must ivás természetesen meghozta a maga hatását. Az udvarhelyszékieket nem figyelmeztette senki, de a figyelmeztetés úgyis hiába lett volna, mert szüretkor mindenkinek át kell menni azon a belső viharzason, amely az élvezetek után bekövetkezik ... Másnap aztán mindenki tudja, mihez tartsa magát... Harmadnapra készen volt a szüret, hordókba és azokkal pincékbe került a must, hogy kiforrva annak idején elvándoroljon fele része a fenyédi pincékbe.

Így mégis élvezték a zágori szüretet. Nem volt az igazi szüret, amilyent boldogabb időben, pláne a Hegyalján szoktak csapni, de utasainknak ez is újság volt s kellemes időtöltés. Békés, nyugodt

embereket láttak, ami igazi oázis volt a nagy nyomor Szaharájában. Megköszönve a szíves látást, Hanesz úr és családja nagy sajnálkozásában, belsőséges barátsággal elbúcsúztak s eltávoztak. A strázsamester úr örökemlékezetre fogadta a nemes barátságot, amit finom bánásukkal tanúsítottak és egy kalózt adván nekik, aki őket Magyardéllőbe elvezesse, elváltak, akik eddig sohasem látták egymást és valószínűleg nem is fognak az életben sohasem találkozni, dacára annak, hogy Sámuel őket barátságosan meghívta a jövő évi Mihály-napjára. Mégis milyen csudálatos és becsületes lélek barátkozása! Jó, mint a szép álom, távozik, eltűnik, de visszamarad az a hatás, amely az ily becsületes embereknek kimondhatatlan boldogságot okoz és ösztönzi arra, hogy mindig ilyenek legyenek...

Magyar- és Oláhdéllőn is a viszonyokhoz képest mindent rendben találtak, innen Miklós Sámuel meglehetősen summa pénzt is kapott, ami jól esett az érzékeny kebelnek, mert ezentúl nem igen reméltek a tapasztalathoz hasonló vendégfogadást. Kocsárdon betértek Gálffy Istvánhoz, Gergely unokatestvéréhez, akinél néhány igen kellemes napot töltöttek, s tájékoztatták magukat a hangulat felől. Kedvükért Tordáról és vidékéről összehívták a rokonokat és ismerősöket s ezzel az alkalommal Miklós Sámuelnek sikerült a tavaszi hadjárat, iránt némi rokonszenvet kelteni. Lelkesítőleg hatott a társaságra mindaz, amit a XVII. századvégi nagy sikerről, Lotharingiai Károly, Badeni Lajos, Szavojai Jenő és különösen a Pálffy Miklós és János nagy tetteiről beszélt el. S mivel a kuruc háborúk szenvedései, amelyeket különösen; az Istentelen Guthy és mások pusztítása épen ezen a vidéken okoztak, eléggé kedvezőtlen emlékekben maradtak a birtokosságnak, a hangulat a kurucok iránt nem is lehetett kedvező. A nép is ennek a gyalázatos fosztogatásnak a nyomorát érezte és az ehhez járuló labancmegtorlást az előbbieket következőknek ítélték, dehogyan mondta volna valaki magát a kurucok híveinek. Bár lélekben mindenki sóvárgott, a magyar dicsőség visszaállításáért, és ha arra való érdemes és megbízható emberek állottak volna az efféle mozgalmak élére, könnyebben megnyerhető lett volna a lakosság a Rákóczi ügyének, mint a császári kormányának, de akik keletről hírt hoztak, mind csellengő semmiházik voltak, ezekre nem hallgatott senki. Valamire való ember pedig a nagy szenvedés után jobbnak látta hallgatni. Hiszen Erdélyben nagyszámú rendes katonaság volt s itt az egész kuruckorszak alatt is mindig fölényben volt a császári vezénylet, a német világ – amint mon-

dogatták – a kuruc katonaság felett. Most, hogy épen atyjokfia, aki huzamosan élt a nagy Pálffy János környezetében és közvetlenül ismerte annak a magyar nemzethez való mély és rajongó odaadását, tudta mindem tetteiből, amit részint maga tapasztalt, részint szemtanuktól hallott; hogy a hős hadvezér lelkének minden erejével a magyar nemzet és haza nagyságának megalapozásán csüngött, s hogy ezeket oly lelkesedéssel rajzolta egy szemtanú előttük, vesztett szemükben a németek gyűlöletessége. Hiszen – úgy vélik – igaz, hogy Budavár bevételénél és íá többi diadalnál is nagy részük volt a nyugati népeknek, tehát gyűjtőnéven: a németeknek, így tehát nem lehet minden rosszat a németek rovására írni. Be kell ismerni, hogy az a részvétel igazi érdemül tudandó. Azt is belátták, hogy, – ha a magyarság azokkal együtt kiveszi a részét a nagy küzdelmekből, valószínű, hogy nagyobb becsülete lesz, mint eddig volt az uralkodó előtt is. Így hányódtak a lelkek a régi magyar dicsőség varázsának, a kuruc és labanc pusztítások élénk emlékezetének hatása alatt. Nem tudtak semmi irányban kedvvel nyilatkozni s a szemlélődő megláthatta, hogy ezekre az lesz hatással, aki előbb nagyobb sikert fog felmutatni. Miklós Sámuelnek ez is eredmény volt. Beszámolhatott erről bálványozott vezérének... Miután Gálffy Gergely elbúcsúzott unokatestvérétől és magához vette azt a meglehetősen összeget, ami a kocsárdi birtok több évi jövedelméből őt illette s amit a derék unokatestvér jelentősen megtevézett összegben is, de különösen szeretettel teljes rokoni szívének igaz kincseivel, eltávoztak Kolozsvárra, hogy Gergely testvérbátyjának sorsáról valamit megtudjon, legalább azt, hogy hol keressék Bécsben, ha még ott van ... Azonban evégett nem kellett Bécsbe menniök. Gálffy Mihály ugyanis immár Kolozsváron volt. Brózer Mária is ott lakott sógoránál és segített a háztartás vezetésében, amire nagy szükség volt, mivel Gálffy Mihály feleségének sűrűn jelentkezett gyermekei nevelése elég foglalkozást adott. A vendégek megérkezése itt is igazi nagy örömet okozott. Gálffy Mihály már hosszú idő óta nem látta testvérét. Emlékében még a fiatal diák képe lebegett, s ime most egyszerre egy hatalmasan kifejlődött, férfias, szépségének teljében álló előkelő kinézésű úriember állott előtte. Gergelynek is meglepetés volt Mihály, hiszen ő mint viruló ifjút látta utoljára, s most az idő nehéz kezének súlya ugyancsak meglátszott rajta, pedig éveinek száma ezt nem követelte. De e rettenetes kuruckor, a sok vándorlás, nélkülözés, fázás, kínlódás, első feleségének és több gyermekének el-

vesztése, második feleségétől való elválása, sógornéjának Máramarosszigeten történt elhalálózása, ottani egész s kolozsvári felevagyonának elpusztulása, igen súlyos nyomot hagyott hátra. Jókedve azonban visszatért. Feledte a közelmúlt szenvedéseit. Családjának boldogsága csatlakozván gyermekkori emlékeihez, boldoggá tette, s forró szeretettel ölelte magához testvérét, mély rokonszenvvel üdvözölte annak barátját, Miklós Sámuel. A legényeket s a lovakat elhelyezték, s amint mondani szokták, a „kereket kiszedték”. Innen ugyan egyhamar el nem mentek. A ház asszonya és Mihály első feleségének gyönyörű hajadonná fejlődött nővére, Mária is őszinte szívességgel fogadták őket, nem kellett tehát nagy érdeklődés arra, hogy néhány napra megtelepedjenek. Aminek leginkább Miklós Sámuel örült, mert Kolozsvár is vidékének hangulatát megfigyelni, alkalom kínálkozott, s így annak a megbízatásnak, amellyel főparancsnoka Erdélybe küldötte, ily módon a lehető teljességgel megfelehetett. Úgyis az volt a meghagyás: „hogy amilyen nagy körben, amely sokfelé szemlét tarthat, azt tegye meg. Ahol lehet, az embereket ismertesse meg azzal az igaz magyar nemzeti akarattal, amely Pálffy Jánost és szoros környezetét eltöltötte, s amelynek ő látható és nagy körben ismeretes példáját adta, akkor, amikor - a nemzetet a Habsburg-monarchia népei közé, alkotmányos és önálló nemzeti jogainak megsemmisítésével beosztani törekvő udvari körök ellenében, Szavojai Jenő herceg és minden befolyásos nagy udvari hatalmasság összefogott ellenzése mellett is – megtudta győzni Eleonóra császárnét s a mindenkori uralkodót, hogy a magyar nemzetet önálló, amely nagy múltú, épen oly nagy jövőjű nemzetnek kell tekinteni, annak boldogulását nemcsak nem szabad akadályozni, hanem minden erővel előmozdítani. Megvilágosította az uralkodó előtt a Habsburgok helyzetét. Rámutatott arra, hogy, ha nem is tudott a magyar nagy erőt mutatni a közeli harcokban, de amely erő a felszabadító hadjáratban részt vett, mily kiváló szerepet töltött be. Reá mutatott, hogy saját családjá mily áldozattal és kitartással vett részt mind Lotharingiai Károly, mind Szavojai Jenő vezérlete alatt; hányan estek el, hányan sebesültek meg, hányan lettek a hadjáratban nyomorékká az ő legszűkebb rokonságából s így sikerült keresztül vinni, hogy a szatmári békekötés alkalmával nem úgy tárgyaltak a magyar nemzettel, mint leigázott felkelőkkel, hanem mint megbékélő nemzettel és nem igázták le, hanem békét kötöttek a nemzetete, amely béke biztosította nemzeti létet és megakadályozta a

kiírtó megtorlást. Adja tudtul mindenkinek Miklós Sámuel, hogy ily nagy magyarok állnak őrt az uralkodó körül a magyar nemzet érdekében és ezeknek támogatásai erőt ad, amely ott mindenki előtt befolyást biztosít” ... Utasítása volt Miklós Sámuelnek arra is, hogy visszautaztában terjessze ki figyelmét arra is, hogy ha útját arra veheti, hogy a felső tiszai vidéken milyen a hangulat, s ahol teheti nyerjen meg mentül több befolyásos magyar embert a bekövetkező nagy vállalkozásra, amely hívatva van nemcsak visszaállítani Magyarországot teljességét, hanem amellel visszaszerezni óhajtja a régi mellékartományokat is. Evégett a szükséges meghatalmazó iratot mindig magával hordozta és az erdélyi kommandérozó generális részére vitt és annak már előbb átadott felsőbb utasítás is Sámuelt úgy jelölte meg, mint aki minden, a legtitkosabb küldetésre is alkalmas és meghatalmazott bizalmi embere Pálffy Jánosnak és ebből kifolyólag egyúttal az udvarnak is.

Amikor Steinville erdélyi főhadparancsnoknál jelentkeztek, akkor meg is állapodtak abban, hogy december végén, vagy január elején Kolozsváron fogja Miklós átvenni azokat az értesítéseket, amelyeket az egész erdélyi országrészről Pálffy János részére s így a további terveknel figyelembe vételre fognak adni. Ekkor a főgenerális Kolozsváron összegyűjti a környék főembereit és igyekezni fognak a legjobb eredményt elérni, a kitűzött hadjárat ügyében, s rajta lesznek, hogy a kuruc szellemet, ami Kolozsvártól északra és keletre Marosszéken mind erősebb-erősebb hullámokat kezdett vetni, elaltassák s az embereket meggyőzzék szép szerével, ha lehet, mindent elpusztító erőszakkal, ha kell arra nézve, hogy a múlt már elmúlt, Rákóczi kora nem jöhet immár vissza, többé soha. Ennek nagyobb bizonyítására januárius elejére (1716) Nagyszebenbe országgyűlést hirdettek, amely a felmerült országos panaszok, aprócseprő bajok meghallgatása mellett orvosolta az előterjesztett nagy-nak vélt sérelmeket, tudomásul vette, hogy a marha olcsó, a csizma drágaság s megengedte, hogy limitációt (ármaximálást) csináljanak, jóakarátulag meghallgatták azt a nagy kívánságot is, hogy a főhadbiztos mellé mindenütt székely segéd is legyen. Hogy ezeket a kívánalmakat a főkormányzat meghallgatni kegyes volt, ennek ellenében keresztül vitték, hogy a Rákóczi környezetében távol maradt erdélyi kurucok fej- és jószágvesztésre ítéltessenek; Csáky gróf, Cserey János, Dózsa Mihály, Forgách, Kálnoky Mihály, Mikes Kelemen és mások. Gondoskodtak róla, hogy ennek ellenében a meghódolt jobb

érzésű urak dicsérete s jutalmazása mindenfelé, néhány törbe esett kuruc fájdalmas sorsa épen úgy tág körben kihirdettség, kella okulás végett. A rémület némasága zárta be a magyar szabadságért lelkesült, annak harcában részt vett, de immár csendben váró reménykedő honfiak udvarainak (kúriájának) kapuit, s még a megdicsért meghódolok is otthon ültek, csendben végezték foglalkozásukat, mert senki sem volt biztos abban mi most a jobb. A hivatalos világ nagy katonai felvonulásokat rendezett a magyar városok piacain és utcáin, hogy bizalmat keltsen a hívek körében és rémületet, lemondást okozzon a meg nem hódolt szívekben. Ezzel szemben a Rákóczi környezetében eltávozott és akkor Moldovába gyülekezett szabadsághősök elég sűrűn küldözgették megbízottaikat azzal az izenettel, hogy nem kell csüggedni, nem kell a németnek hinni. Egyfelől megfogják csalni a meghódolókat, más felől a török császár hatalmas ereje elfogja söpörni őket a föld színéről. Egész kémszervezetük volt a „szegény társaság” címen. Jól voltak értesülve minden dologról. Bécsben, Pozsonyban s minden fontos központban is őrszemeik voltak, akik küldönceik útján minden nevezetesebb hívőknek hírt adtak a készülődésekről. Megjelölték és ismertté tették azokat a főbb magyarokat, akik a bécsi kormány megbízottjai voltak. Azt is tudták, hogy Pálffy János környezetének is meg vannak a maguk összeköttetései minden irányban, de Pálffy úgy válogatta meg a maga embereit, hogy azokról egyhamar nem tudtak hírt fogni, s így Miklós Sámuel sem volt eddig rováson náluk. Annyit tudtak róla, hogy labanc-párti, de tevékenységi körét és összeköttetéseit még nem ismerték. Abban a küzdelemben, amely így az egész ország népét két táborba osztotta, lassanként erős választófal emelkedett s különösen kihasználta a bujdosó „szegény társaság” társadalma azt a körülményt, hogy a kormányzat a kálvinista magyarokat egymásután minden hivatalból kizárni, minden befolyástól megfosztani igyekezett. Erre való hivatkozással a reformátusokat a fennálló kormányzat és a Habsburg-ház ellen hangolták. „Inkább ezerszer a török, mert az nem pusztítja sem a nemzetiséget, sem a vallást, ellenben a német minden nációt, görögöt, rácot, olajt s minden vallásút, csak református ne legyen, a nyakukba ültet. Így úgyszólván pusztulás a magyar sorsa, nem kell hát a német s pusztuljon az is, aki velők tart.”

Ez a felfogás mélyen bele vésődött a magyar lakosság nagyobb részének lelkébe, a császárpártiak lassanként annyira gyűlölteké

váltak, hogy elpusztításuk szinte nemzeti kötelességnek tartott. Ily hangulat mellett Miklós Sámuelnek nagyon nehéz szerep jutott ki Kolozsváron. Könnyítette azonban helyzetét az, hogy Gálffy Mihályék és a Brózer-család hosszabb ideig voltak Bécsben és ott a viszonyokat és a történeteket más szemüvegen és tágasabb nézőpontból látták, ennél fogva köztük és a vélek együtt élő, általuk a történetek teljes ismertetése útján megnyert barátok, rokonok nem látták oly kedveseknek a kurucokat és oly gyűlöleteseknek a labancokat, mint az erdélyi közép- és polgári osztály. Miklós Sámuel nem is indult a kérdésnek oly belsőségesen, mint eredetileg akarta, előbb jónak látta megismerni a hangulatot és sem pro, sem kontra nem nyilatkozott. De alkalma volt egy hónapnál tovább tartó idő alatt a rokonság: a Gálffy-, Hunyady-, Wagner-, Simai-családok kolozsvári és környéki, tordai és aranyosszéki tagjaival – akik Kolozsvárra heti és országos vásár alkalmával bejöttek és rokonaiknál szálltak meg, értesülésüket kicserélni, amiből ő megtudta, hogy itt inkább mindenki a törökben bízik, attól várja a kuruc hősök: Bercsényiek, Eszterházyak stb. megsegítését és a magyar szabadság felvirágzását. Ellenben ő elmondta nekik sajnálkozással, hogy a Molduvában összegyülekezett magyar vezérek folyton civakodnak, mindenik más meg más tervet sző a magyar nemzet feltámasztására, egymást folyton piszkolják. Amellett az oláhvajda is, Kantakuzén, aki a császárhoz húz és akinek egyik is, másik is elmondja a maga tervét, előtte gyalázza a többit, s ki így mindenről jól van értesülve, – mindent elárul a császárnak Bécsben. Azt is megjelentette a vajda, hogy Rákóczi Pápaít hozzá küldötte szövetségi ajánlattal, aminek következtében a bécsi udvar felállította a nagy kémszervezetét. Megbízottai vannak az egész országban és hiteles tudósítást, teljes névsor van fenn Bécsben arról, kik társulnak a kuruc mozgalomhoz, kik értekeznek Pápayval, annyival inkább, mert Pápay, amikor Rákóczi megbízásából Kantakuzénél volt, elmondta, kikkel fog itt tárgyalni azután és hogy nagyobb bizalmat nyerjen a vajdánál a Rákóczi ügye tárgyában, minden valamirevaló nemes ember nevét feírta egy névsorba, akik elkötelezték magukat, – az ő állítása szerint – a Rákóczi-ügyben. Kantakuzén ezt a névsort másolatban elküldte Bécsbe és onnan megbízott kémek jöttek ide Erdélybe, országos és heti vásárok, lakodalmak és más összejövetelek alkalmával lelkesen beszéltek a kuruc ügy mellett és a vigyázatlan hazafiak lépre menve, maguk jelentették vidámabb hangulatok

közben, hogy ők is rokonszenveznek az ügyel, és arra a kérdésre, hogy „tudják-e, mikép Bercsényiék, Csákyék, Forgáchok s Pápay János névszerint tudják, kik az ő híveik fel van a névsorba véve ki-ki és majd a diadallal bejövő fejedelem nagy kitüntetéssel fogja megjutalmazni híveit”, önmagát csalva a legtöbb azt felelte: igenis tudja, hogy benne van a jegyzékben, s hiszi is, hogy róla sem fog megfélekedni sem a fejedelem, sem Pápay János, mert senkinek oly nagy érdeme nincs a magyar szabadság körül, mint épen a kérdezettnek. „Nos, hát kedves barátaim, testvéreim azok az emberek, tikik ezt tőletek kérdezték, mind kémek voltak és mind feljegyezték a ti nyilatkozataitok révén, hogy igenis az a névsor, amely jelenleg a szebeni főgenerálisnál van, hiteles és ti mind a fejetekkel játszottok”, – világosítottál fel őket Miklós Sámuel. Mivel pedig lassanként az Összes községekben elterjedt annak a névsornak a híre és mind többen-többen kezdtek arra emlékezni, hogy itt meg ott csakugyan lelkesedtek idegenből idejött, magukat kurucoknak mondott vendégek társaságában és arra is emlékeztek, hogy valami névsorról csakugyan volt szó, mindenki kellemetlenül érezte magát. „Jone hát a ménköbe az a Rákóczi, hadd üténk rá a németre, mert így egyenként lefognak minket, külön-külön elbánnak velünk, vagy vagy ha nem jó, akkor valamit kellene csinálni, hogy a becsület ne egészen veszne el a hivatalos világ előtti sem.”

Sajnos, jegyezte meg erre Miklós Sámuel, a szabadságharc üldözöttéi nem tudnak egymással megbékélni, Rákóczi nincs közöttük, ő még valahol a napnyugati országokban van és a kuruc sereg sincs még meg, nektek kellene azt megalkotni, de – mivel titeket mindnyájan szemmel tartanak, amint egyet mozdultok – azonnal rajtatok üt a katonaság és mindenkit, aki fel van jegyezve, azonnal lefognak és elhurcolnak. Ha tehát valamit akartok, azt nagy titokban kell tenni és csak olyan emberekkel kell értekezni, akiket nagyon jól ismertek és akiről tudjátok, hogy mind vagyoni tekintetben, mind állhatatosságban, egymásíránt való odaadásban és összetartásban képesek arra, hogy baj esetén egymással kitartsanak, életre-halálra. Az elhamarkodás és ügyetlenség könnyen a nyakába kerülhet egyiknek is, másiknak is.”

„Mit tanácsolsz tehát?... Mit tegyünk? ...”

„Menjetez szépen haza, ne vegyetez részt semmi gyülekezésben. Ha idegen jó hozzátok, azzal bánjatek szívesen, de politikáról ne tárgyaljatek, éjjeli szállást ne adjatek, s mindig csak nagyon jó

ismerősökkel barátkoztatok. Ha társaságokban idegen van beszéljétek a lovakról, sertésekről, a marhákról, panaszoljátok, hogy szegények vagytok, nincs semmi módotok. Folyton dolgoznotok kell, hogy megélhessetek. És tanácsolom is, hogy folyton dolgozzatok, mert ez a legjobb védelem a ti ügyetekben. . . Ha a hivatalos előjáróság hívat össze, a meghívásra jelenjétek meg és ott is csak úgy tegyetek, amint mondtam, ha azonban tehetitek, a hatóságot ne „utasítsátok el kérésével és valamennyire segítsétek minden olyan dologban, ami nektek is jó. Csináljátok az utakat, hidakat, pusztításátok a zsványokat, támogassátok a szegényeket, s védjétek a templomokat és minden kegyes lelket, aki védelemre szorul. Én mondom nektek, hogy ha ezután okosan viselkedtek, nem lesz bajotok, mert a megindítandó háborús világban a kormányzat veletek nem fog rosszul bánni, már csak azért sem, nehogy az ellenséghez pártoljatok.”

Ez a beszéd vigasztalás is volt, fenyegetés is. Hatását nem tévesztette el, s amellettt annyira igaznak látszott, hogy Miklós Sámuel mindenkit megnyert a; maga eszméinek. Azt maga sem akarta, hogy verbuváljon, de nem is lett volna célszerű. Elrontotta volna azzal az eddigi hatást és jobbnak látta a környezők semlegességét biztosítani, mint magát német-párti színben feltüntetni és meggyőltetni.

Gálffy Gergely pedig ezalatt segített testvérének minden gazdasági ügyben, örömmel, szívesen, s látható szeretettel játszott a gyermekkel, szívesen és örömmel időzött az asszonyok társaságában.

Gálffy Mihályné egészségi állapota nem volt kifogástalan, épen azért Brózer Mária segítsége nagyon is elkelt, s mivel cselédség dolgában a világ rosszul állott, a háztartás és gazdaság folytatása minden segítséget felhasznált. Így lett aztán Gálffy Gergely nélkülözhetetlen házibútor az «alatt a rövid idő alatt. Kolozsvár vidéke akkoriban már a magyar köznépből nagyon kifogyott. Minden ellenségeskedés csak a magyart pusztította, a kuruc a magyar ifjúság harcba vivésénél, a labanc öldöklő fegyverével. Az ügyetlen Vezetők mézsárszékre vitték a hátrálni, vagy magát gyáván megadni nem tudó magyar népet, a gyilkos labanc sereg kegyetlen elégtételt vett, ahol tudott, a kuruc harcosok lemészárlásával. Egész községek lettek így a magyar vidéken pusztává, csak öregeket, gyermekeket és nőket lehetett látni s ezek mindenike szükséges volt a falusi munkára, a föld művelésére. Így nem jutott a városba cseléd. Magára

volt utalva mindenki... Sok magyar helység sohasem épülte ki ezt a romlást. Csak templomromok hirdették, hogy ott magyar nép lakott.

Miklós Sámuel elhintett szavai mégis nagy terjedtséget vettek. Lassanként messze vidék értesült azokról és így megtudták azt ott is, ahol nem szívesen vették ezt. Pápay János, Vékony János Tordán és Deésen ismételve titkos gyűléseket tartottak megbízhatóbb embereikkel, és mivel messze terjedő kémszervezetük által immár bizonyossá lett, hogy Miklós Sámuel udvari ember, némi tudomást szereztek udvarhelyi sikereiről is, elhatározták, hogy figyelemmel kísérik és lehetőleg ellensúlyozzák befolyását. Nagyobb ellenszenvet nem éreztek ellene, mert sehol sem hallották róla, hogy becsmérelte volna a nemzeti érzületüket, sőt tudomásul vették azt a sajnálkozást, amit a moldovai viszálykodás miatt éppen a magyarok ügye mellett kijelentett, s azt is tőle tudták meg, hogy az oláh vajda ellenségük és őket elárulta. Pápay nagyon restelte, hogy: „csel-fogásból” készített névsora, amely csak az ő saját kitalálása volt, ily rossz útra került és maga is a nemzeti harcosok készületlensége miatt a megnevezettek során aggódván, azt a tanácsot adta a hozzá fordultaknak, hogy kövessék Miklós Sámuel tanácsát. Legyenek csendben, majd – ha az idő eljő – értesülést nyerne.

Így Miklós Sámuelnek nyert ügye volt, mindenki bölcs tanácsát dicsérte és egyébként is keresték barátságát. Ők azonban nyilvános helyen nem mutatkoztak, csak szoros családi és baráti körben találkoztak, csendes mulatozás közt töltötték az időt, így Pápay és Vékony emberei nem tudtak Miklósához férni, s ha találkoztak is, oly óvatos volt, hogy semmit sem tudtak belőle kicsiholni. Gálffy Gergely belemelegedvén a családi kör nyugalmas csendjébe, visszanyerte gyermekkori tréfás humorát, esetről-esetre úgy beugratta egyik-másik érdeklődőt, hogy azok aztán nevetségessé válván, felhagytak a további megkönyékezésével. Inkább foglalatostkodtak a szótlán Miklós Sámuellel, mert ez legalább nem tette őket csúffá.

Így telt el már januárius első fele is, ezalatt a mi ifjaink nemcsak Kolozsváron, hanem a vidéki magyar házaknál is többször fordultak meg, felelevenítették az elfelejtett rokonságokat és rajtuk is bebizonyosodott, hogy Erdélyben mindenki rokon, mert alig akadt falú, ahol valami távoli rokont nem találtak. Így a vidékkel is megismerkedve, megismerték a közlekedő útvonalakat is s egész fel Deésig, sőt tovább is megalapította Miklós Sámuel, hogy a nem-

zeti érzület egységes, nem barátságos a Habsburgi uralommal, de annyira el van gyengülve, hogy csak erős és jól szervezett tábor mozdíthatná ki a csendes szemlélődéséből, tehát itt sem remélni, sem félni való nincs. Teljes mértékben megismerte a Pápay- és Vékony-féle társaságokat is és látta, hogy ezek néhányan fanatikusan bíznak ügyükben, de nincs semmi erejük, sem tapasztalatuk, s ha meg fognak győződni arról, hogy a töröktől a magyar nemzet nem remélhet hathatós támogatást, ellenben a másik oldalon érdekeket szerezve, sokat használhatnak a magyar ügynek, el fog jönni az idő, hogy ők is idejönnek, mert meggyőződött arról, hogy ezek is derék nemes magyar emberek.

Steninville generális táborkarával Kolozsvárra jővén, először is küldöncével Miklós Sámuelt kérte magához bizalmas értekezletre. A lefolytatott eszmecsereből Steinville mindent megértvén, a következő napon szétküldötte meghívóit és alkalmat szerzett az egész vidéknek s magának is, hogy közvetlen érintkezés által még jobb állapotokat segítsen kialakulni, is reábirni amennyire csak lehet a híveket, hogy készüljenek és részt vegyenek a készülő vállalkozásban, kellő csendben és zaj nélkül. Akikről nem volt meggyőződve a teljes odaadásról, azokat is kitüntető szívességgel halmozta el s minden kérést, minden kívánságot meghallgatott, orvosolni ígért, ha lehetett, azonnal orvosolt is. Terve az volt, hogy hosszabb ideig időzék Kolozsváron és valamiféle ünnepséget, vagy mulatságot rendeztet, de a határszéli katonaság készülődése miatt gyorsan vissza kellett menni Szebenbe s így ez most elmaradt. Miklós Sámuelnek két levelet adott át azzal a meghagyással, hogy azt adja át Pálffy János magyarországi fővezérnek, aki majd további sorsáról intézkedni fog. Az egyik levél oly államtitkot tartalmazott, amelyből semmi ismertetést nem nyert Miklós Sámuel, s amelyet veszedelem esetén meg kellett semmisíteni, arról tudomást nem szabad venni. A másik levél tartalmát részletesen közölte Miklós-Sámuellel, s abban .fel voltak sorolva mindazok az Összeköttetések, amelyeket a bujdosók Magyarországon és Bécsben fenntartottak. Minden egyes és minden társaság. Ezt kellett tudomásul adni, s mivel más fontos izenet is volt a levélben, tartani lehetett attól, hogy valami módon útközben az oly gyakori rablótámadások veszélyeztetik annak útját, az volt az utasítás, hogy – amennyiben ellenséges kézbejutás veszedelme állana be-

meg kell semmisíteni az egészet és mondjon el fenn annyit abból, amennyit emlékezetében megtart.

A megbízatás egyfelől igen kényes, másfelől kétszeresen veszedelmes volt. A kényes oldalával meg lehetett barátkozni, de veszedelmessége nagyon kellemetlen volt. Ha nem tudja kézhez juttatni, vagy szerencsétlen eset miatt ő pusztulna el útközben, akkor a magyarországi mozdulatokra veszedelmes kémiszervezet tovább fog működni is ez nagy kárt okozhat a hadjárat sikereire nézve; másrészt az is nagy baj, hogy több olyan egyén van gyanú alatt, akire nézve (Miklós Sámuel jól merne állni, hogy téves értesülés folytán kerültek fekete listára, tehát azokat kellő discret figyelmeztetés által reá kell hívni, hogy oly magaviseletet tanúsítsanak, amelyből Pálffy meggyőződjék az értesítés alaptalan voltáról és ekkor bízni lehet abban, hogy az illetők kellő védelmet fognak találni és módot arra, hogy nemzeti hűségüket igazolhassák. Pálffy nem mártírokat akart csinálni, hanem híveket szerezni annak a nemzeti politikának, amely messzire benézvén a viszonyok és nemzet jövő fejlődésébe, a magyar nemzetet az európai nemzetek között számottevő tényezővé óhajtotta kialakítani és fejleszteni. Erre neki minden magyarra szüksége volt. Ezért akarta a híveket fanatikusabbá, az ingadozókat hívekké, az ellen-ségeket barátokká nyerni meg, minden tőle telhető erővel.

VIII.

Az utazás folytatása a Szilágyságon keresztül

Mintán így Kolozsváron és vidékén elvégezte küldetését Miklós Sámuel, megállapodtak, hogy immár tovább folytatják utjukat s amennyire lehet rövid idő alatt, amelyik út legkevesbbé veszedelmes, azon Pozsonyba mennek, hogy Pálffy János főveaérnél jelentkezzenek. Csapatjuk megszaporodott, mivel Hunyadi István, Wagner István és Simai Gábor is hozzájuk csatlakoztak azzal a szándékkal, hogy résztvesznek a hadjáratban s szolgálatot vállalnak Miklósékkal. Miklós Sámuel Gálffy Gergellyel minden bizalmas dolgát közölte, Garnit a legszorosabb discretió eltitkolni nem parancsolt, ennél fogva Gálffy Gergely tudta, hogy ők fontos megbízólevelet visznek magúikkal. Elhatározták, hogy Kolozsvárról két csapatba oszolva indulnak Zsibó felé s azt a levelet, amelynek tartalmát Miklós ismerte, de Gergely előtt ismeretlen volt, átveszi Gergely, hogy – ha valamely ok miatt nem tudna Miklós a célhoz érni – mégis eljusson az a rendeltetési helyre. Ha estleg Gergely lesz akadályozva, maga úgy is el tudja mondani tartalmát s a másik fontosabb levéllel együtt kellő helyre juttatja. Hunyadi István, Simai Gábor Gergellyel, Wagner István Miklós Sámuellel ment s *így* azok Pui Jánossal együtt négyen a Szamos mentén, ezeik pedig Bíró Dénessel hárman a Nádasmentén indultak útjukra. A cél Zsibó volt, ahol találkozni óhajtottak s mivel Wagner István ezt a Zsibóra vezető utat ismerte, Hunyadi István és Simai Gábor mind a szamosmenti, mind a rövidebb Deés-Csákgorbószurdoki úttal tisztában voltak, azért osztották ki így az utak megválasztását.

Indulás előtt nagy búcsúzó családi ebéd volt Gálffy Mihálynál. Mindenki érezte, hogy a válás nem rövid időre szól, de anyiyira összeforrt ez a társaság, hogy bővebb erősítés nélkül is

mindenki meg volt győződve, hogy egymásról nem feledkeznek meg és jövő életükre nézve is maradandó összeköttetés lesz közöttük. Szétszakíthatatlan barátság, mindennél erősebb rokoni szeretet, Csak most vették észre a fiatal szívek, hogy az az együttlét, amely most megszűnőfélben van, erősebb kötelekekkel fűzte őket össze minden barátságnál, s habár nem fejezték ki szóval, érezték, hogy ez nem szakadhat el az elválás által. Szomorú elválás volt. Mindannyian könnyes szemmel:búcsúztak, még Pui János is keservesen siratta ittmaradó (emlékeit, pedig ő nem volt nagyon érzékeny szívű. Elmentek, Gálffy Mihályék pedig maguk maradtak. Üres lett az előbb oly népes hajlék, de lassanként megszokták, hiszen az apró gyermekek elég foglalkozást, elég hangot adtak...

Kora hajnalban indult el a kis csapat. Együtt mentek a Szamos hidjáig, itt Sámuelek átmentek a folyó balpartjára s onnan Nádaspatak mentén nyugat felé, Gergelyek a jobb parton maradtak is csekély úton visszafelé térve a jó karban lévő országúton Szamosfalva felé vették útjokat. Csikorgó hideg volt, mintha a január végi tél meg akarta volna mutatni hatalmát, s a kora reggeli félhomály még zordabbá akarta tenni a vállalkozás nehézségét, ami az akkori időben, amúgy sem lett volna könnyű dolog. Mindenik lovas jól elvult látva az akkori idők fegyvereivel, nem hiányzott a hatalmas csákány sem.

Mind a lovasok, mind a lovak a nagy hideg ellen gyorsuló menettel védekeztek, azonban – amint Apahidára érkeztek, kénytelenek voltak a falu előtti útelágazásnál lévő fogadóba betérni. A lovakat nagy nehezen istállóba szorították, maguk pedig Pui János kivételével, aki a lovakkal maradt, a fogadó egyetlen tágas szobájába mentek, melyben akkor igyekezett egy szurtos oláh asz-Szoiiy tüzet gyújtani. Mindazáltal a csípős, szeles idő ellen igen jó menedékhely volt. Alig időztek negyedórát, (egy 6 tagból álló lovascsapat érkezett utánuk, s követelte, hogy az istállót adják át nekik s onnan vigyenek ki minden állatot, mind a fogadós, mind az előbb érkezettek lovait és más állatokat. Pui János ellenszegült és az istállóajtóból nem mozdult el. A fogadós bejött és jelentette az esetet. Gálffy Gergely kinézett az udvarra nyíló ajtón és azonnal tisztában volt azzal, hogy itt egy összeverődött, erőszakoskodó társaság van, amely nem ismeri sem a tulajdonos, sem az előbb érkezettek jogát, amely önkényesen ítélkezik, is mivel emberünk mem szokta meg az önkény elismerését, azonnal felhívta társait,

hogy adjanak leckét az Uracskákinak. A felhívásra mindnyájan összeszedték magukat és a fogadóst arra kérve, hogy a szoba ajtajait zárja be és oda senkit ne eressen, maguk a hetvenkedő társasághoz siettek. Már akkor Pui Jánost két markos legény szorította az istállóajtóból befelé, ide ő oly ügyesen forgatta egyik felén éles, másik felén hegyes csákányát, hogy azok nem tudtak tudtak hozzáférni s a szűk hely miatt többen nem férhettek hozzá. Ekkor az, aki a csapat vezetőjének látszott, rövid török pisztolyt vett elő és rákiáltott embereire, hogy álljanak félre, majd ő ellátja az ipse baját. A megszólítottak félre is állottak, de a rendelkező uracska ebben a pillanatban olyan ütést kapott kezére, hogy elejtette pisztolyát, s három (emberünk hirtelen támadása annyira zavarba hozta a hetvenkedőket, hogy már visszavonuló állást foglaltak el. Amint azonban észrevették, hogy ezek csak négyen vannak, minden gondolkozás nélkül megrohanták embereinket. Csak-hogy ezek előnyösebb helyzetben voltak, mivel az istállóajtó és az istálló fala hátvédül szolgálván, ellenfeleik nem tudtak kellőleg hozzájuk férközni s egyikük különben is harcképtelenné vált, mert Gergely ütése oly erős volt, hogy keze feje valósággal kiesett csuklójából s a nagy fájdalom miatt sem ereje, sem kedve nem volt tovább hetvenkedni. Így a vezér nélkül maradt társaság öt tagja oly kiváló társasággal, mint Gergelyék, nem mérkőzhetett meg. Rövid tusa után ennek tudomására is jöttek s jónak látták hirtelen odább állni, de megfenyegették őket, hogy majd útközben leszámolnak velük.

„Mi volt ez! – kérdezték Gergelyek egymástól. Hogyan történhetik meg, hogy ily nyílt helyen ilyen erőszakkal merészkedett úri társasággal szemben ily aránylag kisszámú csapat támadólag fellépni. Micsoda emberek, akik úriembereket merészelnek szállásukból kiharancsolni akarni? ...

A fogadó tulajdonosa azt mondta, hogy az elmúlt időkben gyakran megtörtént, hogy Fekete Vaszily, vagy más rabló – többnyire elzüllött, a szabadságharcból visszamaradt szegénylegény társaság csapatai megtámadták az utazó vásárosokat, magános vagy kisebb számú utasokat, de az nem történt meg, hogy együtt utazó úri társaság ellen fellépni mert volna semmiféle útonálló csapat. Amint ő nézi, ez nem ilyen szedett-vedett csapat, hanem más természetű társaság volt, amely nem véletlenül, hanem amint elejtett beszédükből következteti – egyenesen előre meg-

fontolt szándékkal támadta meg az urakat és verekedést akart kezdeni, bizván abban, hogy hármukkal hatan elbánnak, nem számiútván arra, hogy Pui János maga is számbavehető ellenség, aki egymaga megbírta: védeni az istállóajtót ellenükben... Pui János is azt vette észre, hogy a támadók előre megbeszélrt terv szerint intézték a kötekedést és neki mindent ígérték, ha őket beereszti az istállóba, vagy – ha kiadja az urak lovait. Így aztán tisztában voltak azzal, hogy ezután teendő útjuk nem lesz gyermekjáték.

Mivel tudva volt, hogy Erdélyben a császári katonaság Nagyszebenben és a székelyföld vidékén erős őrjáratokat, tart fenn és Kolozsváron is elég számos katonaság van, arra kellett volna gondolni, hogy nem ilyen hivatalos őrjárat volt-e ez a 6 tagból álló lovascsapat? ... Azonban ennek ellentmondott a 6 ember különböző ruházata, a lovak szerszámainak különböző és nem is nagyon ja állapotban lévő helyzete, s egész viselkedésük. Tehát másféle ellenséget kellett gondolni. De hát miért is lenne a hivatalos katonaság ellenségük, hiszen ők nem csavargók, nem rendbontók, rendes igazolvánnyal vannak ellátva, s nem titkolózva, hanem egész világosságban utaztak?

Másfelé kellett gondolni. Mivel rablók sem lehettek, mert a fogadós állítása szerint itt azok mutatkozni nem mernek, csak a főútvonaltól, a Szamos völgyétől jobbra vagy balra vezető utakon támadnak, mivel ott könnyen tudnak eltűnni, ha végezték vállalkozásukat. Azonban újabban fel-feltűnnek magyar urak társaságai, akik titokzatos céllal keresztül-kasul járták a vidéket s meg-megszállnak itt-ott és kémlelik a közönség, leginkább a magyar lakosság gondolkozását, hogy meg vannak-e elégedve a helyzettel? Milyen magatartást tanúsítanak, ha újból feltámadnának az elmúlt kurucharcok. Ezek ellenséges gondolattal vannak mindenki ellen, aki a fennálló uralom érdekében és szolgálatában cselekszik.

A fogadós kémlelte utasainkat, maga nem árulta el, hogy milyen gondolkozású, inkább közömbösnek látszott, s mivel vendégei úri voltáról meg volt győződve, irántuk jobb indulattal volt, mint a kereket oldott támadók iránt.

„Az a tanácsom van – mondta – ha az urak veszik rossz néven, amit mondok, térjenek vissza Kolozsvárra, mert nem lehet tudni, miféle nép és mily erővel bírnak. Fenyegető szagaikból nem jót következtettek. Ha tudnám, hogy mi az urak célja, talán többet

is tudnék javasolni, de ilyen időben a magamféle embernek legjobb nem szólni semmit. Ezt is csak azért, mondtam, mert nekem rokon-szenvesek az urak, amazokat pedig felforgatóknak tartom.”

Gergelyek Apahidán csak egy félóráig szándékoztak pihenni, hosszabb pihenőt Boncnidán akartak tartani, mert mielőbb Szamos-ujvárra szerettek volna jutni, azonban így valamivel megtoldották itteni tartózkodásukat és úti tervüket újra csinálták. A fogadóst felkérték, hogy segítsen Pui Jánosnak rendbehozni a lovakat, nyer-geljük újra őket, hogy rendben legyöniek és azonnal indulhassanak Szamosujvárra. Amint a fogadós eltávozott, Gergely útitársadnak javaslatára megváltoztatta az útitervet s immár nem a Szamos-völ-gyön Deés leié, hanem mielőbbi úton Hidalmás felé tűzték ki az utat, hogy Miklósékkal találkozhassanak, mert az volt a gyanújuk, hogy a kuruc harcokat felidézni szándékozó körök vették őket üldö-ásbe. Erre azért gyanakodtak, mert Kolozsváron és Tordán Pápay János és Vékony János nagy mozgalmat készítettek elő, nagyszámú híveik vámnak, s mindenre képesek. Vékony Jánosnak magának Deés körül van nagy érdekeltsége és lehet, hogy ők a Miklósék fel-fogását és propagandáját valamely forrásból megismerték. Igaz, hogy Miklós sehol sem lépett fel úgy, mintha ő katonai körökkel s általában a bécsi kormányzattal összeköttetésben állna, de Vékonyék kémjei mégis megtudták, hogy Miklós Sámuel az erdélyi császári hadak vezénylő tábornokával Szebenben és Kolozsváron is érint-kezett. Tehát gyanús volt. Ha a gyanakodás helyes, akkor mégis annyi jó van az eddigiekben, hogy a támadók nem tudják, hogy ebben a csapatban nincs jelen Miklós, így küldetése nincs veszélyez-tetve. De aztán az a gyanú merült fel, hogy – hátha Miklósékat is épen úgy megtámadták? Ebben az esetben aggodalmas az, hogy ők csak hárman vannak, s talán veszélyesebb is útjuk. Nem volna-e helyesebb egyesülni és együtt nagyobb erővel védekezni? Úgy lát-szik a megtámadtatást nem kerülhetik el, így talán nem érik el azt, hogy egyikük akadály nélkül célt érjen. Ezen kívül a Szamos-ujvár-deési vonal immár veszedelmesebbnek látszik, tehát jobb előbb térni a közösen megjelölt cél felé, mint később. Hunyadi Ist-ván arra vállalkozott, hogy ő megmarad a Szamos-menti út mellett és csak Pécsről vág át Zsibó felé, ha szükség el is elegendik – ha Csakugyan jó – az üldöző csapatba és félrevezeti őket, tehát Ger-gelyek hárman Kendi-Lóna felé vágjanak át, Hidalmás irányában és ott beérik, ha meg nem előzik Miklósékat. Ebben maradtak...

A fogadóstól elbúcsúztak és azt mondták, hogy Szamosújvárra mennek, ha valaki jó utánuk, jegyezze meg szándékukat, s ha majd ők visszatérnek, aminek az idejét előre nem tudják, akkor átveszik a híreket, A fogadóst gazdagon megjutalmazták és elindultak a Szamos jobbpartján Bonchida felé, mivel a fogadós azt mondta és Hunyadiék is úgy tudták, hogy ez az út jártabb, mint a balparti, Válaszutfelé vivő út. Hatalmas iramban mentek, elhagyták Felső-Zsukot, Alsó-Zsukot, itt hárman átesptak a balpartra és csak Hunyadi István ment a jobb parton tovább. Az előbbieket Válaszútra, az utóbbi Bonchidára. Semmi jel nem volt, gamely azt mutatta volna, hogy valaki törődik velük s nyugodalmukat az is segítette, hogy az apahidai támadók a fogadós állítása szerint, a mezőségi úton Móes felé távoztak el, tehát azok nem követik őket,

Válaszúton Gergelyek hosszabb pihenőt tartva, lovaikat magukkal hozott abrakból jól meglestették, s nem sokkal 12 óra után útnak indultak Szamosújvár felé – amint a fogadósnak imondták – de a falu végére érve, ott Simai vezetése alatt egy rövid dülő úton visszakanyarodtak, s a Borsa patak mentén felfelé, Borsa irányában elvágattak. Csúnya, hóviharos idő volt, de így is sikerült Simái tökéletes helyismerete segítségével Borsát egy balkézfelé vezető vicinális úton észrevétlenül kikerülni és délután 2 óra-ikor Simainak tégy Újfaluban lakó barátjához bejutni, ahol megálltak, mert a nagy hidegben szükség volt egy kis pihenőt tartani. Itt azonban aztán nehéz volt a tovább utazás, mert az újfalusi jébarát semmiképen sem akarta őket útnak bocsátani, s így ott egy egész órát kellett elvesztegetni. De hogy mégis ne nagyon későn érjenek Hidalmásra, innen az útjukat nagy megerőltetéssel egyfolytában, a rossz idő miatt négy óra alatt tették meg, s hét óra után érkeztek céljukhoz. Az akkori időkhöz képest igen kiváló lovak teljesen kimerülve, kifáradva, amint a legelső fogadóba beértek és beszállásolták őket, még azt is alig lehetett keresztülmenni, hogy a lábukat végig csutakolják, leheveredtek az istálló-
nak alomtól nem nagyon dúsan fedett földére, s elalélva terültk el. Miután azonban Pui János mellettük maradt és a lovak gondozása iránt való figyelmeztetést neki (megadták, a fogadóshoz be-
mentek, hogy a szállás iránt megállapodjanak, maguk és lovaik számára élelmiszerről gondoskodjanak, amelynek sikere után el-
indultak terepszemlére, megtudandó, hogy az Almás folyó másik

partján lévő valamelyik fogadóba nem érkeztek-e meg esetleg Miklósék. Az összes szállásnak gondolt házakat összejárták, mindenütt hiába érdeklődtek, Miklósékat, vagy három tagú utazótársaságot nem látott senki sehol, Pedig a zord időt tekintve, aránylag sűrű utazást állapíthattak meg ezen az úton, ide-oda, az ő útjokkal ellentétben, akik útjokban semmiféle utassal nem találkoztak. Végre is abban állapotok meg, hogy ha reggelig nem jönnek Miklósék, akkor ők kora hajnaiban megindulnak Zsibó felé és ott bevárják társaikat.

Az éjszaka hamar beállott, mert utasaink nagyon fáradtak voltak, s Pui János már aludt is akkor, amikor a szemleútról hazatértek. Ők is keveset falatoztak és a közös szobában lévő falmelletti lótiáikra végignyúltak, mivel másféle ágy nem kínálkozott. Volt ugyattí az Almás balpartján jobb és kényelmesebb fogadó, de immár az elhelyezkedett lovakat nem akarták zavarni, tehát ott maradtak. És ez volt szerencsájük, mert éjfél felé nagy dörömböléssel érkezett utánuk egy lovascsapat, amelynek lármájára felébredt Pui János és kiment az útra. A jövevények azt kérdezték, van-e valaki itt megszállva? „Hogy szállna ilyen putriba valaki, hiszen oda át nem messze látszik a fogadó. Ez csak olyan útszéli kocsmá.” „Nem látta-e erre menni 4 lovast az este?” „Igenis, láttunk – felelt Pui János – arra felé mentek. Bizonyosan a túlsó parton lévő korcsmában lesznek, ha el nem mentek.”

Erre a lovascsapat gyorsan tovatűnt, amint másnap reggel megtudták Gergelyek, a fogadós el is igazította őket Zilah felé, mert egy négy tagból álló lovasársaság, amely délután érkezett, este felé csakugyan Zilah felé utazott onnan. Semmi kétségük sem volt arra nézve, hogy ez a társaság, amelyet Pui János elszállított, összefüggésben áll azzal, amelyikkel Apahidán találkoztak, s így csak csalárdság volt az a beszéd, hogy azok a Mezőség felé utaztak. Így aztán reggel ők a helyett, hogy átmentek volna az Egregy völgyébe, a zsibói jó útra, maradtak az Almás-menti úton és reggel 10 órára már a zsibói vendégfogadóban szálltak meg. De társaik nem érkeztek oda. Három emberünk Zsibóban szigorúan elzárkózott. Pui János a részére kiszorított istállónak kinevezett fülkébe vonult be, s ott mély alvást színlelt, hogy a kérdezioskodéstól ment legyen, Gergely és Simái egy, a «nagy ivószobából nyíló oldal fülkét kaptak és ott húzódtak meg. A fogadó tulajdonosa egy német eredetű öreges bácsi volt, s a tőle telhető módon adott vendégeinek mindent, amit kértek, de rossz néven vette elzárkózásukat, mert

hiszen azért legyen fogadós az ember, hogy ilyen eldugott helyeit még hírt se hallhasson vendégeitől, a más világokról? ... Úgy látszik csakugyan iga a volt a gazdának, mert Gergelyek is néhány órai figyelés és elzárkózás után, meggyőződtek, hogy itt nincs forgalom és felesleges az elzárkózás. Előbb egyikük jött ki, s a jövőmenő gazdát megszólította... „Üljünk le, gazduram egy kissé, egy pohár borra” – mondta Simái, aki előbb fogta munkába a fogadóst, mint a vidéken ismerős. A vendéglős nem kérette magát, s rövidesen oly társalgásba eredtek, mintha régi ismerősök lettek volna. Lassan kerülgették egymást a gazda és a vendég, egyik sem bízván a másikban. Végre megtudta a vendéglős, hogy vendége szathmári lakos, a másik pedig épen miskolci és vagy Szathmárra mennek, vagy Miskolcra, az szerint, lehet-e Szathmár felé utazni, vagy nem. Azt kérdezte tőle Simái, igaz-e, hogy ezen a környéken és Szathmar körül még mindig csapatokban tekeregnek a Károlyi seregének maradványai, s titokban Károlyi támogatja is őket? A vendéglős, Johann Müller nevetett erre a kérdésre, s megnyugtatta a félénk urat, hogy Károlyi védelmezi ugyan volt katonáit, de nem pártfogol semmiféle tekerő-csavargót. Innen Szathmárig elég rend és béke is van, Biharban és környékén, továbbá Beregben s általában a Tiszamentén vannak zavargások, a nép nyugtalan és nem akarja nyakát járomba fogni, izgatók is járnak, de a birtokosság nem hajlik újabb harcokra. Magába vonul és szidja a bécsi uralmat, s azokat, akik azzal tartanak, de csak otthon. Ki nem robban semmi indulat. Igen elpusztult mindenki itten. Másképen volt a régi jó időben. Mindennap jöttek társaságok ide mulatni. Ha vadászatra kiruccantak, ide jöttek a megbeszélésre, jót mulattak, sokat lövöldöztek, egy-egy kicsit verekedtek is, de aztán békében távoztak. Ha a vadászatról jöttek, akkor is itt állottak meg és napokig mulattak. Szóval fogyott a bor és volt egy kis kereset. Most nincs semmi mert senkinek sincs semmije.

Látszott, hogy az öreg fogadósnak a világ forgása a fogadója körül történt változások alapján volt érthető, annak látószögén kívül nem értett semmi mást. Annyit azonban meg lehetett tőle is tudni, hogy innen lelkesedést mm fog a tervezett hadjárat aTatni, do ellenséget senm talál.

Mikor így rendbe jött Müller úr szathmári vendégével, hozzájött a miskolci uraság is, akit annyival szívesebben látott, mert arról a vidékről errefelé nem szoktak vendégek járni. Azonban

nagy baj volt asz, hogy a miskolci úr sehogy sem akart arról a vidékről való híreket adni, mivel már nagyon régen nem volt ott-hon, s így nem tudja, hogy éli ott a világ. Azt azonban szívesen vette Müller bácsi, hogy Gergely melegen érdeklődött gazdasága, családja és körülményei iránt, amiről aztán beszélt is sokat. Aztán kimentek a pajtákba, megnézték a teheneket, sertéseket, s mindent igém! megdicsérték. A jó öreg fogadóst ezzel annyira levették a lábáról, hogy még legalább az éjszakáira marasztotta vendégeit, de ha akarják itt maradhatnak nála a világ végéig is. Úgy sincs párja a világon Zsibónak. Most ugyan *nagyon zord, mert* észak felől kutyául üvölt a, téli szél, de – amikor kizöldülnek a hegyek, – akár keletre, akár délre, akár északra nézzen az ember, szebbnél-szebb panorámát lát, A völgyek paradicsomi szépségűek és soha nincs olyan forráság, mint Sziathmáron. Csak próbálják meg. Meg is ígérték, hogy a legközelebbi nyáron megvalósítják ebbeli vágyaikat. Ilyen módon aztán nem volt feltűnő, hogy még másnap reggel sem siettek utasaink onnan. Dél felé megérkezett Hunyady István és referált az egész útvjáról, de sehol sem volt semmiféle nehézsége. Csak az volt most aggodalmas, hogy Miklósék még mindég nem érkeztek meg. Ebéd után aztán utasaink két csapatba oszlottak. Gergely és Simái elindultak Szathmár felé, Hunyady pedig Pui Jánossal az Egregy völgyén visszafelé indult, hogy Miklósék késedelmét kinyomozzák. A találkozó Szathmáron volt, a nagyvendég-lőbe kítűzve, ahová, ha 8-10 nap alatt el nem jönnek, akkor onnan egyenesen Pozsonyba mennek Gergelyek. Ha szükség, Hunyady magánál tartja Pui Jánost, amíg megtalálják a kellő nyomot, ha aztán ezt megtalálja, de valamely ok miatt nem jöhetnének el 10 nap múlva oda, már ne menjenek, hanem esetleg más úton igyekezzenek Pozsonyba, ahol őket újabb híradásig megvárják. Ha azonban hosszabb ideig nem kapnak hírt, Gergely vissza jó őket kinyomozni.

Ezekből el lehet képzelni, hogy mily kétségben volt a megfogyott csapat. Egyfelől sietni kellett, mert már februárius elején Pozsonyban kellett volna lenniök, másfelől Miklósért nagyon aggódtak s nem tudták el sem képzelni, mi történhetett velök.

Hunyady István Pui Jánossal az Egregy mentén felfelé minden faluban nyomozott, de sehol sem találttal híret sem barátaiknak. Ezután átmentek kegyetlen rossz utakon, hegyeken át Hidalmásra, s onnan felfelé Zsomborig, ahol a kolozsvári és bánffy-

hunyadi utak találkozási pontján folytatódnak Zsibó felé. Itt megtalálták társaikat siralmas állapotban. Amint ugyanis útjuk közepén Miklósok megérkeztek Zsomborba, ott betértek a falu felső végén fekvő fogadóba. Azonban a fogadás sem nekik, sem a lovaknak nem tudott semmit adni. Jövő-menő utasok, kóborcsapatok kiélték teljesen, nem maradt a szerencsétlennek magának sem enivalója. Miklós megszánta a szerencsétlent és megengedte, hogy a nagyon közel fekvő Kendermál községből Bíró Dénes segítségével élelmiszert és takarmányt hozzanak. Hamarosan beragasztottak két lovat a fogadás rozoga szekérébe, s átmentek a szomszédfaluba, a fogadónak ott lakó rokonától sikerült kellő mennyiségű élelmiszert és takarmányt szerezni, ezzel visszatértek szállásukra. El is helyezkedtek, s két-három órát szándékoztak ott időzni, hogy a fáradt lovak kipihenjék a nehéz utat, mivel Wagner István szerint ezentúl könnyebb útjuk lett volna. A pihenés jól esett a lovaknak is, mert egyfolytában több, mint három órai nehéz utat tettek s nagyon át is fáztak. Korán is keltek, tehát nem kellett nagy ringatás, mivel ebédelés közben a tüzelő melege is átjárta a szobát, elnyomta mindnyájukat az álom. A fogadás feleségével eltávozott a további szükségletekről gondoskodni. Eltávozásakor bezárta a ház ajtaját. Csendre intett két kis gyermeke ugyan otthon maradt és csendesen meghúzódott, az alvó bácsikat nem mervén háborgatni. Bíró Dénes az istállóban szintén pihente az út fáradalmait... Mire a fogadás visszatért hajlékába, mintegy három órai távollét után, a házalt ugyan abban az állapotban találta, amint hagyta, de az istállóból a lovak eltűntek, s Bíró Dénest vérében fekvé eszméletlenül találta. Rémulten sietett házához, kinyitotta annak ajtaját, a két kis gyermeket halálra rémulten megtalálta a szögletben, az urak aludtak, mélységesen, mintha otthon, puha ágyukban feküdtek volna. A fogadás először Miklós Sámuel költötte fel, s elmondta, mit látott künn az istállóban. Eztán felébresztették Wagnert is és siettek ki a szerencsétlen Bíróhoz. Az ólban nagy dulakodás nyomai látszóttak, s a falakon szétfreccsent vérnyomok. Az udvaron és a nyomok mentén vérfoltok voltak láthatók. A támadók nem a kapun távoztak, hanem a ház vége melletti kerten keresztül a csatlakozó erdőbe. A kertet kerítő nagyon rossz állapotban lévő sövény ott, ahol mentek, át volt szakítva, s a sövény karóin néhány ruhafoszlány darab látszott. Több ló nyomát állapították meg, tehát a támadók lovakon jöttek s az erdő felé távoztak. A nyomokat egyelőre nem

kövétték, mert a szegény Bíró Dénest siettek megvizsgálni, vajjon lehet-e még megmenteni. Wagner István azt állapította meg, hogy csak kábult és amikor a fején lévő sebet megvizsgálta, úgy találta, hogy valami kalapács, vagy balta fokkal ütötték fejbe, mert a fejbőrön négyszögű szabadás látszott. De a fej nagyon meg lévően dagadva, emiatt nem tudta megállapítani; van-e koponyatörés, vagy nincs. Gyorsan bevitték a hidegről a szobába és ott a fogadós által rendelkezésre bocsátott ágyba fektették. Lemosták a vért a fejről, dörzsölték a testet, úgy látszott, hogy nem tűnt el az élet még, mert lassanként melegedni is kezdett. Orvos közel nem volt, ők nem értették a beteg gyógyításához, mindösszes annyit tettek, hogy ecetes vízzel megmosták a sebet s a beteget jól betakarták, hogy melegedjék át.

Míg Wagner István és Miklós Sámuel Bíróval foglalkoztak, a fogadós „gyermekait vette elő, kérdezte őket, hogy mit láttak. Azok még mindig reszketve az ijedtségtől, nagy nehezen elmondták, hogy jóval apjuk eltávozása után cigányok jöttek és az ajtót nyitogatták. Majd követelték, hogy nyissák ki. Azonban ők nem mertek mozdulni, az urak meg mélyen aludtak. Így a fogadó szobájába nem jöhetvén be, az istállóhoz mentek, annak ajtaját befeszítették és a lovakat onnan egyenként kivezették, azonban az utolsó lóval valami baj esett, mert akkor erős kiabálás hallatszott, nagy lárma, s ü végén egyik cigányt ketten összefogott karon vitték ki betört fejjel. Felkötötték egy lóra, aztán a kert felé mind eltávoztak. Ezeket vették ki, vagyis inkább következtették a gyermekek szaggatott beszédéből, amit a helyszíni szemle igazolt is. A fogadós feleségének meghagyta, hogy készítsen meleg borlevest és valami enni valót, maga pedig az urakhoz sietett, és amíg a beteggel bajlódtak, elmondta, mit tudott meg, vagy mit következtet a gyermekek beszédéből. Elég aggodalmas volt minden, de a legaggodalmasabb a Bíró Dénes állapota. Annyit megállapítottak, hogy még él, de hogy mi lesz a vége a bajnak, azt nem is gondolták. A szobában jó meleget csináltak, a tehetetlen beteget a viszonyokhoz képest jól betakarták, megdagadt fejét folyton változtatott vizes vászon darabbal borogatták, így szólítják ezt otthon, amikor verekedés után a legények egymást fejbe tapogatták. Időnként ki-kimentek a sövényhez és vizsgálták az eltávozottak nyomait, hogy megállapítsák útjuk irányát. Könnyű volt ezt megtenni, mert azóta nem volt újabb hőésés és más ember sem járt arrafelé, s mivel HÍZ összetaposott hó-

ban számos lónyom volt, könnyű volt kitalálni, hogy nagyobb számú lovas karaván támadta meg őket. Hogy mi célból, azt nem is gyanították. Annyi tény, hogy lovaik eltűntek, s hü emberük, Bíró Dénes a halál révén van. Emiatt nem távoztak el szállásukról, mivel a vidék nekik nagyon barátságosnak tetszett, s a fogadás állítása szerint a támadó cigány csapat nem igen volt cigány család, asszonyok, gyermekek abban nem vettek részt, csupán fegyveres férfiak, tehát ez nem lehetett véletlen eset. Már ők is láttak kisebb számú fegyveres csapatokat az úton tovaladni, mivel itt nem találtak sem jó szállást, sem élelmet.

Már a második napon magához kezdett térni Bíró Dénes és sikerült egy kis melegített bort vele megitatni, ami valószínűleg rossz útra került, mert utána olyan köhögés, prüszkölés fogta el, hogy attól aztán teljesen eszméletre ébredt. A maguk módja szerint a legaggodalmasabb gonddal kezelték az ébredező sebesültet, s nagy örömmel vették, amikor „jaj, a fejem” kiáltással vissza-került a másvilágról, erre a nyomorult, de mégis mi világunkba. Adtak volna neki mindent, amijök volt, de felesleges fáradozás volt, miért a beteg ismét elhallgatott, de most már aludt és (mélyen – habár szaggatottan – lélegzett. A borogatást tovább folytatták, a tüzelőbe a fát – amit bőven hoztak a közeli erdőből – szorgalmasan rakták, jó meleg lett, s mivel már a dagadt fej is kezdte rendes formáját visszakapni, nyugodtabban néztek az éjszakának.

Amikor este összeültek a fogadóssal, ez arról adott hírt, hogy tovább nyomozván a rabló csapat nyomát, az erdőben egy halmot talált, amely körül a hó le volt taposva, s mivel az odavezető és onnan elvivő csapásban álló bokrok és fiatal fák ágain itt-ott rongydarabokat látott, arra következtetett, hogy abba a halomba a cigányok, a gyermekek által látott valószínűleg halott társukat tennették és a bokrok ágain lévő rongydarabok cigány szokás tézeirint jelek, hogy később az odavezető utat megtalálhassák. Jó messzire elnyomozta ezt a csapást, amely nem vezetett egyik út felé sem, hanem a nem messze folyó, de most befagyott patak medréhez, amelynek mentén felfelé mentek a hegyekbe. Oda pedig nem mert menni, mert egyedül nem is tanácsos. Ezután a hír után nem feküdt le egyikük sem, együtt maradtak hajnalig és csak akkor aludt el Wagner. Miklós és a vendéglős tovább is együtt maradtak.

Ilyen helyzetben találták őket Hunyady Istvánék. Amekkorát Pui János káromkodott, még a zombori fogadás is megrémült attól, de rá is ismert Pui származására, mert csak a cigány szótárban voltak az ő mondásaihoz hasonló szavak.

„Na, a cigány Istenit ezeknek a cellengő rusnyáknak, most már én is elé vészem, amire apám tanított, majd meglássuk, ki kelt fel korábban. Körülnézte a környéket, kinyomozta ő is azt, amit a fogadás már előbb megállapított és megjegyezte azokhoz, hogy ő egy-két nap alatt meg fogja mondani, hova mentek a bítangok és hova vitték a lovakat. Az említett sírhant csakugyan az elpusztult cigány testét fedte. Pui János nagy munkával szét-szórta az összefagyott rögöket, s mivel nem nagyon mélyen volt, a csonttá fagyott tetemen megállapította, hogy az bizony nem magától halt meg, hanem jól megkapta a magáét, de ruha rajta nem volt, azt elvitték társai. Azt is megállapította, hogy fiatal 25 év körüli lehetett. Aztán azt mondta: ennek vagy felesége volt, vagy szeretője a cigány társadalomban, mert ott nem szoktak sokáig anélkül élni, s így az asszonyi személy okvetlen eljő a halott sírjához, akkor ő mindent meg fog tudni, amit akar. Kért tehát meleg ruhát és enni valót és arra kérte Miklós Sámuel, ápolják jól az ő kedves társát, Bírót. Várják néhány napig, mert ő nyom nélkül nem jő vissza, úgy is van 7-8 napjuk, azalatt majd minden odaigazodik, hogy jót remélhetnek. Pui Jánosnak igaza volt. Amikor jól felkészülve ismét elment a tett helyére, csakugyan már ott talált egy jajveszékkelő cigányleányt. Anyanyelvén szólította meg azt, amire az rávetette elkeseredett nézését. Zordon, haragos arccal nézett egy kis ideig, aztán ismét a sírt nézte és siratta halottját. Pui János nem mindjárt szólott aztán folytatólag, hagyta tovább a sírdogáló teremést, látta, hogy az ifjú cigányleány valószínűleg szeretője lehetett az el-hunytnak, itt hát több türelemre van szükség, mintha testvér, vagy rokon lett volna. Mégis semmi fájdalom nem örök, így ügyes részvét mutatással megnyerte a gyászolót, s szóba ereszkedett vele. Nem kérdezte, hova való, ki és mit akar, hanem inkább elbeszélte, mint hagyták cserbe a halottat a társai, hogy elvehessenek azt, aimi őt illette volna, mert a többi gyáva kutya félrehúzódott és ahelyett, hogy mentették volna, hagyták, hogy agyonverjék ezt, s azalatt minden kinccsel kereket oldottak. Eltemetését is csak később végezték, amikor már a megtámadott magyar legény is el-

pusztult. Beleültette a dühöt az elhunyt társai ellen, s mivel Jancsi csinos és derék szál legény volt, nem volt visszataszító annak ígérete, hogy – ha elfogadja – ő segít megbosszulni az elhunytat a gyilkosokon. E végre azt is (megállapították, hogy visszamennek a zsványokhoz, akik Bánffy-Hunyadra tértek és ott barátságos szándékkal jelennek meg. Bánffy-Hunyadon meg is találták a kompániát már útrakészen Kolozsvár felé. A három ló összefűzve állott, mert azokra a cigányok nem tudtak ráülni. Ugyanis, amint valamelyikre ráültek, a nyereg nélküli idegen lovast egy-kettőre ledobta magáról mindenik, s mivel így nem lehetett ráülni, vezetéken vitték magukkal. Pui János megismerte a lovakat és Miklós Sámuel lova is megismerte őt. El is nyerítette magát, de Pui János félreállott, nehogy gyanút keltsen. Sikerült a gyanút el is kerülni és együtt készültek elindulni Kolozsvár felé. Azonban Pui János éhes és szomjas volt, behívta magával a csapat néhány főbb emberét és amíg maga evett, bort is hozatott mindnyájuk számára, gondoskodván arról, hogy azok őt nagyon pénzes embernek gondolják.

A vendégelést szívesen fogadták, de a hűséges bajtársak összevillanó szeméből mindjárt megértette Pui János, hogy célját el is érte.

Még elindulás előtt a bőven hozatott italból gyorsan részesülvén, jókedvük támadt a dádéknak, s azt kívánták Pui Jánostól, hogy vegyien a künn maradottaknak is italt és az útra is vigyenek magukkal. Pui Jánost Miklós bőven ellátta pénzzel, s ő nem is sajnálta, bele is illett tervébe, szívesen tett eleget a kérésnek, de a vezetők sem akartak csupán nézők lenni, hát ők is folytatták az ivást... Nem nagyon bő ebédjük volt a dádéknak, hát a bőven fogyasztott ital, könnyen a fejükbe ütött és cigány szokás szerint igen hangosak lettek. Később valami csekélységen összekoccolódtak s olyan parázs verekedést csaptak, hogy hangos lett egész Bánffy-Hunyad tőlük. Jancsinak sem kellett több, kiosont a nem gondolkozó társaságból, felugrott a Miklós Sámuel lovára és az összefűzött három lóval visszafelé azon az úton, ahol jött, elvágatott. Amire a cigány társaság észrevette volna, már messze járt és a nagy láрма és veszekedés által felindult fogadás által elhívott épen Bánffy-Hunyadon idéző katonaság az egész csapatot bekísérte az őrtanyára és ott a részegen, egetverő lármával éktenkedő; társaságot fogságba vetették. Rövid időn csend lett. Má-

moros álomba merültek, Pui János pedig visszavitte lovait. A nyomra vezető cigányleány gyalog már előbb elment Gyalu felé, mert Pui János azt mondta, hogy ő kolozsvári és oda fog menni. Ott meg fogja majd találni a vár kapujánál. Amelyik hamarabb odaér, &z minden nap reggel keresse ott a másikat... Hát a leány Púira várhatott...

Bíró Dénes már ülni tudott, amikor Pui János a lovakkal (megérkezett. Nem engedett semmi kérdésnek, csak arra ösztö-kélte Miklósokat, hogy legalább Hidalmásig menjenek el, mert – ha a cigányok utánuk jönnek – nem lesz könnyű munkájuk, s mi-vel köztük azt is kitudta, hogy azok kolozsvári utasításból ütöt-tek rajtuk, nem lehetetlen, hogy ugyanaz a forrás megnagyobbí-tott erővel fogja őket újból rájuk uszítani. Nehéz volt a kérésnek ellene mondani, de nehéz volt azt teljesíteni is, mert Bíró Dénes még nem ülhetett lóra. Végül abban állapodtak meg, hogy egy napig még ott időznek, aztán a fogadós szekerén, jól betakarva el-szállítják a beteget Hidalmásra, s ott aztán a nagyobb fogadó-ban könnyebb lesz védekezni, mint itt az eldugott kis erdőszéli becsaliban.

A gondolat csak azért vált be, mert a Bánffyhunyadon lecsu-kott cigányokat a német kapitány, aki ott parancsnokolt, nem engedte szabadon, hanem a náluk talált lopott holmik miatt vizs-gálat alá vette, s mivel aztán kitudódott, hogy ők kolozsvári ka-tona urak megbízásából ütöttek Zsomborban a németpárti urakra, a kapitány még *egy* kis csapatot is küldött embereink után, akik azonban ott senkit sem találván, visszatértek, annyival szívese-ben, mert a fogadós azt mondta, hogy a keresettek átmentek a hegyen Drag felé, ami *egészen* más irányba esett és ide menni nem volt utasításukban. Ez a dolog mégis szeget ütött a kapitány fejébe, s elhatározta, hogy felkutatja az utat Szatmár felé, mert nem lehetetlen, hogy arrafelé kuruc csapatok gyülekeznek, amint azt széltében-hosszában beszéltek.

Gálffy Gergelyek ezalatt lassú tempóban mentek a Szamos-völgyén Zsibótól Szatmár felé. Rövid lovaglás után megálltak Szamosudvarhelyen, de nem fogadóba szálltak, hanem a reformát-us kántorhoz, aki egyszerű lakában szívesen fogadta, s kitől az ottani magyarok gondolkozásáról beható értesülést nyert Ger-gely. De meg kellett győződnie, hogy a fogadósok jobban ismerik a világ járását, mint mások. Még sem bánta meg, hogy eltért ed-

digi szokásuktól, mert így is a környék útjaira s a lakosság nyelvi és felekezeti viszonyaira a lehető legbővebb értesülést nyert. Ennek nyomán a következő Széplakon, amelynek lakossága nagyjábólára oláh volt, nem állottak meg, hanem Benedekfalván, amelynek lakossága túlnyomólag református magyar volt, s élhetősebb ref. papja, szép református temploma, s amint az értesülés mondta, jóindulatú oláh pópája volt. Benedekfalváról az út elágazik az egyenes út Cziko felé, az eltérő Szilágycseh felé vezet, ahova rövid pihenő után átrándultak. Szilágycseh mezőváros, nagy népes református község volt, ahol lehetett volna egy-két napot időzni, s onnan a Szilágy-patak mentén ismét vissza lehetett volna térni a Szamosvölgyére. De akkor elmaradt volna Czikó, amelynek fekvését, különösen az odavezető völgyet, a Szépszorost, annyira dicsérték, hogy Gergely azt okvetlen meg akarta látni. Így hát előbb átrándultak Szilágycseh városába. Itt is a református paplakba mentek. A lelkész megtudván, hogy udvarhelyszéki úrral van dolga, a legnagyobb örömmel fogadta, mert maga is onnan származott, Nagyenyeden tanult és onnan jött ide lelkésznek. Csakhamar híre ment, hogy a papnál székely urak vannak, az ismerősök siettek látogatóba jönni. A szíves házigazda meg marasztotta őket, s így egész társaság került össze. Felesleges említeni, hogy a kérdezősködés az erdélyi hírek felől folyt, s a társalgás tárgya a készülő háború. Gergelyek híven ismertették az udvarhelyi hangulatot, de óvakodtak a maguk céljáról említést tenni. Csak annyit mondtak, hogy Szatmárra mennek családi ügyben, amit aztán nem is firtatott tovább senki. Ellenben bőven akadtak jól értesültek, akik a Rákócziánusok terveiről, gyülekezéseiről a kellőnél is, a valóságnál sokkal többet tudtak és adtak a jelen voltak tudomására. Gergely figyelmesen meghallgatott mindenkit, de kétszeresen figyelt azokra, akik maguk is hallgattak és figyeltek, mert régen tapasztalta, hogy mindenütt van ilyen elég szép számmal. Akadt olyan is, aki minden németpártit felhúzatott volna az első fűzfára, de olyan is akadt, aki nem győzte hangoztatni a csendes viselkedés és egymást megértés jóságát. „Mind magyarok vagyunk. Eleget szenvedtünk, eleget pusztultunk, ne siessük el dolgainkat, amíg bizonyos tudást nem nyerünk arra nézve, mi legyen most a magyar igazi teendője. Semmiféle nincs reménység, hogy a világ jobb legyen, csak nyomorúság minden felé, na Karolyi Sándor nem védelmezné a vidéket, kimejjesztene a né-

met minden földünkben, s elpusztítana minden vagyont az erdőkben tekerő magát még mindig kuniének mondó zsvány csöcselék. Össze kell tartani, egymást segíteni, különben elpusztulunk a két malomkő között. Nincs senkink. Csak magunkban bízhatunk.”

„Csak magunkban bízhatunk”, ismételte Gergely és Simái isv „De aztán bizzunk is magunkban és ha kell és megismerjük a helyies utat, magyarosan hozzá kell látni a cselekvéshez mindenütt. A mezőn az ekével, kaszával, otthon művelődéssel és ha eljő a hívó szózat, igaz magyar ügyben a harcmezőn is fegyverrel és mindenütt a magunk megerőltetésével, a magyar hazáért, annak igaz érdekeiért.” Gálffy Gergely eme mondása után felállott egy addig csendes, rokonszenves arcú úr, Gergelyhez ment. „Igazad van, testvér, abban, amit mondtál. De az a baj, hogy nem mindenki talán senki nem tudja, hol van a magyar igazsága. Mi kuruepártiak vagyunk. Ide szorít az a sok igazságtalanság, amit templomainkkal, lelkészeinkkel, vallásunkkal és (ezekkel együtt magyarságunkkal szemben a német elkövet. Azonban onnan sem mindig jót tapasztalunk, leginkább a tehetetlenséget és gyengeséget és kapkodást. Mi mégis azt hisszük, hogy a helyünk nem lehet a németek mellett, onnan jó a legnagyobb romlás, másfelé jobban „„megvédhetjük magyarságunkat...” Aztán dalra fordult a társalgás, kurucdalok végtelen sora zengett, mindenik ajkról. „Őszi harmat után, nagy hegyeknek ormán fűjdogál a hideg szél, fűjdogál a hideg szél. Zöld erdő harmatját, piros csizmám nyomát hóval fedi be a tél, hóval fedi be tél.” Hangzott keservesen, búsan, amikor arra tértek, hogy „Jobb hát a darvakkal, vagy más madarakkal elbujdosnom messze”, már zokogásba fült a dal, csuklásba a hang. Egymást ölelték, egymást s a hazának nyomorúságos sorsát siratták. Siratták, mert nem reméltek virradást sehonnan. Az ég (mindenfelé borús, zord, fagyos, a tavasz pedig nagyon messze talán elérhetetlen távolságban volt, rejtőzött reménytelen homályosságában...

Gergely lelkében azonban, annál nagyobb világosság gyúlt. Ahol ily érzelem tölti el a társaságot, ott nem szabad lemondani a jövő megjavulásáról. Hiszen minden az emberektől függ. Ezeknek csak vezér kell. Vezér, aki megérti őket, akit ezek megszeretnek, s akit követni érdemesnek hisznek. Azt is érezte, hogy ezeknek lelke Rákóczi után sír, ezeket csak ezen részen lehet megnyerni, s mivel nem látott sem megfelelő vezért, sem alkalmat arra,

hogy ezekkel sorsfordulat állhasson be a nemzet életében, még nagyobb mértékű lett egyfelől lelki fájdalma, tehetetlensége miatt, másfelől elhatározása, hogy a Miklós Sámuel által megrajzolt úton mindent elkövet, hogy a nemzeti hajnalodás eljövételét ő is elősegítse. Alig várta a reggelt, Már szürkületben talpon volt. Simáinak sem engedett aludni, elhatározták, hogy mihamar visszatérnek Benedekfárvára, ott várnak még egy napot és a következő reggel útnak indulnak Szatmár felé. A házigazda és az ott maradt vendégek felkelését nehezen várták, de búcsúvétel nélkül nem akartak eltávozni. Hej, milyen nehéz volt a várakozás?... Pedig miért? ... Nem hajtotta őket a tatár, s mégis úgy ösztökölte őket az indulat, mintha valami nagy dolgot mulasztának el a maradással. Előbb a házigazda kelt fel, aztán az a barátságos, kevésbeszédű úr, aki Gergelynek megmondta, hogy ő kurucpárti, de jelezte, hogy nagyon meglegedve nincs a pártjával. Búcsúzásuk olyan volt, mint mikor összeszokott testvérek válnak lel egymástól azzal a bizonytalansággal, amit érez az ember, ha nem tudja, látja-e testvérét, barátját valamikor, vagy tán soha?

Isten veled, szólott Gergelyhez. Mi nem láttuk egymást soha, de bár nem ismerem a pártállásodat, annyit érzek, hogy igazi testvérem vagy. Lehet, hogy találkozunk, mert mindnyájan harcosok, nemesek vagyunk, akiknek helyük vezérük mellett, a baj terén van. Lehet, hogy egymás mellett, de lehet, hogy egymással szembe is kerülhetünk, azonban jegyezd meg, hogy bárki táborában is leszel, én téged igaz magyarnak tartalak s kérek, te is annak tartstengem. Ha bármelyikünk csalódik mostani eszményében, ne csüggedjen. Mindig lehet a rossz útról, jóra térni. Ne higgye egyikünk se a másiktól, hogy ellenség, hanem csak azt, hogy más módon hiszi jól szolgálni a hazát. Ha neked bármikor szükséged lesz igaz magyar barátira, én, Vékony János, mindennel megsegítlek, mert jaz elmúlt napon megfigyeltelek, s magam képmásának ismerlek. Lehet, hogy rossz úton vagyok, amelyen nem hazám felvirágzását munkálom, de amint meggyőződtem, hogy téves úton járok és a másik a jobb, célravezetőbb, .elkemm egész hevével fogom szolgálni nemzetem ügyét, így gondolkozom rólad is.

Gergely nagyon megilletődött, mert egyfelől hallotta Vékony János hírért, aki akkor Pápay Jánossal együtt a Rákócziért élőhaló magyarság legtiszteltebb vezetője volt, akiért az erdélyi

magyarság, legkivált a kálvinista rész lángoló lelkesedéssel érzett, aki, ha akarta volna, tűzbe vitte volna fél Erdélyt.

Gergely nagyon nehéz helyzetben volt. Nem akarta megszorítani a bizalmas megnyilatkozás után, mert lényegében ő már átesett azon a tépelődései!, amelynek most Vékony János hangot adott, de gondolta, hogy itt rábeszélés, biztatgatás semmit sem ér, az ide és az események adnak majd irányt. Másfelől valótlant sem akart mondani, de hogy még se legyen egészen hangtalan, azt felelte: „Majd meglátjuk Belgrádnál, mi lesz a helyes!” És ezzel sokkal többet mondott, mint akart, mert ebből Vékony János tisztán megtudta, hogy Gergely nem tartozik az ő irányához, mert akkor nem Szatmár felé, hanem Moldova, vagy Temesvár felé venné útját, Vékony János ebbeli kétségében megdöbbenve kérdezte: „Miért nem Temesvárra indulsz hát?” „Oda is elmegyünk” – felelt Gergely, amiből aztán semmit sem okult Vékony János. Ilyen bizonytalanságban váltak el. Férfiasan megrázta kezét a két hatalmas magyar, mélyen egymás szemébe néztek: „Isten áldjon, ne felejts el!” – s aztán tovalovagolt egyik Benedekfalva felé keletnek, a másik Hadad felé nyugatnak... Benedekfalván egyszerű, de ízletes ebéd várta utasainkat, s ott késő estig eltársalogtak az asztal mellett. Bizalmasan elmondta Gergely, hogy nemsokára, talán még másnap utánuk jönnek az ő barátaik, említsék meg nekik, hogy Szatmáron a nagy fogadóban várják néhány napig, s ha nem jönnek, Nagyálló, Nyíregyháza irányába mennek, vagy ha másfelé kell menniök, ott izenetet hagynak. Mindenesetre útbajtjik Miskolcot, mert onnan aztán biztosabb az utazás...

A cikói szoros szépségei már régóta híresek voltak, s ezért nyert-e a Szép-szoros nevet. Itt hagyja el a Szamos folyó a tágabb értelemben vett Erdély földjét, s lép Szatmár vármegyébe és egyiüttal a Királyhágón innen fekvő Nagy-Magyarországba. Hideg cétél volt, de szép napos idő fordult utasainkra, s így mind a cél, mind az alkalom megengedte, hogy időt szenteljenek a gyönyörű tájék szemléletére. Igaz, hogy halvány képe sem volt az a nyári tájéknak, amikor a lombos fák zöld koszorúja díszíti a sziklás hegyoldalakat, de utasainknak a keret csak vázát adott, azt lelkük „múltba kalandozó érzelmei felöltöztették ékesebbnél-ékesebb ruhába, benépesítették a boldog lakók szívet emez dalos seregével, elfeledve pillanatra a jelen gyötrelmeit, A beömlő erek völgyecs-

kéi minduntalan utat nyitnak a nyíláson át a léleknek, hogy behatoljon a rengeteg mélyeibe, lássa a vadon élő állatok vidám serregét, s hozzá képzelje a boldog vadászélet gyönyöreit. Mindent, mindent, amiből a valóságban most semmi sincs.

Amint így csendesesen mendegéltek, ott ahol a Szamos szorosa legszűkebb, mielőtt a folyása észak-nyugatra fordulna és a szoros tágulni kezdene, egy 4-5 tagból álló lovascsapatot pillantottak meg. A nagy csönd után, amely eddig őket kísérte, kellemetlen látvány volt, s az egész csoport nem volt előttük tetszetős. Gergely odaszólt Simainak, vigyázzunk, maradjunk egymás mellett az út baloldalán és engedjünk nekik jobb kéz felől elmenetelt, hogy a szűk úton csak egy mehessen el mellettünk. Nem lehet tudni, miféle társaság. Ha aztán elmellőzzük őket, majd vigyázzunk hátrafelé is. Simái igent bólintott fejével, s készen állott a fogadásra. Ám amint összetalálkozott két utasunk a szemközt jövőkkel, azok nem szándékoztak igénybe venni a nyitva hagyott oldalt, amely a folyó felé esett, hanem egész széltében elfogták az utat. Igaz, hogy csak három fért el kényelmesen, kettő hátul maradt, így az összetalálkozásnál a két szemközt álló társaság megállott. Gergely nem várakozott sokáig, annak megtudására, hogy mit akarnak, erős hangon rájuk szólt: „Mit akartok? Térjete ki, hogy mehessünk utunkra tovább.”

— Térjete ki ti, – felelt egyike a szembenállóknak. – Mi is folytatni akarjuk utunkat.

— Mi kitértünk, ott az út fele, mennyetek arra, mi megyünk ezen a félen.

— De mi ezen az oldalon akarunk menni – felelt amaz!

— Baloldaladra nem eresztek soha senkit, mennyetek ti is arra, mit tudom én, kik vagytok?

— Mi magyar nemesek vagyunk, de kik vagytok ti?

— Azt hiszem, nemesek csak mi vagyunk – felelte Gergely – mert mi engedünk nektek utat, ti azonban útonállók vagytok, mert elfogátok az út egész szélességét. Azonban, ha tovább okoskodtok, megtanítunk titeket arra, hogy merjétek igaz emberek útját állani. Tehát egy-kettő: álltok félre az útból, vagy nem!...

Ekkor már kezében volt hatalmas kardja és Simái hasonlóan cselekedvén, nem hagyta fenn semmi kétséget afelől, hogy nem veszik tréfára a dolgot. Az ellenfelek ketteje ekkor átvonult az út másik oldalára, ketten elmentek Simai mellett, egy ott maradt

Simái oldalán, kettő pedig szembejött Gergelyekkel. Jobboldalon, elől és hátul, tehát körül voltak véve, baloldalukat védte a meredek hegyoldal. Gergely odaszólt Simainak „cseréljünk helyet”, ami megtörténvén, még egyszer rászólt a szemben álló, most már két lovasra. „Térjetek ki ti is a másik oldalra!”. Már miért tenőnk azt, – felelte egyikük és ekkor az is kardot rántott, ellenben előlbb Simái mellett, most azonban Gergely oldalán állott harmadik utas könnyű csákányt vett kezébe s Gergely felé fordult. Gergely oldalzsebéből egy kis szerszámot vett elő, abba belefujt, éles, sivító hangot hallatott. Erre lova, mintha megboszorkányoznának volna, oldalt fordult, hatalmas rúgást tett a közeli lovashoz, amire az elkészülve nem lévén, legurult lovastól a meredek út széléről, le a folyó felé, s ekkor Gergely hirtelen, ugrás közben kivédhetetlen csapással, megfoghatatlan gyorsasággal kivágta szemközti ellenfele kezéből annak kardját, s a következő pillanatban velőkig ható ordítással hullott az le lováról, véres patakkaal festvén meg a környéket... Ekkor – míg Simái a másik embert körötte le viadallaal – Gergely visszafordult az elől ment és hátuk mögé került két lovas felé. Mint egy felbőszült fenevad, úgy ugrott lova az akkor már támadó ellenség felé, s amint gazdája kardját koppanni hallotta ellenfelén, ráugrott ennek lovára, harapta, taszította, mire az a ló annyira megrémült, hogy magát kiszakítván a küzdelemből, gazdája minden erőszaka ellenére is elrohant ellenkező irányban. Ezt látva a még sértetlen lovas, immár nem merete felvenni a rettenetes emberrel a harcot, maga is utána iramodott az elfutott ló által elhurcolt bajtársnak.

Ezalatt Simainak nagyon meggyült a baja ellenfelével, aki derekasan forgatta kardját, s bizony már érezte, hogy nem fog megfelelni ennek. Gergely melléje került, s felszólította: „Ne folytassuk a harcot, ha nemes ember vagy, eleget hibáztál eddig, ne kísérsd az Istent, lesz más ellenségünk is. Mi immár ketten vagyunk, nem lesz vitézség téged legyőznünk, legyen vége a harcnaak. Esztelenség, amit csináltatok, ne csináljunk még több okta-Janságot. Inkább segítsünk ezen a szerencsétlenen, aki utánban pörül járt.”

A felszólított azonban nem állott meg útjában, erősen támadta Simáit. Gergely belátta, hogy itt ember áll a talpán és hozzá, makacs, mire az gúnyosan felelt: „Jertek ketten is, majd elbánok én veletek.”

Gergely azonban nem akart másodmagával fogni egyhez, a anár nagyon fáradt és vérző Simayt félretolta: „Menny ahhoz a szerencsétlenhez, akit leütöttem lováról, s vigyázz, nehogy a harmadik is a mélységből, vagy a túlsó partról valaki segedelmére jöjjön lennek. Amit lehet tégy meg, én majd megbirkózom ezzel. Szót tett követte. Gergelynek könnyebb munkája volt, mert lova is be volt tanítva ily küzdelemre és ennek mozdulatai megkönnyítették küzdelmét. Amint hozzáférhetett az ellen lovához, azt egyenesen legázolni törekedett, s ezzel a mozdulattal olyan félelembe esett az a paripa, hogy többé gazdája nem használhatta, Gergely nem akarta kihasználni előnyét, ismételve felszólította ellenfelét a viadal félbenhagyására. „Nem dicsőség a győzelem és nem szégyen a megértés. Minek ártson magyar ember, magyarnak? – Igen, de te nem magyar vagy, német zsoldos vagy, akinek írmagját is ki kell irtani, mert az olyan magyar, aki a némettel tart, rosszabb minden ellenségénél.”

— Bolond beszéd – szakítá félbe Gergely, – honnan veszed ezt a beszédet? Miért gondolod, hogy velem így beszélhetsz?

— Mindenki tudja, hogy te is német generális küldöttje vagy, íreket viszel ellenünk. Nekünk nem kell a bécsi király, mi magyar királyt akarunk és aki más véleményen van, az ellenségünk, akit el kell pusztítanunk.

— Hát én nem az vagyok, akit te gondolsz, de ha kedved van, hát társalogjunk tovább. Tudok én a Te nyelveden is és akkor be fogod látni, késői tévedésedet.

Eközben megismételte az elébb eszközölt csapást és veszedelmes ellenfelének kardja lefittyent kezéből, csupán a csuklóhoz fűzött szíj tartotta meg, hogy messze ne repüljön gazdájától, de így is elég volt a győzelem, mert míg az újból kézbe vehette volna azt, Gergely hatalmas paripája oly dühösen harapta lovának nyakát, hogy az fájdalomában rugdalózni kezdett, s amint elszabadulhatott ellenfelétől, megvadulva iramodott tova, azonban valamin megbotlott, felfordult, még pedig oly szerencsésen, hogy az útnak a Szamos felé néző oldalára esvén, – lovasa legurult a meredek oldalon. Így megszabadultak Gergelyek ettől az ellenségtől is. Egyelőre veszedelem nélkül maradván, hozzáláttak az első megsebesült ellenség megmentéséhez.

Az épen eget kapott ahhoz, hogy egyidőre kardot ne vegyen kezébe. Jobb karjának felső részén hatalmas vágás tátongott,

mely seb miatt már nagy vérvesztéséget szenvedett. De a baj nem volt halálos. Bekötötték, amennyire lehetett, de most már el kellett volna vinni valami lakóházba, ahol aztán gyógyíthassák. De ekkor már azt vette észre Gergely, hogy csak egy ló van közepükben, a Simay lova. Az övé nem látszott sehohol. Belefűjt sípjába, amelynek messze sívító hangját sokszorosan verték vissza a hegyek. Egy pillanatra várt, s mivel nem volt semmi válasz sípjának hangjára, újból még erősebben és hosszabban hangoztatta más irányban azt a hívó hangot, amit előbb. A hegyek újból visszazengték a hangokat. De úgy tetszett, mintha most sípjának éles hangját hallaná messziről, onnan ahonnan jöttek. Újból megfűjta most már más jelt adván, amire válasz hangzott ugyanolyan módon.

– No, pajtás – szólott Simayhoz – most már nem leszünk magunk. Hallom Pui János sípját, néhány futamodásra lehetnek, meghallották sípom hangját, jelentik jövetelüket. Még lesz időnk addig megkeresni Betyáromat, te csak maradj ennél a betegnél, én utána nézek lovamnak, mi a csudába tűnt el. – Megindult arra felé, amerre gondolta, hogy lova elszaladt. Egy pillanatra sem gondolt arra, hogy lova eltűnt volna, sokkal inkább arra, hogy valamelyik ellenséges ló után vetette magát.

A Szamos mentén lefelé indult, s amint a szoros tágulni kezdett, nem nagyon messzire feltűnt neki, hogy lován valaki ül és viaskodik vele, mindig azt akarván, hogy a ló a folyó mentén lefelé menjen, az pedig megfordult és visszafelé akart jönni. Majd felágaskodott s le akarta dobni lovasát, de nem sikerült. Gergely újból elévette sípját, hangoztatta hívó szózatát, mire a hatalmas paripa lehúzott fejével megiramodott a hang irányába. A lovas immár semmi erővel sem tudott irányt változtatni, így belátta, hogy ellensége kezébe adja őt az a rettenetes bestia. Mivel fegyverei elhulltak s mással nem rendelkezett, öklével ütötte a lovat, ami azonban azt még nagyobb iramodásra ösztönözte. Egy-kettőre Gergelyékhez értek. Gergely szavára megállott a tajtékba merült derék állat s lovása megbénultan lesett le az út porába, a nagy ki-merültségtől. Az az ember volt, akit a küzdelem kezdetén Gergely lova letaszított az útról a Szamos partjára, aki a Szamos mentén lefelé haladt és ahol fel tudott jönni az útra, felmászott nagy nehezen és várta, mi lesz tovább. Nem elegendhetett többé Harcba. Fegyvereit elvesztette, lova tovatűnt, sorsára bízta magát.

Egyszerre csak azt látta, hogy egy ló megjelenik előtte sántítva, utána rohan egy másik és amint utólérte az elsőt, rávetette magát. Legázolta, taposta, mintha ki akarta volna végezni. Gyorsan odament és a teljes szerszámban álló hatalmas paripa hátára patant, kezébe kerítette a kantárszárat és ennek segítségével eltávolította a dühödtt állatot, amíg felfelé ment az úton, ment valahogy a lovaglás, de így egyenesen ellenségei kezébe igyekezett, ennél fogva ellenkező irányba akarta fordítani, hogy Czikó felé menjen» De a lóval nem bírt... Ebben a küzdelemben látta meg Gergely és a jól ismert síp szavára Betyár visszament gazdájához.

A holtra fáradt fogoly lovagot ápolás alá vették. Gergely nem sietett immár az út folytatásával, hiszen ismét hallotta azt a hangos síphangot, amelyet az övéhez hasonlóan egyedül csak Pui János hangoztathatott, amire ő is válaszolt, s tudta, hogy csak rövid idő fog eltelni, míg János s talán társai is megérkeznek. Ez alatt Simay is elég haladást tett a sebesült másik fogoly ápolásában, s valószínűnek látszott, hogy nem fog végzetessé válni a kis érvágás, amit szenvednie kellett.

Amint a két fogoly immár annyira magához jött, hogy beszélni is tudott, kérdőre fogták Gergelyek. Honnan támadt az a gondolatuk, hogy Gergely és társa összeköttetésben áll a német generálisokkal?

A kérdezett így felelt: Én Viszlay György miskolci születésű, magyar bujdosó vagyok. Viszlay Demeter bátyám, Pálffy főgenerális bizalmi embere, nem szívelhet, azért, mert én sem szívelhetem a németet. Így összekülönböztünk. Szüleinkkel együtt meg alkudtak a szegény magyar nemzet és haza mai állapotában, takargatják a nemzeti mivoltukat a német békeajándék rongyaival. Tengődnek a gyalázzal megváltott békében. Én pedig az igaz magyarokkal járom a mezőket, réteket, nádasokat, s ahol a magam gondolkozását melengető bajtársakat találok, összeillünk és várjuk a hírül hozott szabadság újból való megszerzésére induló harc kezdetét. Így jutottunk mi hosszas kóborlás után ide, a Szilágyságba, ahol az, akivel szemben állottatok: László Ferenc, székely vitéz, akit még soha sem karddal, sem erővel senki le nem győzött, felfogadott és ajánlott abba a compániába, amely Pápay János megbízásából gyűjtetett és Vékony János vezetése alatt csatlakozni kíván a Duna mellett betörni készülő török armádiához. Amíg ez megtörténik, itt a német pártiakra vadászunk és ha meg nem

nyerhetjük, úgy vagy más módon ártalmatlanná tesszük őket. De még eddig mindig sikerült megnyerni, akiket munkába vettünk, titeket az ördög hozott utunkba. Vezérünk ebben a munkában László Ferenc, aki tudja is az ottani hírekből, hogy az erdélyi komandérozó generális titeket küldetéssel bízott meg, s mivel a maga részéről bizonyos Miklós Sámuellel különben is leszámolni valója van, azt hiszi, hogy köztetek találja meg. Tudja, hogy Miklós Sámuel nem te vagy, de remélte megtudni, hol hagyátok őt? Azonban farkast vadászott és oroszlánra bukkant. Most elmenekült és Nagybányáról, Szilágycsehből és a környéken lakó kuru-«okból erősítést vesz magához, s mivel azt mondták, hogy Szatjmirra mentek, ott, vagy ütközetben valahol, meg fog támadni titeket. Azért ne örüljetez sikereteknek, ő nem mond le arról, hogy hatalmába kerítsen, mert makacs s amit elhatározott, tűzön, vízen keresztül viszi.

Gergely még hazulról ismerte László Ferencet, igazat adott magában Viszlaysnak, de nem tartotta szükségesnek ezt nyilvánítani. „Most az a legelső, hogy titeket fedél alá vigyünk, mert különben is hűvösödik, s itt nem tudjuk szerencsétlen társadat jól ápolni. Üljetek fel lovainkra, mi gyalog megyünk veletek. Nemsokára útitársam szerint beérünk Czikóra, s azt hisszük, hogy az íptani viszonyok néhány napi pihenőt engedniek, amely alatt ti is magatokhoz jöttök.”

Ezt elgondolni könnyebb volt, mint keresztül vinni. Viszlaysal nem lett volna baj, de a másikat, sehogy sem tudták nyeregbe ültetni. Lehetett volna saroglyát csinálni és azon Gergely és Simay elvitték volna, de az igazat megvallva, nem bízhatták lovaiukat Viszlaysra, mivel könnyen megtörténhetett volna, hogy odébb állt velök, s ők akkor gyalog maradnak. Arról szó sem lehetett, hogy Viszlays legyen az egyik betegvívő, mert arra nem látszott «még elég érnek. Már azt gondolták, hogy kötelekből, amellyel eléggé el voltak látva, készítenek valami eszközt és a két lóra felteszik a sebesültet. Amíg így tanakodtak, ismét megszólalt Pui sípja, immár egész közelből, amire Gergely felelt, s így bizonyossá lettek, hogy néhány perc alatt segítségük érkezik. Meg is érkezett nemsokára Pui János maga két lóval, mert az úton sikerült neki elfogni Viszlays lovát, amely az útról való legömböregedéskor elszabadult gazdájától és a Szamos mentén felfelé haladván, felkapaszkodott az útra, hol találkozott Pui Jánossal, aki ügyes fogással

birtokba vette s magával hozta. Ugyan ő azt is látta, hogy Benedekfalván alul, a szoros kezdeténél lévő gázlón egymás után csekély időközben két lovas átgázolt a folyó másik oldalán vivő útra, s mintha egymást kergették volna, tovarohantak.

Pui János röviden elmondta, hogy Miklósék Zsibón maradtak, mivel Bíró Dénes miatt csak lassan jöhetnek, de lassanként ők is jöddögélnek, ő azért jött előre, hogy ezt hírül adja. Benedekfalván a református paptól mindent megtudott, s így sietve jött utánuk, hogy utólérje. Derék Kozák lova már vagy négy órája megállás nélkül szalad, s így bizony jó lesz, ha egy kissé lassabban haladnak. Miután így megszaporodtak mindenképen, végrehajtották szándékukat, kötelekből saroglyát kötöttek két lóra, a nyergekhez erősítve s arra a sebesültet ráfektették. Gergely és Puli János ugyanarra a két lóra nyeregbe ültek, Simay és Viszlay pedig a maguk lovára kerültek. Így csendes lépésben bejutottak Czikóra, s a református papnál kötöttek ki, s ott a beteget elhelyezvén, – mivel elegendő hely nem volt – Gergelyek hárman átmentek az uradalmi tiszti lakba, ahol szíves látást találtak. Reggel korán átment Gergely a papi lakba, hogy a beteget megnézze. Azt a viszonyokhoz képest elég jól találta, de megállapítható volt, hogy hosszabb ideig nem hagyhatja el a szobát. Mivel Pui János híradása szerint Miklósékat is rövidesen várhatták, nem siettették elutazásukat s idejük maradt, hogy a sebesültet Viszlayval – akinek immár semmi baja sem volt – felváltva gondozzák. Nagyobb bajtól itt sem lehetett tartani, csakhogy (előreláthatólag néhány hónapig nem fog verekedni. A bekövetkező napon elég idejük volt eszmét cserélni, s Gergely meggyőződött, hogy Viszlay teljesen kiábrándult eddigi foglalkozásából és jó szerével vissza» lehetne őt vinni az apai házba. Óvatosan munkába is vette, közvetve azzal, hogy a sebesültet nagy figyelemmel és gyöngédséggel ápolván, megjegyezte, hogy bizony az embernek legnagyobb áldás a rendes családi otthon, az apai ház, ahol szülők, testvérek – akármilyen ridegek legyenek is – mégis emberségesen segítenek rajtunk. Csakhogy a sebesültnek immár sem apja, sem anyja nem volt. Régóta elszakadt otthonából, több mint húsz éve vándor életet él, hol ebbe, hol abba a csapatba tartozott. Rokonaihoz, a borsodi Bolykiakhoz immár nem is juthat, mert sokszorosán rováson van a neve és nem fogadnák be. Gergely megszánta emberét s biztatta, hogy ne mondjon le a reményről. Még mindig

jóra fordulhat, de fel kell hagyni a tekergő étellel. Rendes életmódra kell visszatérni.

„De hova térjek? Ki fog velem kezdeni? Manapság nem könnyű új életet kezdeni. Ha eljő az új táborozás, ott lesz az én helyem és hiszem, hogy kardommal kiszorítok magamnak akkora helyet, hogy majd öreg koromra ott megélhetek?”

Gergely csak hallgatta ezt az önámítást. „Nem fogsz te azon az úton, amelyen eddig jártál, semmit kiszorítani, hiszen vezetőid, uraid is mindenüket elvesztették, s nem úgy áll a helyzet, hogy valamit visszanyerjenek. Aztán a mostani sebesülésed is olyan, hogy hosszabb ideig le kell mondanod erről a mesterségről. Akármilyen nehéz, legjobb lesz visszamenni hazádba, ha vannak testvéreid, vagy rokonaid.”

„Nem akárki voltam, s lehet, hogy még most is találhatnék otthon menedéket, de felesküdtem a magyar szabadság lobogója alá, hát azt szolgálom. Otthon erre nem gondolhatok.”

A magyar szabadságért – meglátod – nem ott lehet küzdeni, ahol eddig voltál, hanem a haza ellenségei ellen. Azt hiszed, a magyar szabadságért küzdöttél, amikor békés utasokat megtámadtatok útonálló módjára? Ez a becsület útja? Nemies, magyar vitéz rohan meg nemes magyarokat?... Helyes ez? Szabadság ez?”

Bolyky nem felelt. Gergely folytatta:

„Mi is a magyar nemzet szabadságát akarjuk, azért fáradunk, küzdünk és ha kell, meg is halunk, de nem szaladunk délibáb után. Csak a német egészével, törvényes kötelékben lehet a magyar haza szabadságát megvédelmezni, még pedig, ha előbb megtisztítjuk az ellenségtől.”

„Ugyan, hát ki az (ellenségünk, ha nem a német? – kérdi Bolyky. Hiszen ez ellen harcolunk, erre esküdtünk fel... Tagadhatjuk ezt?”

Nem, ellenségünké hitetlenség, az egyenletlenség, s minden náció, amely a mi országunkban lakik, s másfelé húzza földünk egy-egy darabját. Ellenben mindenki barátunk, aki arra segít, hogy országunk részeit visszaszerezzük a magyar király hatalma alá, visszaállítsuk a haza egészét, úgy, amint az nagy királyaink alatt volt. A német sokat vétett ellenünk, de nem régen Budavár visszafoglalásánál, Zentánál, Belgrádnál velünk volt egész Európa lovagi világa, az a nemes nyugat, amely belőlünk semmi hasznot sem húzott, csak a régi dicsőség fényére emlékezve jött segíteni

annak a magyarnak, aki nyugatot a múltban vére hullásával védelmezte. Ezeket kell nézni, nem azokat a hitvány gyülevesz katonákat és hóhérokat, akik Karaffákkal, Kobbokkal itt vérengzettek. És ha visszavívjuk a szent haza minden darabját, akkor el-mehetünk ősi örökünkbe, otthon végezhetjük be a zaklatott életet; lesz, aki megjutalmazza fáradozalmainkat, s legszebb jutalom lesz lelkünk megnyugvása. De útonálló módjára élni, rabló tatár-csordákra várni, akik eddig csak dúlni, égetni, pusztítani tudták a magyart, de igazi segítséget sohasem hoztak, ez nem igaz magyar-roknak való élet!

Elhallgatott mindenik. Bolyky, Viszlai szívták a szavakat, szerették volna megkérdezni, hol lehet hát igaz magyar vezető találni, de ezzel elismerték volna, hogy eddigi vezetőiket maguk sem tisztelik magyar hősöknek. Gergely várta ezt a kérdést, mivel ózonban nem következett be, maga adta fel.

„Mit szándékoztok tenni, ha elválunk? Visszamentek László Ferenchez s vele a bizonytalanságba? ... László Ferenc tábora Erdélyben” sivataggá tette a magyar mezőket. Kérdezték meg, mit tettek Guthyék, Kádások és más efféle hősök?... Ha valaki nem ugrott mindjárt velők, azonnal felrepült házára a veres kakas és ha hozzájuk álltak, akkor is elvitte táboruk minden ingóságukat. A labanc nem volt rosszabb az erdélyi kurucnál, s utánuk olyan sivataggá lett szép Erdélyország magyar birtokosságának földje, mintha a tüzes folyam égette volna el mindenestől. Erdély közepén talán sohasem fog kisarjadzani a magyar mező, idegen piszkos gyom fogja felverni. Ez a ti szabadságtok. Most végig megyek Magyarországon, meglátom ilyen munkát végeztek-e ott is az elmúlt 20 esztendőben, mert ha ilyent, akkor elhiszem, hogy nincs nekünk fel-támadás. Hagyjatok fel a rossz cimborákkal való szövetkezéssel, szövetkezzünk magunk egymással, s együtt csinálhatunk Magyar-országot, egymás ellen azonban csak temetőket építünk hősi kard-jainkkal.”

A hallgató ajkak nem beszéltek, de mégis sokat mondtak. Elkalandozott lelkük Borsod szép földjére. A Sajóvidék, a Bükk regényes koronája, a Szinva- és a Hangony-völgy feledhetetlen emléke oly erővel lepte meg a két vitézt, hogy szóhoz nem juthattak. De mélységes nézésük Gergely lelkébe plántálta azt a meggyőződést, hogy ezek a fáradt bujdosók egész lelkükkel odamelegednének az atyai házhoz, ha valaki visszavezetné őket oda. Ebbeli meggyőződé-

sében felvetette azt a kérdést: „Nem jönétek-e ti haza velünk, hiszen a mi utunk a ti szülőföldetekre vezet és volna nekünk módunk véget vetni a ti nyomorúságtoknak, ha ti is akarjátok. Gondolkozhatok, még egy napot itt töltünk, ekkor eljönnek társaink is a legrövidebb úton odamegyünk, mert hiszen a mi célunk felé is ott vezet el a legrövidebb út.

A napot aztán a vidék szemléletével töltötték el, estére megérkeztek Miklós Sámuelek is túrhető állapotban. Bíró Dénes már elég jól bírta a fáradalmakat. Bámulatos szívóssága mihamar leküzdötte a gyengeséget, s előreláthatólag egy-két napra ismét a régi lesz.

Együtt volt hát immár a kis csapat. A lefolyt nehéz és kalandos utazás megedzette lelküket és mindenikük – az is, akinek nem volt biztos tudomása mindenről – annyi megtámadtatás és annyi siker után tudtára ébredt annak, hogy ők nem közönséges vándorok, akik szerencsét próbálni indultak, hanem kiválasztottak, akiknek küldetésük van. Mivel világossá vált, hogy üldöztetésük nem közönséges útonállók szándékából, hanem valamely hatalmas ellenség lelkéből származik, a maguk kicsinységének tudatában vezetőjüket, Miklós Sámuelet valami nagy kiválasztott vezérnek látták. A szeretettel teljes barátság mellett is oly tekintélyt kölcsönzött neki ez a vélemény, hogy mindenki valósággal leste óhajtását s ellenmondás nélkül hajtottak szavára. Ugyanezt vették észre Viszlay és Bolyky is és amidőn másnap megismerkedtek, Miklós barátságos kézfogása nyomán, azonnal kinyilatkoztatták, hogy hozzájuk csatlakoznak s felkeresik ők is otthonukat, hátha megvalósul az a kép, amit Gergely elejükbe rajzolt. A csendes otthon, amelynek meg van csendje, s homályos éjszakája után reménynyújtó hajnala, ahol felvidul az elszomorodott lélek, ahol kiújulnak a lesorvadt erők, ahol letörli a bánat könnyeit a szerető anya, testvér, vagy hitves, ahol még a tévedés, a bűn is feloldást nyer az önzetlen szeretet mindenható ereje által...

Viszlay vállalkozott, hogy ő elvezeti a legrövidebb úton a társaságot, de ne menjenek Szathmár felé, arra ismét találkoznak megtámadóikkal, mert csúfos vereségüket nem felejtik el, s ők immár nem akarnak azokkal találkozni. Ők búcsút akarnak mondani örökre annak a társaságnak. Ezt be kellett látni és ráállottak arra, hogy visszatérnek és Szilágycseh, Hadad érintésével Nagykároly felé veszik út jókat, ahonnan a Nyírségen át elég jó útjuk lesz, mivel a

nagy téli fagy miatt az utak mindenütt járhatók, s néhány nap alatt Miskolcon lesznek, ahonnan a Sajómentén felfelé oly utakon haladhatnak, hogy ezek nyomukba sem léphetnek. Azt is elhatározták, hogy ezentúl soha el nem válnak egymástól, így könnyebben tudnak védekezni.”

IX.

Miklósék Rakamazon át Miskolcra érkeznek s részi vesznek egy pincemulatságon Bódogh Tamásnál

A következő vasárnapig még nem hozta meg a nagy Dániel István megjövetelét, tehát a Bede László-ügy tárgyalására nem lehetett a szedriát megtartani. Azonban kora este összeült Orbán* Primarius úr hallgatósága, hallgatni a megkezdett történet folytatását, ami így következett:

„Miklós Sámuelek Szilágycsehen átmenve, talákoztak Vékony Jánossal, aki Gergelyt a csapatban meglátván, egy szívesen rendezett estére megállította és ott Miklós is megismerte a kiváló embert, akinek jó tanácsai után igazodva folytatták tovább útjokat.

Az idő már nagyon eltelt, s februárius utolsó napján még csak Rakamaz felé tartott Miklós Sámuel társasága. Útközben hosszú pihenésnek kellett tartaniok, s lassan haladtak. Gyógyuló tagjai a csapatnak rá voltak erre szorulva. De a hosszú út alatt annyi találkozásuk volt jó és rossz emberekkel, elcsüggedt és bizakodó magyarokkal, annyi barátságos estét és napot kellett eltölteni, hogy már emiatt is nagyon meghosszabbodott utazásuk, de legalább tájékozódtak a vélemények felől. A rend bizony nem volt dicséretes. Minduntalan találkoztak kétes jellemű emberekkel, akik csak azért nem váltak veszedelmesekké, mivel ily erős társaságot nem lehetett veszély nélkül megkísérelni. Ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy immár végét vessék utazásuknak, de még nagyon messze voltak céljuktól, tehát készséggel elfogadták Viszlay meghívását és elhatározták, hogy hosszabb pihenőt tartanak Miskolcon, aztán a Sajóvolgyén elmennek Bolyokra Bolyky otthonába. A tél hidege már sokat engedett, sőt nappal oly meleg volt, hogy a ruha reájuk is nehezedett. Azonban az esték és éjjelek még mindig nagyon hi-

degek voltak. Így kedvesen esett, amikor Viszlai jelezte a rakamazi csárda feltűnését, s amint mondani szokták, még a lovak is vidámabban rakták lábaikat a reménylett nyugalom «előérzetében. Rakamaznál hét irányból jönnek össze az utak, s mivel itt rendes időben elég nagy közlekedés van, több tágas fogadó épült. Most azonban sehol sem volt nagy forgalom, így itt is hallgatott minden hajlék, csak egyben volt világ, s mivel remélhetőleg itt meleg szobát is találhattak, odatartottak. A csárdának vendége Volt. Vendégeket mondhattunk volna, mert többen voltak, de azok közt egy volt otthon, a többi csak hallgatott körülötte. Egy mulató húzatta, s dalolta nótáit, a többi hallgatta s leste tekintetét. Utasaink mielőtt bementek volna, jónak látták csendesen megfigyelni a helyzetet. Viszlai ígérte, hogy kikémi a csárdát, de Miklós visszatartotta. A feljűk tartó légáram elhozta a dalt, s előbb azt hallgatták meg.

Szegény Legénynek olcsó a vére:
Két-három fillér egy napra bére;
Azt sem tudja elkölteni, mégis végtére
Két pogány közt egy hazáért omlik ki vére!

Majd karban többen:

Rajtunk német dúl, rajtunk török jár,
Tűz-vassal pusztul ország és határ;
Ez az istentelen német annyi kárt tett már;
Hozzá képest, hogy mit sem tett török, sem tatár...

Aztán elhallgatott az ének. Valami szó hallatszott, de nem lehetett érteni. A zenész szomorú dalt húzott. Minden csendes volt, mint, amikor a magyar ember muzsikát hallgat. Majd megint dal hallatszott.

Hallgassátok meg magyarim, amit beszélek!
Tanácsoljátok, vitézim, mitévő legyek.
Jön a német, dúl-fül éget,
Mindent pusztít, rabol, kerget
Haj, már mit tegyek...?

Országomból, a hazámból már ki kell menni,
Mordságimról, hibáimról megengedjete ti.
Megöllek, megcsókollak,
Amig élek, mindig szánlak
Kedves magyarim!

Megengedjen a magyarság, mar ezt kiáltom.
Édes hazám, mire jutái!... csak ezt sajnálom!
Német lesz már a vezéred,
Jaj, de néked az nem véred...
Hajh! ki ne szána?

Aztán egyszerre nagy zajjal belevágnak:

Ne higyj, magyar, a németnek, akármivel hitegetnek;
Mert ha át is nagy levelet, mint az kerek köpenyed,
S pecsétet üt olyat rája, mint a holdnak karimája:
Nincs abban semmi virtus, verje meg a Jézus Krisztus!

Ekkor az egész társaság odaért a csárda ablakához. Viszlai nézett be az ablakon. Intett hátra, hogy csendben legyenek. „Itt van Szepessy Pál uram, ő diktál; körülötte ül Bakos Gábor, Zsóry György, Czíkó Miklós, Kádas Mihály. Se szó, se beszéd, hirtelen ott hagyja a társaságot, bemegegy a csárdába s észrevétlenül leült egy mellékasztalhoz, hallgatja a zenét a többivel.

Aztán egyszerre rázendítenek s táncolnak:

Csinom Palkó, csinom Jankó, csontos kalabérom,
Szép selymes lódingom, dali pár pisztolyom;
Nosza rajta jó katonák, igyunk egészséggel!
Menjen táncba ki-ki köztünk az ő jegyesével.

Darulábú, szarkaorrú nyomorult németseg,
Fut előttünk, retteg tőlünk... Nyomorult nemzetség.
Görbehátú, mert lenyomta füstös muskotéra,
Elfárasztott, elbágyasztott dióverő pózna.

Patyolat a kuruc vitéz, gyöngy a felesége,
Hetes vászon a labancság, köd a felesége,
Nosza tehát, hadnagy uram, dúljuk fel jószágát,
Mint ellenségünknek, hajtsuk el marháját!

Erre hozzájuk lép Viszlai s dalukba vág:

Most jöttünk Erdélyből, szép Erdélyországból,
Lovastul, nyergestül, fáradt csapatostól.
Szolgáinknak neve: Hányd-el-veds el Gyurka,
Magunknak a neve: Bujdosó katona.

Nem vétettünk semmit, az ég bizonyosságunk:
Még sincs maradásunk – köztetek lakásunk...
Szegény árva fejünk, nincs hová hajtánunk,
Akár merre nézünk, nincs sehol pártolónk...

Micsoda csend lett egyszerre. Mily (megtorpanás. Nézték, ki ez az idegen. Kádas Mihály ismert legelőbb reá: „Hisz ez Viszlay!... Honnan jössz, mikor jöttél, mit csináltál? Ezer, meg ezer kérdés. Mindenki sietett közeljutni hozzá. Szorongatták a kezét, «lelték, csókolták, mint ahogy boros ember, a borban vigaszt talált kesergő ember szokta olyan valakivel, akivel valamikor jól volt, akivel egy bajban evickélt, akitől régóta elvált, akiről régóta nem hallott, de örült, hogy egyszerre csak váratlanul összetaláltak.

„Most jöttem Erdélyből, csapatostól. Ha szívesen láttok mindnyájunkat, én is veletek maradok, ha nem tűritek meg itt barátimat, hát Isten veletek!”... Erre kifelé indult. „Megállj, bolond! Mi is kimegyünk, behozzuk barátaidat, s mulatunk reggelig... Ide jöttünk, itt nincs német, otthagytuk, mert a magyarnak nem ízlik még a levegő sem, ahol az tátja a száját.”

Mind kimentek, embereinket lehúzták lovaikról, alig engedték, hogy a lovakat elhelyezzék, beerőszakolták maguk közé. Aztán elvegyültek, s tudakozódtak egymás viszonyairól, közbe-közbe örömeikben nagyokat ittak, hisz benne voltak. Szepessy Pálék Gáváról jöttek, ahol Balogh Elemér névnapját ünnepelték meg, itt igyekeztek a nagy múlt után rendbejönni, hogy a szép Kovácsné sz. Laksai Lujza asszonynál ugyanezt végezzék március 2-án, Gesztelyen. Viszlayék pedig jöttek, amint mondták – haza, hogy az elveszett fiú megörvendeztesse öreg szülőit, s Bolyky nemkülönbén árván búsuló öreg édes anyját. Miklósék pedig, mint erdélyi bajtársak elkísérték őket, s aztán itteni rokonaik felkeresése után majd mennek tovább, mert Gálffy Gergely még pozsonyi és soproni rokonait is meg akarja látogatni bizonyos osztályos egyezségeik elintézéséig végett. Biz ez jó is lesz és Zsóry György mindjárt ajánlkozott is, hogy elvezeti őket Gálffy János uramhoz, akinek Miskolcon is háza van, s most ugyan nincs itthon, de Tamás napjára hazajő Bódogh Tamás jó barátjának tiszteletére, akinek névestéje március 6-án vagyon.

Így a jövevények úti célja minden kétség nélkül igazolva lévén, a borsodiak testvérül fogadták, további ügyeiket nem fűrkészték. „Rajta tehát, húzd rá, Marci.” Csak az fájt, hogy nem szólhat meg a török síp, amelynek bánatosan bús hangján olyan szépek a magyar énekek, melyek úgy a szívhez szólnak, hogy szmte összeszorul a lélek, amidőn ezek nyomán a szerencsétlen

mára fordul a gyönyörű múlt után a gondolat. Ej, daloljunk vígabbat, s mindjárt rázendült:

Piros bársony süvegem, most élem gyöngyéletem,
Bokréta van mellette, barna babám kötötte.
Ha kötötte, jól tette, csókot kapott érette.
Kössél, babám máskor is, megcsókollak százszor is.
Mindenfelé hirdetik, hogy a magyar bort iszik;
Pedig a teremtetét, nem issza meg az esztét.

Hajrá!

Elkopok én, mint a kasza fen.

Elkopok én, mint a kasza fen.

Ősapánk is azt mondta,

Mikor a csebret hajtotta:

Igyál!... Igyál!... Igyál ebadta fattya! –

A jókedv elragadt vendégeinkre is, Viszlay, Bolyky, Hunyady, Simay, Wagner összefogódtak, Szepessy, Bakos, Czikó, Kádással körbe járták a verbunkost, csak a komoly Zsóry György, Miklós Sámuel és Gergely maradtak ülve. Amazok már nem ismerték a poharaiknak szerit, számát, a vígságnak végét-hosszát, ezek vagy tán jobban bírták, vagy óvatosabbak voltak, de nyugodtan beszélgettek, s élvezték azt a hatást, amit a jókedvű társaság minden tréfái keltettek. A külső társakról sem feledkeztek meg, amint ezt magyar gavallér nem is teszi soha. Azok is összebarátkoztak egymással, s ha nem is nóta, de jókedvű tréfa ott is járta.

Amint a legjobban folyt a multság, csendesen besurrant Pui János és azt súgta Gergely fülébe, hogy a környéken gyanús alakokat lát nagy számmal mozogni, errefelé gyülekezni, jó volna körülnézni. Gergely kiment vele, s csakugyan megállapította, hogy a fogadót körül vevő¹ síkságon nagyobbacska lovascsapatok közelednek, mintha csakugyan körül akarnák venni a fogadót... Nem tudta magát tájékozni, hát bement és Zsóry Györgyöt figyelmeztette, mire Miklós Sámuel is velük együtt elhagyta a mulatóhelyiséget, ahol a jókedvű társaság már nem gondolt semmi másra? Zsóry sem tudta mire való ez a felvonulás, várakozó állásba tették magukat, de a szolgáltnak meghagyták, hogy a lovakat hozzák rendbe, hogy mindenre készen legyenek. Zsóry és Miklós kinmaradtak, Gergely visszament a társasághoz és figyelmeztette őket, mi van künn. Természetes, hogy az egész társaság úgy, & mint volt, ki akart jöni az udvarra. Gergely az ajtóban állott és «sitította őket. „Szedjétek magatokat rendbe, vegyétek felruhái-

tokat, mindenre készen kell lenni, ne essék meg nemes embereken az a szégyen, hogy valami szegénylegényesapat, vagy akár katonaság is, csűrhe módjára összeterelje. Ha kezünkben vannak foksaink s más fegyvereink, másképen beszélünk velük, mint pusztá kézzel és ha megtámadnak, akkor is itt kell maradnunk az épület körül, amelynek védelme alatt, ennyi vitéz magyar egy ármándiával is felveheti reggelig a harcot, az alatt valami következik.”

Mivel Gergelyt az ajtóból nem lehetett félretolni, mindenki öltözni kezdett, s egymásután összeszedték holmijukat, eközben a higgadtabbak meg is gondolták a dolgot és a zajongókat csitították. Künn pedig megérkezett a körülvevő katonaság, mert az volt. A tokaji őrség tartott szemlét a vidéken, mivel mindenféle az a hír járta, hogy kuruc katonaság gyülekezik, sőt külső csapatokat is látott immár a megrémült lélek. Az egyes helyeken elhelyezett császári katonasághoz utasítás jött, hogy a legkisebb ilyen mozgalmat nem kell tűrni, ha mutatkozik ilyen csoportosulás, azt azonnal be kell fogni s ártalmatlanná tenni. Kivéve, ha a hirdetett tavaszi hadjáratra készülődő sereggyűjtés elősegítésére ajánlkoznak egyesek, vagy csoportok. Ezeket össze kell gyűjteni és Eger és más központokon tömöríteni.

Mire a vélt ellenség közel érkezett, a mi társaságunk is felkészülve várta azt a fogadó előtt. A csapat parancsnoka felszólította a homályosan már láthatókat, hogy igazolják magukat. Az idevalók: Zsóry, Szepessy, Bakos személyében hármas küldöttséget jelöltek ki, ezek oda mentek, hogy felvilágosítsák a katonaság vezetőjét, hogy tévedésben van, itt egy úri társaság mulat, ennek nincsen semmi rossz célzata, hagyjanak nekik nyugtot, mennyének vissza Tokajba. Reggel ők is arra tartanak, s hazamennek Miskolcra. Ám a kapitány nem elégedett meg ezzel, ő bővebb szemlét akart s maga szándékozott az urak közé menni, megnézni csakugyan olyan ártatlan-e az összejövetel, vagy esetleg nem olyan. Hiszen élénk emlékezetben van, hogy így kezdődött az Esze Tamás első zendülése is, így alakult ki lassanként a Rákóczi-féle felkelés is. Nem lehet most hinni senkinek. Nehogy pedig a kapitány és kiséretét valami megtámadás érje, Szepessy Pál, Zsóry György, Bate Gábor egyelőre túsul, őrizetbe vették, s a kapitány és kísérete a fogadó felé indult. Amikor embereink látták, hogy az ő főbjeik közrefogva elvitettek, rosszat «ejtve haragosan kiabálva és akinek ami fegyvere volt, azt for-

gatva fenyegetőzni kezdtek. Miklós Sámuel csitította a heveskedőket, Viszlajt, Bolykyt magához intette, hátrahelyezte s csendre intette. Czikó Miklóst felkérte, hogy értesse meg a kapitánnyal, hogy itt nincs semmi ribillió. Czikó Miklós, akit Kádas Mihály is derekasan segített, igyekezett kimagyarázni, hogy ők névnapi mulatságról jöttek, itt megálltak nyugodni, s reggel tovább szándékoznak menni. Ők nemes emberek és tiltakoznak minden vizitáció ellen, őket Borsodmegyében és környékén mindenki ismeri, a fogadás is igazolhatja... Igen ám, de a fogadás sehol sem volt található. Ijedtében úgy elbujt, hogy csak asszonynépség maradt otthon és azok nem tudtak senkit igazolni. „Így nem marad más hátra, mint az egész társaságnak be kell menni Tokajba és ott bevárni, amíg kellő igazolás történik, e végett az őrség egy része visszamegy az urakkal, a kapitány pedig a csapat nagyobb részével a Tisza mellett szemlét tart tégy darabon, mert ott gyanús csoportosulásról kaptak jelentést. Addig várják be az urak a bekövetkezendőket.” Ez a legegyszerűbb lett volna, de akkor elmaradtak volna Lujza estéjéről s ez elviselhetlen szégyen lett volna. Ebbe tehát nem egyeztek bele. „inkább neki vágunk az áldóját a némettyének, majd megismeri, mit tud az elkeseredett magyar.” Fenyegetés, szitkozódás egymást követte, a helyzet kellemetlen volt. Miklós látta, hogy a dolog nem jó útra fordult, s mivel Viszlaj és Bolyky ügyében sem nagyon bízott, maga lépett a tüzcskedő kapitányhoz és németre fordítva a beszédet, megmagyarázta neki, hogy ezek magyar urak, akik hű emberek. Ezeket nem kell bántani, mennyen arra az útra, ahová indult. Lehtet, hogy amíg itt tölti ok nélkül az időt, ott elszalasztja, amiért küldve van. A kapitány azonban immár tekintélyét érezte sértve, kardot rántott, s intett a kíséretében álló katonaságnak, parancsolá: fogjátok el az urat, aki leckéztetni merészel! A magyar urak Miklós felé csoportosultak, mire a kisszámú katonaság nem merte foganatosítani a parancsot. Ekkor a kapitány harsányan odakiáltott csapatjához, jöjjön hús ember és tartóztassa le ezeket az urakat! Ám a hús ember későn érkezett volna meg, mert ekkor már embereink oly erősen nyomultak a kapitány felé, hogy egy perc és összeroncsolják, mielőtt segítsége érkezik. A dühösen támadó Kádas karját Miklós, Czikóét Gergely fogta le s testüket közbevetve, megakadályozták a vérontást, amelynek nem volt célja és három amott lévő társuk életébe kerülhetett volna.

„Megálljatok – kiáltott Miklós Sámuel. – „Kapitány úr! – mondta németül, – Ön esztelen. Parancsolja vissza embereit, hallgassa meg, amit most mondok. Önnek nem az ily urakat kell őrizetbe venni, hanem a kóborló betyárokat. Aki magát Szepessy, vagy Zsóry, Bakos, vagy Czikó névvel mutatja be, azzal becsületes úri módon kell bánni. Most én parancsolom magának, hogy vonuljon vissza, ellenben huszonnégy óra alatt olyan módon fogja megbánni ügyetlenségét, hogy nem is gondolja. Csak egyetlen jszót amondók, amire önnek hallgatni kell: „Temesvár!” s azt hiszem, tudni fogja, hogy mi a teendője. A többit majd Tokajban mondom meg. Most vonuljon vissza, én, Miklós Sámuel mondom önnek, hogy Tokajban magunk fogunk jelentkezni és ott megismeri, van-e jogom, vagy nincs önniek utasítást adni!” Kabátját kigombolta, úgy tett, mintha valamit keresne zsebeiben s ekközben a nyitva álló ajtón kiáramló gyertyafénynél a mellette álló kapitánynak láttatni engedett egy jelvényt, amelyet csupán az láthatott, mert a többiek kívül álltak, de amint meglátta ezt a kapitány, kezét fövegéhez emelte, meghajlott és visszalépve, kiadta embereinek a parancsot, hogy vonuljanak félre, sorakozzanak a további útra.

Az emberek sokkal inkább fel voltak zaklatva, sokkal inkább elfoglalta lelküket az indulat, semhogy megfigyelhették volna, mi történt. Egyedül Gergely értette meg a kapitány hirtelen visszalépését, de ő is csudálkozott, mint történhetett ez, mert ő nem látta, hogy mit mutatott Sámuel a kapitánynak, de a német nyelvet annyira értette, hogy mindent világosan tudott. A katonák elvonulása után a kapitány köszönt, s Szepessyéket is elbocsátva, odakiáltott nekik: „Holnap este Tokajban találkozunk” s eltávozott.

„Holnap este” Tokajban azonban nem találkoztak. Miklós Sámuel az egész társaságot «Iküldte Gesztelybe, illetve Miskolcra, maga pedig Bíró Dénest vizatartva, Kádas Mihállyal Tokajba sietett, megvárni a kapitányt- A többiek eljutottak a várt név-estére, s valamivel vidámabban ünnepeltek mint Miklós Sámuel, aki két napig várt Tokajban, amíg a kivonult katonaság visszatért szemleútjáról. Semmi lényegeset nem találtak sehol, még csak utast sem láttak. Ezt maguk is természetesnek találták, mivel március elején a Tisza két partja egymással nem közlekedik, s a lakosság pedig jobbnak látja otthon ülni, imánt cél nélkül ögyelegni.

A kuruc csapatok pedig jó előre megtudják, hogy az őrség kör-szemlére mikor megy, így akkor nem mutatkoznak. Szepessy Páléknak semmi politikai szándékuk nem volt, azért nem is érdeklődtek az őrség célja iránt, így jutottak azzal összkülönbözésbe.

Miklós Sámuel a hazatérő kapitányt kellőleg kitanította a hadseregvezetőség céljaira nézve. Megmagyarázta neki, hogy mindig, de kivált a bekövetkezendő (események előestéjén, tapintatosan kell bánni a lakossággal. A lefolyt nagy szabadságharcok Után nagynehezen megbékült lakosság előkelőbb része semmi tekintetben nem lehet gyanús, mert annyi pusztulást szenvedett a harcok alatt, annyit veszített mind a kuruc pórság, mind a császári katonaság támadásai miatt, Tiogy teljesen leromlott. Egy-két jobbmódú pedig épen a megbékélés ügyét szolgálja imánden tehetségével, nem kell tehát oktan zaklatással ezeket rosszra hangolni...

Tamás estéjén, március 6-án együtt volt a társaság az Avason Bódogh Tamás hatalmas pinceborházában. Miskolcon ugyanis az volt akkor a szokás, hogy jó barátok, nagyobb társaságok, ily összejövieteleket nem otthon tartottak, hanem a körülfekvő dombokba vágott hatalmas pincékben. Minden valamire való imiskolci lakosnak pincéje volt és ott tartotta borát, gyümölcsét s általában enni és innivalóját. A vagyonosabbak kőből, a szegényebbek vályogból vagy paticsból való borházakat építettek a hegyoldalba bevágott, sokszor 50-60 lépés hosszú pincék eleibe. Bódogh pincéje az Avason a Jézus nevét viselő híres kút felett elvivő párkányszerű út mellett volt, a híres avasi templomtól Diósgyőr felé vivő részen. A pince összeforrott, mogyorókövekből (konglomerát) álló kőhegybe volt bevágva. Öt lépés széles, és vagy hatvan lépés hosszú, magas bolthajtásszerűen és hegybevágott ambitus volt, amelyből a végén egy a kőbe vágott padszerű emelvény tetejéről, egy lyukon le lehetett menni egy alsóbb ilyen pincébe, ahová a féltősiebb holmikát tették el, s veszedelem esetén maguk is behúzódtak egy-két napra, mivel ez a lejárát csak annak tűnhetett fel, aki ilyet ismert. A rendszeren használt bormennyiség átlag 100 kupás (130-140 literes) hordókban, az előbb említett helyiségben volt. Onnan vitték fel lopóban, kancsóban s fenn, a pince eleibe épített szép nagy borházban fogyasztották el, ha ott akár az idő-nél fogva, akár tüzelés által kellő melegség volt. Máskor, különö-

sen, ha csak 5-6 vendég volt, lenn maradtak a lyukban – így hívták – s ott türethős meleg lévén, minden meglepetéstől menten barátkozhattak. A pince borháza hatalmas, nagy és erős bolt-hajtással befedett, lakóházaik is számottevő épület volt. Ilyen borház alkalmas; és kellőleg bebutorozva volt arra, hogy tulajdonosaik 40-50 tagból álló társaságnak kényelmes lakomát csapjanak. Mivel felülről sem lehetett betörni, s oldalfalai is erős kőfalak, ajtóik erős vaspáncél ajtók voltak, nem is volt nagyon messze a Toronyalja végétől, a Medgyesalja- utcáról pedig – ahol Bódogh lakóháza volt – jól lehetett látni, nem merészelték azok a látogatók megkeresni, akik nehéz időkben egymás után könnyítették meg sok borház tartalmát. A biztonságot az is elősegítette, hogy az ugyanezen utcában lakó két szomszédal (u. m. Gálffy János és Hatvani Tóth János uraimékkal együtt) minden nap fellátogattak őrzeni a Jézuskutja tájkát, s ezzel együtt a három jó szomszéd pincéjét is. A miskolci ember otthon nem tartott bort, hanem minden délután estefelé kiment pincéjébe és onnan hazavitt két üveggel, ami másnap estig az egész családnak elég volt. Ha vendége jött, azt a pincébe vitte barátkozni, mivel az áldott jó bedegvölgyi borok ott a pincében valami isteni zamattal telítve az élvezetek Araráthegyét kínálták, otthon a lakóházban pedig csak étel, legfeljebb ital volt a legfinomabb tokaji aszú is. Hogyne jött volna fel ide a névnapi ünnep!... Otthon előre megkészült mindenféle tézstanemű étel, töltött káposzta stb. de a legfőbb csemegét, a fiatal bőrös sertéshúst ott, a borházban lévő tüzelőnél sütötték pirosra, ropogósra, és azon frissen, melegen tálalták fel a finom illattól éhesre csiklandozott társaságnak. Amire, haj, de jól esett az illatos hárslevelű, amit menten követett a háromféle hústól, tejfeltől és mindeféle jótól ízes töltött káposzta, amire a tüzes furmint járta, s aki nem restált ennél, mehetett tovább a finom túrós rétes, felváltva fánk, s aztán másféle sütemény állomásig. Erre pedig édes asszúbort, vagy nehéz szamorodnit, esetleg isteni zamatos ürmöst ihatott, aki efféle nyalánságokkal nem átalotta meggyalázni az utolérhetetlen hárslevelű vagy furmint levét...

A társaság egyöntetű volt. A felébb említett három szomszédhoz és a: rakamazi ismert társasághoz csatlakoztak a törzsökös Bakos-Barkassy, Berzy, Bojtár, Cseh, Csontó, Csorba, Csótey, óvári-Fodor, Izsó, Kalas, Kasza, Komjáthy, Kormos, Kosdy, Kulcsár, Kun, Majoros, Óváry, Porcs, Simon, Sonkoly, Szathmáry, Szócs, Szudy, Vadnay” Varga családok ama tagjai, akik részt vettek együtt azokban

a híres borsodi csapatokban, amelyek Rákóczi harciban az ország Széltében, hosszában rettenhetetlen bátorsággal és ügyességgel el nem homályosítható példáit adták a magyar hazafi katonai arravalóságának. „Ezek egyenként fel vannak jegyezve az egykori kimutatásokban. Hányszor rohantak Némethy András, Bencsik János és más hadnagyaik vezetése mellett, az imádott fejedelem és a szent haza lobogói alatt véres ütközetekbe, ahol igen sokszor a lehetetlenséget megkísérlő, s az ellenfél letiprásában mértéket nem ismerő munkájuknak csak az éjszaka vetett véget! Még akkor sem tágítottak, amikor a halált megvető küzdelemnek előrelátott csatavesztés, sőt halál lett a vége, ha ez a küzdelem nemzeti becsület kérdése volt. De okét senki és semmi meg nem rémítette és az elvesztett csata mezejéről is haza hozták lobogóikat, a legtöbbször halottaikat is. Testvérek voltak, mint gyermekek, azok mint ifjak, harcosok és azok maradtak a nagy próba után végig, míg csak meg nem kondult felettük az avasi torony sirató harangja. Ezek voltak együtt most is, amint-hogy nem maradtak el egyik társuk öröm ünnepéről sem soha, s részt vettek, segítettek a szomorúságban is. Pedig ez utóbbi gyakrabban jött elő, mint & vidám barátkozás. A hosszú, a már a Tököly alatt kezdődő s Rákóczi bujdosásáig, sőt azon túl is tartó magyar küzdelmek 30-40 éve alatt a legtöbb tehetős ember elkoldusodott, csak kevesen maradtak némi jó módban. Fel van jegyezve, hogy pl. id. Szepessy Pál minden vagyonát feláldozta a magyar szabadságért vívott küzdelemben, s hasonló példák nem ritkák. Csak a jogok maradtak meg, amelyek alapján az utódok igyekeztek visszaállítani a régi vagyoni állapotok némi hasonmásait. A nevezett családok mindannyian *úgy* elgyengültek, hogy csak a magyar szívósság, az apáról, a fiúra, unokáról unokára, szájról szájra szállt hagyományok ismeretén alapuló, megtörhetetlen szívós kitartás, képzelhetetlen nélkülözés segítette ezt a nemes magyar társaságot, hogy a letarolt mezők törzsökhajtásaiból, emberfeletti szorgalmas munkával, igyekeztek nyomán ismét sarjadzani kezdett a miskolci magyar berek. Minden társukat megkeresték, ha kellett megsegítették, hogy egy évben egyszer rövidebb-hosszabb esti órákban házi ünnepeiken jól kívánjanak, de – ha kellett – munkájában sem tagadták meg a segítséget. Sohasem hiányzott a társaságból Simon Mihály bajtársuk, akinek gyönyörű bariton hangján oly jól esett elbúsulni, elandalogni a múltak régi emlékein, elsiratni a haza súlyos állapotát. Ha elmúlt az este, az éjszaka, megfogták a dolog végét, s a miskolci ne-

mes magyar olyan rendet vágott a mezőn kaszájával, amint annak idején a csatamezőn kardjával. Ez büszkeségük volt, ezért is megérdemlik, hogy örök dicséret érje mind őket, mind azokat a maradékaikat, akik híven követték apáik példáját...

Csendes, szép, holdvilágos este volt. Amint feljutott a mi erdélyi társaságunk a Jézus kútja feletti sorra, egyszerre előttük állott a néma város, amelyre ezüstös, fehér leplet borított a holdvilág. Kelet-északkelet felé a Pece nevű patakon túl emelkedő domborok már hótól mentes lánc, északnyugaton a Bükkhegység és nyúlványai fehéres tarka magaslatai szegték be a látás határát. Hátuk mögött, délről meredeken emelkedett az Avas egymás mellett kígyózó, számos pincesorával. Ezek a sorok – megannyi nézőtér – mind a várost bámúlták, nem különben a rajtuk bandukoló Kis, Nagy, Dobos és Juhász uraimék, akik soha meg nem állhatták, hogy onnan meg ne bámulják azt a mindennap látott, de soha eléggé meg nem nézett szép panorámát. Csak tornyokat is szemlélhetnének, így azonban csak a török kedve szerinti fészeknek vélték Miskolcot, ahol – mivel a hátuk mögött emelkedő, külön álló avasi harangtornyot nem láthatták – semmi sem mutatta, hogy nem török, hanem magyar város pihen lábaik alatt. Még a szomszéd Mindszent község templomának sem volt tornya. Talán azért is volt jó, hogy az avasi torony nem volt látható, hanem mindannyi helyett egymaga külön dicsérte az Istent. Olyan fájdalmasan esett ezt a tornyatlan várost nézni annak, aki hozzászokott ahhoz, hogy Erdélyben minden faluban látta egyháza tornyát, s hallotta a napi munkának végét jelző esteli harangszót. A tornyok hiánya annak a sok romlásnak történetét is mutatta, amelyen Miskolc keresztül vergődött. Így hát embereink inkább bevonultak a fedél alá, ott legalább nem bántott senkit az a kép.

A nagy helyiség háttérében épült nyílt, kandallószerű tüzelőiben vígan pattogott a tűz. Sültek, főttek az ételek, az elkészített asztalokon szépen elrendezve voltak a tányérok, poharak, boros kancsók. Kés, villa nem volt, azokat abban az időben mindenki magával hordozta, s a legtöbb még kanalat is hozott magával, mivel ezek az eszközök egy alkalmas tokban mindig híven követték a pincébe gazdáikat, akár volt rájuk szükség, akár nem.

Erdélyi ismerőseinket közrevették Szepessy Pál, Zsóry György, Gálffy János és a többi már ismert miskolciak, akik maguk között szállásra elosztották őket. A többi vendég közepén Bódogh Tamás

uram volt, aki az asztal végén, az asztalfőn ülő háziasszonnyal szemben foglalt helyet, A kitűnő ételek, s a páratlan italok nyomán csakhamar megjött a jó kedv, s minden! két-három szomszéd egymással élénk társalgásba ereszkedett. Szinte zsongott a nagy borház a jóízű beszédétől, amikor mindenki elfeledte a szomorú napokat, pedig mindnyájan csak a nehéz időkről zengtek panaszokat. Bizony olyanokról beszélt Miklós Sámuel is Szepessy Pál uramnak. Elmondta, hogy Erdélyben a birtokos osztály még jobban tönkrement. A német katonaság élelmezése, s zsarolása kiszipolyozta minden háznak kamaráját és pénztárát., de a kuruc harcosok e felett az állatok elhajtásával és a falvak, sőt városok felperzselésével még nagyobb romlást okoztak, mert a német legalább a hajlékot kímélte, hogy legyen hová beköltöztek. Ő csak a gazdát üzte ki a házból, de a kurucság tönkretett embert, állatot, ingót, ingatlant egyaránt, büntetésül azért, hogy a gazda a németnek szállást adott. Pedig szegény magyar nem önként tette, akarata ellen elvették tőle a német katonák. Elszegényedett az egész magyar birtokosság. Gyűlölettel van mindenki a német ellen, de Rákóczi seregéért sem lelkesedik. Mégis inkább ezen a nyomon reméli, hogy a magyar szabadság felvirulhat, s inkább ennek győzedelmet várja, persze a törökével együtt. Elbeszélte Miklós azt is, hogy így az ottan kínlódó református és katolikus lakosság is kétfelé húz. Amaz török, ez németpárti, avagy sokkal helyesebben annak gúnyolják egymást, Egészében mindenik szeretné, ha nem kellene egyikhez sem csatlakozni, hanem hagynák őket magukra...

Szepessy Pál szavaiból azt a következtetést vonta le, hogy valójában ő is elégedetlen a kuruc korszak eredményeivel, mivel fájdalmasan emlékezett meg id. Szepessy Pál rettenetes áldozatairól, amelyeket már Tököly idejében hozott, azonkívül arról a sok csapásról, amiket neki el kellett szenvedni, amelyek miatt majd minden vagyonuk elpusztult és éppen úgy mint Bolyky és több más birtokos családok ő is koldusok végére került. Ugyancsak magasztalólag említette fel, hogy Viszlai családja és maga is csak Pálffy János révén tapasztaltak némi jóindulatot, amely után halvány reménye van, hogy valamit meg tud menteni a múltból.” Azok a társak, akikkel együtt búsulunk itt és másutt mindnyájan az elvesztett Magyar hazával együtt a még jobban elvesztett családi vagyont siratjuk; borral, nótával vigasztaljuk magunkat. Lelkünkben igaz magyar érzés él, odaadnók minden csepp vérünket azért a magyar

hazáért, azért a magyar hatalomért, amely némileg is visszasegíthetne ahhoz a módhoz, amellyel hazánkat őseinkhez méltóan szolgálhatnók. Erre mi Rákóczitól, a szomorú múlt után nem várhatunk segédelmet, hiszen ő nem bírt akkor sem a környezetében élő, egymással folyton szíjat húzó vezérekkel. Személyes bosszújuknak feláldozták az ország érdekét. Ha egyiket szorongatta az ellenség hadserege, >a másik nem ment segítségére, hadd pusztuljon el a gyűlölt vetélytárs, s ezzel együtt elpusztult az ország és abban mi magyarok mindnyájan.” S azután Szepessi Pál hallatott hangon súgta Miklós fülébe: „Bizony öcsém minket csak az menthet meg, ha olyan igaz magyar vezérek, mint Pálffy János uram táborát segítjük és vele együtt rajta leszünk, hogy minket erőnk megbizonyításával valamire becsüljön a német. Most pedig a lefolyt harcok miatt nagyon alászállott érdemünk és semmi tisztességünk nincsen ...

Elhallgatott a beszélgetés, mert a jelen lévő ifjabb lelkész (Beregi Máttyás) ékes szavakkal köszöntötte fel a névestjét ünneplő házigazdát, mint az igaz magyart, aki a Rákóczi őfelsége lefolyt harcainak dicséretes részese volt, akinek lelke égő tűz, amely magasra lobban, ha megfűjják azokat a kürtöket, amelyek a nagy fejedelem Tíz harcait, azok dicső fellobbanását jelentik. Élteste az igaz magyart-, aki a nemzeti élet mellett a hitnek is erős oszlopa, s akinek éles kardja elől még az antikrisztus és annak ördögi hadserege is félve pusztul el a poklok fenekére. Ő az igaz ember, aki nemcsak hiszi az írás szavának szentségeit: „légy hű mindhalálig és én neked adom az élet koronáját” hanem meg is tartja a hűséget, a hitet és megkarcolja a nagy harcot, amelyhez hasonlóan, ha mindenki megteszi a magáét, felépül a magyar haza és azzal a magyar Sión. Éljen!” Viharos éljen hangzott fel és Szepessy Pál odasúgta Miklósnak: „Látod öcsém, ez a pap, aki ebben az érzésben csudálatosan tud beszélni, még az úri imádságot sem tudja könyv nélkül elmondani, de ha Rákócziról van szó, ékesszólóvá válik, szikrát hány minden szava, amelynek nyomán sírva fakad nemsokára az egész társaság. Aztán megzendül a keserű ének, a szomorúság elkeseredéssé fokozódik, így készíti a felekezeti elfogultság elő a nemzeti ellenállást, s ebből kifolyólag, ha ismét erőre kap a magyarság, az újabb felkelést. Sohasem lesz ennek vége, míg teljesen el nem pusztulunk, mert nem szűnik meg a hitbeli üldözés, emiatt papjaink panasza, templomaink romlásán megindul a hívő lélek, s halálra szánva rohan a hit védelme címén végromlásába. Erőd, ha van, időd és al-

kalmad, ha kerül, mindent kövess el, hogy a baj okozóit, különösen, a szerzeteseket és az őket ideerőszakoló bécsi hatalmasokat világo-sítsd fel, hagyjanak fel ezzel a nyomással. Csak a fájó sebeket szak-gatják, tépik, jó abból nem lesz. Elpusztul a nemesi rend, csak a paraszt marad meg, de ne higgyék, hogy pusztulásunk után az ő búzájuk érik. A világ forgandó. Külső országok egybefogása, a Habsburg-ház ellen való szövetezése nem lehetetlen, s az ánglius, a porosz és más hatalmasságok és a nem katolikus nemzetek egye-sülése és ezekkel együtt, a nép felizgatása romlása lehet a császárnak, a magyarnak egyaránt. Mi nem kívánunk mást, minthogy nyerjük vissza azt, ami a miénk volt, élhessünk és ne kénytelenítessünk kol-dulni járnai saját házukba betolakodott idegeneknél.”

Miklós ezzel szemben erősítette, hogy az udvari magyarságnak az a csoportja, amely Pálffy Jánossal tart, éppen azon munkálko-dik, de hatalmas ellenpárt van, Eugén herceg ingadozik a kettő között, azonban magasabb szempontokból Pálffy felfogását látszik támogatni, ellenben Rákóczi Ferencet és híveit önző, lázadó alatt-valóknak tartja, akiknek számukra nála nincs más út, mint feltétlen megadás és kegyelemkérés által biztosított meghódolás, ha ebben az országban meg akarnak maradni. Hatalmuktól semmit sem tart, és a tavaszon megindítandó hadjárat alatt sem hajlandó egy száz katonát sem adni az ország keleti széleinek védelmére. Neki nem sürgetős annak az országnak védelme. A török hatalomról annyira kicsinylően vélekedik, hogy azt most véglegesen megtörni reméli. Belgrád, Nizs, Szóik, sőt Konstantinápoly, Teszalonika elfoglalá-sát és a töröknek Európából való kiűzését reméli azzal az erővel, amelyet a német rendek neki kilátásba helyeztek. Mint a rengeteg erdőségek fáinak százezrei együtt állnak a viharos szelek elén, úgy állnak a keresztény fejedelmek csapatai rendelkezésre és mint viha-ros felhőkből aláhulló, ézengés közt csapkodó villámszikrák csap-nak az egymással versenyző fejedelmek és csapataik a keresztény-ség ellenségeire. Meg fog tisztulni ez a föld az átkos romlástól, az erkölcsi világ a török alatt meggyökerezett csalárd és hitszegő gazok táborától. Ha, ebben a harcban részt vesz a magyarság, csak azt a becsülést: növeli Eugén lelkében, amellyel a magyar vitézségnek mindig adózott, de nemzeti jogaink iránt csak akkor lesz megnyer-hető, ha a nemzet, mint nemzet egyetemesen vesz részt lelkesedve a múltak legszentebb hagyományait zászlójára tűzött vállalkozásnak nemcsak támogatásában, hanem annak túlnyomó vezetésében is.

Pálffy, Nádasdy, Ebergényi a leghatalmasabb és legkiválóbb magyar hősök fogják vezetni a magyar hadsereg részeit és Eugén főhadvezér mellett Pálffy János lesz a magyar sereg fővezére. Az a befolyása elég erős lesz arra, hogy háttérbe ne szoríttassék a harcban a magyar sereg, de sikere csak akkor lesz, ha a magyar nemzet állásfoglalásai a külföldi fejedelmek erejével legalább is egyenlőt erőt vet a küzdelemben. Ekkor Pálffy mind a harcokban, mind később az udvarnál győzni fog és nemzet maradunk. Ha gyengék leszünk letörnek bennünket, s leszünk *egy* kis tartomány halálra ítélt néptörzse.”

„Ami pedig Rákóczi nevével összehozott keleti mozgalmat illeti, annak semmi eredménye nem lesz. A vezérek folyton civakodnak és nincs semmi remény arra, hogy sikerre vezető akciót tudjanak csinálni. Kantakuzén fejedelem – akinél gyülekeznek – nem barátja a töröknek, így nekik sem s nem is támogatja, sőt akadályozza őket, egyedül csak a tatár kán csürhe serege jöhet számba, amely betörhet Erdélybe, pusztíthat, rabolhat, égethet, gyilkolhat, de ebből mi hasznunk lesz nekünk? Amint a tatár megszedi magát, rablott portékáival elvonul mint az árvíz, utána itt maradnak füstölgő falfáink, városaink, porrá égetett mindenünk, koldussá tett testvéreink, s nemzetünk. Kell ez nekünk? Jó *ex iterfrik*?... A német pusztul ezzel?... Oh nyomorult nemzet, amely nem lát túl az orrán, hogy azok az ő volt nagyjai már nem nagyok, már csak szerencsétlen bujdosók, akik nem ismerik a világ mostani állását és amikor a régi nyomon haladnak, saját kezükkel vágják saját testükbe, s pusztítják ennek a szerencsétlen országnak és nemzetnek még megmaradt csekély vagyonát és becsületét! Becsületét, mert ellenségeink ebből varrnak hímet mirólunk és hirdetik a világnak, hogy – amikor a magyarok királya régi ellenségükkel világra szóló harcot folytat – akkor mi hátába vezetjük, sőt hozzuk saját ellenségünket. Ennek a német, udvari párt örül legjobban, mert egyfelől a magyar és csakis a magyar pusztul vagyonban, népességben, másfelől mentül jobban pusztul, annál jobban lehetővé teszi, hogy majd – amint a török harc elnyugszik – az elgyengült, becsületét és a világ rokonszenvét vesztett magyarságot végképen kitörüljék a nemzetek sorából és legyen a nagy német birodalom beolvasztott része”... Amikor Miklós Sámuel ezt mondta, már akkor a társaság háromnegyed része a hátuk mögé csoportosult, hallgatta őket, mint jószokat, mint *egy* ember bölíntgatott fejével.

Nagy hallgatás állt be... A távol állók és ülők nem értették, miért a nagy csendesség, de ők is elcsendesedtek... A nagy csendességben megzendült Simon Mihály gyönyörű hangján a szomorú ének:

Oh szegény megromlott, s elhagyott magyar nép,
Vitézséggel, névvel, hírral vagy igen szép,
Kár, hogy tartatol úgy, mint senyvedendő kép,
Előmenetedre nincs egy utad is ép.

Kedvelt, becsült véred lett csúfoltságossá,
Szablyádnak bő zsoldja nagy olcsóságossá,
Megcsorbult nemzedet változott korcsossá,
Neved ékessége nagy utálatossá.

Föld reménységére felnevelt úrfiak!
Szemétre vettettek úgy mint köztyúkfiak,
Zsírokkal hízódnak az idegen fiak,
Hozzád nem különbek, mint az ördögfiak.

Oh kedves nemzetem, hazám édes felem,
Kivel szerelmetes mind tavaszom, telem:
Keseregj, sírj, kiálts Istenedhez velem,
Küzdjél az hazáért nappal, mind éjjelen.

Mintha csak a hallott beszélgetést vette volna versbe, minden figyelem odatapadt. El kellett újból, meg újból énekelni és a társaság aztán egész lelkével ebbe az irányba zökkent. Megtárgyalták az (eshetőségeket). Mi történik akkor – ha – amíg a nemzet lemegy a Dunához, csakugyan betör keletről az ellenség, s itt nem lesz, aki ellenálljon, ha csakugyan nem adnak ide semmi véderőt?... Erre Miklós a következőleg felelt:

A főhadvezetőség a keleti határ védelmét Károlyi Sándorra bízta, azonban az ő támogatására nincs más forrás, mint amit az itteni érdekelt vármegyék adnak. Résen kell tehát lenni, úgy osztani be a dolgot, hogy megfelelő erő és anyagi segítség erre is maradjon; a nagy vállalkozásra az ország déli részének visszafoglalására induló seregek költségeiről gondoskodik a főhadvezetőség, mert annak rendelkezésére állanak a kamarai hivatalok által behajtott adók, a külföldi segélyek, különösen a római pápa segedelmé. Különben is a fő az, hogy a gondoskodás előre meg legyen az iránt, kik lesznek itt, kik lesznek a vezetők, s az arra nézve majd érkező rendelkezéseknek akár Károlyi Sándortól, akár más illetékes helyről jöjjenek, pontosan tegyenek eleget. Akik pedig előre részt akarnak venni abban a harcban, amelyre most Eugén és Pálffy János vezérsége alatt az egész keresztény-

aég készül, azok részére is mielőbb alkalom nyílik. Új emberekkel kell lennünk. A harc célja nem az uralkodó, hanem a nemzet ügyé. Az uralkodónak elég országa van Magyarországon kívül is, de ő isteni parancsnak, uralkodói becsületbeli kötelességének tartja visszahódítani az egész Magyarországot, akkora területtel, amilyennel azt Mátyás király bírta, s visszaadni a keresztény országokat régi népeiknek még azontúl is. Ami szép és nemes indulat volt valamikor az emberiség lelkében, az mind elhomályosul a mellett a lelkesedés mellett, ami az egész keresztény világ hőseit lelkesíti, tüzei arra, hogy a magyar király és a magyar nemzet régi szép hagyományai felelevenedjenek, és vágyai teljesedjenek... Hát mi távol maradjunk?... A mi dicsőségünket, a mi országunkat idegenek vére árán vegyék vissza? Mi mint koldusok alamizsnául kívánjuk, amit igaz emberként magunknak kellene kiérdemelnünk? ... Nyíltan kimondom előttetek magyarországi testvéreim, hogy mi elhagytuk szülőföldünket, ahol sokkal nagyobb veszedelem fenyegeti a mi szüleinket, testvéreinket a keleti rabló betörés által, mint titeket itten, mégis elhagytuk, mert szent kötelesség odakényszerít, hogy a magyar becsületért ott harcoljunk, ahol Erdély nagy fia, Hunyadi János szent társával Európára szóló harcait vívta. Ne mondja a világ, hogy a magyar nem fogja fel a nagy kötelességet, nem akar méltó lenni ősei nagy hagyományaihoz. Ha ott Nándorfehérvár bástyáira feltűzhetjük a szentséges magyar zászlót, s miénk lesz a Duma, Tisza, Dráva, Száva, mint volt hajdan, miénk marad, a mi szép hazánk: Erdély is és a Hargita lejtőin sem fog más uralkodni. Ha pedig mi nem leszünk ott a nagy diadalnál, ia'z aki ott győzni fog, Erdélyben is úr lesz és az udvarhelyi vár tornyára, is a maga lobogóját tűzi ki. Az pedig nem lesz magyar zászló és mi ott leigázott nyomorult koldusok maradunk... Mi innen megyünk Pálffy János seregéhez, nem hívunk senkit, mert nincs semmi felhatalmazásunk, de ha közületek egy-kettő velünk tart, mi nem utasítjuk vissza. Ha pedig együtt akartok maradni, s a nagy ügyszó innen csatlakozik a kellőleg szervezett nemesi felkelés, vagy más alakulat, vegyetek abban részt, de látszódjék a ti hajlandóságtok: lehet-e remélnünk, hogy ott lesz Magyarország, ahol a jövőt készíti elő a nagy nemzetek birkózása?"

A környüllállók érdeklél hallgatták, lelkük izzott a nagy indulattól, azonban mindenik gondolata odaszállott a nagy bujdosó felé, akiről bizonyosan azt sem tudták, hol van. Csak azt tudták,

hogy annak ugyan meg lett volna mindene: földje, annyi mint az egész nemességnek együttvéve, családja, dicsősége. Még hercegséget is ígértek neki, de ő nem fogadott el semmit, ott hagyta mindenét. Bizonyosan nem azért, mert bízott a bécsi hatalom ígéretében, méltányosságában, a magyarokhoz való hajlandóságban. Hát ha # ott hagyta azt a sok mindenét és más felé ment, mért mennyünk mi épen oda, ahová ő menni, nem akart?... Mély csend támadt, amelyet ismét Simon Mihály szakított meg szomorú énekével:

Boldogtalan vagyok, mert kínaim nagyok,
 Beborult ifjúságom.
 A szokatlan dolgot és a nehéz jármot
 Már megszokni nem tudom.
 Régi időm elmúlt, most már másként fordult,
 Szomorú az én sorsom ...

Őszi harmat után, végre mikor aztán
 Fújdogál a hideg szél,
 Nem sok idő múlván, sárgul hulldogálván
 Fáról a gyöngye levél,
 Zöld erdő harmatját, piros csizmám nyomát
 Hóval lepi bé a tél.

Szívem Isten hozzád! Megbocsásd, ha szolgád
 Vétett ő beszédben,
 Mert noha nehezen, de tőled elmegyen,
 Ki téged szán szívében.
 Lesz-e veled szemben¹? Láthadt-e a testben?
 Maga tudja az Isten!

Ennyi gyötrellemmel, vagy ennél is többel
 Ifjúságom mint éljen?
 Jobb hát a darvakkal, vagy már madarakkal
 Összel búcsút vennem,
 Se mennem oly országra, hol irigyim soha
 Nem szólhatnak ellenem!

A szomorú éneket végül mind együtt énekelték, s aztán beszélhetett volna százszor okosabban, százszor szebben ifjú vándorunk, ennek hatása nem lett volna. Ellenben annál nagyobb hatást ért el a tiszteletes úr, amidőn elszavalta annak a búcsudalnak a szövegét zokogó hegedűkíséret mellett: amelyet Udvarhelyen is sokáig játszott egy vak cigány és annak ivadéka:

Kiállott Rákóczi a munkácsi sánkra
 Reá támaszkodék súlyos palossára
 Reá támaszkodék súlyos palossára,
 Reá kiabála rezes dobosára:

Dobosom, dobosom, udvari dobosom
 Most neked megmondom:
 Ne azt verd, hogy: mars, mars!...
 Hanem azt, hogy rajta!...

Ördög nyúzza anyádat, ne úgy verjed dobodat!
 Ne úgy verjed, mint eddig: Isten tudja, hogy lesz mint.
 Ha nem úgy verd: Rajta!...
 Rajta, rajta, rajta!
 Úgy verd: a föld rengjen. Ég is visszazengjen,
 Aki él, meghallja, sőt azt is, ki halva
 Fekszik, felriassza:
 Rajta, rajta, rajta!..."

Halálos nehéz köd, mindent búsan beföd,
 Jobb is: ha nem látja, mert csak szíve fájna.
 – Tán meg is szakadna...
 Dobos már dobolhat, Rákóczi unszolhat:
 Rajta, rajta, rajta!
 A tábor, a tábor zászlóit lehajtja
 A majtényi síkon, szegény kuruc tábor...
 Hajh Károlyi Sándor!

„Hajh Károlyi Sándor, Károlyi Sándorom!
 Hová lőtt, hová lőtt az én szép táborom?
 Most arra kérdelek: felelj meg érette!
 Kénszerítlek letőtt hétszeres hitedre,
 Valld bé, ne is tagadd, eladtad jó urad!
 Úgy léssen még dolgoz néked, mint Júdásnak,
 Bosszút áll, nem hagyja igaz maradék ja
 Hív Esze Tamásnak, Nagy Boné Andrásnak,
 Meglásd csak, meglásd csak!...

Eljön még az idő szegény Magyarország
 Megátkozod te még e keserves órát!...
 Idegen nemzetnek be súlyos a járma!
 Régi vezérének, tulajdon vérének
 Sírva néz utána, sírva néz utána.”

„Szeret Magyarország, óhajt Erdélyország, s holtig szán,
 holtig bán,
 Még a gyermekök is, tudom, viszakíván.
 Mikor rég elmentem visszasóhajtotok, mikor rég meghaltam,
 akkor is sirattok,
 Haló poromból is feltámasztanátok, összeszednétek még el-
 porlott csontomat
 Amerre tenger zúg, amerre a szél jár
 Csillag lehanyatlik, ott nyugszom meg én már...”

Be szomorún szól a Rákóczi réz dobja,
 Nem mondja már: rajta, rajta, rajta, rajta!
 Hanem azt dobolja, messzéről zokogja:
 Szülőföldem, bölcsöm, te bús Magyarország!
 Immár Isten hozzád! Immár Isten hozzád!
 Két országom népe: vitéz magyar, székely
 Az Isten megáldjon, az Isten megáldjon!
 Patak Isten hozzád, német már a gazdád!
 Isten hozzád Munkács, engem többé nem látsz,
 Legkedvesebb várom!... Szép Magyarországom
 Én édes hazámat már többé nem látom! Már többé nem
 látom...!

Már nem hallatszott több beszéd, csak a szomorú nóta szólt még a hegedű húrjain, komoly, harcedzett férfiak egymásra borulva sírtak, siratták az eltemetett – múltat, a szomorú jelent, a bizonytalan jövőt. Csak az volt bizonyos, hogy ebből a csapatból nem lát senkit Belgrád, de majdnem valamennyit Temesvár.

Még néhány napig időztek az erdélyiek Borsodban. Megkóstolták a nyéki bakatort Szepessynél, halászünnepet ültek Tiszakesziben Komjáthy Mártonnál, vadásztak a diósgyőri rengetegben Czákó Győry Ferencnél. Vadat eleget találtak, de Pálffy-huszár egy sem akadt. Március vége felé elindultak a Sajó mellett Bolyokra. Ott már csak az örek Bolyokynéval siratták egy napig, hogy még mindig nincs magyar világ, s Bolyokyék nélkül tovább mentek, hogy hadak útján Pozsonyba érjenek.

X.

Megérkezés Királyára és a temesvári felszabadító hadjáratban való részvétel.

A Bolyokytól kapott részletes utasítás és jegyzék mellett Bolyokról Fülekre, azután az Ipoly völgyén Balassagyarmaton Ipoly-ságig, s innen Léván, Nagysurányon, Selyén, Galánthán, Diószegen, Szempeen, Cseklészen át április elejére Pozsonyba érkeztek. Miklós Sámuel előtt útközben mindenütt kellő út és alkalom nyílt meg arra, hogy a lakosság, különösen a vezetőség gondolkozásáról kellő ismeretet szerezzen, különben amint közeledett Nyitra és Pozsony megye felé, mindenütt útban találta a Pálffy, Eszterházy és más előkelő udvari emberek rokonságát, ahol a nála lévő igazoló levelek alapján céljainak megfelelő segítséget talált. Gömör-, Nógrád-, Hont- és Barsmegyéken keresztül többnyire a fogadók, ahol ezek sem voltak a vendégszeretetükről híres lelkészek szívességét vették igénybe. Pozsonyban egyenesen a Pálffy palotába lovagoltak, abban a reményben, hogy ott nyugalmas pihenőre találnak. Meg van azonban írva, hogy az emberek kívánsága nem mindég teljesedik, különösen akkor, amikor nagyon kellene az. Hát ők is csalódott szívvel vették tudomásul, hogy Pálffy nincs otthon. Családjával együtt Királyfalván (Királyfa) van«, amelynek újraépítése nem régen fejeződött be és amelynek az akkori, s mondhatjuk minden idők legfényesebb igényeit is kielégítő felszerelése akkor volt folyamatban. Ezt az európai műveltségű s kényes ízlésű főúr nem bízta másra, s munkaközben igen szerette kedveseivel megbeszélgetni ezt is, amazt is és közbe-közbe vidám tréfákat engedett meg magának, ami az ő környezetét kedves családi körré fűzte össze, s a nagy ember itt a legszeretettebb családapa volt. Öröme, büszkesége minden hozzátartozójának.

Utasaink tehát vendégfogadóra voltak utasítva és csak a Vörösökörben találtak mindnyájuk számára nyugvó helyet. Szállhattak

volna ugyan az udvarba is, de nagyobb számú társaságával Miklós Rem találta illendőnek a gazda tudomása nélkül annak vendégszeretetét igénybe venni. Mivel fáradt lovaiknak pihenőt kellett engedni, másfelől Királyfalván nem akartak elcsigázott, fáradt lovakkal jelenni meg, nehogy a székely tisztesség az ottani cselédség előtt csorbát szenvedjen, elhatározták, hogy egy napot Pozsonyban pihennek és eközben széjjel néznek az akkori fővárosban. Székely barátaink nem nagyon üdültek a falak között. A szokatlan magas házak, a görbe utcák, amelyek végén ódon falak, kopott tornyok látszottak, nem indították fel a távol maradt otthonra gondoló ifjak lelkét. Amint azonban megpillantották a város nyugati oldalán emelkedő magaslaton épült hatalmas vár impozáns képét, s különösen amint a Dunára néző oldalról szemükbe ötlött az a gyönyörű szépkép, amely a Dunán túl és általában körülöttük elterülő részbe» sík, részben pedig megragadó dombos vidék alakjában mintegy tündérország jelent meg előttük, bámulatukban felkiáltottak s Gálffy Gergely is beismerte, hogy ez valamivel szebb és nagyobb az udvarhelyi Székelytámadvárnál, ha nem is éri el szépségben azt a tájkot, amelyet az Udvarhely felett meredező Budvárormáról láthat. Hogyne, mikor ott láthatja a Szarkakő vidám s a Hargita komoran fenséges panorámáját! Bár be kellett ismerni, hogy a Duna és vidéke valamivel nagyobb szerű a Nagy Küküllőnél és völgyénél. A fáradt ifjak azonban nem sokat késlekedtek a táj szépségeinek szemléletével, nagyjában bejárták a város nevezeteseb utcáit, megszemléltek kívülről szebb épületeit, s visszavonultak szállójukba. Bira Dénes és Pui János nagyban el voltak foglalva a lovak és szerszámok rendbehozatalával, jól esett az az egész napi megállás, hogy rendbehozzák a hosszú utazás alatt megviselt szerszámokat s állatokat. Ifjaink is körülnézték magukat s elintézték, amit az öltözködés s általában az illő megjelenés követelt, azután lefeküdtek s aludtak nyugodtan nagyot, amint azt az ifjú test megkívánta, hogy üdeséget visszanyerje. Másnap jó későre járt az idő, amikor oly helyzetbe jutottak, hogy elindulhassanak útjuk célja felé. Nem nagyon erőltették sem magukat, sem lovaikat egyrészt, mert nem is volt arra szükség, hiszen úgy is kora délután megérkeznek Királyfalvára, másrészt, mert olyan állapotban akartak lovaikkal megérkezni, hogy ne szégyenkezzenek a magyarországi urak előtt. Nem a főúr Pálffy bécsi udvarát gondolták, hanem azt a sok nemes lovagot, aki ott mindig megfordult, hírt vivén, hírt hozván, mert az

egész magyarországi életnek úgyis, mint a magyarországi hadak fővezére, úgyis mint Horvátország bánja, Pálffy János volt a központja. Magyar, német, horvát, rác, sőt francia és spanyol vitézek mind dicsvágyó nemesek nagy számmal fordultak meg ott, mert akkor már híre volt a nagy vállalkozásnak, s harci babér, nagy jelentőségű vállalat csak itt volt remélhető. Itt hitték Magyarország és a körülötte lévő országok, messzi tartományok dicsszomjas és becsvágyó lovagjai, hogy hírt, nevet és vagyont szerezhetnek kardjaikkal a nagy szavojai hős példájára. Ám a magyarok, horvátok többnyire s a németek is sokan Pálffy János körül csoportosultak, mert a lovasság vezérlete a magyar kezekbe volt letéve, s ebben már másodsorban még Nádasdy és Ebergény osztottak Pálffyval, de a főintézkedés mégis csak az övé volt. Működése ünálló hatáskört biztosított neki a Jenő herceg legfőbb parancsnokkal együtt megállapított haditervek keretében.

Pálffy János királyfalvi kastélya úgy épült, hogy ilyen 5-6 tagú társaság, többes számban is elhelyezhető volt, s Miklós Sámuel amellet hozzá is tartozott Pálffy környezetéhez, tehát biege jelenésük nagy örömet keltett, s újuk szerencsés véget ért.

Miklós Sámuel azonnal elbeszélte mindazt, ami küldetéséből jelenteni való volt, átadta az erdélyi főparancsnoknak titkos levelét, jelentést tett a Pápay-féle névsor ügyéről is, kiemelve annak helytelen voltát, s megismertette a nagy úrral társai történetét, s azt is, hogy az egész társaság felajánlja szolgálatát a készülő hadjáratra. Az egyes részletek elbeszélése későbbi időre maradt, mert Pálffy János az egész csapatot ott marasztotta Királyfalván, jelezvén, hogy később közölni fogja velük reájuk vonatkozó terveit. Azt különösen megjegyezte Pálffy a jelentésből, hogy Rákóczi nimbusza még mindég oly nagy, hogy azzal szemben csak valamely fényes siker a magyar nemzeti ügy terén és valami oly jóság a nemzet irányában lenne ellensúlyozó, amely jóságon át megláthatná a sokat szenvedett nemzet, hogy sorsa szebb jövő elé néz, az udvari mosolyok nemcsak addig és nemcsak azért nyílnak meg, amíg a nemzetet kihasználhatják, hogy ezáltal erőssé és híressé válják Bécs és annak nagy hatalma, amiből meg csak a magyar elcsenevészedésnek kell következnie, hanem azért, hogy azok a magyar nemzet szebb jövőjének is biztos zálogai legyenek.

Miklós Sámuel jelentése után, mialatt a többit elszállásolták

egymáshoz közel lévő vendégszobákba, mindnyájan a földszinti, téli ebédlőben jelentek meg, ahol Sámuel egymásután bemutatta társait a háziúrnak, aki mellett csak középső fia, Károly volt otthon, a család többi tagjait mindennap várták bécsi útkürről. A nagy hadvezérre igen kedvező benyomást tettek erdélyi ifjaink, s örömmel fogadta mindnyáját épen úgy a korai ifjúságában viruló ifjú gróf, akinek közvetlen modora egyszerre megnyerte ifjaink rokonszenvét. Mielőtt asztalhoz ültek volna a háziúr indítványára megnézték, hogy vannak elhelyezve a lovak, mert igaz magyar vitéz nem tud nyugodni addig, míg kedves újtársát, lovát, annak elhelyezését meg nem tekinti. Voltakép arról is megakart győződni a nemeslelkű fővezér, nem mentek-e tönkre ifjaink lovai, mert ami a jövőben azokra is vár, az nem gyermekjáték lesz. A szemle kedvezően ütött ki: Mind az elhelyezéssel ifjaink, mind a lovakkal és a két huszárral – amint nevezé Dénest és Jánosit a házigazda, – tökéletesen meg voltak elégedve és most már átadhatták magukat annak a barátságos estének, aminek párját csak igazi magyar nemes embernél lehetett találni. Nem szertartásos lakoma volt az, hanem kedves barátságos vacsora, amelyet a táborozás közben tisztjei s bajtársai között megszokott magyar vitéz ismételt meg, ha bizalmas körben volt. Miklós Sámuel rajza a valóságnak megfelelően állította a társaságot elő, s így azt immár vele együtt bizalmas társaságnak minősítette a gazda, s mivel véletlenül akkor idegenek nem voltak jelen, az egész együttlét családiasain meghittnek látszott. Amily nagy úr tudott lenni a kurucz Magyarország meghódoltatója más nagy urakkal szemben, oly nyájas vidám az övéi között. Lassanként belemelegedtek a különféle emlékek és élmények elbeszélésébe. Az erdélyi kurucháborúból egyes epizódok kerültek szőnyegre, amelyek másait itt is tapasztalták. Hogy lett egyik kurucz labanccá, hogy nemesedett vissza lelkesítő példák alatt a labanc kuruccá, s hogy kenyereztek le Tige generálist a szép csikóval, amely áron megmenekült Udvarhely a felperzseléstől, bezzeg nem tudták ezt elérni a lévaiak Ocskaynál, s porrá is égett ez a magyar város a magyar harcok alatt. Azt nem mondták meg az erdélyieknek, hogy akkor már labanc volt Ocskay. Jóízű nevetésre keltette a magyarországiakat Miklós Sámuel vadászatán Szantimor generális bátor viselete, s az a

nagy eredmény, amit nagy (idősebb) Ugrón János medvelővése elért. Ezt a házigazda akkor is, később is sokszor elmondatta ifjainkkal, csendes elégtételt érezvén abban, hogy nem magyar katona volt a vitéz famászó generális. Az ifjú gróf lassanként egészen hozzá melegedett vendégeihez, hisz azok egy ismeretlen világ, egész más zamatú beszédjét, de ugyanazt az igaz magyar lelket hozták, ugyanazt az ifjú lángolást érezték, amelyet a hős apa gyermekeiben jóleső szeretettel ápolt. Ifjak-ifjakkal hamar összebarátkoztak, magyar szív dobogott mindenikben, nem volt iköztük elválasztó ércfal.

A nyugadalmasan eltöltött éjszaka után következő napon: az egész társaság a kastély mellett elterülő park rendezésével foglalkozott. Ifjaink ilyen még sohasem láttak. Új volt nekik a valóságos erdőséggé alakított nagyszámú, előttük ismert és ismeretlen, disz facsoportozatok sokasága, a köztük elfutó pompás nyílegyenes kocsí és sétautak és az ezekből kiszakadó fantasztikus alakú kanyarulatban alakított oldalkitérők meglepő hálózata. Magasabb helyről lezuhanó vízesések, kanyargó, bővizű patakok, itt-ott vizinövényekkel benépesülő tócsák, s nagy területű halas és továbbá csónakázó tavak, amelyek környékének pazar ékítésével a nagyúr, a telető idő eltelte után, szeretett családját kívánta meglepni. Gyönyörű áprilisi idő is volt, a korai növények pompás lombozata s itt-ott virágjai között oly jól illett a még csak rügyező bokrok, fák halványszürkés, bordó itt-ott zöldelő tarka színpompája. Ezek között nem hiányoztak a szépen elkészített, homokolt terek, ahol az urak: vendégeikkel mulathattak, játékot, esetleg táncokat is rendezhettek és volt hatalmas terület lovasjátékok rendezése céljából is. A nagy műveltségű és nagy világott látott főúr, amit külföldi útjain francia, angol és más ízlésben szépet látott, azt itt mind megvalósítani törekedett. De az ifjabb nemzedék is a család körében vidám életet élt, amit itt nem korlátozott a városi élet falak közé szorított kényszere. Az ifjú grófok, s grófnők nevelőjük s társalkodójukkal családi játékok, versenyek rendezésével tettek kellemessé az ottani időöltést, A királyfalvi fejedelmi otthon hatalmas helyiségeinek, minden vágyat s igényt kielégítő fényes és kényelmes berendezésének, a környezet gazdag és bájoló har-

móniájának hazánkban kevés párját találhatták fel abban az időben.

A férfi élete azonban neon elégíthető ki csupán bármily érdekes játékkal és mulatságokkal. Férfiak, akik előtt népirtó hadjáratok sorozatai állanak, küzdelmekre éhesek, s ezt ott vadászatok, harcijátékok, katonai foglalkozások és gyakorlatok egészítik ki megfelelően.

„Ebben is nemsokára lett részük. Megérkezett a távollévő család. Az anyagrófné született Czobor grófnő, férje törekvéseinek megértő társa, gyermekeinek mélyérzésű és határtalanul szerető anyja. Nagyobb fia, János alezredes nagyszámú kíséretével, az ifjú grófnők, s a legifjabb gróf, Miklós, ennél fogva oly hatalmas társaság került össze magából a családból, hogy egész kis tábor lett belőle. Az így rendezett szórakozások azonban nem merítették ki az egész időt. Erdélyi ifjaink – anélkül, hogy besosztást nyertek volna – részt vettek az ifjú János grófhoz csatlakozva mindazokban a munkálatokban, amelyeket Pozsonyban, a leendő hadi vállalat előkészítésére végeztek. A hadsereg-kisebb csapatai, alakulatai gyakorlatában, a hadiszolgálatra való előkészületben, s amellett tanulmányukat folytatták a nyelvek, különösen a szerb-horvát nyelv tanulásában. Ebben nagy segítségiikre volt a gyakorlásban Pui János, aki már Szebenben megtanulta a rácok nyelvét. A komoly katonai tanulmányokat megmagszakították azok a mulatságok, amiket időnkint Királyfalván rendeztek, amelyekre Miklósék mindig meg voltak hívva, miért a nagy Pálffy János őket szoros környezetében akarta megtartani, s a tervezett déli hadjáratban nagy szerepet szánt nekik a szerb segédcapatok, s más katonaság között való összekötő szolgálat terén, amelyre nézve megbízható, igaz magyar és hűséges emberekre volt szüksége. S amint megismerte ifjainkat, meg is győződött róla, hogy ezek mindannyian méltók lesznek arra a feladatra, amit rőlükre szánt.

Ilyen módon ifjaink egymásután megismerkedtek annak a kornak ama fiaival, aki kékészültek a nagy vállalkozás alatt Pálffy János tábornagy seregében részt venni, a haza még elszakított részeinek visszahódításában. Többnyire magyarok voltak, de csatlakoztak hozzájuk messze földről jött idegen lovagok és déli, szláv származású elemek is, akik mindannyian a régi magyar hőskor dicsősége nyomán akartak szolgálatot tenni saját nemzetüknek, ellen-

ben az idegenek majdnem teljes számban Eugen herceg táborát gyarapították, jöttek tanulni a hadvezetést a csaták nagy mesterétől. A különböző táborokat azonban egységes szellem hatotta át, mert a cél a török kiűzése és a délvidék visszafoglalása egységes volt. A bécsi főhaditanács terve mellett Eugen herceg és Pálffy János elsősorban a magyar haza részeit óhajtották visszafoglalni és csak annak sikere után terjeszteni ki a harcot a Balkán félszigetre és így a hátvéd biztosításával szolgálni a vérmes remények szülte messze néző terveket. Mégis Eugen és János tábornagy tervétől eltérőleg nem a temesi részek és Temesvár felszabadítása tűzetett ki elsősorban!, hanem Belgrád visszavétele és a balkáni vidékek megtisztítása, mert a terv alap gondolata az volt, hogy ennek sikere esetén az elszakított és elszigetelt temesi tartományt magától kiüríti a török. Így lett a cél Belgrád és a gyülekező célpont Futták. Ezt a célt az is előnyösebb színben tüntette elő, hogy az országban lakó és hazájukba mindig visszavágyó, továbbá a rabigát lerázni vágyó törökföldi szerbek, bolgárok nagy számú csatlakozását és lelkes résztvételét remélte a főhaditanács s általában az udvari körök, amely úton a keresztény zászlók diadala oly nagy perspektívát mutatott, hogy a vérmesebbek már a Sófia-templom ormán látták lobogni a habsburgi lobogót. Ezeknek esztelen fecsegése messze földre híressé tette a vállalat nemzetközi jellegét, s vonzotta a keresztény világ dicsvágyó lovagjait, de a magyarságban azt a meggyőződést érlelte meg, hogy a magyar nemzeti célok itt másodrendűek, sőt esetleg teljesen figyelmen kívül maradnak.

Pálffy János azonban erdélyi ifjaink és egész környezete lelkébe ültette azt a meggyőződést, hogy – bármit híresztelnek is az idegenek, a vállalkozás legfőbb eredménye a magyar haza teljességének visszaszerzése lesz és mivel az idegenek végre is el fognak távozni, magyarjaink pedig itt maradnak, s ha egy értelemmel, összetartva folytatják a megkezdett küzdelmet, végeredményül is a magyar nemzet feltámadása és megerősödése lesz jutalmuk. A tábornagy hosszas harcai alatt látta, hogy a magyar kiválósággal semmi más nem versenyez, a harcban való ügyesség, bátorság, kitarás, minden fáradtság odaáldozása, lehetetlenséget nem ismerő vállalkozási akarat, semmiféle más fajtában úgy nincs egyesülve, mint a magyar nép fiainál. Ebben a legelső épen úgy kiváló, mint a legkisebb. Úr és parasztfajta között nincs különbség. Mind elsőrendű lovag. Ezt a meggyőződését fanatikusan beleoltotta egész kör-

nyezetébe, s mivel az uralkodó, III. Károly, ismételve hajlandóságot mutatott Magyarország és a magyar nemzet iránt, sőt többször hangoztatta, hogy ő a magyar nemzettel közvetlenül érintkezik és az uralkodó bármit köt a magyar nemzettel, az csak a magyar királyra és a magyar nemzetre tartozik, ahhoz egyébként semmi köze nincs a többi országnak, csak azt nem engedheti meg, hogy egyik ország a másik ellen kormányoztassák. Ő egységesíti a kormányzatot és atyai palástja alatt mindenkinek meg kell találni a maga boldogságát. (Maga így is hitte, úgy is akarta, sajnos, a későbbi idők más-kép alakították a viszonyokat) Pálffy és környezete már világosan látta a maga egészében visszaállított Magyarországot, a nemzet jövőjének biztosításáért eltűntek a részek. Nem volt az ő tervükben sem Erdély, sem Partium, sem más nevű terület, Kárpátoktól a Szávaig egy ország képe lebegett lelki szemeik előtt.

Április közepén a velencei köztársasággal megkötötték a szövetséget és ennek megünneplésére mindenütt nagy vigalmakat, társas- és hadijátékokat rendeztek. Kivette a maga részét ebből nemcsak Bécs, Pozsony, hanem Kiralyfa is, ahol XIV. Lajos ünnepeinek méltó párját rendezték, amelyben összegyűlt mindenki, aki bármi-féle szállal volt ehhez a környezethez fűzve.

Míg ezen a téren a legszebb kilátások nyíltak a magyar ifjak és a nemzet számára, másfelől meggondolatlan elemek mindent véghez vittek, ami a nemzeti összeforradást lehetetlenné tette. A protestánsok ellen a legkíméletlenebb elbánást tanúsították. Templomaikat elvették, végvidékeken, püspöki városokban protestáns egyházakat megtűrni nem akartak, a protestáns lelkészek hatáskörét megnyirbálták, s mivel az udvar valójában nem is ismerte a nemzet állapotát, nem a protestánsok egyetemét, azok életét, törvényes szabadságukat és egyenjogúságukat nemlétezőknek, az idevonatkozó törvényeket érvényteleneknek tekintették. Mind az országgyűlés, mind a megyei és más közélet telve volt az erre vonatkozó panaszokkal. III. Károly idegen nevelésben, tisztán katolikus környezetben nőtt fel, nem is volt érzéke másvallásúak iránt, így lassanként a Bocskay-, Bethlen-, Rákóczi-küzdelmek vívmányai elhalványodtak, az egyenlőség elenyészett. Pozsony körül ez nem látszott oly keservesnek, mint Székely udvarhelyen, Kolozsvárt, Miskolcon és azok környékén, ahol az egész lakosság, amely itt túlnyomóan protestáns volt, fel volt háborodva az igazságtalanságok miatt, s mivel a katonai és polgári kormányzók rendszerint katolikusok és ezenfelül a

katonatisztek mindig német, vagy idegennyelvűek voltak, a vallási sérelmek nemzet ellenieknek is látszottak, s ezt Pápai János, Vékony János és társaságuk ügyesen kihasználták a Rákóczi-féle újabb mozgalmak céljaira, Az erdélyi és Kelet-magyarországi lakosság legnagyobb része csak arra várt, hogy alkalmas vezér egy kis rendes csapattal megjelenjen, kész volt azzal együtt a török támogatására a gyűlölt német ellen vonulni. Így aztán mindazok, akikkel eddig találkoztunk csekély kivétellel elkötelezték magukat egy újabb szabadságharc támogatására, s miskolci ismerőseink a szabolcsi, szilágyi, bihari, szatmári és erdélyi fiatalsággal részben Moldovába, részben Temesvár felé irányozták lépéseiket.

Így köszöntött be a nagy felvonulás ideje június havában. Közel 90 ezer főből álló hadsereg gyűlt össze, amelyben tekintélyes számmal voltak magyarok is, de épen úgy Középeurópa többi népeiből és a délvidéki szlávokból is. Eugen herceg fővezérlete alatt Pálffy Jánosé volt a legfőbb szerep, igen kiváló működést fejtettek ki Nádasdy Ferenc és Ebergényi László magyar tábornokok. A lovasság nagyszámú volt, 29 vasasezred és 5 huszárezred. A fegyelem és rend méltó a nagyérdemű vezérekhez. A török hadsereg számban felülhaladta a mienket. 100 ezernél többre becsülték és ennek egy harmada harcedzett, fegyelmezett janicsár volt. Július végén kezdték meg a hadiműveleteket, s alig hogy átkelt hadseregünk egy része a Dunán, augusztus 2-án, Karlócánál a Pálffy János vezérlete alatt álló, aránylag kevés számú csapat, nagytömegű török lovassággal találkozott. Azonnal megtette az intézkedést, Míg a török nagyszámú lovasseregének vezetősége, magát tájékoztatni nem tudván, tétovázott, Pálffy a maga csapatát ügyesen elrendezve, hevesen támadott. Rendelkezésére álló ifjainkat megfelelő támogatással kémszemlére küldte, amit azok tüneményes gyorsasággal végeztek, s így tudatára jöven annak, hogy sokszorosan túlnyomó ellenséggel áll szemben és az ellenség rendes, fegyelmezett hadsereg, nem tartotta szükségesnek végletekig erőltetni a csata sorsát, erős védekezés mellett visszavonulásra adott ki rendeletet, A török ekkor vette észre, hogy tulajdonképpen az ellenségnek csak egy kis részével, áll szemben, erre egyszerre kilépett eddigi bizonytalan magatartásából, de vitéz katonáinkat még sem tudta megzavarni. A visszavonulás áldozattal ugyan, de teljes rendben törtéirt A sokszoros túlerő mellett ennek a visszavonulásnak sikere igen biztató volt a következőkre, mert a támadás az ellenség teljes kifejlődését okozta,

arait most a mi kiváló hadvezetőségünk teljesen tökéletesen megismervén, a legnagyobb bizalommal nézett a fejlemények elé. A kém-szolgálat csak első pillanatban mutatkozott elégtelennek, amit indokolt a dunai átkelés és a szemközti terep s emellett a török addig szokatlan gyors cselekvésbe lépése. De a szervezet helyes volta, Pálffy és kifogástalan intézkedései, a gyors érintkezés a kisebb csapattek vezetőkivel és az utasítások okos, a helyzetnek megfelelő, gyors végrehajtása szülte azt az eredményt, hogy a visszavonulás diadalnak látszott, s mivel a török óriásik túlnyomó ereje és irtózatossága veszteségei mellett sem tudott lényeges eredményt elérni, a legutolsó emberben is bizalmat keltett a jövő iránt. Egyben Ali Damad basa nagyvezér egész erejével megindult Pétervárad felé, amelyben és annak sáncai között helyezkedett el az akkőzben a Dunán átkelt egész keresztény sereg, amely Eugen erélyes intézkedései következtében gyorsan felfejlődött, s az ellenség felfejlődését megelőzve, kivonult a sáncok mögül, s erélyesen megtámadta azt. Balszárnyunk hatalmas lendülettel agyon nyomta a janicsárok jobb szárnyát és így erről az oldalról a megfutamodottak nyomán balszárnyunk az ellenség hadsorait itt túlszárnyalta, de ezzel szemben az ellenség balszárnya a mi jobb szárnyunkat nyomta meg, s mivel sokkal erősebb is volt, az egész csatarendet felforgatta. Amint ezt Pálffy észrevette a mi balszárnyunk előhaladt terepén rést nyerve bevágott lovasezredeivel s oly ellenállhatatlan tombolást végzett, hogy ez által az ellenfél centruma is zavarba jött. Egyben Nádasdy is rátört az ellenségre, Ebergényi huszáraival hátra került s így a minden dicsőretet megérdemlő janicsárcentrum, hősiesség küzdelem után áttörvén, megfutamodott, s Eugen személyes, lelkesítő vezetése mellett üldöző hadseregünk előretörése oly heves és megsemmisítő lett, hogy Ali Damad basa, nagyvezér személyes vitészsége és példaadása sem bírta a rendet visszaállítani. Elkeseredett véres küzdelem után, ahol sem nem kaptak, sem nem adtak kegyelmet egymásnak az ellenfelek, a győzelem a mienk lett, s a török lovasság rendetlen futásban keresett menedéket, Ali Damad basa a rettenthetetlen bátorsággal küzdő és jóformán teljesen megsemmisült janicsár gyalogsorral dicsteljes halállal pecsételte meg a reánk nézve fényes siker nagyságát és dicsőségét.

Az erkölcsi siker mellett az anyagi siker is nagy volt. Rengeteg hadiszer és más zsákmány jutott kezünkbe. 2000 halottba és számszabban sebesültbe került, de hogy nem került nagyobb áldozatba az

Eugen herceg zseniális vezetése mellett leginkább annak tudható be, hogy az egyes parancsnokok érintkezése, a hírszolgálat a leggyorsabb volt, s minden egyes csapata összevágó működéssel, fanatikus hittel küzdött a biztosra vett győzelemért. Ebben a küzdelemben a mi erdélyi ifjaink szolgálata nagyban hozzájárult ahhoz, hogy minden mozdulatról a kellő időben érkezvén értesítés, a lovasság azonnal ott termett, ahol szükség volt, s mindig a kellő időben léphetett fel. Ebbeli szolgálatuk s egyébként is vitéz magatartásuk kivívta nemcsak Pálffy tábornagy, hanem Eugen herceg elismerését is. Bizonyos azonban, hogy az elismerés legnagyobb mértékben Eugen fővezért illette s a császár elismerésén kívül, különösen a pápa tüntette ki őt, úgy mint csak győztes urakodókat szoktak. Szentelt főveget és ékkövekkel kirakott díszkardot küldött. Az egész Magyarország, az egész művelt világ dicsőítette a nagy hőst. Ő azonban ezzel nem sokat gondolt, de mivel szállító eszközök híján nem tudta átvinni a támadást Belgrád alá – de erre nem is tartotta erejét elégségesnek, gyors elhatározással Temesvárra vetette szemét és Pálffy Jánost lovasseregével és a Würtembergi herceget 10 gyalogszázalajjal Temesvár alá küldte, hova augusztus 14-én maga is megindult . . . Végtelen nehézségek között történt, a felvonulás, mert az utak képzelhetetlen rosszak voltak. Nem is volt szónak értelmében út, csak csapás, mert az utasok ott mentek, ahol akartak, készített út sehol sem volt. Könnyű lovasokkal lehetett Franyován és Becsén át is kedvező időben utazni, de súlyos terhelt fuvarral, ágyúkkal, csak a hadak útján Zentán, Csákován és Mokrinon át. Emiatt a gyér népességű és igavonó erőben megfogyatkozott szomszédos vármegyék közzerőivel csakugyan hosszú idő alatt szállíthatták el a hadiszereket és minden más szükséges dolgot. A kellő kapcsolat fenntartása céljából Pálffy János ifjú csapatunk felét a főszeregnél hagyta, felét magával vitte. Miklós Sámuel, Wagner István, Biró Dénessel Eugennél, Gálffy Gergely, Hunyadi István, Simái Gábor, Pui Jánossal Pálffynál teljesítettek szolgálatot. Mihelyt azonban a sereg utolja is a Tiszához érkezett, Eugen megfelelő üzenettel Miklósékat is Pálffyhoz küldte, amelyben a sereg elhelyezése iránt előleges tájékoztatást megadván, tudatta, hogy minden erővel igyekszik legfőképpen a hó végére odavinni az egész sereget. Addig is rajta kell lenni, hogy a várba semmi hadi- vagy élelmiszert be ne vitessenek. Evégre Pálffy a Würtembergi herceg gyalogságát északi oldalról helyezte el, a nagy számú lovasságot

ideiglenesen úgy osztotta el, hogy a környéket mindenütt szemmel tarthassák. A török világ alatt elhanyagolt állapotok következtében a Temes és a Béga össze-vissza járta a vár környékét, s az északi és északkeleti oldal kivételével majdnem járhatatlan láncolatban mocsár vette körül a várat, amely a víz tükrében úszó szigetnek látszott. Erdélyi ifjaink szerb és horvát harcosokból már a péterváradai csata előtt egy kisebb csapatot képeztek ki, s annak vezetését Miklós Sámuel és Gálfy Gergely mint kapitányok, Hunyadi, Wagner és Simái mint hadnagyok intéztek. Ennek a csapatnak fele most Temesvár alatt a mosnicai mocsaras erdő délkeleti szögletében vert ideiglenes tanyát, a másik félcsapat még valahol a Tisza környékén volt, hozta Eugén utasításait. Mosnicától egészen Giradáig, amely község-roncs a tengerré dagadt Béga jobb oldalán Temesvár északkeleti határán feküdt, járhatatlan mocsár vidék terpeszkedett, s innen az északi oldalon elhelyezkedett gyalogsággal csak nagy kerülővel, vagy az ott ismerős őslakosság által ismert vízi ereken csónakokon lehetett közlekedni. A lakosság azonban bizalmatlan volt a megszállók irányában, rossz emlékében volt a nemrég megsemmisítés, amikor a múlt század végén oly hirtelen elvonult a császári tábor, s utána keserves leckét kapott a visszamaradt nép, amiért a császáriak részére szolgálatot teljesített. Így tehát minden utat, minden forrást, még az ivóvizet is maguknak kellett felkutatni, mert senkit sem találtak, aki utasította volna őket.

A vár belső része a falakkal körülvett városból és az ezzel az övező vízárokon átvezető keskeny híddal összekötött várkastélyból, az ezeket védő őrházak és katonai gyakorlóterekből állott, amelyek mind falakkal voltak körülvéve. Az északi északkeleti és nyugati oldalon vette ezt körül a Nagy Palánk nevű városrész, amelynek lakossága vegyesen rác, oláh, német, magyar volt és ez mind külön várpalánkszerű, cölöpös földhányásból készült fallal volt körülvéve, nemkülönben a várkastély szomszédságában lévő Kis Palánk, ahol az ősi temesvári lakosság maradványai s más, a várnéppel szorosabb viszonyban álló lakosság élt. Mindezek nagyobb részt, különösen délről a Begának nevezett Kis Temes áradmányai-ból képződött mocsár vidékkel voltak körülvéve... Amint augusztus végén megérkezett Eugén herceg, a gyalogsággal azonnal körül zárta három oldalról Nagy Palánknak nevezett városrészt, ellenben a déli Kis Palánkkal szemben Pálffy János foglalt állást a lovassággal. Amint a vár körülzárása megtörtént, mivel az

egész déli oldalon Mosnicától nyugatra egész Szentmihályig lakott helység nem volt, csak elhagyott romok, hozzá fogtak a megfelelő állások elkészítéséhez. Sátrakat ütöttek, az elhagyott romokat, ahogy lehetett, kitisztogatták, köveikből úgy, ahogy lehetett hajlékot építettek, mert senki sem biztatta magát azzal, hogy gyorsan célhoz fognak érni, s az éjjelek immár mind hűvösebbek lettek, mert igaz, hogy az 1716. évi őszi gyönyörű idővel támogatta a műveleteket, de az év előző szakaszaiban lehullott nagymennyiségű csapadék által felduzzasztott Temesek áradványos területein az éjjelek hűvösesek voltak.

Pálffy a Miklós és Gálffy vezetése alatt szervezett erdélyi szerb, horvát és más elemekből álló csapatot a körülrólás megtörténte után Jurok (Gyürok) és Kissoda közötti elhagyott romok közt helyezte el, mivel ezt a csapatot vakmerő, fegyelmezett és az oláh-rác nyelvet ismerő legénysége s vezetőik minden tekintetben kiváló jelleme miatt legsikeresebben tudta felhasználni, akár a környék kipuhatólására, akár kisebb kóbor, rabló csapatok megsemmisítésére, amely csapatok folyton a sereg körül ólálkodtak, s kisebb járóroket több ízben megsemmisítettek, védtelen és őr nélkül való helyeken vakmerő betöréssel és rablással nagy károkat tettek, s amint üldöztetésükre indult a katonaság, a sűrű füzesek és mocsarak ingoványai között majdnem észrevétlenül eltűntek. Az élelmi-szerszállítmányok körül végtelen nagy károkat okoztak és félős volt az is, hogy amint hírlétt, a szeptember hó elején a Dunán átkelt tatár csapatokat nyakukba vezeték. Ezeknek szemmel tartása s ellenük a zárólánc védelmezése volt ennek a különítménynek a feladata. Erre embereink különösen alkalmasak is voltak, mert nem volt ennek a világrésznek olyan nyelve, amit itt nagyobb számú legénység ne tudott volna és a terep kiismerésében, annak felhasználásában oly ügyességgel bírtak, hogy ahhoz fogható csapatot sem az egyébként rettenthetetlen német, bajor, sem a vakmerő magyar katonaság között nem lehetett találni. Amint az épületromokat tisztogatták egy nagyobb omladék alatt hatalmas épület nyomaira akadtak, amelyet addig tisztogattak a kőhullámoktól, míg kiderült, hogy az valami nagy épület, zárda vagy más efféle épület lehetett valamikor. A föld színén valamivel felülemelkedő repedezett, de egyébként elég jó állapotban lévő boltozatok alatt termek, szobák, folyosók nagy száma bontakozott ki, s amint az így kiszabadított helyiségeket a piszoktól, törmeléktől kitisztították, kitént, hogy

annak a hatalmas épület kolosszusnak egész földszintje használható állapotban van. Ablakait már a külső felmagasult földréteg kétharmad részben betemette, de amint ásás által azokat is kiszabadították s a környező bokrokat kiirtották elég tűrhető világosság hatolt be az egyes helyiségekbe. Később azt is felfedezték, hogy az épületnek pincéje is van, amit azonban csak kis részben szabadítottak meg a törmelékektől. Ezzel a lelettel abba a szerencsés helyzetbe jutottak, hogy az egész csapat tűrhető elhelyezést talált, sőt a lovak egy részét is el lehetett helyezni. Amikor ezzel készen voltak, a többi épületromból kikerült kövekből az egész kis tábor körül védőfalat raktak, hogy aközött a többi állatok és az őrség virrasztó része is megfelelő védelmet nyerjen. Aztán a szomszédos, berkekben számos jegenye, nyár- és más efféle fát találtak, amelyeket kivágtak, s belőlük ideiglenes szarvazatot készítettek az épület tetejére, azt ágakkal lécz helyett összekötözve, leveles ágakkal, sással, náddal befedve, annyira-mennyire biztosították az eső ellen. Mikor Pálffy János ezt útjában meglátta, rendkívül meglepte őt és megdicsérte ügyességükért, s megígérte, hogy azt a kellemes otthont gyakran meg fogja látogatni. Nem is bánta volna meg, mert a mi ügyes ifjaink portyázásaik eredményeként dúsan elláták kamrájukat hallal, vaddal s minden más jóval. Gyümölcsöt, sőt bort is tudtak szerezni, amiben a csapat minden egyestája valóságos mester volt.

Különösen hasznossá vált ezekre nézve Pui János, aki vakmerőségében annyira ment, hogy egymagában is elkalandozott és kinyomozta azokat a rejték utakat, amelyeken az ottani rabló lakosság végzett munkája után elmenekült. Lakott helye kevés volt. A Temes mocsarai terjeszkedtek messzi földön, s 17-18 ember lakta hely már faluszamba ment, de azok sem rendes munkás emberek, hanem inkább halász, vadász, félkézalkalmár népség volt. Kevés rác, többnyire oláh és cigány népség, mely a török nyomása miatt nem élt emberi életet hazájában és emiatt menekült ide. De a magasabb értelmiségű szerb lakosság mégis inkább szítozott a törökhöz, mert a mellett szabadabb volt eddig üzött életmódja, babonás vallása, mint az osztrák alatt, amilyennek tartotta a megszálló sereget. Így tehát az ottani föld népe, amely a balkáni nyomás elől lassanként szivárgott be a délvidék akkor posványos, terméketlen tereire, gyűlölte mind a császári, mind a török katonaságot, de még inkább a magyart s németet, a császárt, a katolikus-

papot és híveket, mert. vallását és nemzetiségét meg a szabad rablást ezektől nem űzhette tetszése szerint...

Egyszer úgy szeptember elején több napra eltűnt Pui János és Gergely már aggódni kezdett, hogy valami baj érte. Ha lovon ment volna el, akkor kisebb lett volna aggodalma, mert derék lova mind a Kozák, mind a Betyár, úgy voltak betanítva, hogy baj esetén nehéz volt őket megszorítani, akárhogy is kitörtek és hazakerültek gazdájukkal, vagy anélkül. Különösen, ha meghallották a jól ismert síp hangját, amelynek hívó, biztató, intő szavára bámulatraméltóan engedelmeskedtek. De mindkét ló otthon volt, Bíró Dénes felügyelete alatt, aki elvégezte János helyett is a teendőket, s maga is nagyon csóválta a fejét a hosszas távollét miatt. Pedig Gergely azt gyanította, hogy Dénes előtt nem ismeretlen Jancsi távollétének oka, de ismételt kérdésére az kitérőleg felelt. Végre amikor már harmadik nap sem jött haza Jancsi, betekintett Gergely fülkéjébe s elmondta neki, hogy Jancsi kémszemlére ment, mivel nyomokat fedezett fel, s azt hitte, hogy fontos hírt hozhat. Dél felé haladt a szorosan berkes vidéken oly utakon, amelyeket ő már kinyomozott, s azt mondta, hogy ólálkodó cigány csoportok beszélgetését hallgatta ki, amiből nagyon fontos híradást remél, s mivel az ő nyelvüket megértette, azt mondta, ne menjen vele más, mert maga könnyebben elámitja azokat s ki tudja, mi van abban, amit eljuttat beszédükből kivett.

Mivel Miklós akkor éppen Pálffynál volt napi jelentését megtenni, Gergely azt mondta, várjuk meg, amíg haza jő és akkor néhányan elindulunk megkeresni az eltűnt nyomát. Miklós hazaérkezvén, maga is aggodalmasnak tartotta az esetet s átvévén a csapat parancsnokságát, Gergely Hunyadival, Wagnerrel és Bíróval lóra ülve útnak indult a Bíró által ismert irányban. Nem messzire juthattak, mert az ösvények nemsokára lovak számára járhatatlannokká váltak, s így abban állapodtak meg, hogy Gergely és Hunyadi ott maradnak a négy lóval, Wagner és Bíró Dénes gyalog tovább haladnak, útjokat az útközben talált bokrok ágainak tördelésével jegyzik meg, ellenben Gergely időnként figyelmeztető síphangot hallat, hogy tájékozzák magukat, mennyire távoztak, mert végre is túlságosan messze nem mehettek el a tábortól, hisz ez veszedelmessé is válhatnék sok tekintetben. Bíró Dénes nagy figyelemmel haladt útján, figyelt minden jelre, amelyet észrevett. Itt levágot ágat, amott behasított fakérget vett észre, amellyel esetleg

Pui János jelezte útját, amelyen ment, hogy visszatértében el ne tévedjen. Már alig hallatszott az ismerős síphang, ebből tudták, hogy nagyon messze járhattak. Nehogy elveszítsék az összeköttetést, Wagner megállott és csak Bíró Dénes ment tovább. Abban állapotok meg, hogy egy negyed óra múlva Wagner éles fűtyszóval jelzi állását és akkor Bíró aszerint, mint erősebben, vagy gyengébben hallotta azt, tovább megy, vagy megáll, s ha a környezet vizsgálata semmi reményt sem nyújt arra, hogy Jancsinak nyomára akadnak, visszafordul és abba hagyják a nyomozást, mert késő estére nem maradhatnak távol a táborból... Wagner, amint diák korában tanult két ujját szájába téve, a negyed óra elteltével éles fűtyszót hallatott. Erre Gergelyek irányából nemsokára megértő választ hallott. Bíró Dénes felől azonban nem is várt, de nem is hallott semmit. Bíró Dénes jól hallotta a jelt, így nem állott meg, hanem tovább folytatta útját, s nemsokára útjának vége is szakadt, mert egy szélesebb s mélynek látszó bővizű ér állta útját. Azonban semmiesetre sem hitte, hogy itt vége volna az útnak, mert az csak megszakadt, de – mivel elég használnak látszott – okvetlen kellett valamire, valami folytatásának lenni. A fák, bokrok, itt nagyon sűrűk voltak, mindenféle folyandárral összevissza fűzve, járhatatlan falként övezték a keskeny gyalogutat. Azonban a vízér partján nem látszott nyoma sem annak, hogy ott valahogyan közlekedés volna és túlsó parton sem volt nyoma még ösvénynek sem. Az éren túl emelkedettebb föld volt benőve sűrű bokrokkal, itt-ott vastagabb nyárfák, fűzfák emelkedtek a lombzat fölé. Látogatottságnak semmi nyoma. Az ér jobbkez felől távolodó, balkéz felől oldalt visszakanyarodó irányt követett, s erre felé nem is messze lehetett irányát látni, mert az előre hajló fa- és bokorágak elfedték azt a szem elől. Bíró Dénes ekkor visszafelé indult, előbb azonban esáskánnyal egy vastagabb ágat levágott és azt meghegyezvén a lombok alatt beszúrta a földbe, úgy azonban, hogy azt teljesen láthatatlanul elfedték a reá boruló lombok. Az ág apró gályáit Pui János által is ismert jelzéssel ellátva visszamenő útjában mintegy véletlenül elszórta. Visszafordult pedig nem azért, hogy felhagyjon a további nyomozással, hanem hogy behatóbb vizsgálat alá vegye a helyet. Eközben megfeszített erővel figyelt minden irányban s hallatott ismert madárhangokat, melyek jelentőségét ők közösen állapították meg előbbi útjaikban. Már jó hosszatt haladt visszamenő útjában és semmi jelt nem vett észre. Nehogy

Wagner rosszat sejtsem, most ő hallatott egy rövid erős füttyszót, amire jobb kezefelől, tehát előbbi útján balkézre éles nyerítést hallott. Azonnal keresni kezdte, hogy volna-e arra út, vagy valami nyom. Mivel a nyerítés hátulról jött, tehát a bejutásnak is valahol hátrább kell lenni. A bokrokat félre háritotta, lépésről lépésre nyomozva, egyszer újból hallotta azt a nyerítést valamivel tompább hangon, tehát ebből azt következtette, hogy, e körül kell keresnie. Mivel nem sok ideje volt, a hang irányába igyekezett a bozótton áttörni, de az nagyon lassan ment, mert a mindenféle iszalag, szeder, komló inda úgy összevissza szőtte a bozótot, hogy csak nagy nehézségekkel haladhatott előre. Azt is meggondolta, hogy visszajutása majdnem olyan nehéz lesz, mint eddigi útja. Emiatt már majd lemondott a további haladásról, amikor egészen közélről olyan hangot hallott, mintha valaki acéllal kovát ütne úgy, mint aki tüzet akar csinálni. Figyelni kezdett és csakugyan rövid idő múlva sűrű bokrok között füstszagot érzett meg. Látni azonban nem lehetett, mert a bokrok felülről teljesen össze voltak borulva, oldalt pedig a sűrűség miatt nem lehetett látni. Ha már annyiban volt, nem akarta a szemlét félben hagyni, leguggolt a földre s hallgatódzott. Lassanként tisztába jött azzal, hogy közelben tanyának kell lenni, s ott ló, kecske s egy vagy több ember van. Kutját nem vett észre, mert ha az lett volna, már bizonyosan adott volna hangot. Amint teljes csend lett, ismét elkezdte irtani csendesén maga előtt a hang irányában a bozótot, s lépésről-lépésre haladt előre. Nemsokára észrevette, hogy az előbb említett ének visszahajló folyásához közelített. Most már nem sok kellett, hogy ahhoz kijusson. Ekkor látta, hogy a víz folyása arra felé tart, amelyről ő először pillantotta meg azt az eret, nagyon lassú, de mégis folyóvíz. Most már pontosabban tudta megállapítani azt a helyet, ahonnan az előbbi hangokat hallotta, s könnyebben is haladt felfelé, mert a fák erősebbek, a bokrok ritkábbak lettek, s messzebb lehetett köztük látni. Nem sok idő múlva előtte állt az egész tanya. Az éren innen egy domboldal és ennek az érfelé néző oldalán egy barlangszerű üreg volt, az előtt állott megkötve egy erős kis ló, egy kecske és megkötözve feküdt egy ember. Nem messze volt az ér mellett egy katlanszerűleg kivájt mélyedésben a tüzelőhely, amelynek csak füstjét lehetett látni, de mélyen az üregben lévén a tűz, fényét nem lehetett észrevenni. Embert nem látott, de mégis kellett ott lenni valakinek, mert a tüzet a megkötözött ember nem csinálhatta.

Csendesen odacsúszott Dénes a tanya felé, s tücsök csiripelést hallatott, amire a megkötözött ember orrán át hangot adott, amiből azt következtette Dénes, hogy az illető észrevette őt, de vagy nem akar, vagy nem tud válaszolni. Figyelt, óvatosan közeledett és immár nem kételkedett abban, hogy Pui János feküdt előtte. Amennyire lehetett gyorsan közeledett a megkötözöthöz, s mivel senki sem volt, csákányának élével pillanat alatt szétvágta a köteleket, s kivette a száját elzáró tömést, mire Jancsi megmerevült tagjait kinyújtva, nagy örömmel borult Dénes karjaiba.

„De most nincs idő az örvendezésre, mert a betyár, aki őrzésemre itt maradt – mihamar visszatér, gyorsan készüljünk fogadására. Amott van a domb túlsó szélénél az idevezető út, menj oda, húzódj be a kiálló fal mellé, s amint jó vissza, csípd nyakon, de azonnal hallgattasd el, mert különben nyakunkba hozza nem messze levő cimboráit. Majd elbeszélék neked mindent, igen fontos dolgokat tudtam meg, előbb azonban megkerítem elrabolt és elrejtett fegyvereimet, azután egy-kettőre adjuk vissza neki a kölcsönt”. Dénes megtalálta a jelzett helyet, oda behúzódott. Jancsi felkereste szerzőségeit, s legelső dolga volt másvilágra küldeni a kecskét, amivel elkészülvén, a barlang körül szétszórva lévő száraz fát, s más éghető dolgot összegyűjtve a barlangba hordta, a haramiák portékáit arra ráhányta, s ezután a tűzhelyről égő fatuskót hozván, azt meggyújtotta, s mivel senki arra nem tért vissza, a megölt kecskét a vállára vetve sietett Dénes felé, s azt magával vonván, az ér mellett felfelé gyorsan elvezette őt. Nemsokára az ér elfordult útjokról, s ők attól eltérve, mihamar visszatértek arra az, útra, amelyet Bíró elhagyott. Mikor visszajutottak oda, egy pillanatra megálltak, s Jancsi figyelmeztette Dénest, hogy most nem találná meg az utat, amelyen jöttek. Csakugyan, akárhogy figyelt Dénes, nem látott semmi rést. Oly ügyesen fedte el itt egy magyare bokor egy hatalmas szilfasudárral, hogy senki sem gondolta volna, hogy csak félre kell háritani annak ágait és a nagy fa hátamögött járható ösvény van. De ezt nem sokáig szemlélték, hanem siettek vissza az utón Wagner felé, akit megtalálván gyorsan magukkal vittek. Amint egy negyed órát haladtak Jancsi belefújt sípjába, amelynek megismert hangjára válaszolt Gergely is, de egyúttal hallatszott hátuk mögül is messziről olyan robaj, amit felrobbant puskapor adott, amit valószínűleg Jancsi által észre nem vett, odújában elrejtett készlet az odaterjedt tűz által okozott. És egyúttal figyelmeztető is volt

arra, hogy siessenek, mert az egész martalóc csorda a nyakukba szakadhat. Gyors iram után már közelebből hallatszott Gergely sípja, s végre minden baj nélkül együtt volt immár az egész csapat. Mivel pedig négy lóra öten voltak, abban állapodtak meg, hogy Dénes és Jancsi előrelovagolnak, s a táborból lóháton újból visszajönnek, addig Gergelyek gyalog szerrel csendesen jönnek visszafelé, hogy mégis megrövidüljön az út. Három vitézünk nyomába meg is érkezett a Jancsit kereső kóbor csapat, s elegendő oláh-cigány, rác szavakkal tudakolták tőlük, az eltűntekre vonatkozókat. Gergely kitérőleg felelt, igyekezett lehetőleg szemben maradni velők, de mégis lassanként haladva hazafelé. Három olyan vitéz, mint Gergelyek nem könnyen ijedt meg ily kóbor csapattól, mégis óvakodni kellett, mert sokan voltak lőfegyverekkel is ellátva. Igyekezett tehát Gergely megadni a feleletet, hogy bizony ők látták a kérdezett egyént, a kecskét is látták. Azt is látták, hogy ketten voltak, s mivel nagyon siettek nem tudnak róluk többet mondani. A csapat főnöke azonban mind közelebb hatolt Gergelyhez és észre lehetett venni, hogy nem barátságos szándékkal közelít. Ekkor Gergely és Wagner lovaikra pattantak, Hunyadit közepén előre engedték el, már ekkor mindegyik kardjára tette kezét. Jól gyanította Gergely, amint az ellenséges csapat vezére közelebb ért hozzá, pisztolyt rántott, azonban mielőtt lőhetett volna. Gergely sarkantyújának nyomására lova úgy rúgta oldalba, hogy tehetetlenül összerogyott, estében elsült mordálya. A szürkülő estén a messze elhagyott vadonban félelmes robbanással tett eleget hivatásának, de hangnál egyéb hatást nem fejtett ki. A kísérő csapat azonban körülkeríteni szándékozott hármukat, mire Gergely elévette sípját, megfújta már a zsigói úton is megismert riadóját, mire paripája neki ugrott a gyalogosan támadó csapatnak, tiporta, rúgta, vágta őket, s mivel Wagner és Hunyadi is az előbbi lovon, az utóbbi gyalog lövő és vágó szerszámaikkal alaposan neki láttak, rettenetes gázolást vittek a támadók soraiban. Azonban azok is vitézül forogtak, mivel azonban Gergely lovához közel nem fértek, mindnyájan a gyalog Hunyady felé igyekeztek irányítani fegyvereiket, s ha időközben nem hallották volna Pui János sípját, amire Gergely paripája hatalmas nyerítéssel felelt, Gergelyek visszavonulást kezdtek volna, így azonban újult erővel támadtak a dühös csapatra, mely kisebb sebeknél nagyobb kárt a mi embereinkben nem tudott okozni. Hiába dobáltak éles baltákat, hegyes vasdarabokat feljűk, vagy

ügyes mozdulatuk, vagy az ellenség ügyetlensége s mindenek felett a szerencse segítségükre volt ifjainknak. Amikor aztán Jancsiék már Simái Gábor vezetése alatt megérkeztek, a támadók visszavonulót rendeztek és gyors iramban elszaladtak a sűrű bozótban, ahová Gergelyek nem követhették. Azonban így is elég volt, mert ott maradt a csapat vajdája s még három súlyos sebesült, akiket lovakra kötözve beszállítottak a táborba.

A mi különítményünk szállása a viszonyokhoz képest annyi kényelmet biztosított, mint talán az ostromló tábor sehol. A környül fekvő falvak 20-30 házból, jobban mondva viskóból álló épületei telve piszokkal, minden féle fegyverrel, semmi oltalmat nem nyújtottak. Sátrak alatt is kevés ember talált helyet, s így az egyre hűvösödő éjjelek nagyon megpróbálták az embereket. Csak az tette lehetővé a megszállást, hogy az idő általában gyönyörű volt. Száraz, derült napok voltak, amelyek ahhoz is hozzájárultak, hogy különösen az északi és keleti részen a talaj kiszáradván, a hadiműveletek, futóárkok ásása stb. könnyebbé váltak. A déli és nyugati részen is segített a száraz időjárás, mert a mocsarak vize nagyban leapadott, az ingoványok között helyismerők előtt tudott, titkos utak és a várfalhoz vezető hátaik biztosabbakká, szélesebbé váltak. Ez az egész seregre nézve kedvezőbbé tette a helyzetet, de olyan kellemes táborozás sehol sem volt, mint a mi ifjaink csapatánál. Amint haza érkezett a, kis csapat először is jó helyre elhelyezték a foglyokat, aztán lehúzták a foglyul ejtett kecske irháját. Egy alkalmas fülkében, ahol kéményt is csináltak, tűz pattogott, s nyáron melegítették a ruhájától megfosztott ollósmestert, maguk pedig körülülve adták elő élményeiket. Előbb azonban Miklós Sámuel lóra ült és elstetett Pálffy-nak jelentést tenni a történetéről, azzal a szándékkal, hogy a foglyok kihallgatása végett megfelelő megbízottak kiküldését is kérje, mert a sebesülteket tovább vinni kockázatos volt. Pálffy János mintegy két órányira ütötte fel sátorát, s remélték, hogy mire Miklósék visszajönek csapatunk is rendbe jő; egy kedves estét töltenek, s lehet, hogy oly dolgokat is tudnak meg a foglyoktól, amelyek fontos jelentőségűek. Akközben, amíg Miklós Sámuel odajárt, Pui János elbeszélte, hogy – amint többször ólalkodott a mocsarak nyúlványai között felnövekedett berkekben – rác- és cigánynyelvű beszéd ütötte meg füleit. Lehasalt a nagy fűben és hallgatta. Különböző nemzetbeliek beszélgettek ott, meg, amit tapasztaltak. Ezekről megtudta, hogy ez egy kémcsapat,

amely abból élt, hogy a harcoló felek egyikének állásait kémlelte, s arról hírt vitt a másiknak, ehhez védelmet és a jó hírekért jutalmat nyert. Érdekelte az, hogy – ha ezek a mi táborunk elhelyezkedését kémlelik, – kinek a megbízásából teszik és hol van a megbízó. Így amikor a beszélgető csapat felkerekedett és tovább vonult, akkor látta, hogy azokkal többféle fajta ember is volt, de nem tudja miféle náción, olyan furcsa ruházatuk volt. Ahol ő tartózkodott az egy zombék nyúlványa volt, amelyet az előbbiektől egy bővizű ér választott el, s így nem kísérhette őket, de megfigyelte útjuk irányát és visszajöve a tábor felé, megtalálta azt az utat, amelyen ez a kis csapat haladt. Azon az úton egy darabig nyomozta útjukat, de aztán később járván az idő, visszajött és ebből az útból visszatérve értesítette Bíró Dénest tapasztalatairól. Ketten megállapodtak abban, hogy másnap reggel elmegy Jancsi az említett útra és kinyomozza, merre van ezeknek tanyájuk, vagy merre tűntek el. Megállapodtak abban is, hogy – ha három nap alatt vissza nem térne Jancsi, - mit tegyen Dénes és másféle jeleikre nézve már eddig is megállapodásuk lévén, így történt, hogy Dénes útjában némi sikerrel járhatott.

Másnap kora reggel kiment az említett útra, s most már megtalálván a csellengő csapat útját, azon óvatosan, de gyors léptekkel haladt, nem feledkezvén el, minden 40-50 lépésre megjelölni egy-egy letört bokorággal útját. Ezen az úton két napig tartó kutatás, bukdácsolás után eljutott arra a tanyára, amelyen őt megtalálta Dénes. Az az út jóval előbb, mint ahol Dénes az ismert bővizű eret megtalálta a már említett magyarófa melletti alig észrevehető résen vezette Jancsit a tanyára. A tanya, amikor odaért üres volt, de a tüzelőhelyen még égett csendesen a tűz és minden jel arra mutatott, hogy nem rég hagyhatták el, s miután a környezetet szemlét tartott, megállapította, hogy ez oly állandó tanya, ahol csempészek, zsványok rendszeresen tanyáznak. Megfigyelte azt is, hogy a barlangszerű odúval szemben, a tanya mellett folydogáló ér túlsó partján, hatalmas égerfák vannak mindenféle folyandárral sűrűn befolyva, s mivel azokról az egész tanyát, közlőrl szemmel lehetett tartani, anélkül, hogy a tanyáról azt észrevennék, s az előrehajló fák még közelebb is hozták a szemlélőt, ami a beszéd kihallgatását is lehetővé tette, Jancsi rövid gondolkodás után elhatározta, hogy átmegy az éren és elrejtőzik a fán, megfigyelni a történendőket. Az ér nagyon mély és bővizűnek látszott, bár Jancsi a Küküllőben megtanulta az úszást, még sem tudott célt érni, mert ruháját nem

akarta átmedvesíteni. Azonban addig csúszott-mászott, a vízmentén felfelé, míg egy helyen a két partnak olyan beugrását találta egymással szemben, hogy a két parton lévő fákra felkúszott iszalag vastag indái azokat boltozatszerűen összekötötték és valószínűnek látszott, hogy azok az indák őt megbírják. A szemléletet tett követte. Jancsi felmászott az innső parton nőtt fára, s a túlsó parttól átnőtt vastag inda segítségével, mint egy kötél, néhány fogással átjutott a túlsó oldalról behajló fára, s azon leereszkedett a túlsó partra. Amint a földre ért, a vízszínen elágazó sűrű és izmos fagyökerekhez kötve kis csólnakot talált, amiből látta, hogy valószínűs útra akadt, aminek most a csólnaktót a tanyáig a víziút a folytatása, ellenkező irányban pedig a berek között vezető gyalogút a kiegészítője. Ennek nyomozását azonban nem tartotta célszerűnek, inkább sietett az ér mellett lefelé a tanyahellyel szemben lévő fákat elérni, hogy ott elhelyezkedjék. A bozót azonban majdnem áttörhetetlen sűrűségű volt, s mivel azokon vágás vagy törés által rést csinálni nem akart, mert ezzel elárulta volna magát, hát a földszíneire lehasalva a bokrok, indák alatt csúszva igyekezett behatolni. Így is elég nyomott hagyott maga után, bár igyekezett azt eltörölni. Nagy nehezen eljutott a kellő helyre, s ott ügyesen és biztonságosan el is helyezkedett. Sokáig várt, nem jött senki. Últében el is álmosodott. Immár későn is volt. Nehogy elszunnyadva leessék helyéről, derekát a derekához kötötte és így igyekezett ébren maradva figyelni. Bármennyire erőltette is magát, erőt vett rajta az álom, amely hogy meddig tartott, nem tudta, de egy fájós szunyogcsípésre felébredett. Hajnalra járt az idő és ekkor már az előtte és félig-meddig alatta fekvő tanyán nagyszámú társaság ült körül 3 tűzhelyet és ott falatozva beszélgettek. Így elmulasztotta megfigyelni, honnan és hogyan jöttek oda, de a szemközt lévő parton álló égerfák vízbe benyúló gyökereihez erősítve látott két csólnakot, amiből azt következtette, hogy ezeken jöttek oda, de vajjon Itonnan kerítették a másodikat és vajjon egyike ezeknek azonos-e azzal, melyet ő látott? . . .

A társaság tagjai nagyon vegyes nemzetiségűek voltak. Volt ott rác, oláh, török s a legfőbbnek látszó úgy tetszett, mintha valami kóbor rác-cigány csapat vajdája lenne, mellette Jancsinak háttal alig kivehetőleg ült egy egyén, akinek ruházata s nagyon tompán tartott beszédje magyar embert gyanított, bár a beszéd legtöbbszörre az oláh pásztorok nyelvén folyt, de mindenik kiejtése és egyes

szavam Jancsi megismerte, hogy miféle nációbeli lehet. A Délvidéken ezt a pásztornyelvet minden kóbor lélek beszélte, s ezzel ellehetett menni egész Konstantinápolyig. Mindenütt volt az alsóbb, különösen a pásztorkodó nép között, aki ezt a nyelvet beszélte . . . A csapat legnagyobb része azokból a martalócokból állott, akik ebben az időben szerteszét kóricáltak a Délvidéken, s ha a temesvári basa megnyomta őket, átszaladtak Erdélybe, s ha ot akadtak össze Steinville katonáival, vagy a vármegyék felültetett csapataival, jól ismert hegyi útjaikon leszálltak a Duna vidékére, s Isten tudja milyen módon átszöktek a déli partra, elvándoroltak be Törökország belsejébe, vagy a Balkánhegységbe. Vagy az is megtörtént, hogy Erdélyből Zaránd megyén keresztül behatoltak a bihari rengeteg erdőségekbe, sőt feljebb. Nem volt arra hatalom, hogy őket kézrekerítsék. Ellenben ők rémei voltak minden vidéknek a Szilágy-sági hegyektől le a balkáni havasokig.

A török basák, a moldvai, az oláh fejedelmek, a görög keleti püspökök, a vándor rác vagy más csapatok vajdái élénk összeköttetésben állottak velük, s bő zsákmány kilátása, vagy dús zsold ígérete mellett könnyen lehetett őket kémszolgálatra vagy rablófosztogató kirándulásra megnyerni. A Délvidéken oláh püspökök nem voltak, de annál több rác püspök uralkodott és tartott fenn összeköttetést ezekkel a rablókkal. Ilyen csapat állott Jancsi előtt is az ér túlsó partján, Az a főnöknek tetsző ember élénken tárgyalt a mellette ülővel. Jancsi megfeszített figyelemmel hallgatott oda. Mégis nehéz volt minden szavukat kivenni, mert a többiek is galatyoltak, s három-négyféle zagyvalék nyelven folytatott beszéd közt nehéz volt pontos megfigyelést végezni. Azt kivette a sok beszödből, hogy ezek valami támadást terveznek, amely nagymennyiségű élelmi- és hadiszer zsákmányolását ígérte nekik s latolgatták, hogy mit is nyerhetnek azzal? Milyen veszedelem lehet amellet? . . . Lehet-e észrevétlenül meglepni az őrséget, vajjon lehet-e hinni annak az idegennek ott – és akkor a vajda mellettire mutattak. Ez ugyanis azt állította, hogy – ha keletfelől egy éjjeli támadáson megrohanják a körül-zároló katonaságot, – akkor a déli oldalon, amely az ottani mocsár vidék miatt járhatlannak látszik, elhagyja a katonaság a helyét, s mind a keleti irányba húzódván az ottani támadás visszaverésére, a védtelenül maradt helyen – akik ismerik a járást – találnak sekély gázlót, amelyen behatolhatnak a .Kis-palánknak nevezett déli külső várba, segédc csapatokat vihetnek be,

mindenféle hadi- és élelmiszerekkel, egyúttal ettől nyugatra ügyes támadással megostromolhatják a császári élelmiszer tartó helyeket, azokat Szentmihály községgel és a császáriak egyik fontos pontjával semmivé tehetik. Ennek jutalmául a csapat vajdájának a vidéken nagy darab helyen engedelmet ígért a mellette ülő idegen a török kormányzat nevében arra, hogy ott állataival, családjával, hozzátartozóival meglepedhessek, s a török szokások és törvényeknek megfelelő kötelezettségek mellett földbirtokot, tanyát alakíthasson. Emellett szép összegre menő pénzbeli jutalomra és a török birodalom védelmére is számíthat. Ők tulajdonképen a kémlelő szolgálatot fogják végezni, igyekeznek belopózni a császári hadseregbe, ügyesen szőtt beszéddel félrevezetik, akit lehet, és így előkészítve a támadás útját, kellő módon odavezetik a tatár khánnak immár a Dunán átkelt seregét, ahol legkönnyebben véghezviheti azt a támadást.

Amikor a megbeszélések készen voltak a vajda mellett ülő idegen felállt és visszafordult. Pui János majd leszédült a fáról, mert megismerte, hogy az nem más, mint egyik magyar uraság, akivel szilágysági útjokban megismerkedtek. Ő azonban a nevét nem tudta, nem emlékezett rá. Rettenetesen megborzadt attól, hogy miféle dolog magyar embernek cselet szólni magyar emberek ellen. Már tudniillik Jancsi Pálffy János egész táborát, s az egész körülzároló sereget magyarnak tartotta, mivel szerinte mindazok, akik az ő gazdájával egy célért harcolnak az átkozott török basa ellen, azok mind magyarok. Miután a megbeszélte támadás igen közelinek látszott, égett a vágytól, hogy mihamar visszajuthasson a táborhoz. Evégett ugyan még nem szállhatott le mindjárt helyéről, de mégis eloldotta magát, hogy – amint a tanyáról eltávoznak az emberek – azonnal szabadulhasson. Ez azonban még egy kis időbe került, mert nem egyszerre távoztak el, s előbb megbeszéltek a teendőket, amit azonban oly csendesen tettek, hogy többet Jancsi nem tudhatott meg, mint annyit, hogy a támadás hatodnapra megtörténik. egy egymás után némely része felfelé, másik része lefelé a csólnakon átjött az innenső partra, egy mindig visszavezette a csólnakot mindaddig, míg mind el nem távoztak. Ekkor Jancsi is visszament az említett csólnakhoz, onnan azt eloldva, átkelt a tanyáig, amelyet most újból jól megvizsgálva épen útra indult, amikor útjában gyanús hangokat hallván hirtelen behúzódott a sűrűbe, de a Jig, hogy ezt megtette két martalóc jött el mellette. Ezek óvatosan szemlélődve haladtak, s mindjárt szemükbe tűnt az a hely, ahol Jancsi elbújva

maga után némileg megrongálta a bokorágakat. Mindjárt kétfelé haladva betörték a sűrűbe, s bármint igyekezett Jancsi kereket oldani, utólérték, megkötözve magukkal visszavitték a tanyára. Ott aztán vallatóra vették, hogy hol járt, mit keresett? Először rác nyelven kérdezték, de ere Jancsi azt felelte: „nuscsi”, mire a kóbor oláhok nyelvén kérdezték. Ő azt felelte, hogy elszökött azoktól a kihajtott társaktól, akik a Temesvárt ostromló sereg részére fát s miegymást gyűjteni voltak, s mert nem tudja az utat, nem tud visszamenni, de a tanyáról nem tudott semmit. Nem látott, nem hallott semmit. Erre a két ember rácnyelven, amiről azt hitték, hogy Jancsi nem érti, halk hangon azt állapították meg, jó lesz ha öt megtartják, lehet hogy hasznát vehetik még. Erre leültek tarisznyát vettek elő, s Jancsinak is – mivel kérdésükre azt felelte, hogy három napja még nem evett – adtak egy kis ennivalót. Eközben beszédbe eredtek, hogy Jancsit kikémeleljék. No, de Jancsit kellett csak kérdezni, mondott ő aztán annyi mesét, hogy kétfelé állt a kérdező füle tőle. A két ismeretlen rácnyelven megállapította, hogy ezt a németgyűlölő legényt fel fogják használni céljaikra, azért nem engedik elmenni, hanem megkötözik és itt fogják addig, amíg egyikük visszajöve további megoldozását munkába veszi, s igyekszik megnyerni, hogy amire visszajön a másik a vajdával készen legyen vele. Azután magukkal viszik Dentára, ahol bevárják a többieket, így hát Jancsit szépen megkötözték, amit ő nem is ellenzett, de amikor száját is felleckelték és betömték – azt már nagyon rossz néven vette...

Az események rohamosabban következtek be, mint hitték s odaértek, amit már tudunk, hogy Jancsi és az őt megmentő társaság a biztos tanyán várta Miklós Sámuel visszaérkezését és a, többi teendőt.

Miklós Sámuel jelentésére Pálffy János segédtisztjét és még néhány huszárt magához véve azonnal maga sietett a külön vegyes-csapat tanyájára. Ott egyenesen maga elé rendelte Jancsit és elmondatta a történeteket. Mivel azok a más utón nyert értesüléseit nagy mértékben kiegészítették és kiigazították, megdicsérte Jancsit és a sebesült vajdához ment. A sebesült vajdát, a többitől elkülönítették és így azzal háborítás nélkül lehetett beszélni. Eleinte nehezen ment, mert azon a horvát nyelven, amit beszélt Pálffy, magát megértetni sem tudta, de azt a nyelvet, amelyen a sebesült beszélt Pálffy sem értette meg. Így mint legjobb nyelvmestert, Jancsit rendelték be,

miután Gergely az ő megbízhatóságáról és titoktartásáról jót állott. Ennek segélyével azután hosszú tárgyalás következett be, aminek lényegét mi nem tudhatjuk, mert a végén a sebesültet Pálffy hevenyészett hordágyon a maga szállására vitette, s oda rendelte Miklós Sámuelet, Gálffy Gergelyt, Pui Jancsit pedig segédtsíztjére bízta, akivel neki el kellett szintén menni a főhadiszállásra és ott kellett maradni további rendelkezésig, amit Jancsi nyugodtan viselt el. Miután Gergely úrfi engedelmet nyert arra a tábornagtól, hogy szolgáját megnyugtathassa és nyugalmas magaviseletre intse. E nélkül Pui Jancsi már azon az estén visszaszökött volna társaihoz, így ott maradt és a kíváncsi kérdezősködőknek olyanokat hazudott, hogy azok már a török császárt magát várták a; holnap nap vendégéül.

Ez alatt a nyert értesülések alapján a kellő tervet megkészítették, s az egész lovasságra nézve a teendők megállapítatván, Miklós Sámuelek különítményének fele az általunk már ismert mocsarak egyes félreeső, kisebb csapatok elhelyezésére alkalmas felszigeteire rendeltetett ki gyalogszerrel, a lovakat a többiek azonban beszállították a romokból alapított helyiségekbe, a hozzá kellő számú gyalog katonákat és és élelmiszert helyeztek el, hogy szükség szerint a kellő pillanatban a harcot felvehessék. A tanyán a vezérlést Miklós Sámuel, a mocsarak közt Gálffy Gergely végezte. Pui János a tanyán maradt, Bíró Dénes pedig Gergelyhez csatlakozott.

Szeptember első napjaiban megkezdődött Eugén herceg támadása északról és keletről. A Nagy Palánk cölöpjei közelében futóárkokat ástak, temérdek fát és rózskötegeket halmoztak fel, eközben nagy számú ágyúval rémítő ágyúzást kezdtek, amelynek hatása alatt a Nagy Palánk egyes épületei egymásután dőltek romba. Szeptember 8-án; engedték délről, a Kis Palánkon át egy elfogott hírhözó ama hírét, hogy a tatárkán egy nap múlva itt lesz, kellő küldönc által Méhemet agához, a vár parancsnokához bevinni, mire 9-én a basa dühös rohammal tört ki a várból a sáncok ellen. Ellenben a délről érkező külső sereg csakugyan a keleti szárnyat rohanta meg, amely szárny csendesen engedte magát délkelet felé nyoimti, s míg az így támadt résen délnyugatfelé egy másik csapat benyomult az általuk ismert gázlókon, a Kis Palánk felé közeledett, aast egyszerre Pálffy János lovassága délnyugat felől, a tanyát túlhaladó csapatot a tanyából kitoluló gyalogság hátulról támadta meg, a keleti támadó csapatot pedig az ügyesen délkelet felől gyorsan

felfejlődött huszárcsapatok iszonyú rohama fogta hátba. Rettenetes kiabálás, ágyuk és puskák dörgése és ropogása a végítélet pillanatát jelentették meg, s mivel északon is valamennyi ágyú mind osztotta halált hozó magvát, a basa rettenetes veszteséggel vissza verekedett, a délről támadott tatár csapatok pedig a rettenetes huszárok csapásai s nem is gyanított gyalogosok pusztító lövései alatt oly pokoli helyzetbe jutottak, hogy azt sem tudták, mit tegyenek. Már előbb a Miklós-féle különítmény tagjai a lovakkal együtt gyorsan Gergelyhez siettek és ott lóra ülven, a mocsaras vidéken vezető egyetlen szélesebb hátat elálltak, hogy a visszaszaladó, menekülő ellenség egyetlen egy tagja sem mehetett el. Így a betört sereg ez a része teljesen megsemmisítetvén, fogoly tatárok vezetése mellett a déli oldalon elhelyezett huszárok széles övben a Mosnicáig terjedő mocsárvidéket megkerülvén, egyik oldalon a Szákos-felé vezető római sáncoknak nevezett árokvonalt mentén, másik oldalról Ság felől váratlanul oldalba fogván a támadó sereget, azt részben levágták, részben szétszórták, úgy hogy abból többé sereg nem alakult. Fényes siker koronázta tehát a napot s abban az egész megszálló sereg erőszakadásig részt vett. Minden hősiesség mellett sem sikerült az északi gyalogságnak bejutni a Nagy Palánkba, mert a vívó sáncok még nem voltak annyira készen, hogy a megtett előkészületek azt lehetővé tették volna. Meg kellett elégedni azzal az erkölcsi sikerrel, amit az egyfelől a kirohanás fényes visszaverése, másfelől az élelmiszerek bevitelének megakadályozása és az ezt eszközlő társereg megsemmisítése jelentett.

A nap hőse Pui János maradt, mert az ő nyomozása alapján a főhadvezetőség fontos hadi és politikai titkok nyomára jutott, annak segélyével egy nagy diadalt arattak és a sebesült szerb zsupánnak Pálffy János által ügyesen folytatott kihallgatásával egy nagy szerb törzsnek a császáriak részére történt átállása következett be, aminek később, ha kellő emberei lettek volna a Habsburgoknak, nagy jelentősége lett volna.

Így aztán az ostromló gyűrű még szorosabb lett, Miklósok elfoglalták helyüket és híven, vitézül kitarítottak az egész ostrom alatt, amely immár rettenetes szívóssággal és eddig soha nem ismert sűrű ágyúzással járt. Eközben meg is szaporodott a megszálló sereg, mert Erdélyből Steinville generális is megérkezett, miáltal Miklós Sámueléknak alkalmuk lett hazulról hírekett hallani. Azonban kevés ismerőst találtak, mert Steinvillenek kevés székely

katonája volt. Azok nem nagyon siettek zászlói alá. Annyit megtudtak, hogy a székelyföldön katonaság nincs, az Erdély déli részén lévő határszéli katonaság is kitört Oláhországba s ott nagy diadalokat aratott, még Bukarestet is elfoglalta, de részleteket nem tudtak arról mondani.

A heves és elég hosszú ostrom után, mivel a már különösen a Nagy Palánk iszonyúan szenvedett, Eugén herceg elhatározta, hogy felszólítja a basát a vár feladására. A basa a felszólításra azt felelte: Jól tudja, hogy a herceg már erősebb várakat is vett be, de neki feladata a reábízott erősséget a legvégsőkig védelmezni és szultán méltóságának megfelelően járni el. Úgy lesz, amint Allah elrendelte, minden ajánlatot visszautasít. A basa bátor választ; adott, pedig egész helyőrsége már a pokol minden kínját szenvedte. A lakosság kétségbe volt esve, mert a soha meg nem szűnő ágyuk rettenetes csattogása, dörgése, az eltalált házak összedülő falainak számos áldozata rémséges halál hírnökeként jelentkeztek. Ám az ostromló sereg záró gyűrűjén keresztül, minden vigyázat mellett is hírül kapta a basa, hogy nemsokára segedelem érkezik, ez adott neki reményt a felmentő sereg megérkezésére nézve.

Pálffy a maga hadseregét mindig ébren tartotta, s nem bízott el az első sikeren, úgy gondolván, hogy ami megtörtént egyszer, azt megkísérelheti az ellenség másodszor is, azért messze földre egész Dentáig mozgó őrséget küldött, amelyre többnyire a Miklósék különítményéből vették a létszám nagyobb részét. Így aztán kellő időben megtudta, hogy Kurd basa vezetése alatt egy nagyon erős lovas sereg közelít a vár felé. Mivel időközben a vár egyes alkatrészeihez, mind a Nagy-, mind a Kis Palánkhoz alkalmas utakat és az egyes földnyakak és szigetek között hidakat építettek, az ellenségnek könnyű lett volna a Kis Palánk felől a várba segítséget szállítani be, ha az ostromló sereget meglepni s annak láncát áttörni tudták volna. Mivel azonban Pálffy résen állott, Kurd basát a magyar huszárság oly attakkal fogadta, hogy – bár háromszor is támadott – még csak közel sem tudott férni a várhoz. Súlyos veszteség után szégyen szemre rendetlen visszavonulásban kellett menedéket keresniök.

Míg a déli oldalon ezek történtek, az északi oldalon egyre, megszakadás nélkül zúgott az ágyúdörgés a vár ellen. A Temesvárról lakó görög keleti püspök naponként kiosont a várból és értesítette Eugén herceget a belső állapotokról, hírül hozta, hogy a la-

kosság kivétel nélkül, de maga a katonaság is halálfélelmek közt van, s ha az ágyúharc még folytatódik, remény van arra, hogy a környezet a basát a vár feladására fogja kényszeríteni, ha reményük lehet bántatlan elvonulásra. Így aztán Eugén még inkább fokozta az ágyúharcot, mert már szeptember vége volt, s az esős évszak, a hideg mind nagyobb fokozódása – különösen éjjel – intette arra, hogy mielőbb végezni kell, mert ha késlekednek, meghíúsul a vállalat. E miatt ami csak összeszedhető gyalogsága, tüzérsége, gránátosa volt, meg az összes napszámosokat támadásra rendelte, s a rohamot a vár körül, köröskörül elrendelte. Maga személyesen állott a támadás élére, vele együtt törhetetlenül küzdöttek az összes tábornokok és főtisztek. A föld majd meghasadt a rettenetes dörgéstől, a várban egyik épület a másik után gyúlt meg, csak az volt az ostromlottak szerencséje, hogy a szakadó «ürü eső annyira átnedvesítette az épületek tetejét, hogy a tűz nem terjedhetett, tehát könnyű volt eloltani. Az elkeseredett ostromló sereg dühösen vetette magát a harcba, a vízzel telt, de nem túlságosan mély árkokon átgázolva, egymás vállán, fegyvereiket lövésre készen tartva törtek a cölöp falakra s örült rohamuknak nem lehetett ellenállani, így a Nagy Palánk erőd Eugén seregének hatalmába esett, a törököknek be kellett vonulni a belső várba. Bár többször kitört a török sereg a várból, immár nem hódíthatta vissza az elfoglalt külső erődöt, mert Eugén ágyúütegeit gyorsan beszállíttatta a Nagy Palánk erődbe és onnan folytatta megsemmisítő ágyúzását. Október 10-én már a belső vár falai is omladoztak, mindamellet a várórség nem csüggedt és nemkevésbé heves ágyútűzzel felelt az ostromlók támadására. Rohamot itt megkísérelni nem lehetett, mert a várt övező árok vízzel telt, széles és mély volt, azt nem lehetett oly könnyen átgázolni, mint a külső erőd árkát. A déli sereg arra) szorítkozott, hogy: a várat külső érintkezéstől elvágja s ágyútüzeléssel nyugtalanítsa. Bár kisebb terjedelmű támadás volt itt, mégis ez is tekintélyes számú őrséget lekötött. 10-én késő este Miklósok állásába egy idegen magyar jött az erdélyi se-Teg felől. Ez a csapat kapitányához akart jutni, s így az előőrsök minden akadály nélkül bevezették. Miklós Sámuel mindjárt megismerte s barátságosan köszöntötte Vékony Jánost, akit nem remélt itt találni, mert találkozásuk alkalmával kuruc hiten lévőnek ismerte. Mégis jól esett egy új ismerőst találni és bevezette fülkéjükbe, ahol Gálffy Gergely éppen olyan örömmel fogadta őt, mint

Miklós. Azt hitték mindketten, hogy az erdélyi sereggel jött, de nagyot néztek, amikor megtudták, hogy nem onnan, hanem a várból jött hozzájuk és közvetíteni akarja a vár feladást, azonban egyelőre titokban kell tartani, mert ő azt óhajtja, hogy valamelyikük jöjjön be a várba, nézzen körül és az állapotok megismerése után alkosson magának véleményt a dolgokról. Miklós erre reá állott, de előbb Pálffy engedelmét kellett erre kikérni, amiért Vékony éjszakára ott maradt. Miklós pedig átlvagolt a főhadiszállásra Pálffyhoz. ígérete szerint nem árulta el a tábornagnál Vékony nevét s Pálffy nem is erőltette azt, csak azt kötötte ki, hogy ne csak maga menjen be a várba, hanem vigyen magával valakit, akit szükség esetén visszaküldhet, ha az alkudozást meg kellene indítani. Mivel ez a dolog nem jött hivatalos megbízásból, csak tájékoztató akart lenni, nem is jelentették Eugénnek, hanem belementek maguk. A török vezérnek az volt a célja, hogy megfelelő módon meggyőződést szerezzen az ostromló sereg parancsnoka arról, hogy a várbeliek jól el vannak látva élelmi- és hadiszerral, tehát nincsenek reakényszerítve a kapitulálásra, könnyen kibírhadják az időt a tél beálltáig, amikor aztán nem lehet folytatni a vár ostromát, Pálffyt pedig azért választotta inkább, mert hozzá, mint magyar emberhez több bizalma van, mint a német fővezérhez. Vékony nem is sejtette, hogy ott ismerősöket talál, ő csak a parancsnokot kereste és ahhoz Miklós Sámuel útján juthatott, ami nem volt kellemetlen. Annál kellemetlenebbül vette ezt Miklós, mert restelte, hogy magyar testvérét a török táborában tudja. Mindazonáltal ezt most már nem lehetett megváltoztatni s menni kellett vele a várba. Vékony ügyesen vezette őket s meggyőződtek, hogy a Kis Palánkba az ő vonaluktól kezdve elég jó ösvény vezet, amelyen rövid idő alatt bejuthattak a várba. A várparancsnok készen várta őket, s amint megérkeztek azonnal szó nélkül körül vezette a várban. Megmutatta a még sértetlen bástyákat, azok hatalmas ágyúit, a temérdek élelmi- és hadiszert, a rendben, fegyelemben álló várőrséget. Részletesen megmutatta a kastély erődeit, amelyben még eddig az ostrom semmi kárt sem tett, úgy hogy ebből meggyőződtek Miklós és Gergely, hogy ezek nincsenek ráutalva a vár feladására. Miért hívta mégis ide erről tanácskozni? Azért, mivel a kétszeres felmentési kísérlet meghiúsulása meggyőzte a várparancsnokot arról, hogy a török hatalomnak nincs erre való ereje, hogy oly erő ellen, amilyent Eugén és Pálffy bemutattak Pétervárad-

nál és most Temesvárnál, ezt az elszigetelt pontot immár megsegíthesse, megvédelmezze. Jól ismerte a török hatalom gyengeségét, tehát nem akarta a dolgot végletekig húzni, mert ha nem most, hát tavasszal a vége mégis az lesz a dolognak, hogy a vár elesik és akkor a bosszús ellenség nem fog semmi kiméletet ismerni. Ellenben most kölcsönös megértéssel bevégezhető lenne mindkét fél javára, a háborúskodás és a vár őrsege másutt hasznosabb szolgálatot tehet a török birodalomnak, mint itt a teljesen elszigetelt, elvágott idegen világban. Miklós mindezt maga is belátta s ennek megértése után visszasiettek Pálffyhoz az ügyek állásának megjelentésére. Pálffy a maga részéről elfogadhatónak tartotta a feltételeket, s Vékonnyal azzal bocsátották el, hogy másnap közölni fogják a dolgot a fővezérrel, de az ágyúostrom okvetlen meg fog indulni reggel és ha a kapitulációt ebben az értelemben teljesíteni akarja a várparancsnok, tűzzön a vár egyik tornyára fehér zászlót és akkor az átadás feltételeinek megbeszélésére megbízottak fognak kiküldetni.

Az éj sokkal kellemesebben telt el, mint addig. Pálffy kora reggel Eugénhez sietett, az ostrom megkezdett, de amint Eugén tudomásul vette Pálffy jelentését, rendkívül megörvendett és sietett meggyőződni, hogy be fog-e következni a fehér zászló kitézése. Örömmel győződött meg, hogy a fehér zászló ott leng a vár egyik tornyán. Erre az ágyúlövést azonnal megszüntette és a tárgyalás megkezdésére Wallis gróf tábornok vezetése alatt megbízottait elküldötte.

Október 13-án írták alá a szerződést. Pálffynak sokáig kellett a fővezért kapacitálni, különösen annak elfogadására, hogy a török parancsnok a szabad és fegyveres elvonuláson kívül a többek közt azt is kikötötte, hogy a várban levő kurucok vele együtt elvonulhassanak Belgrádba. Mivel Pálffy ennek elfogadása mellett erősen kardoskodott, végre is engedett Eugén és dühösen írta az illető szakaszhoz: La Canaglia puo andare dove vuole. Így aztán az összes magyarok, akik a nagy harcban inkább választották a török védelmet, mint a német táborban való harcot az ország integritásának visszaállítására érdekében, mehettek világgá, ki a szeretett országból, a vélt szabadság megnyerése reményében. A többi lakosság mehetett, vagy maradhatott tetszés szerint, a távozók magukkal vitték minden ingóságukat, a hadiszerek azonban átadandók voltak. A távozó katonaság és török lovasság elszállítására

100) szekeret ígért Eugén, miután azonban ez nehezen került össze, egy egész hét telt el, míg a menet elindulhatott. Ezalatt Méhemet basa az egész temesi tartomány összes törökjeinek értésére adta, hogy a temesi tartomány immár megszűnik a Padisa joghatósága alá tartozni, készüljenek és csatlakozzanak a távozó katonasághoz, mert védelmet tőle többé nem várhatnak. Az alatt a hét alatt a győző és legyőzött katonaság barátságosan érintkezhetett egymással, s Miklósék is bementek többször Vékony vezetésével, a várban találkoztak magyarokkal, akik számosan voltak ottan, még miskolci ismerősöket, s több erdélyi földit is találtak. Mindnyájan beismerték, hogy a töröktől immár nem lehet a magyar nemzetnek segítséget és támogatást várni, a török hatalom annyira meggyengült, a császár ereje annyira megerősödött, hogy a régi világnak immár vége lesz. Bécs ellen másfelé kell védelmet keresni. De hol? Első sorban magukban, mondta Gálffy Gergely, „de addig is – tette hozzá Miklós – sorakozzunk nagyjaink a Pálffy János köré, akik épen olyan jó magyarok, mint mi és azt hiszik, amit én is vallok, hogy az ő erejük elég lesz a nagy Magyarország visszaállítására, amely a császárnak is érdeke, hisz ő magyar király is”. A miskolci s erdélyi magyarok egy része lassanként csatlakozott Miklósékhoz, növelte az ő megfogyott csapatuk számát és értékét, a másik rész Vékony Jánossal együtt még nem adta meg magát, ők most elmennek a törökkel, megismerik annak teljes erejét, állapotát és adandó alkalommal rajta lesznek, hogy a magyar vezetőség kellő tájékoztatást nyerjen onnan mindenről.

Ebben Pálffy Jánossal is megegyeztek és a nagy pacifikátor biztosra vette, hogy egy év alatt Vékony és minden értékes kuruc az ő táborába kerül. Nagy lelke messzire nézett, s mivel Károly király a nemzet hagyományai értelmében minden téren elő fogja segíteni a haladás munkáját, már látta Európa nagy nemzetei között a magyar nemzetet és boldog országai között Magyarországot visszaállított teljes épségében. Öröme, épen úgy az Eugén hercegé határtalan volt. Egyik összejövétel a másikat érte s Miklósék palotája állandó mulatság tanyája volt...

A Temesváron a törökkel maradó magyarok szomorúan töltötték azt a siralom hetet, esténként felzendült a szomorú tárogató síró hangja s bánatosan énekelte a csalódott, szenvedő magyar:

Amott kerekedik egy fekete felhő
 Abban tollázkodik egy fekete holló.
 Várj meg holló, várj meg, hadd üzenjek véled
 Apámnak, anyámnak, jegybéli mátkámnak.

Könnyen megismerhetd ennek házatáját:
 Piros rózsák lepik tornáci oszlopát,
 Gyémánt az ablakja, üveg az ajtaja,
 Maga meg nefelejts, aranyból a haja.

Ha kérdik hol vagyok, kinek ügyén buzgak
 Mond meg, hogy nem vagyok vitéz, csak haldoklók.
 Immár elmúlt nyaram, őszöm elhervadt
 A török császárnál holtig rab maradok.

A bús érnek hangjai a Kis Palánkon át eljutottak embereink tanyájára, a falat megakadt torkukon, az ital keserű lett, összenéztek, mintha mintha kérdezték volna: mit hoz a jövő?... „Magyarország dicső feltámadását” felelt a főhelyről Pálffy. – „Fiuk ne csüggedjeteK, az igaz, becsületes küzdelemnek meg lesz a jutalma. Szabad hazában, szabad, nagy és boldog lesz a magyar”...

Október 17-én megindult az utolsó török megszálló sereg Magyarországból. Másfélszáz évig, hiába küzdöttek a jó magyarok, a Zrínyiek, Nádasdyak, Wesselényiek, Pálffyak, Báthoriak stb., az európai, különösen a szomszéd érdekeltségbeli viszonyok, a nemzet nagyjainak huzavonája lehetetlenné tették, hogy a felszabadítás felé egy sikeres lépést is tegyenek. Most a világ hangulata a szomszéd s különösen a Habsburgok érdekei úgy hozták magukkal, hogy itt hordozzák meg a csaták ösztökélt, s mivel az ellenség lelkesedése is már lehamvadt, ha nem is volt igazi, egységes nemzeti Magyarország, mégis Ölükbe hullott az érett gyümölcs. Mivel pedig a magyar nemzet egységes, egy célra törekvő, céltudatos magyar nemzet nem volt, a lehulló gyümölcs messze elgurult, nem volt, aki felfogja, még máig sem tudunk igazi Magyarországot csinálni. Most is eldandolhatjuk: „...a német császárnak holtig rabja vagyok!”.

A kivonuló török csapatokat szép rendben követte a végleg elköltöző török lakosság, hozzájuk csatlakozott az egész tartomány minden mohamedán hitű népe, s amint tovahaladtak Ság, Zsebely, Penta, Margita, Pancsova mellett a Dunáig, mindenütt ezren meg ezren csatlakoztak a menethez, nagy karavánok s így vettek búcsút

Magyarország utolsóinak elhagyott részétől. Útközben erős magyar csapat kísérte a kivonulókat, nehogy valami kellemetlenség történjék. Köztük voltak Miklósék is, akik Vékonyaktól könnyek közt búcsúztak: el: „Isten áldjon, Isten tartson, Isten hozzon vissza minél előbb!” ... Nem is gondolták, hogy milyen hamar bekövetkezik az.

Temesvár és a temesi tartomány visszahódítása így teljessé tette az ország felszabadulását és ez azt a reményt keltette a hívekben, hogy most az egész Magyarország régi hagyományainak megfelelően mint független királyság támad fel, s ezért hazánkban is, amerre híre terjedt a sikernek, mindenütt szebb jövő hajnalának tekintették. Csudálatos azonban, hogy míg egész Európában mindenütt meg nem szűnő örömnünnepeket, hálaadó körmeneteket rendeztek, a magyar nép, különösen a keleti részen nem, tudott úgy felmelegedni, mint azt a vezető magyar körök remélték. A szomorú kuruc dalok még mindig túlszárnyalták az örömhangokat és a kurucokat gúnyoló „Nyalka kuruc” refrénű dalokat csak suttogva és erősen elzárkózva, merték énekelni. Lélek ahhoz nem szegődött sehoh.

A rossz hangulatot növelte az, hogy a diadal után Temesvár romjai közé bevonult diadalmas fővezérünk Szavojai Eugén VI. Károly számára vette birtokba Temesvárt és a temesi tartományt, s ígéretet tett jelentésében, hogy „a császár számára oly hasznossá teszi azt, amennyire csak lehetséges”. Már a bevonulás napján kijelölte a tartomány őrizetére rendelt katonaság és polgári hatóságok vezetőjéül Mercy Claudius Florimund lovassági tábornokot, mint akiben megbízhatott és képessége is volt, hogy „az uralkodóház érdekeit” és a lakosság jólétét előmozdítsa. Magyarországról szó sem volt, magyar ember nem nyerhette meg a bizalmat sem az uralkodóház érdeke, sem a lakosság jóléte tekintetében. Ez a nemes jutalom, ez a habsburgi hála. Kimondhatom, nagyon emelő volt a magyar nemzetre. Fűjjátok hát tovább ti bujdosók a tárogató szomorú síp-ját, fészkeljen meg az igaz magyar lélek minden magyar kebelben, szálljon szikláról-sziklára, faluról-falura, hogy még a magyar nem elég megbízható sem a császár érdekei, sem a lakosság jóléte tekintetében.”

Micsoda lakosság! A török kivándorolt, maradtak csak a cellengő zsványok, rác martalócok, oláh juh- és kecskepásztorok, ismeretlen származású kóbor cigánynépség. Magyar íragnak is kevés, mert ez mint a nemes növény az ugaron maradt földben,

majdnem teljesen kiveszett. Tehát nincs magyar, nem is kell. Minden más, csak magyar nem. Ez volt Eugén herceg véleménye. Pálffy, Nádasdy, Ebergényi és a vele együtt érző magyar hősök csak arra voltak jók, hogy a hátukon vigyék az összeverődött csöcselék – kalandorokat a dűsan megrakott asztalhoz...

Egyébiránt Mercy nem volt a legrosszabb, lehetet volna rosszabb választás is és ő azt hitte, hogy neki a magyarokra is kell tekintettel lenni, úgy is kezdte a rendelkezést, de Eugén leintette. A pusztá földet be kell telepíteni, de Temesvár városába csak katolikus németeket szabad befogadni. Teljes bizalomra csak a németek érdemesek. Görögök, szerbek, magyarok, kálvinisták, luteránusok, s más istentelen csöcselék számára hely nincs az egész temesi tartományban.

Ez volt a válasz a nagy reménységre. Magyarjaink mehettek vissza téli szállásukra, szülőföldjeikre. Miklósék csapata fele részben Pálffy környezetéhez csatlakozva Pozsonyba ment. Az erdélyiek és ezekhez csatlakozott kuruc vendégeik, Eugén herceg ezredével együtt Erdélybe, nagyobbrészt Udvarhelyszékre mentek telelni, ahonnan a jövő évi hadjáratra együtt lesznek eljövendők. Gálffy Gergely apja György úr is hiába remélte ősenek, a lugosi bánnak örökét visszaszerezhetni, ő mint annyi más Istentelen kálvikiista, magyar volt, már pedig a Marostól délre eső föld igaz császári szerzemény, abból ha lehet német, de mindenesetre katolikus tartományt kell csinálni. Ez ellen hiába tiltakozott minden magyar hatóság. Kuss volt az ő nevük. Még szerencse volt, hogy amikor az öreg Gálffy György az Udvarhelyszékről Temesvárra rendelt szekerekkel oda megérkezett és látta azt az elvadult földet, amely részben fátlan: sivatag, részben feneketlen mocsár, áthatolhatatlan füzesekkel, s tetejébe megkapta a szokatlan klímán a hideglelést, rákiáltott kocsisaira, az ennek öltözött Hodgyaira (mert ő volt az az ismeretlen ifjú, aki Gálffy Dániel árván maradt birtokait kezelte) rákiáltott: „Hajts fiam, hajt«, hazáig meg se állj!” ...

No-no! Édes apám, nem olyan hamar lesz az, mondta Gergely, ne hagyjon el minket, hátha evisz útközben az ördög. Bizony jó darab időbe telt, amíg hazaértek. Már a Hargita haragosan ráncolta homlokát, havas esővel terhes északi szél söpörte végig a Küüllő terét, s a teelésre odatért katonák lovainak nyerítésén kívül csak a megszarolt, éhező nép jajkeserve hallatszott. Csend volt, a megcsalódás, az elkeseredés csendje. Mert az iszonyú adó, a két

észre eltávozott harcoló ifjúság csalódása mindkét irányban elvettek a kedvet minden nyilvánulástól, minden vígságtól. Pedig minden felé elrendelték és szorgalmazták a hála és örömmünepeket, de magyar, különösen az Istentelen kálvinista, mindig csak azt énekelte:

„Jaj, régi szép magyar nép,
 Az ellenség téged mikép szaggat és tép!
 Mire jutott állapotod romlandó cserép!
 Mint egy ékes eleven kép
 Voltál olyan szép, magyar nép!
 De a sasnak körme között fonnyadsz, mint a lép
 Szegény magyar nép!
 Mikor léssz már ép? Megromlottal mint cserép.
 Jaj hát, szegény magyar nemzet jóra mikor lépsz?”

XI.

Belgrád felszabadítása. Gazdasági viszonyok. Tatár betörés.

Miklós Sámuel és Miklóssy István egészen csendesen megtartották a két Daezó leánnyal lakodalmukat, így ez a sor kedvezően végződött, Gálffy Gergely azonban csak édes atyjának romokból félig-meddig kiújult ősi hajléka helyrehozásán dolgozott. Az öreg egymagában nem tudta helyrehozni a kuniékor rombolásait, most fiával és vele jött bajtársaival egész erővel hozzáálltak, hogy a nagy tél beállta előtt lakhatóvá tegyék hajlékukat, s kivárvák a jövő tavaszt. Azután folytassák a megkezdett nagy harcot Pálffy környezetében. Mert Gálffy Gergely, amint meglátta kormos falait ősi kúriájának, elfeledte azt a szégyent, amely a magyart temesvári küzdelme jutalmául érte, csak arra gondolt, hogy most már csak abban lelheti a megmaradást a magyar birtokos osztály, ha valami rendes kormányzat lép életbe, renddel, hatalommal. Ezt pedig ő sem a töröktől, sem a kurucoktól a tapasztaltak után nem remélte. Jót a németektől sem várt, de amint meggondolta, hogy a török kormányzat a temesvári tartományt, hajdan az ország ékességét úgy tönkretehette, ellenben azzal szemben Pozsony és Bécs környékének úri fejlődését maga előtt látta, Pálffy János otthonának édes nyugodtságát és büszke magyar előkelőségét érezte, meg volt győződve, hogy az ő nyomdokán ha most nem is kedvező a helyzet mindenben a magyarnak – mégis eljöhét a magyar tavasz. „De rajta kell lennünk, ki kell verekednünk az elismerést, mert hogy lehetne reményünk abban, hogy a messziről jött németek köré se reglett idegen erő által visszavitt földre nézve elismerje a bécsi kormány a magyar igényét, ha csak azt látja, hogy a magyar mindigkeletre néz, a törökkel cimborál és nem segít visszavívni az ősi földet. Rajta legyünk, hogy érdemeink legyenek, akkor miénk lesz az

ország, mert ez a föld nem tűri hátán a németet, csak a hitványok és árulók húsából él az ellenség!”

És igaza volt, mert Eugén herceg is azért sürgette a temesi tartomány elnémetesítését, mert a német szerinte nem paktál a törökkel és semmi ellenséggel, a magyarok pedig, bizony szép számmal voltak Temesvárt is a török basa seregében. „Török barátság, magyar igazság, nemzeti önérzet és királyhűség nem fér meg egymással” – mondta Pálffy. Pedig – ha igaza is volt – nem olyan könnyű dolog a magyarok felett pálcát törni „hozzájárulván a dologhoz másféle circumstanciák is”.

Gálffy György uram leégett háza ekközben teljesen felépült. Csak alapja ember magasságnyira volt kőből, erre fából épült a ház dereka, székeley modorban, széles tornáccal, amelynek oszlopai tartották a szélesen kinyúló eresz gerendáit is. Befedték zsindellyel. A főbejárat előtt kiszélesedő, egészen bedeszkázott csarnok épült, amely előszobát pótolts és védte a zord szelek, majd nyáron a forró nap ellen a lakószobákat, mert a nagy tűz alatt az összes fák is mind elpusztultak, árnyékot tehát csak a tornác védelme szerzett.

Az elkészült ház elég volt arra, hogy Gálffy Gergely harcos bajtársai ott a telet áthúzhassák. Szerbek is jöttek vele, épen úgy Miklós Sámuellel is és a jó barátságot egymással fenntartották, a bajokat megosztották. Így Gergely megtehetette azt is, hogy a karácsonyi ünnepekre ellátogatott Kolozsvárra, ahová Pui Jancsi kíséretében lóháton ment el. Útjuk nem volt kellemes, mert az erdélyi szétcirkáló katonasággal minduntalan meggyűlt a bajuk. Ugyanis egészen bizonyosra vették, hogy a háború tavasszal, a törökkel újból kiújul és nyíltan beszéltek, hogy a magyar bujdosók vezetése alatt Erdély felé is betör a török és pedig valószínűleg a bujdosók a tatárokkal vegyesen. Ennélfogva minden lovas magyart török kémnek néztek, s minden módon akadályozták útjában. Végre nagy nehezen eljutottak Kolozsvárra Gálffy Mihály házához. Próbára akarván tenni, s meglepni rokonait, Gergely leszállott lováról és csak maga ment be testvére házába. Az utcáról nyíló kapu erősen be volt zárva, bárhogy nyitogatta, nem tudta kinyitni. Így aztán dörmölni kellett, mire hallatszott belülről egy erőteljes férfi lépése és élénk gyermeki hangok mellett a háziak közeledésének zaja. Újabb kopogásra kérdés nélkül toldott el a retesz, ekközben egy gyermek hang rászólt a nyitóra: „hátha rossz ember van ott. Miért nem kérdi meg édes apám, ki van ott?” Ekkor már kinyílt a kis utcai

kapu s belépett rajta Gergely: „Bizony rossz ember van ott Az apróságok nem ismerték meg, hiszen a temesvári tartózkodás, aztán az őszi-téli építkezés alaposan megbarnította, szakálla, bajusza megnőtt, szép barna férfi lett, de az ismert Gergelynél sokkal idősebbnek látszott. Az apa, Mihály azonban mindjárt megismerte testvérét, s kimondhatatlan örömmel ölelte keblére. Azt azonban ő sem engedte el, hogy feleségét és sógornőjét meg ne kísértse, vajjon megismerik-e Gergelyt? Nem szólt tehát a gyermekeknek semmit, hanem előre ment, maga után intve Gergelyt. „No Katica, Máriskó, hozok valakit, találjátok ki, kit?” És maga után beengedvén, előre-bocsátotta Gergelyt. Amint azonban megcsendült féfiasan szép bariton hangja, mindkét hölgy egyszerre nyakába ugrott, ölelték, csókolták, nem győztek betelni vele. Oly vallomás volt ez, amelyet nem lehetett Gergelynek meg nem érteni, s felcsillant lelkében az elmúlt nehézségek után, egy csendes otthon jövődő képe, amely, érzelemnek hatása alatt nem tudott más választ adni, mint kibontakozván az ölelő karokból két izmos karjára vette Mihály két leányát, megcsókolta előbb egyiket, utána a másikat, megfenyegetvén a két udvariatlan leányzót azzal, hogy most egyszeribe megeszi Gergő bácsi mind a két vilóját, de előbb még megismeri a harmadikat is, akit már csak uzsonnára hagy. A kis lányok is tudtára jövn, hogy ime Gergő bácsi van itt, nem lelték helyüket. Szaladtak hozzá, szaladtak anyjukhoz, apjukhoz, kérdezték hol vannak a többiek, mert szentül hitték, hogy most is itt vannak Gergely barátjai:

„Oh, nem – kiáltott Gergely – csak magam jöttem, nem hoztam magammal versenytársat, magam akarok most feleséget válogatni. Hát az én húgomat Juditot (Mihály második leányát) magam akarom feleségül venni. Jössz-e?... „Mért szaladsz el Gyöngyvirágom?” Szólt a meglepett kis leány után... No, ha nem kellek neked, akkor feljebb kereskedem, s az én bolondos Kiriskámat (Krisztinát, Mihály legnagyobb leányát) viszem el”. Ez a kis lány is hasonló menedéket keresvén, tovább folytatta a licitálást. „No bizony hát elhíhetitek, hogy Máriskó húgom már nekem igen öreg) (a harmadik a legkisebb leány) így hát nekem itt nem lehetvén válogatnom, elmegyek és elhívom Jancsit, hozza el lovamat, megyek vissza Szombatfalvára, mert itt nincs nekem sem testvérem, sem anygom, sem szeretóm, sem barátom. Isten veletek ... És úgy tett, mintha menni akarna, de akkor egyszerre visszaszaladt az elpártolt leánysereg, s körülfojták Gergő bácsit: „Ne menjen, ne menjen,

bizony lesz itt Gergő bácsinak felesége is, itt van Mária néni; testvére is lesz, itt van mama, s barátja is lesz... itt van... itt lesz... itt lesz mindjárt Gábor. És ekkor mind a két nagyobb leány körülvette Brózer Máriát a lángoló hajadon sógornőjét Mihálynak, unszolták: „Úgy-e lesz Mária néni Gergő bácsi felesége? Úgy-e nem engedjük többé el innen? . . .

És a csacska leányok nem tudták megérteni, miért lett egyszerre oly nagy csendesség, miért lette Mária néni egyszerre olyan lángolóan piros? Miért néz mama oly zavarodottan apára!.. A nyomasztó csendet Gergely törte meg, odalépett Brózer Máriához, s a piruló szép leány kezét megragadva, ajkaihoz emelte, mélyen belenezett szép szemeibe, de aztán szóval is megmondván, hogy ő a gyermekek beszédét Isten szavának veszi, kéri Máriát, ne legyen Isten tagadó. Ha szíve jól értette meg a gyermeki vonzalom és kitalálás hangját, engedje remélni, hogy úgy van, amint az ártatlan gyermeki lélek kipattantotta a nagy titkot, ő a hosszú távollét alatt sohasem tudta feledni ia Farkas-utcai háznak és ebben Máriának hozzá való meleg jóságát, ő innen édes emléket s biztató reményt vitt el, az hozta vissza most. A választ kéri, várja .

Brózer Mária Mihálynéra nézett, azt kérte szívig ható nézéssel, hogy feleljen meg helyette erre a nehéz kérdésre. Bizony az asszony hamarabb is meg tudta adni az „igent”, mint az ifjú lány, aki csak ábrándozott, reménykedett, sóhajtozott, de nem szólt senkinek, de azért a háznál mindenki tudta, érezte, hogy azok az ábrándozások, azok a reménykedések, azok a sóhajtások, mind, mind Gergelynek szólnak, s mindnyájan olyan örömmel várták, mikor jő el Gergő bácsi, hogy Mária néni megint olyan vidám, olyan boldog legyen, mint volt nem is nagyon régen?... És ez a pillanat eljött és ettől kezdve most már a Farkas-utcai hajlékot felveti az öröm és a boldogság.

Benn égett a lelkekben a viszontlátás és a beteljesült remények oltárán a szent tűz, Gálffy Mihály, háza paradicsomkertté lett. Künn jajgatott a nyomor és a várost ellepő nagyszámú katonaság és idegen nyomán koromsötét éjszakává lett a magyar jövő képe. Miért is győztünk azokban a fényes, péterváradi, s temesvári harcokban, ha ezeknek során is súlyosabbá- lett rabszolgaságunk!.. . A szabad Erdélyben. Ahol a fejedelmek előtt, alatt és után is még mindig magyar világ volt, most azonban az utolsó koldusnál is bizonytalanabb a magyar sorsa Erdélyben. Otthonával nem rendelkezhet, terményei

nem bizonyosan az övék, igáit nem maga használja, egyik községből a másikba is alig mehet anélkül, hogy különféle címen ki is fakatnák utazása célja felől... A házak elcsendesedtek, a barátok egymástól elmaradtak, mert senki sem tudta, ki az igaz barát. Az emberek előljáróiktól tanácsot nem kérhettek, mert nem tudhatták ki az ő előljárójuk. Még a háziünnepet (keresztelés, születés és névnap stb.) sem tarthatták meg. Megszűnt az élet minden vígsága.

De most bánat ide, bánat oda Gálffy Mihály eldobta minden fékét, meggyújtotta minden házban (a szobát hittak háznak) a gyertyákat, Wagner István, Hunyadi István, Simái Gábor és a többi régi ismerősei Gergelynek megjelentek, s ezek a nem régen együtt táborozó ifjak őszinte örömmel és az egymással átélt fáradalmak között összekovácsolt igaz barátság szeretetének melegével ünnepték szeretett barátjuk boldogságát. Boldog korácsony volt és boldog új esztendő lett, mert addig ott maradt Gergely, azután édes búcsút véve Tordán és Kocsárdon át rokonainak meglátogatására, s azoknak a bekövetkező események előre megjelentése mellett, csendes és nyugalmas magatartást ajánlván, visszatért Szombatfalvára, ahol már nehezen várták vissza jövetelét...

A január elején Szebenbe összehívott országgyűlés mondta ki a Rákóczi és hívei megnótáztatását, s mivel Udvarhely szék egyik követe éppen Szombatfalváról Szombatfalvy Zsigmond volt, akivel sokszor összejöttek a teendők megbeszélése végett, ő figyelmeztette György urat, hogy Gergelynek hosszú távolléte nem jó hatást tesz, mert az a gyanú van most mindenki ellen, hogy aki nincs otthon, az conspirai, ők különös figyelmeztetést kaptak, hogy világosítsanak fel mindenkit a felől, hogy Rákóczi ügye végleg vesztett ügy, és a török már nem bírja sem őt, sem senkit segíteni és csak az ország romlását segítik elő, akik kifelé hajlanak". Mivel ismeretlen járó-kelők ismételve keresték Gergelyt, hogy fontos tanácskozást szeretnének tartani, György úr már szeretett volna ezek felől valamit megtudni, mert azt a sok titkolódzást, amit ezeknél tapasztalt, az ő gyomra nem vette be. Alig jött haza Gergely, mindjárt meglátogatta Őt Miklós Sámuel, s jelezte, hogy Vékony János volt nála és járja az országot a nép hangulatának megismerése végett. Ő semmi biztatást nem mondott neki a Rákócziánusok ügyére nézve és Vékony is úgy tapasztalta, Együttal jelezte, hogy Rákóczi mindent elkövet, hogy a terv szerint előkészítés stádiumában álló Erdélyt célzó betörést megakadályozza. Ő mindaddig arra inti Bercsényiékét, hogy

nagy és rendezett sereggel Belgrád felé tartani és ott győzni le a császár seregeit és sikeres hadjárat útján lehet csak Magyar és Erdély országra üdvös eredményt érni el. A rendetlen török-tatár hordák betörése csak pusztításra jó, abból tűz és halál, rabság és pusztulás származhatik, szabadság nem: Vékony János később Szombatfalvéra is eljött és mivel az ő terveire semmi jót nem tapasztalt, ellenben meg kellett győződnie, hogy a császári hadsereg fegyelmelt s készen van a harcra, azzal búcsúzott el, hogy ő immár csakis a magyar haza érdekeiért távozik vissza keletre, hogy ami jót megethet, azt meg is tegye. Reá számíthatnak.

Ilyen körülmények között Miklósék mindannyian azt határozták, hogy együttesen részt vesznek abban a hadjáratban, amely a múlt évinek betetőzésére, Belgrád és a Balkán félsziget felszabadítására vezet. Nem volt a vállalkozás oly lelkesítő, mint a temesvári, de az kecsgettette ifjainkat, hogy a magyar vitézség mégis csak megnyeri mind az uralkodó, mind a főhadvezér hajlandóságát, s enyhülni fog a gyűlölet, amellyel Bécsben a magyar nemzetet nézik. Sikeres küzdelmek után, amiben nem kételkedtek, visszaállíthatják a dicső magyar hazát, s akkor el fog következni lassanként a boldogabb, nyugalmasabb jövő/

Sokkal nagyobb örömmel és lelkesedéssel néztek a jövő hadi vállalkozás elé a délszláv testvérek. A szerbek, bolgárok, akik régi hazájuk felszabadulását remélték a hosszú török rabságból, s akiknek semmi okuk nem volt még csak gondolni is a török barátságra, mert attól semmi jót nem remélhettek. Pedig volt idő, amikor választhatták volna a magyar barátságot és akkor sem a magyar, sem a szláv népek nem szenvedték volna a századokra terjedt idegen rabigát: a törököt a délszlávok, a törököt és a németét a magyarok. A szétválasztó ok a vallás volt. Hunyadi János és kiváló utóda a római katolikus vallást szolgálták, s mivel előbb is a magyar sikerek ebben az irányban hatottak, úgy akkor és azután is – amint feltett kérdésükre válaszul kapták – a római vallásba kellett volna behódolniuk. Ők pedig a maguk vallása körében éltek. Vezetőik többnyire lelkészeik voltak, ezek pedig hallani sem akartak vallásul? elhagyásáról. Sokkal mélyebben forrt össze a délszláv népekkel a keleti görög, valósággal szláv vallás, semhogy attól megváltak volna. Fanatikus rajongással csüngtek zárdáikon, templomaikon, azok romjain, szent helyeiken, megszokott ünnepeiken és babonás szokásaikon.

Ez oly nagy választófal volt, hogy – amikor a török biztosí-

totta azt, hogy tőle vethetik a keresztet akár balról-jobbra, álcár jobbról-balra, akkor inkább törökké lettek, mint magyarrá, vagy osztrák alattvalóvá.

Az idő előhaladása azonban megmutatta, hogy a szabad vallás-gyakorlat a török alatt csak egészen primitív körben maradhatott meg, s mint a nemzeti egyház konzerválni kezdte a nemzetiséget is, azonnal vége lett a szabadságnak, a püspökök elpusztultak, a papok elrusztikusodtak, a műveltség hallatlanul lesüllyedt és aki némi hagyományt örökölt őseitől és emberi életet akart élni, oly ellenkezést talált, hogy kénytelen volt kivándorolni abba az országba, amelyet Mária országának neveztek, de amely azonban sohasem ölte meg a vallásszabadságot, ahol nemzeti és vallás szabadságát mindig megtartotta minden más. Csak a magyart üldözték amiatt, ami minden másnak szabad volt. Ez a vallásüldözés tette, hogy a protestáns szenvedők könnyen összebarátkoztak szerb-bolgár menekültjeinkkel s az itt élő úgynevezett görögök, jobbára azonban bolgárok és szerbek, testvéri egyetértésben éltek a magyar protestánsokkal, kivéven ott, ahol a bécsi kormány az idegen, szláv elemeket a magyarok ellen használta fel.

Az udvarhelyiek közül Nenovits Maximilián, s a temesvári csapatból Popovits Dusan voltak a mi ifjainkkal. Nenovits udvarhelyi lakos Miklós Sámueléknak meghitt embere, Popovits pedig Gélfy Gergely éknél telelt, s a többi társakkal együtt szoros baráti kört tartottak még abban a szomorú időben is, de a téli szálláson lévő katonasággal is fenntartották az összeköttetést, Március havában az egész társaság együtt távozott ki Magyarországra Pálffy táborához, s most már nem hírszolgálatra, hanem rendes harcoló csapatként olvasztotta be őket a magyar lovassereg főparancsnoka. Még egyszer összejárták ismerőseiket útközben, mindenütt nagy örömmel fogadták őket, de híveket nem tudtak szerezni, a temesvári csalódás még azokat is elriasztotta, akik Temesvárnál a török tethetlenségét megismerve, egy kis kedvezéssel megnyerhetők lettek volna a nagy vállalatnak. A császár diadalmas serege számára oly erőt kölcsönöztek volna, amit fel nem ért semmiféle dicsvágya a nyugati világnak, semmiféle vallásos buzgalma, ha ugyan ez és nem vagyonszerzési vágy vezette a nemes lovagokat.

Pálffy János nagy különböztetéssel fogadta Miklósékat. A messzire néző nagy hadvezér és államférfi nemcsak a vitéz hazafiakat szerette meg bennük, hanem politikai szempontból is igen jelentő-

ségesnek tartotta, hogy magához csatolhatta a székelyföld közepéről Miklós Sámuel, hogy viszontlátta Gálffy Gergelyt, nemkülönbén a többi erdélyit, s általuk mind-mind egy-egy vidéket, egy-egy felekezetet hozott ama politika körébe, amely messzelátó szemmel a múlt tanulságai szerint egy táborba törekvő nemzetünket a mostani világ legelső hatalmaságával szövetkezve a jövőben elsőrendű hatalmassággá erősíti és fejleszti. Igaz, hogy nem tartá szerencsének, hogy ifjaink háromféle felekezethez tartoznak, jobban szeretne volna, ha mindnyájan a római katolikus vallás kebelében egyesültek volna, de ezzel nem lett volna elérhető a cél, hogy az által képviselt politikának az egész magyarság megnyeressék. Minden jóban van valami rossz, és minden rosszból származhatik jó is.

Épen olyan szívesen fogadta Nenovits Maximiliánt, Popovits Dusánt, Mihajlovits Milánt és a többi szerbet és bolgárt. Ezeknek Miklósékkal együtt a déli és keleti viszonyok között óhajtott nagy szerepet juttatani. Amíg tehát egyelőre beoszthatták őket a rendes ezredékbe, tudomásul vették, hogy, ha a császári hadsereg Belgrád bevétele után benyomul Szerbiába, s onnan bolgároklakta tartományokba, – ők azonnal önálló hatáskört nyernek, s munkásai lesznek azoknak a nagy céloknak, amelyeket a magyar-szerb-bolgár országok régi hagyományai felújítására Pálffy politikája maga elé rajzolt. Igaz, hogy a temesvári eset tanulságai után meg kellett volna rendülnie bizalmának a merész tervek magyar célzataira nézve, de Eugen herceggel sokat, nagyon mélyrehatóan folytatott vitája alatt meggyőződött arról, hogy a nagy hőst a magyarok irányában egészben nem lehetett ellenségesnek tartani, hiszen a magyar nemzet alkotmányát mindig védelmezte, sokszor egymaga, a legfőbb kormánytanácsban, csak a korabeli magyar reprezentánsok nagy részét üldözte, s azoknak ingadozó, állhatatlan, szerinte egész a hűtlenségig menő politikája miatt volt ellenne annak, hogy Magyarország megnyerje díjul, amit történelmi jogán kívánt, do amelynek vissza vívása ért szerinte, sem. megfelelő áldozatot, sem igazi magyar lelket nem hozott. Eugen látta a magyar vitéz nemest, amint nem alkudozva az ellenség számával akár francia, akár spanyol, akár török volt az, neki vágott a minden más által lehetetlennek látszó feladatnak. Látta a magyar nép egyszerű fiát, mint rettenhetetlen elszántsággal rohant vezetőjével a pokol fergetegébe, legázolva mindent, ami útjában áll, nem riadva meg sem az ágyú, sem a puska, sem a kard rettentései közepette. Látta ennek az egy-

szerű katonának hűségéi tisztje irányában, akit élete oda áldozásával is kivágott minden veszedelemből, viszont látta ennek a tisztnek testvéri bánását, atyai gondosságát, azért a legényért, aki neki véreből sarjadzott vére, gyermekénél féltettebb kinese. Ezt szeretne volna látni ő Bercsényitől, Csákytól, Forgáchtól, Pápaítól, Vékonytól és minden mástól. Ha ez így volna, nem állna meg a császár előtt semmiféle hatalom, minden eltörpülne, s akkor Magyarország is, mint a császár egyik legértékesebb birtoka, a legelsőbök közé emelkednék. Igen, így gondolkozott Eugen és ebben nem tudta megérteni Pálffy, aki váltig bizonyította, hogy Magyarország nem volt soha *birtoka* egyik uralkodójának sem, és Magyarország nem vágyik arra, hogy még a legkegyelmebb *tartományhoz* is hasonló legyen, Magyarország önálló, semmi más birodalomnak alá nem vett impérium, amelyet csak a saját törvényei szerint lehet kormányozni és erre III. Károly császár és király meg is esküdött, s ez minden magyar embernek egyenlő credója. Esze Tamáséknak épenúgy, mint Pálffyéknek csak az a különbség, hogy az Esze Tamások már elvesztették hitüket abban, hogy ezt odaát valamikor megértik, a Pálffyak pedig még hiszik, hogy megfogják érteni. Jaj volt, hogy ezt nem hitték Rákócziék s sokszorosan jaj lesz, ha megszűnnek hinni Pálffyék.

Ilyen viták után elhallgatott Eugen a politikával. Én katona fagyok. Egy akaratnak kell vezetni a küzdelemben, mert ha többféle akarat irányítja küzdelmünket, akármilyen vitéz is a katona, az ellenség egységes támadása tönkre ver bennünket. Az én akaratom pedig a császár akarata, az ő dolga, hogy intézi el a maga esküjének a megbírálását. Én csak azt hiszem, hogy egy hatalomnak, amilyen a Habsburgok birodalma, olyan törvényeken kell alapulni, amelyek mindenütt egyformán érvényesek és az alkotó részeknek örökre, szétszakíthatatlan köteléssel kell egybeláncolatni, mert - ha kilátás lehet arra, hogy a részek valamikor széteshetnek, - akkor azok széteshetnek mindjárt, a legelső kedvezőtlen esemény hatása alatt.

Több vita nem lehetett, mert azok odaát sohasem látták, hogy a habsburgi birodalom csak a reánézve kedvező viszonyok tákolmánya, az szét fog esni részeire, amint a viszonyok azt nem támogatják.

Pálffyék ezt sokszor megdöntötték, de az akkori magyar életet oly erőtlennek ismerték, hogy azt abban a nehéz helyzetben, amely-

ben Európa közepén állott nem tartották még életképesnek, másfelől a Habsburg-ház ekkor oly magasan állott, Károly annyira hangsúlyozta jóakarátát Magyarországhoz, hogy másféle kapcsolatot, épen önállóságát az akkori helyzetnél sokkal rosszabbnak s a jövőre veszélyesebbnek tartották. Az a körülmény, hogy Károly elzárkózott spanyol emlékei és kegyencei közé és sem a német, sem a magyar, sem más nemzet irányában kivételes álláspontot nem foglalt el, arra a meggyőződésre bírta, a vele érintkező nagyokat, hogy ő minden nemzetét megbecsüli, s ezt külsőségeiben mindig láthatták is, belsősegesen ő Habsburg volt a császár. A nemzetek az népei voltak, kiknek egyéni érzékenységét nem vette számba. A jelesek kikitüntetően tudta megjutalmazni, kiemelni, s a magasan trónold felség kegye oly varázslatos fényben, vonzó erővel hatott, hogy épen úgy lelkesedtek érte, mint amily lélekkel dobta oda életét a meggyötört magyar, a szenvedő haza védelmére.

Nos hát Pálffy fanatikusan meg volt győződve mind a két irányban arról, hogy ő a legnemesebbet cselekszi. Ha életének minden mozzanatát annak a kötésnek megerősítésére fordítja, amely összeköti a magyar hazát az uralkodóval, lelkének legforróbb vágyát elégíti ki. Fáj, ha az uralkodónak nemzete iránt való bizalmatlanságát és ebből kifolyólag háttérbe szorítását látja, fáj az is, ha látnia kell, hogy a nemzet nagy tömege hideg, sőt ellenséges az uralkodó irányában, de ennek az ő véleménye szerint való két hibának fennállásából azt következteti, hogy egyiket sem szabad elítélnie, hanem rajta kell lenni, hogy ez a különböző elválasztó felfogás lassanként megszűnjék, s király és nemzet céljaikban eggyéforrjanak, minden erővel egymást erősítsék. A maga részéről mindent elkövetett, hogy a nemzet ádozatairól az uralkodót maga és vele egyformán gondolkozó nagyjainak cselekedete által meggyőzze, másfelől minden lehető megtett, hogy igazságtalanságok, üldözések ellenében, honfitársait védelmezze.

Felfogását környezetébe is be tudta oltani, s ki vele tartott az: épen olyan odaadó híve volt politikájának, mint saját maga. Kicsinységek miatt nem változott ez a felfogás és ebben a meggyőződésben ment a magyarság tekintélyes része az újabb vállalkozásba is bele.

Középeurópának, sőt azontúl is, legkiválóbb lovagjai, a császári hadsereg minden számottevő tábornoka, a magyar hadivilág ékességei: Nádasdy, Ebergényi és mások sorakoztak fel. Eugen volt

a fővezér és utána Pálffy a lovasság fővezérére. Június havában már felvonult a Száva és Duna mellékén a hatalmas, fegyelmezett hadsereg, amely magához vonta a hadsereg színe-javát Károly minden országból s emellett szövetségesek nagyszámú segédcapatait is. Keletmagyarországon semmi katonaság nem maradt, mivel azonban ott szintén lehetett a török vagy tatár betörésétől félni, Károlyi Sándor utasítást kapott, hogy a nemesi felkelés felültetésével s minden tőle telhető módon, a vármegyék erejével védelmezze meg az országot az onnan bekövetkező veszedelem ellen. Tudták ugyanis, hogy a török főerő megindult és a bujdosók tatár és gyülevész csapatokkal szintén közelednek, de biztos értesülésük nem volt, sem arról, hogy Khalil basa Drinápolyból merre veszi útját és keletről a tatár-kuruc-moldvai sereg mily erővel, melyik szoroson tör be.

A császári hadsereg június közepén átkelt a Száván és a Dunán, s a lehető gyorsan körülkerítette Belgrádot, amely munkában az ellenfél semmi akadályt nem gördített, pedig Belgrádban mintegy 30 ezer válogatott török katona volt. Minden akadály nélkül közlekedett hajóhadunk Pancsovától a Duna másik partján Belgrád felé eső Visnica felé, s épen oly akadály nélkül verhettek hidat a Száván, miáltal a Szerémséggel való összeköttetés és az átkelt sereg élelmezése biztosítva volt. Erős őrség és tüzérség maradt a Duna zimonyi partján is, aminek jelentősége abban állott, hogy erről az oldalról is erős tűz alá lehetett venni a várat, amire a védők nem voltak elkészülve. Az átkelt hadsereg már július első hetében elkészítette a vár körüli sáncokat, amelyek arra valók voltak, hogy mind a várfelől jövő támadás, mind a kívülről jövő ellenség ellen védelmezzék az ostromló sereget, A vár körülfalozása s az ostromló sereg teljes felvonulása megtörténvén, egyszerre megindult a vár lövetése, egyelőre azonban csak a Duna felől, mert a Belgrádtól délre elhelyezkedett sereg nem kapott híreket a főszereg mozdulatairól.

A császári sereg jobbszárnya a Szávára támaszkodva Heister generális vezetése alatt volt, a balszárny a Würtembergi herceg vezetése alatt a Duna vonalán helyezkedett el, közepén és a tartalékban foglalt helyet a sereg zöme a fővezér alatt.

A hadsereg elhelyezkedése és a sáncok elkészülése közben Pálffy lovasai messzeföldre behatoltak hírszerzés végett a Belgrádtól délre emelkedő hegyes-erdős vidékre. Miklósék zászlóalja, annyi-

val is inkább, mivel a legénység nagy része délszláv eredetű volt, a tisztek pedig kivétel nélkül beszélték a szerb és bolgár. nyelvet, állandóan ott tartózkodtak. A nép örömmel fogadta, s mindenben segítségükre volt. Innen tudták meg, hogy a nagyvezér Drinápolyból elindult, a sereg létszáma kétszerte nagyobb, mint a múlt évi, de nagyon lassan mozdul, nem tudni mi a tulajdonképeni útirány, mert négyfelé is nagyszámú csapatot küldtek előre, s különösen a dunai tartományok felé erős sereg ment. Ezek a hírek nem adtak megbízható képet még arról sem, hol áll az ellenség törzse, azért előcsapatáink egyfelől a Duna mellett Grocka felé, s még azon túl is, másfelől az Avala-hegy irányában Komudrázs, Belipotok, Rakoviea s más községben végeztek nyomozó utakat. Mindenütt akadtak lelkes vezetők, akik örömmel segítettek ebben az útjaikban. Miklósék a Popovits Dusán kalauzolása mellett a Duna mellett lementek Szendrőig, innen átvágtak a Morava völgyébe s annak mentén lehatoltak egészen Csupryáig, ahol Popovits atyai háza volt, s otthon özvegy édesanyja s leánytestvérei kimondhatatlan örömmel fogadták. Éjjel érkeztek, észrevétlenül s így különben is félreeső házukban rejtve maradhattak. Reggel Popovits szerb parasztnak öltözve Pui Jancsival, aki szintén olyan ruhát vett magára és egyik nővére vezetésével maguk előtt hajtva! Aleksináiban és Nisben lakó nagybátyáik részére négy malacot, határozott gyors menetben haladtak Paracsinon át, mindenütt igénybe véve azokat az oldalutakat, amelyeken a főutakat elkerülve a leggyorsabban célhoz érhetek. Helyenként rokonoknál meg-megálltak, s híreket szedtek. A szerb Morava meg a bolgár Morava egyesülésénél egy hasonló kis társasággal találkoztak, akik a főútvonalakat elkerülve épern úgy haladtak velük szemben mint ők. Pui János szemügyre vette a jövevényeket, s bár azok is elmásított ruhában voltak, ráismert kettejükben régebbi ismerősökre. Nem szólt hozzájuk. A szokásos köszöntést Popovits adta, s rövid szóváltás után folytatták útjaikat. Alig távoztak egymástól száz lépésnyire, Pui János megállott s engedelmet, kért, hogy az előbbieket rövid úton követhesse. Megállapodtak abban is, hogy – ha szükség lesz – sípszóval egymást értesíteni fogják, amint azt már együtt a csapat tagjai ismerik. Popovitsék azonban tovább ne menjenek, mert lehet, hogy vissza kell térniök . . . Így Jancsi lehető gyorsan visszasiétt az elhaladt kis társaság után és őket utolérván engedelmet kért, hogy mivel vissza kell mennie, hadd mehessen ő is az ő társaságukban, mert

egyedül nem tanácsos utazni. Utasaink nem nagyon szívesen fogadták, de nem utasították el. A csapat vezetője szó nélkül haladt elől. Pui János pedig ahhoz csatlakozott, akit ő ismerősnek vélt és beszédbe igyekezett vele eredni, maga ismételtelen bele kevert beszédébe egy-két magyar szót és figyelte annak hatását. A megszólított nem látszott észrevenni a célzatot, azonban rövid idő múlva amiatt, hogy nagyon fáradt pihenni kívánt. Leheveredtek a füves domboldalon, még pedig a vezetőtől egy kissé távolabb. Alighogy lepihentek, a vezető, aki korai indulás miatt fáradt és álmos volt, elaludt. Pui János ekkor magyarul szólt szomszédjához, aki csendesen feléje fordult s odasúgta neki, várjon, egy kissé később visszamehetünk néhány lépésnyire, s akkor többet. Hangosan a másik társához fordult: „Feri, én egy kissé bemegyek abba a faluba, amit itt látunk a közelben, körülnéztek, te addig maradj itt. Ezzel a szerb legőnyvel – Pui Jánosra mutatva -, elmegyek és kértek valami élelmet, mert, amink van azzal nem jutunk el a Dunáig és további utunkban nem lesz tanácsos a bennlakókkal közlekedni.” „Jól van” – felelt a megszólított, s ezután az előbbi Jancsival megindult a közeli falu felé. Ám nem mentek oda, hanem visszafordultak az előbbi utón, s amikor elég távol voltak, Pui Janci megszólította ismeretlenüket: „Tekintetes úr, ne mutassa előttem magát rácpasztnak, én már megismertem, hogy a Tekintetes úrral Temesvárnál is találkoztunk. Az a másik úr pedig udvarhelyi, jól ismerem, László Ferenc úr. Ha egy járásban vagyunk, legyünk együtt, ha külön célunk van, akkor tovább is járhatunk kétfelé.”

„Én is megismertelek. Te Temesváron Miklós Sámuel társaságában voltál, tehát bizonyosan most is közel vannak.”

„Nincsenek ugyani messze, de nincsenek velünk itt. Mi egy jó ismerőssémmel a szomszédba tartunk, ahol kovártélyt akarunk csinálni, mert egy-két nap alatt az egész itt lesz és meg akarjuk előzni az ellenséget. Mire ide jó, már miénk lesz Nis vára.”

„Annyira csak nem vagyunk – felelt amaz -, de ha így van a dolog, szeretném, ha az én útitársaimtól elszakadva, Miklós Sámuellel beszélhetnék. Bizonyosan Pálffy generális mellett van.”

„Igen ott van – felelt Pui János. – Ha csak az kell, azon könnyen segíthetünk. Küldje el vezetőjét s fogadjon fel engem vezetőnek, ha tud valami biztosat a török tábor helyzetéről, közölje velünk és ha az megfelel annak, amiért kiküldöttek, mink is mehetünk. Menjenek lassan Paracsinig, azalatt mi visszafordulunk és

utolérjük. Paracsinban elbocsátja vezetőjét, aztán én elvezetem Csuprijába, s onnan oda, ahová menni akar.”

„Jól van ez mind, de ha Miklós Sámuel itt van valahol, László Ferencet nem vihetem oda, mert ezek egymást megeszik, tehát mondd meg, itt van-e Miklós vagy nincs?”

Pui János rövid gondolkozás után azt mondta: „Igen itt van Miklós Sámuel úr, de itt vannak társai is, ennél fogva, ha baj lesz, az csak arra az úrra lesz baj. Mégis így jobb lesz, menjenek a tekintetes úrék előre lassan, én megkerülöm, s Csupriján túl csapatunk körül fogja hármukat, akkor aztán minden összezapás nélkül foglyaink lesznek. A többi magától következik. Miklós úr nem fogja megismerni László urat, az pedig úgy lesz elfogva, hogy, ha akar elszökhetik.”

Ebben maradtak. Pui János gyorsan visszatért Popovitszhoz és elmondván, amit tudunk, gyorsan megfordultak, Paracsin és Csuprija között elkerülték Lászlóékat, elég jókor hazaértek, hogy Miklós Sámuelek a kellő értesítést megnyerve, felkészüljenek és a főúton gyorsan előre hatolva szembekerüljön egyrészt azokkal, a más rész pedig hátulról fogja el az utat. Csupriján túl történt meg a körülkerítés. Itt az út kétfelé válik, az egyik út a Moraván át vezet Jagodina felé, a másik a jobb parton megy tovább. Visszafelé három út is vezet. Erre nem volt ismerős egyikük sem. Amint Miklósék egyik csoportja megszállta a Morava partjához vezető ágat, a másik a másikat, s feltűnt hátulról a harmadik csapat, László Ferenc gyanút fogva, hirtelen megragadta a vezetőt, s magával húzva, odakiáltott társának: „Térjünk ki az útból, nekem úgy tetszik, hogy baj van!” és a vezető is így gondolkozván, a Csuprijából jobb kéz irányában a hegyekbe vezető útra térvén, gyors futásnak eredtek. Társuk is utánuk indult, de – amíg gondolkozott – az alatt már Lászlóék jókora előnyt nyertek. Hogy utóijérje, elszórt minden podgyászát és képzelhetetlen gyorsasággal indult utánuk. Azonban egy útban keresztülnőtt vastag gyökérben megbotlott, s úgylátszik súlyos ütődést szenvedett, mert csak nehezen sántítva tudott tovább haladni. A hátul jövő csapat utána vetette magát, s László Ferencék látták, hogy utólérték és foglyul ejtve, megkötötték és magukkal vitték. Sok idejük nem volt, mert maguk is ki voltak téve az elfogatásnak, s amikor meglátták, hogy egy erős csapat ismét arra az útra tért és utánuk nyomult, nem messzire letértek az útról, s a sűrű erdőség bokrai közé elrejtöztek. Később

aztán látták visszajönni az előbbieket, akik így elszalasztották foglyaikat.

A megkötözött fogoly azonban nehezen tudott mozogni, s amint együtt, volt az egész csapat, Pui János ajánlkozott, hogy átadja lovát a fogolynak, maga pedig gyalog megy. Az idő már késő volt, nem lehetett tanakodni, azonban, ne hogy túlsók időt töltsenek a főtábortól távol, folytatták útjokat a Morava mellett, annak balpartján, s Pui Jancsit hol az egyik, hol a másik vette maga mögé, hogy ő se maradjon el. Így értek el Palánkáig, ahova azonban nem mentek be, hanem a mellette folyó Jassenica jobbpartján egy kerített tanyára betértek, amelynek tulajdonosa Mihajlovits Milán nagybátyja volt. Itt bevárták a reggelt. Másnap reggel Mihajlovits nagybátyától kölcsönzött lovon a fogoly is együtt utazott Miklóssal Pálffy tábori szállására, ahol az egyszerű szerb parasztot, majd hogy meg nem ölelte a nagyhatalmú magyar vezér, mi természetes is, ha megmondjuk, hogy ez az egyszerű szerb paraszt Vékony János volt, aki a nagyvezér külön levelével jött a belgrádi basához, hogy annak a beálló hadműveletre utasítást adjon. A levélben értesítés volt minden tekintetben, ígéret, hogy az ostrom alól felmentetik a vár, mert „200 ezernyi kitűnő fegyverzetű hatalmas sereg jó s szétmorzsolja a maroknyi gyaur csapatot. Tehát tartani kell erősen a várat, egyelőre azonban tartózkodni kell a túlságos ágyúharctól. A végső elhatározás még nem történt meg, de lehet, hogy a dölyfös herceg onnan kapja a támadást, ahonnan nem is várja, ha csak nem repül, nem talál haza.” Pálffy elvezette Vékony Jánost Eugen herceghez, s pártolta abbéli kérését, hogy engedtessek meg a várba való bemenetet, hogy hozzon onnan is híreket. Eugen nem egyezett bele. Nem lehet bemenni a várba, erre idő nincs (tulajdonképpen nem bízott Vékonyban), siessen vissza a török táborba, mondja el, hogy foglyul esett, levelét megsemmisítette, de sikerült megszökni a fogságból, s kérjen új megbízatást, hozzon új híreket, különösen arról tájékoztassa, hogy mi a célja a főszeregnek! Erdély-e, a Temesköz-e, vagy Belgrád?

Vékony azt felelte: „Megmondtam Temesváron magyar testvéreimnek, Miklós Sámuelnek és Gálffy Gergelynek, hogy csak azért megyek vissza a törökhöz, hogy hazámnak használjak, mert a török által Magyarországon segíteni már nem lehet, Mivel előbb vitám volt barátaimmal és ők akkor nem tudtak meggyőzni arról, hogy szívvel-lélekkel, minden tőlünk kitelhető erővel a magyar

királyhoz kell állanunk, azt segítenünk, az ő oldalán használhatunk most csak hazánknak, most már ezt belátom és minden gondolatommal fenséged szolgálatába állok. Csak arra kérem a, mindenek Urát, segítsen meg, hogy ezt megmutathassam és arra fenségedet, hogy nemzetemet vegye jóakaratába, akkor be fog következni, hogy még a csecsszopó is áldani fogja nagy nevét! A nagy hős kezét adta Vékonynak, s amikor ez eltávozott azt mondta Pálffynak: „minden magyar egy fejedelem, minden magyar katona egy hős, csak az a kár, hogy mindenik fővezér akar lenni, s nem tudja magát a felsőbb akaratnak alávetni. Én sokat tévedtem a magyar emberek megítélésénél, de lehet, hogy módom lesz tévedésemet megkorrigálni, azonban nem felejtetem soha, hogy Európa centrumában egy nagy erőnek kell lenni, amely a nyugati riválisok és a keleti brutalitások között egymaga is megtudjon állani, s e riválisokat egyensúlyozni tudja. Ha ebbe a keretbe bele tudjuk állítani a Corvin Mátyás-szerű Magyarországot, ám legyen, – akár úgy, ahogy én gondolom, akár úgy mint az önök nagy királya akarta -, ha az jobban és könnyebben megy. Majd meglátjuk.” Ezt Pálffy beszélte el még akkor este Miklósnak, hogy csüggedő lelkükbe reményt öntsön, mert maga is érezte, hogy a temesvári eljárás nagy lehangoltságot szült még a legkisebbekben is.

Vékony még azon az éjszakán megszökött a táborból és Mihailovits meg Popovits ajánlószóirai segítségével, azok rokanainál könnyen talált menedéket, kalauzt és segítséget és mivel Szerbiában, valamint Bulgáriában vérmes reményeket fűztek az osztrák császár vállalkozáshoz, minden ember (különösen a kolostorok) szolgálatára állott Vékonynak, s mihamar visszajutott a nagyvezérhez, aki immár végleges utasítással küldhette vissza Vékonyt Belgrádba. Július 20-án érkezett vissza, s most már megtudta a mi vezetőségünk, hogy a török főszereg egyenesen Belgrád alá jő és csak Redzseb basa megy Orsova felé, hogy azt bevéve, a Temesközön át a keresztény sereg hátába kerüljön és a tatárok és a moldvai, kuruc-kozák seregek Erdély felől, különösen a Tisza vidékére törnek be, hogy így hármas támadással teljesen meghódítsák Magyarországot és kiűzzék onnan a németeket . . .

Ekkor már be volt fejezve a császári hadsereg felvonulása és elhelyezkedése, a kapott hírekből kellő tudomást nyervén, az egész hadsereget Belgrád körül koncentrálták, csupán kisebb figyelő csapatokat küldtek le az Obrenovac-Szendrő-i vonalig, s kémeket,

akik a közlő ellenség mozdulatairól értesítést hozzanak, de a szorosán záró vonalban elhelyezkedett főszereg a kettős frontba kiépített harcvonalból nem mozdult, készen várt a bekövetkezendőkre, mialatt július 22-én irtózatossá erővel megindult a vár követése és pedig legerősebben a Duna felől. Már nagy rombolást végzett a támadás, amikor a hó végére megérkezett a hatalmas török sereg, s elhelyezkedett sátorerdejével a délre eső magaslatokon. Több napig-tétlenül maradt a túlnyomó számú török, mert – ha sokkal kisebb számú is volt a keresztyén sereg annál – a Szávától és a Dunától északra még erős csapatok állottak s nem lehetett hamarosan megtudni az ellenség erejét. „Nem az a minden viharral szembeszálló fanatikus ozmán hadsereg volt az, amely meggondolás nélkül megrohanta és tönkrevetett egykor Zsigmond magyar király alatt az akkori európai világ egybegyűlt túlnyomó hadseregét, hanem az óvatos, körültekintő, tanult hadimester serege, amely nem akar az ismeretlen homályba ugrani.” Eugen mivel sem törődve, még erősebben lövette a várat, amelynek védőőrségét már az élelem hiány is bántotta, mert a körülfoglalás miatt az élelmiszerek fogyatékát nem lehetett kiegészíteni. Amint a kémek jelentése nyomán a törökök megállapították a keresztyén sereg elhelyezkedését, s hozzávetőleges számát, Khalil basa fővezér is megkezdte a heves támadást. Különösen a Száva felé tartott, amelynek hídját szerette volna elpusztítani, hogy az osztrák seregek az élelmi- és hadiszer utánpótlást lehetetlenné tegye . . . Ekközben megérkezett a hír, hogy Redz'eb basa Orsován át betört, s nyomul előre, ami arra intette Eugént, hogy igyekezzék döntőre vinni a dolgot. Szigorú utasításokat adott ki a rend és fegyelem megtartása tekintetében, maga átvizsgált minden pontot. A lovasságot úgy helyezték el, hogy mindenkor odalökhessék, ahol legjobban szükség van rájuk. A folyton csapkodó tatár-kozák lovasok ellenében kiváló szolgálatot tettek a magyar huszárok, akik mindennap újabb, meg újabb babérokat fűztek eddigi koszorújukba. Miklósok Pálffy János fiának ezredébe voltak most beosztva. A fővezér a lángelklű ifjú Pálffy támogatására szeretettel ajánlotta oda székely fiait, akiket kérésükhöz képest oda engedett, ahol a legveszélyesebb támadás indult, de amíg szívesen tett eleget hű emberei kérésének, az a megnyugvása is volt, hogy emberek is lesznek talpukon . . . Augusztus 16-án éjjel indult ki Pálffy lovasságának eleje, lassan, óvatosan, hogy amire virradni kezd, ott legyenek a török harc vonal közelében és a hadi jel meg-

adása után azonnal közvetlen közelből indítsák meg azt a rohamot, amelynek semmiféle gyalogság ellenállni nem tud, ha előre nem vette észre. A természet is segítségül jött, mert sűrű köd ereszkedett a vidékre, s három lépésre is alig lehetett látni, úgy hogy a kivonult csapat észrevétlenül a törökök sánca elejébe érkezett. Nem lehetett várni a megállapított jeladásra, ha fel akarták használni a meglepetésszülte zavart, a rohamnak meg kellett történni és úgy is lett. A terv az volt, hogy a csatát a balszárnyon, a Duna felől kezdik meg és ott is volt elhelyezve a legerősebb szárny, a legtöbb sereg-rész, de amint a jobbszárnyon, a Száva hídja felé megindult a rettenetes roham, az egész török tábor nekilendült az ütközetnek. A balszárnyon a kiküldött csapatrészek a nagy köd miatt messze eltértek a kijelölt úttól, a Duna felé sokkal lejjebb mentek balra, mint kellett volna, itt hézag támadt, s ezenn a török sereg zöme be kezdett nyomulni, amit csak véres áldozatokkal lehetett némileg megállítani. Dörögtek az ágyúk, ropogtak a fegyverek, a különféle lovascsapatok rettenhetetlen rohama, mint kopogó jégeső sújtott mindenfelé a dühösen és vitézül támadó török csapatokra, amelyek azonban szerencsére a meglepetés és a tájékozatlanság miatt nem tudták egész erejüket kifejteni. Pálffy rohama azonban teljesen tönkre verte az ellenség balszárnyát és így a mi jobbszárnyunk annak nyomába a centrum felé nyomult. Amint a nap emelkedésével 8 óra tájban felszakadt a köd, Eugen áttekintvén a helyzetet, látva, hogy a jobb szárny már megoldotta a maga feladatát és ellenállhatatlanul nyomul a centrum felé, a tartalékban álló bajor gyalogságot, s Ebergényi huszárjait harcba vetette. A balszárnyat megerősítette, s miután Ebergényi egymásután háromszor rohanta meg a rendületlenül küzdő és gyilkos tüzeléssel harcoló janicsárokat, míg azok minden oldalról megbontott hadsoraikkal összeroppantak, minden oldalról oly véres támadásokkal állottak szemben, hogy összezavart tömegeik kellőleg nem is érvényesülhetvén, elfogta őket a halálfélelme, részint örült futásban, részint megadásban kerestek a biztos halál elől menedéket. A meghódolókkal nem törődtek, egész lovasságunk, különösen a huszárok és rácok örült iramban vágták, üldözték az észnélkül menekülőket Szendrő felé. Pedig a futók száma sokszorosán felül haladta az üldözők számát. Mindannyi kivette a maga részét a küzdelemből. Amikor a küzdelem a jobbszárnyon már diadallá vált, amikor sikerült megbontott balszárnyunkon betömni a hadsereg réseit és itt is megindult az előnyomulás, Eugen

maga vetette bele magát a centrum elleni támadásba és vele küzdve szeme előtt nem hátrált egyetlen katona sem, hanem a többszörösen túlnyomó ellenséget oly vad fanatizmussal támadta, tépte, zúzta, hogy az erdőket összeroppantó vihar ereje sem lehetett volna annál veszedelmesebb.

Ez volt Eugennak és a keresztyén világnak legnagyobb diadala azóta, hogy a nagy Hunyadi a szent Kapisztrán Jánossal harmadfél száz év előtt épen úgy tönkrevverte a megszámlálhatatlan pogányt. Mily ellentét, akkor a kifelé teljes nagyságában tündöklő magyar királyság gigászi hős vezére még számban és vitézségben imponáló erejével vívta ki az egész világ érdekében a nagy diadalt, amelynek európai jelentőségét belátva, együtt ünnepelte meg a magyar nemzet az egész világgal; most *egy* számban letört, koporsójában félholtan fekvő nemzet kiváló fiaival együtt az egész európai világ harcolt, ha általában az egész keresztyénség érdekében is, mégis a magyar egység és nemzet feltámadásának napját derítette fel. Az ünneplésben azonban nem vett részt a magyar szív, a magyar öröm, csak a többi világ. Csak a külföld, de az annál inkább. A német városok kivilágították ablakaikat, körmenetek járták az utcákat, mindenütt végtelen volt az öröm és a hála. A magyar vitézek megtörülték véres kardjukat. Ember vagy fiam, mondta Ebergényi az ő huszárjainak, Nádasdy, Pálffy ezredeiknek, s az a rettenetes fájdalom, amelyet Pálffy érzett hősi halált halt derék fiának elvesztésén, megenyhült azon a tudaton, hogy mi magyarok is emberül megálltuk helyünket, senki előttünk nem járt, senki többet nem győzött, senki annyit nem áldozott fáradtságban és halálos veszteségben, mint épen a magyar ezredek. A fájó sebek behegednek, ha a haza sebei meggyógyulnak a hazáért, nemzetért, a magyar becsületért és némileg a királyért ontotta véré a magyar katona. Pálffy-tól kezdve – a legutolsó legényig. Megsebesült Eugen, Pálffy, s mindenki, aki a mi ismerősünk, s a vegyes csapatnak alig fele maradt életben, de a megmaradtak is súlyos sebekkel terhelve. Egy kórházzá vált a királyfalvi kastély, mert a mi sebesültjeinket oda szállította Pálffy és ott gyógykezelték.

Sajnos, a nagy győzelem jutalma, csak Belgrád várának eleste lett, amelyet a török császári sereg elpusztulása után feladott a parancsnok. A többi harcmezőn a keresztyén hadak nagy veszteséget szenvedtek, a törökök tönkrevették Petrást Zvomiknál, Draskovichot és Königsegget Nóvinál, egyedül Splényinek sikerült

Redzseb basát kiszorítani és Orsovát visszavenni. És az európai viszonyok is úgy alakultak, hogy a belgrádi győzelmet nem tudtuk kiaknázni, pedig oly nagy volt a török pánik, hogy, ha Eugen serege bírhatott volna a kellő segédeszközökkel, egész Drinápolyig akadály nélkül mehetett volna. Így azonban a meghódított föld és városok birtoka alapján megkötötték a passarovitzi békét, *a magyar tanácsosok kizárásával*. Ez szerint a régi Magyarország egész határa Kisoláhországgal, s a volt macsói Bánsággal visszakerült *az osztrák császár* uralma alá, s mindenütt szorgos gonddal ügyeltek arra, *hogy ezek mint osztrák tartományok szerepeljenek*. A magyarok mehettek haza falujukba, megcsonkított hazájukat siratni, a nagy győzelemben kifejtett derékségük és áldozataik emlékeivel, a szerbek, bolgárok jégre teheték reményeiket, csalódva álltak félre. Egyedül a horvátok nyertek a vállalatból, mert régi történelmi területük megnagyobbodva került vissza, de csak mint alárendelt tartomány. Elkeseredve kiáltottak fel a mi erdélyi és magyarországi ifjaink. „Oh miért győztünk hát?”

Megmaradt azonban a szép emlék azokból a megpróbáltatásokból, amelyen keresztül mentek, s minden csalódás mellett is nyugalomra intette Pálffy ifjainkat, hogy mégis csak el fog jönni előbb-utóbb a magyarok igazságának ideje, nem kell elkeseredni, *nem* kell csüggedni. Csak kitartás! Úgy alakulnak az európai viszonyok, hogy a magyar nemzet nem maradhat a mostani alárendelt állapotban. Addig is dolgozni, tanulni, takarékoskodni kell, hogy elromlott vagyónkat újra helyrehozzuk, vagyonosodjunk és művelődjünk. Az ifjú társaság könnyek közt búcsúzott el szeretett fővezérétől, de egymásnak a magyarok, szerbek, bolgárok örök hűségét fogadtak, *hogy ha megújulnak a szabadságért való küzdelmek, amint értesülést kapnak, egymás segítségére sietnek*. Egy a fájdalomunk: az elnyomott, árva nemzeti lét. Egy a reményük: jönni fog az az idő, hogy a szabadságért sikeresen felvehetik a küzdelmet. Egy a cél: a nemzet függetlensége és szabadsága. Egy a tanulság: *csak magunkhí hízhatunk*, a hatalmasok csak addig becsülnek meg, amíg hasznosak vagyunk, addig hitegetnek, amíg tartanak tőlünk.

A török támadást tehát Belgrádnál sikeresen megállította Eugén, Pálffy és a többi kiváló hős a magyar és a külföldi seregekkel, azonban nem ily kártalan volt a keleti betörés. A tatárok, a moldvaiak, a kozákok, a kurucok a borgói, radnai és gimesi szoroson

törtek be. Hitvány, gyülevész nép volt, amelyhez bizony kár volt csatlakozni Eszterházy Antal grófnak és a többi szabadsághősnek, mert ezeknél borostyánt nem arattak. Mint a nyári pusztító vihar, úgy törtek az országba, végigpusztították a Tisza, a Szamos, a Maros felső folyását. Szatmáriig, Enyedig, Szászrégenig hatoltak, de a hirtelen összegyűjtött nemesi felkelés mihamar végzett velük.

A gimesi szorosban betört csapat egy része Csíkszereda felé áradt, s gyors iramban Udvarhelyszékbe is betört. Egy része, amint átjött a Tolvajos hágón, mindjárt a Vargyas vize mentén leszállott Erdővidékére, másrésze átvergődvén a sűrű fenyvesek között vezető hegynek föl-, völgynek lekigyózó rossz utakon, Oláhfaluba, onnan lefordult Lővéte felé s a Homoród mentét- végig toporzékolván, Kőhalom vidékére ömlött. Legkisebb része nem rettent vissza attól a rettenetes rossz és terhes úttól, amely Oláhfalutól nehéz kapaszkodók, s kunyhó nagyságú hatalmas trachyttömbök között, évezredes fenyvesek alatt átvezetett Márafalván át a Küküllő völgyébe, a Fenyédvize völgyén, amely Fényednél torkollik a Küküllőbe.

Amikor Miklós Sámuelek elváltak otthonuktól semmit sem láthattak a jövőből, csak azt tudták, hogy elmúlt a tél, és eljött a tavasz, de hogy milyen lesz az, arról fogalmuk sem lehetett. Miklós Sámueléle fenyédi birtokai az akkori viszonyokhoz képest elég rendben voltak. Hatalmas állatállományuk volt, amelyet nyáron át a Hargita alján fekvő havasi legelőkön tartottak, tinó-binő-növendék marhák, csikók, juhok felváltva javították kosarazás útján az erdő-legelő egyik felét, a másik felét pedig kaszálónak használták, évről-évre felváltva, s mivel a megjavított kaszálók dús fütermést adtak, az állatok őrzésével foglalkozó csordás, erdőpasztorok, az eszténa munkásai: a major és a pakulárok s ezekhez tartozó asszonyok, az augusztus derekán felrendelt zsellérekkel egyetemben lekaszálták, megszáritották, ott helyben óriási kazlakba rakták a két, sőt több évre is elégséges hegyi szénát, amelyet aztán télen át szánakon szállították le szükség szerint az udorokba (szénapadlás). Ugyanilyen rendszerű volt a Gálffy György uram és a legtöbb szombatfalvi, kadicfalvi, kemény falvi stb. birtokok gazdálkodása is. Nyári időben nem hoztak a havasokról szénát, hanem mint a széna-csinálás idején Miklósék is, Gálffykék is 4-5 ökor- s több lefogattál mentek fel a havasra, onnan ugyanannyi szekér fát hoztak magukkal haza s így látták el magukat nyári tüzelővel.

Télre a tüzelőt a fenyédi Rez és Csereerdő, a szombatfalvi Kuvasza, Horvász vagy Budvároldal, vagy épen a Kőerdeje szolgáltatta. Azonkívül bébírásuk volt a szék felső részének minden erdőségebe, tehát nem volt tüzelőben hiány, ha igavonó állat: ökör, bivalj, vagy ló volt, bár a székely úri ember nem igen szerette lovát teherhordásra használni. Erre inkább ökröket, nagyon ritkán tehenekeket s némelyek bivalokat használtak. Hogy pedig igavonó állatjuk legyen, azért nagy gondot fordítottak a hegyi birtokra, a „láz”-okra, mint a síkfekvésű fennsíkterületeket, erdei kaszálókat nevezték. Rendes gazda szénát nem adott el, a fenyédi, bethlenfalvi és szombatfalvi „láz” -okon két-három éves szénakazlak voltak, különösen a fenyédin. mert szombatfalvi és bethlenfalvi lázról sűrű gyakorlatban lopták el az oláhfalviakat, de a bethlenfalviakat is, mert ennek a gyönyörű községnek oly accuratus lakossága volt, hogy a rajta keresztül hajtó fuvaros szekereiről még a löcsöt is ellopták, s utoljára az egé-sz „láz”-at ellopták Szombatfalvatól és csak az egyes birtokosok mint egyének bírták tulajdonukat megmenteni, de a falu a maga jogát nem. Ennek oka nemcsak abban rejlett, hogy a sánzszirozás mesterségét minden bethlenfalvi kitűnően gyakorolta otthon is, hanem inkább abban, hogy ebben a művelésben kifinomodott, tanult elméjű bethlenfalvi urak a főbb hivatalokban befolyásosak lévén, úgy igazították az archívum nyilvántartását, hogy ahhoz a maguk egyéb dolgaival elfoglalt, tehát hivataltól messze eső szombatfalviak hozzá nem juthatván, nem vették észre, micsoda huncut kitalálással nullázták ki Szombatfalva községét. A Szombatfalvi Zsigmond úr otthoni birtokai nem csorbultak, de ő országos ügyekei elfoglalva lévén, épen úgy Gálffy György és fia Gergely is nem gondolták meg, hogy arra is kellene nézni, mi történik a lázzal.

Ebből annyi világos, hogy a mi ismerőseinknek „szénájuk rendben volt.” És hogy ez mit jelentett akkor, azt most egy kis hozzászólás nélkül nem érthetjük meg. 1716/17. évi tél megfelelő hóval s erős hideggel ajándékozta meg az Udvarhelyszékieket. „Rossz télnek rossz a nyara, jó téltől jó nyár virradhat ki” – azt tartja a közmondás. És ez igaz is volt, mert a tűrhető mértékben elvégzett őszi vetés a hó alatt jól megbokrosodott és ezért sem Szombatfalván, sem Fényeden tavaszi búzát, vagy árpát nem termeltek, hanem a legnagyobb mértékben őszi búzát és rozst. Tavasszal itt ott haricskát (tatárkát) próbálgattak, törökbúzát, de Fényeden azt sem, zabot annál többet. És ezt emberi tápláléknak is használ-

táJk, mert zablisztból készített kishi igen sok embernek kedvelt eledele volt. Bethlenfalván alul azonban nem vette be úri gyomor, így tehát Szombatfalván ezt és a zabot csak a lovaknak, általában állatoknak adták. E helyett mind inkább terjedt a törökbúza lisztből készített puliszka használata, amit tejjel, túróval előszeretettel fogyasztottak, de Fényeden, vagy azon felül nem éltek vele, mert még ott nem jött divatba, a hűvösebb klíma miatt kockázatosabb kukorica (törökbúza) termelése, azt pedig nem állhatta ki a székegy úri büszkeség, hogy vegye az ételneműt. El nem adott affélét, inkább, csakhogy ne kelljen venni, mert „az nagy szégyőn lőtt volna úri embömek”.

Amint tehát hallottuk, jól indult az 1717-iki esztendő. Miklós Sámuelek elmentek, de itt maradt Fényeden Miklós Ferenc s Daczó Péter is leánya kedvéért – nehogy szalmaözvegységében valami bántódása legyen – odaszállott. Szombatfalván öreg Gálffy György uram és a Dániel úr birtokának intézője, Hodgyai szorgalmasan dolgoztak, úgy, hogy a tavaszi munkák is, a viszonyokhoz képest jól el voltak intézve. Ki is kelt minden, azonban az őszi vetésekhez képest a tavasziak nem voltak valami híresek, a délibb vidékekélhez hasonlítva azonban mégis meg voltak elégedve. Különösen tekintettel arra, hogy az elmúlt háborús időkben a gabona-neműek nagyon keresettek voltak, a katonaság messzeföldről megfordult ezek vásárlása, később valóságos elkobzása végett, úgy gondolták ismerőseink, hogy jó lesz már ősszel mentől többet vetni, s mint az 1716. évi nyár száraz vége a Küküllő melletti nedves réteket is kiszáritotta, hogy azokon sarjú sem termett, Miklós Ferenc Fényeden, a Küküllő melletti rétek nagyrészét, a Székkútjához csatlakozó, máskor ingoványos mezőt, a szombatfalvi birtokosság pedig a felső és alsó réten lévő összes kaszálókat, már az első kaszálás után mindjárt felszántotta, mert július hóban annyira kiégett a fű, hogy abból még a jövő évre sem reméltek termést. Aztán nekiállították a bivalokat, a rőgeket addig boronáltatták, amíg a rettenetes szárazságtól kiégett földet újból megszánhatták. Erre augusztus végén kaptak egy jó esőt, s amint a szűkös termést asztagokba a szénát udrokba, kazlakba elhelyezték, hozzáfogtak az őszi elvetéséhez és ezekbe az aljfeldekbe rozst, a déli fekvésű domboldalakra búzát annyit vetettek, mint azelőtt soha. És jelentette az, hogy szénájuk rendben volt azt is, hogy annak segítségével rengeteg állatot tarthattak, s amíg az egész vágású szekerekkel

hordták ökrökkel a helybeli határról (a földekről) a búzát, rozsot, zabot, szénát: a tehennel, bivalokkal hordatták a félvágású szekerekkel a hegyoldalakon fekvő, ugarban lévő földekre a rengeteg mennyiségben összegyűlt trágyát. S mivel a székely gazda akkori időben őszi kalászosot csak trágyázott ugarba vetett, az 1716-iki elég bő nedvességű október és november után oly termésre nyílt kilátás itt, mint soha. Szoros baráti összeköttetés állott fenn a két család között, amint ez illetett olyan családok között, amelynek szemefénye: két derék ifjú együtt távozott el a haza érdekében folytatott háborúba. Egymást okosították, segítették, ha kellett egymással versenyeztek s egymást túlszárnyalni igyekeztek, amennyiben leh. Miklósnak könnyebb volt, mert nagyobb gazdák voltak, nem tiport rajtuk keresztül annyiszor az ország urainak haragvó bosszúja.

Az 1716. évi tőözi szántásból azonban vetetlen is maradt elég, ezekbe a földekre a hó levével 1717 tavaszán zabot vetettek, s később némi törökbúzát. De április végén, május derekán annyira szárazra fordult az idő, hogy aki nem sietett jókor túlesni a tavaszi vetésen, az már bele sem tudta szűrni még a hosszúvasat (csoroszlát) sem. Az egyébként elég könnyen művelhető, alapjában agyagos föld kőkeménnyé száradt és az elvetett kender csak itt-ott nagy nehezen dugdosván ki fejét, kénytelenek voltak gazdáink azt a soha nem hallott dolgot próbálni meg, hogy boronálgatták a kenderföldeket és mivel ennek jóhatását látták, zab- és törökbúza-földjeiket, kaszálóikat mind egyre-másra járatták a boronával. Igaz, hogy ki is nevelték őket a járó-kelők, de hát úgy Sem volt mit csinálni egyebet. Az utolsó eső pünköszt napján esett, de ez jó kiadós, 48 órás eső volt, s ezután minden hatalmasan nekilendült. Ekkor tűnt ki, mit jelentett az a bolondság, hogy járatták a boronákat. Mintha a földből húzták volna a termést, úgy nőtt minden. A földet beborította a gabonafélék dúsan növekvő szára, s a májusban elvégzett első kapálás után a bőséges harmatok hatása alatt minden kapás erős fejlődést vett. Június közepén túl már kimaradtak a harmatok és a második kapálás után szomorkodni kezdett minden kapás, csak a gabonafélék állták. No meg a kaszálók virítottak, s illatoztak, mert a nagy hőségtől minden fűnemű alacsony maradt, a virágok mind kilátszottak, s a mezei virágok kábító illata töltötte be a levegőt, ami ambróziává növekedett, amikor a kaszálás után száradásba jött a kaszálás vékony rendjeinek tö-

mege. A szénatermés nagyon szegényes volt, s mint a múlt évi száraz nyár figyelmeztetett arra, hogy sarjú nem lesz, különösen fontosá váltak a havasi kaszálók, ahol még júniusban is volt egy-két gyöngye harmat, tehát kifejlődött a fűtermés. De lent a falvak mezőin csak a levágott, leégett torzsok közt ciripelő tücskök jelentkeztek, semmi más nem látszott. A havasi kaszálók azonban bőven ontották ajándékaikat. S erre tekintettel az állatokat mind oda hajtották, mert itthon nem volt sem legelő, sem takarmány, vagy legalább nem (akarták elgazolni (elpocsékolni) azt időnek előtte.

Az állatállományból még az igásállatokat is felvitték a havasokba, mert lenn katasztrófális takarmányhiány állott be. Így az állatok nem lévén itthon, felszabadult a cselédség is, s minden ember hozzáfoghatott július hóban az aratáshoz. Ennek az lett a következménye, hogy férfi és asszony mind sarlóra kapván, egy micre lekerült lábáról egymásután mindenféle gabona. Előbb a rozs, aztán a búza, végül a zab. Egyéb nem volt. Árpát nem vetettek, a törökbúza ki sem hánytta a virágját, csak elszáradt levelei siratták a kárbavesztett munkát és magot. De, hogy egészen tiszta képet lássunk, azt is meg kell mondanunk, hogy Szombatfalván a 10 öl hosszú, két öl magas, fél öl széles törökbúza-kasban még ott volt a tavalyi törökbúzatermés esőtől, a hiúban (a padláson) ott volt koszorúban a legszebb válogatott esős törökbúzakoszorú nagy tömege. Ezt jelentette az, hogy „rendben volt a szénájuk”. Mivel pedig senkinek abban az évben kukoricatermése nem volt, ebből tudták meg az élelmes és termésüket kellő időben, jól értékesíthető gazdák, hogy van valami becse is annak az ostoba székely gazdabüszkeségnek, hogy minden kukoricakassát s minden asztag búzáját a jövő évi termés előtt kicsépelni, hombárba rakni szegénység. Ezt megtenni nem dicsőség. Tehát aki teheti, tartson ki.

De amit megtehettek Szombatfalván, azt nem tehette meg Miklós Ferenc, de Miklós Ferenc is tett meg olyant, amit nem tehettek meg Szombatfalván. Miklóséknak nem volt törökbuzájuk, Gálffyéknek nem volt veteményük (káposzta, hagyma, murok stb.). Ennélfogva a jó ismerősök tudtak egymáson segíteni. És a zsellérek látván gazdáik előrelátásából bekövetkezett állapotjukat, ismerve azok régi szokásait, jól sejtették, hogy nekik sem kell búsulni, inert ha a „gazdánknak lesz, nekünk es lesz” tudata egy pillanatra sem esett ki emlékezetükből. Illett tehát, hogy minden ember gazdáját megbecsülje, dolgozzék neki teljes erejéből, mert nem csak

meg vagy on írva, de tudta is minden székely azt a bibliai mondást: „aki nem dolgozik, ne is egyék”. Tehát dolgozott mindenik, hogy majd ehessenek. Míg másuknak tél-tűi esett egy-két kalongya rozszásá-kja, György úrnak, meg Ferenc úrnak a felszegett réteken oly te-méntelen sole kalongya rozszuk, az erősen megrágyázott Málon, Dél-lőben, Gátszegen: a fenyédi határban; Veres út mellett, Nagyvápa-ban, Karézetőn, Karéalján, a Kövesföldön, a Lengyelfalvi-szélen: a szombatfalvi birtokon oly rengeteg búzájuk termett, hogy annyi három év alatt sem máskor és ahoz foghatólag senkinek sem az: egész széken. Ezt is jelentette az a mondás, hogy „rendben volt a szénájuk”.

Jött aztán július végén a betakarítás. Hallatszott mindefelől, „hogy künn Magyarországon nagy háború van, hogy a föld meg-rendül a rettenetes sok huszárság, ágyúk és más terhek alatt, amit összehordtak a félvilág minden részéből, de bizonyosan a török sem kutya, ő is összehordott legalább háromszor annyit, mint azok De híre járt annak is, hogy Moldvából leleselkedik a kutyafejű tatár és azzal összeszövetkezve vannak némely magyar urak is, akik a németnek rettenetes zsarolása és a nagy adóval, s vallásáért való üldöztetése miatt most igazságot tenni nem. sajnálnak. De bár inkább elhalasztanák erről a rettenetes időről olyankorra, amikor mindennek van élhetősége, de most nincs semmiletteképen más teendő, ha mégis az a hitvány gyűjtogató ellenség bójó mint, hogy előbb azokat az urakat es, akik azokat behozzák, aztán magunkat mindnyájunkat felakasszuk. Hacsak össze nem állunk mindnyájan a falu két. végére, s a bójóni akaró kutyafejűeket agyon nem ver-jük. Mert, ha talán elszaladunk fel a havasokba, a rusnyák fel-égetik minden házunkat, s elrabolják állatainkat...”

Ennek következtében mégis arra a meggyőződésre jöttek, hogy legjobb lesz gyorsan végezni az aratással, a hordással és azonnal hozzá kell fogni a csépeléshez, mert legjobb, ha a mag a hombárba kerül, ott könnyebben meg lehet védelmezni. Úgyis történt, A sok cseléd és zsellér csudát művelt. Még le sem volt aratva az egész mező, már az elejét vitték haza. Bámulatossan ügyessé, s kitartóvá, lett a székely földműves. Miklósék kúriája a Küküllő balpartján feküdt, de úgy, hogy az udvar és Küküllő között a gyergyai országút és egy keskeny gyümölcsös vonult el. Küküllőn túl volt a Gátszeg nevű dűlő, attól nyugatra emelkedett egy rendkívüli meredek oldalú terasz, amelynek teteje fennsík volt.

Ezekhez rendesen csak úgy lehetett hozzájutni, hogy a falúhosszában felfelé kellett menni, s úgy átvergődni a Küküllő hídján, aztán a túlsó parton visszafordulni, s ugyan azt az utat újból odavissza megtenni. Az a magas terasz, Déllő nevű dűlő, rendkívül nehéz és késedelmes utazással volt megjárható. Ezekről a hazatakarodás igen hosszadalmas lett volna. A mi embereink a Miklós udvarban felhalmozott temérdek gerendából (a székely boronállak hívja) és deszkából tutajokat és óriási lapos ládákat ácsoltak össze, s a Küküllőben ott szétszórva heverő hatalmas kődarabokat összehordtak, azokból, s deszkából gátat készítettek a Küküllőn, s az így felduzzasztott vizén a tutajok segélyével a magas terraszról szarufafekvésszerűen egymás mellé fektetett gerendákon lecsúsztatott gabonával megrakott nagy deszkaládákat a jobbpartról átszállították a balpartra és az ott fekvő kertben elkészített szérú mellett asztagokba rakták. Ez a munka negyedrésnyi idő alatt készen volt, s aztán három egymásmelletti szérún 3-3, összesen kilenc ember hozzáfogott a csépléshez és amit egyiknap kicsépeltek, azt a másikkal két ember szórás által megtisztította, s azonnal a hombárokba beszállították. Így a termények nagyrésze mihamar biztosítva lett. De mégsem tudtak mindent elrakni szem elől, augusztus végén már jött a tatár. Embereink nem szaladtak szét. Kaszára, fejszére kaptak és a falu szélén felvették a harcot a rohanó tatárral. Igaz, hogy csak egyik részével, mert a tatárok a gyimesi szoroson jöttek be és Szeredán áit a máréfalvi úton jöttek, tehát az úttól jobbra eső falut nagyobb részük elkerülte, csak egy kisebb csapat vált ki és ment oldalt a faluba, s a keskeny völgyben összeszoruló falu közt vezető úton csak két-három lovas haladhatván, könnyen feltartóztathatták székelyeink, míg az egész fehérség elmenekülhetett a felső udvarba Miklósokhoz, amelyből ha szükség volt, annak keleti oldalán elmenekülhettek egy meredek úton fel az erdők közé, s onnan a havasokba, ahova lovaskatonák nem szerettek menni, mert azt már tapasztalták, hogy előttük és utánuk, akárhányszor összedült az útba a meggyújtott fenyves erdő, s a lovasok ott pusztultak. Errefelé tehát biztos menedékhely kínálkozott.

A harcoló székelyek csendesen hátráltak, s nyomukban a tatár martalócok szívósan haladtak előre, bár súlyos veszteséget szenvedtek, elkeseredett dühvel folytatták az előnyomulást, amely elég lassan ment. Miklós Ferenc és Daczó Péter mindent elkövettek, hogy megmentsek a falut és a maguk udvarházát, s épületeiket a

veszedelemtől, de be kellett látniok, hogy kevesebb erővel rendelkeznek, semhogy sokáig fenntarthatassák magukat. A lakosság behúzódott a Miklós-udvarba, de az csak – igen jó erős – deszka palánkkal volt körülvéve s így azt nagyon nehéz volt védelmezni, mert attól lehetett tartani, hogy a tatárok felgyűjtják. Azonban azt nem merték tenni, mert ki voltak téve, hogy az egész falu elég és ők is bennégnék, mert a faluban felhalmozva ott volt a behordott termes. A házak mind fából voltak. Állandóan szél, illetve észak-déli légáram uralkodott, amely miatt, ha a szűk út két oldalán meggyűlnának a házaik, a tűz végigmenne az egész falun és őket elzárná a visszavonulástól. Ennek következtében, mivel alkalmasint parancsolatuk is lehetett, hogy a faluban maradjanak és várják meg a következményeket, a tatár csapat vezetője egyezkedni kezdett, hogy hagynának fel a további harccal. Miklósék ebbe szívesen beleegyeztek azzal a feltétellel, hogy az emberek élete és vagyona biztosíttassék és károk ne történjenek. Kölcsönös kezesek kicserélése mellett megtörtént a megállapodás. A tatárok Miklós Ferencet kívánták kezesnek, maguk részéről pedig maga a csapat vezetője ment harmadmagával kezesébe. Némi élelmiszert az ostromló tábornak is küldöttek, amellyel az egész csapat elvonult Keményfalva és Zetelaka felprédálására. A tatár vezér igen jóvialis uraság volt, nem restellte megtisztelni az uraság lakásának minden részét, s jó barátoknak mutatkozott. A borocskának sem volt ellensége, amit a tapasztalt Daczó Péter neki fedett ónkupába adott s így nem vette észre, hogy víz helyett tiltott italt élvez. Utoljára azt követele, hogy mutassák meg neki a pincéket is. Nem tudtak neki ellenállani. Daczó Péter egy tenyeres-talpas szolgálóval levezte a pincelejáraton, maga két tatárral künn maradt, a vezér a cseléddel bement szemlét tartani. A második ágba egy hatalmas nagy kádat találtak, amelyben folyadékot látott a tatár. Káposztáskád volt. A székely ugyanis a káposztát hatalmas, nagy kádaiba, fejben, nem gyalulva szokta elrakni, s káposztafejek állandóan káposztalében vannak és onnan szedik és onnan használják el. A tatár egy kissé kaptos is volt, s hiába tagadta a székely leány, mindenképen azt hajtogatta, hogy ott bor van és ő azt megkóstolja és ha hazudik a leány, fejét véteti. A leány kénytelen volt a tatár követelésére segíteni ezt abban, hogy megkóstolhassa. Két kézzel a kád szélét megfogva, a leány a lábánál fogva őt emelte, s amikor kellő magasba jött, lehajolt, hogy a borból hassék, mert semmi

más módon nem juthatott ahhoz. Ekkor az egyensúlyt elvesztette, keze a kád kifelé táguló dongáin lecsúszott s egész fejével belebukott a jó mély káposztalébe. Zsuzsinak is volt hozzá esze, hogy jól belenyomja az atyafit, s azt úgy megittatta, hogy több annak nem kellett. Persze nagyon megijedt, hogy mi lesz most ebéből? Szaladt a kijáráshoz és behíttá az egyik tatárt, de csak integetett neki, mert nyelvét nem értette. Az, amikor meglátta, hogy a főnöke fejével a kádba bujt és issza a bort, se szó, se beszéd maga is követte, de már nem kérte a leány segítségét, hanem maga mászott fel s hajlott be a kádba. Ő is épen úgy belesiklott és Zsuzsi őt is épen úgy belesegítette, mint a másikat. Erre jajgatva szaladt a bejáráshoz és most már a harmadik tatárt és Daczó Péter urat is odahívta, gyorsan elmondván, hogy mi történt. A harmadik tatárt aztán könnyű volt a más kettő után elintézni, s így mindháromtól megszabadulván, azokat eltüntették a földszínéről. Így szabadult meg az udvar a tatár vendégtől, de nem a félelemtől, mert végre is be kellett számolni, ha visszajő Zetalakáról a többi tatár. Eltelt két-három nap. Ez alatt a lakosság igyekezett otthonában holmiját kellő biztonságba helyezni, – de amikor negyednap sem jött vissza a sereg, – egy ügyes legényt elküldtek megtudni, mi véget ért a tatárok kirándulása? A legény keményfalván csak annyit tudott meg, hogy onan a tatárok minden megállapodás nélkül Zetalaka felé mentek, s amikor eltávoztak Csergő Pál úrfi összeszedte a falu legényeit, ki kaszával, ki nyárrsal, ki fokossal utána mentek a csapatnak. S mivel az ügyis elég kisszámú volt olyan hatalmas községhez mérve, mint Zetalaka, amint oda beértek és ott követelőzni kezdtek, már a kémén falviak is megérkeztek. Ezek fegyverekét meglátván a zent alaki legények, ők is elővették jobbik eszüket, s túlnyomó erővel körülkérték a kóbor csapatot, s azt egytől-egyik lemészárolták. Sajnos Miklós Ferenc súlyosan megsebesült, mert egy elkeseredett tatár őt, aki hite szerint elárulta őket, megszurta. E miatt pusztult el később Miklós Ferenc, évek múltán. Nagyon megvolt rémülve mindenki, mert attól tartottak, hogy a főcsapat, ha visszatér és számonkéri ezeket, véres megtorlás követi az esetet. De félelmük ok nélküli volt, A tatárok nem tértek erre vissza, Udvarhelyen áthaladtak, s le egészen Segesvárig mindenütt követeltek ugyan kisebb-nagyobb harácsot, de valószínűleg azért, hogy hátuk, illetve visszavonulási útjuk biztosítva legyen, nem csináltak nagyobb kárt. Segesvárnál egyesültek a Homoród mentén

leszállott és útjában északnyugati irányba fordult csapattal. Átmentek a Kisküküllő völgyébe, ahol találkoztak a Kisküküllő mellett fölfelé menekülő oly tatár csapatokkal, akik az erdélyi részeket feldúlván, menekültek visszafelé, mert nagyobb számú magyar felkelt sereg üldözte őket és máris nagy veszteséget szenvedtek. Erre az egész tatár csapat elfordult Marosvásárhely-Szászrégen-felé, s kivonult Erdélyből, felégetvén útközben minden községet, amelyet talált. Sokkal rosszabbul jártak azok, akik betörték Magyarországra, mert azokat Károlyi Sándor vezérlete alatt a felkelt nemesség megverte, megszalasztotta, s a máramarosi feltámadt lakosság nagyrészen agyonverte. Csak kevesen menekültek meg, de minden rablott holmijukat és majdnem 8000 magyar foglyot, kellett otthagyniok.

Így segítette meg a magyar nemzetet a török, s elképzelhető, hogy az a magyar nép, az az országrész, amely mint tulnyomólag kálvinista nép azelőtt gyomrából gyűlölte a németet, ellenben a törökben védőjét, támogatóját hitte, s annak győzelmét nemcsak óhajtotta, hanem kellő megkeresés mellett segítette is volna, ezek után kiábrándult a keleti segítségből, s elkeseredésében megállapította, hogy nincs oly elhagyott, megcsalt népe a világnak, mint a magyar. Most már nincs senkije. Csak a maga erejében bízhatik. Minden más reménykedés hiábavalóság!

Udvarhelyszék tehát megmenekült a nagyobb pusztulástól, s mivel a belgrádi nagy győzelem és ennek mindenütt, rendeletre történt megünnepléséből megtudta, hogy a keleti nagyhatalom immár semmivé lett, újabb betöréstől nem tartván, egész erővel nekilátott mindenki, hogy az elpusztított hajlékok rendbehozásának, a még hátralévő munkálatok elvégzésének. A termés betakaríttatott, s mivel a folyton tartó rettenetes szárazság miatt számítani nem lehetett, az őszi vetés is elmaradt. Egyesek erőltették ugyan a dolgot, de csak Istenbe bízó reménységgel vetettek, mert a sikerben valójában nem bízott senki. Nem lévén más munka, mindenütt hozzáfogtak a csépléshez. Hangzott minden faluban, minden csürben kettes-hármas hadaró muzsikája, s a szomorú jövőtől félvén, most felhagyott a nagygazda székely is azzal a büszke szokással, hogy termését asztagban hagyja a jövőig, mert a rettenetes szárazság miatt több helyen tűztámadván, sokan mindenüket ottvesztették. Ettől való féltében mindenki mentette vagyonát. Csak néhányan, a tehetősebbek hagyták téliire termésük egy részét

inkább azért, hogy zselléreknek adhassanak télire, munkát és élelmet ... Mivel a községek közelében mind a kaszálók, mind a tarlóföldek, mind a legelők valósággal kiégték, az összes állatállományt felhajtották a Hargita oldalán, s általában az erdőkben lévő hegyilegelőkre. Akinek nem volt ilyen, az bérelt, ámbár Udvarhelyszéken alig volt olyan község, amelynek erdője ne lett volna, mert az ősi települő törzsek, amikor kiosztották a földeket, minden törzsnek szakítottak ki erdőséget is . . . A belsőségek, szántóföldek a lakóhelyek (községek) körül, az erdőségek pedig a nagy hegyek oldalán szakítottak ki. Így minden község határa (területe) kétrészből állott: a folyók, patakok, alsóbb folyásai mellékén elterülő szelidebb helyeken egyfelől, a forrásvidékek magasabb hegységein másfelől. Ez abban az időben nagy szerencséje volt Udvarhely széknek, mert állatait mindenki a hó leestéig fentartotta az erdőkben, s mivel a hó abban az évben nem esett le egész télen, az erdei legeltetés késő télíg tartott, amíg a beálló fagyosidó le nem szorította az embereket a hegyekből. De baj okozója is volt ez a körülmény, mert ez a száraz idő az egész országban uralkodván, a hadvezetőség a katonaság legnagyobb részét Erdélybe, legkivált a székelyföldre szállította el, s itt is Udvarhely kapott a legtöbbet. Ezek táplálása, a katona lovak szénával és zabbal való ellátása elviselhetetlen terhet okozott. Önként senki sem adta oda terményét, tehát erőszakkal elvették onnan, ahol volt. A búza köblének árát 4. forintban állapították meg a közforgalomban, ami iszonyú nagy ár volt ugyan, de mégsem adta oda senki, mert nem termett elég senkinek sem. Látván ezt a lehetetlen állapotot a mi ismerőseink, úgy segítettek magukon, hogy a már előre kicsépelte terményeket úgy elrejtették, hogy azt semmiféle kutatással meg nem találhatták a hatóság emberei, a még asztagban lévő terményeket pedig szorgosan kezdték kicsépelni és abból a reájuk adóba kivett mennyiséget beadták a császári magazinba, a többit pedig részben elrejtették, részben a jövő 1718. évi szükségletek biztosítására odakölcsönözték zselléreknek, s minden falubelieknek, akinek szüksége volt, ezeknek azzal a feltétellel, hogy majd, ha az Isten termést ad, jövőre, vagy azután visszafizetik, így bizonyos volt, hogy ezek a községek két évig el vannak látva kenyérrel, György úr és a többi rokonság pedig még többre is.

Miklós Sámuelek súlyos sebeikből a Pálffy János gondos intézkedései következtében túrhatóleg kiépültek, s karácsony előtt ne-

hány nappal mind hazatértek. Az elviselt szenvedések és a még mindig érzékeny fájdalmak csendessé tették addig vidám embereinket, s elérkezettnek látták, hogy immár a csendesebb családi élet nyugalma helyezzék. De a nyugalom a rettenetes esztendő súlyos nyomása elől messzire menekült, s a nyugalom helyett a szenvedő emberiség bajainak orvoslása foglalt helyett minden jóra való magyar úriháznál. Ebben a helyzetben aztán elültek a felkora-bácsolt politikai és felekezeti ellentétek és az a felekezeti ellentét, amelyet 1711-ben a diákok utcai harcaival, az a politikai gyűlölet, amelyet előbb a Rákóczi-féle, később a Pápay-Vékony-féle küzdelmek alatt láttunk, s ami rokonokat, szomszédokat gyűlölt ellenségek-ké tett, a nyomorúság hatása alatt elaludott. A fanatikus katolikus Miklósék és a törhetetlen kálvinista Gálffyék az átért küzdelmek és szenvedések, a magyar nemzetre nehezedő udvari kedvezőtlen nyomás és a, beállott nyomorúság megismerése és át-érzése nyomán, szétválaszthatatlan barátokká, testvérekké lettek, amely egység sokban segítette azt, hogy ez a vidék a következő években bekövetkezett rettenetes írásban és döghalálban valahogy mégis megtudott maradni.

Épen most úgy vagyunk – fejezte be elbeszélését Orbán úr. – Nehéz idők járnak reánk, hiszen tudjátok, apáitoktól hallhattátok, hogy a megboldogult Károly császár és magyar király után az egész világ megrohanta királyunkká koronázott leányát, Mária Teréziát. Ekkor is ott volt Pálffy János a nagy magyar, s vele a mi székelyeink, de amint elmúlt a veszedelem a harcmezőn, utána rögtön következett itthon a székekben. Aki a magyar jövőjét biztosítani akarja, csendesítse a különböző vallású magyarokat, felejt-sék el ebbeli sérelmeiket, legyenek egyek a nemzeti élet boldogulá-sára vezető akaratban s csak így, csak így lehetünk ismét szabad magyarok.

Most befejezem elbeszélésemet, lehet hogy ünnep után elmond az is, hogy folyt tovább a mi embereink dolga, hiszen ismeritek azok fiait, jó ha tudjátok, kik voltak apáik, s mint küzdöttek a mi érdekünkben, hogy a jókból példát vehessünk arra, amit tennünk kell, a rosszból megtanuljuk azt, amit kerülnünk kell.”

XII.

A II. fejezetben leírt diákháború tárgyában indított iskolai törvénytörési eljárás folytatása. A diákok tüzoltása. Előkészület a kollégium újjáépítésére.

Vasárnap estére nagy Dániel István megérkezett Udvarhelyre és azonnal felkereste Kiss rektorprofesszor urat. A Bede-ügy előzményeit minden irányban átvizsgálván, azonnal megírták a meghívó leveleket a következő szerdára és szétküldték még hétfőn, hogy a kollégium minden tényezője jelen lehessen az ügy megvizsgálására, a szédriát már keddre kitűzték és maga nagy Dániel István kereste fel kicsi Dániel h. főkirálybíró, Török Pál királybíró, hogy a szédrián ők is jelenjenek meg. Ez szokatlan volt ugyan, mert a szédrián csak a jurátusok, a fiatalsági gyűlés elnöke és jegyzője a rektorprofesszor, később a tanvezető (paedagogarcha) elnöklete alatt tartottak tanácskozást, ebben az esetben azonban szükségesnek látták, hogy a királybíró, a vádló is jelen legyen már az előzetes tárgyalásnál, ahol a tanúvallomásokat felolvassák, a tetteseket a tanúkkal szembesítik, miáltal azt akarták elérni, hogy semmi kétség se maradjon fenn a dolog teljes kinyomozása tekintetében. Még azt is megkísérelte a főgondnok, hogy a katolikus iskola igazgatóját is megnyerje az ülésen való megjelenésre, azonban a derék kollega kijelentette, hogy ő tökéletesen megvan győződve, hogy amit Kiss Gergely megcsinál, az úgy lesz megcsinálva, hogy ahhoz senki emberfia okosabbat hozzáadni nem tud. A maga részéről nem is bolygatná a dolgot, jobb lenne az egyetértést keresni. De immár hadd legyen meg ez is, hiszi, hogy több félreértés nem lesz a két iskola között. Hiszen ebben sincs tulajdonképpen a két iskola között semmi érintkezés. A gyermekek fecsegésére nem kell súlyt fektetni. Kedden délután 4 órakor a földszinti utcai, északnyugati sarkon lévő nagyobb szobában ült össze a szédria. Mindenki megjelent. Nagy Dániel István maga mellé ültette jobbról Török királybíró,

balról kicsi Dániel István h. főkirálybíró, amiből megláthatta a vendég királybíró, hogy őt nemcsak megtisztelni, hanem meggyőzni is akarják, mert a jegyző közvetlen szembe került vele és láthatta, hogy mindent úgy írnak a jegyzőkönyvbe, amint a tanuk valósággal mondják. Beidéztek együttesen Bede Lászlót, a megsebesített vargalegényt, László Istvánt és minden fontosabb tanút, s felolvasták a régebben felvett jegyzőkönyvet, amit minden tanú végighallgatván, az elnöklő Kiss rektorprofesszor felvetette azt a kérdést, hogy van-e valakinek ellenvéleménye a jegyzőkönyv ellen. Mindenki helyesnek találta. Török Pál királybíró kérésére bebocsátották aztán azt a tanút, aki Bede Lászlót a kérdéses eset alkalmával kihívta a fogadóból, hogy mondja el ő is az eset lefolyását. A felszólított elbeszélte a történetet, majdnem szószertint úgy, amint már ismerjük, csak ott hagyott hézagot, amikor a sebesülés történt, mire Török királybíró kérdést intézett hozzá, hogy miért nem beszél arról, amikor Bede úr és társai agyon akarták ütni a sebesültet? Kik voltak, hányan támadták meg azt a nagy legényt, mert lehetetlen, hogy az egymás mellett álló, s mindenki által látható nagy testi különbségből gyengébbnek látszó Bede pusztá kézzel a felfegyverzett sokkal nagyobb és erősebbnek is tetsző ellenfelét megbírhatta s attól annak fegyverét elvehette volna. Erre a kérdésre Bede László elmosolyodott, ami a királybíró urat kellemetlenül érintette. A kérdezett tanú lesütötte szemeit, s csendesen vallotta, hogy bizony egyedül volt Bede úr és a megsebesített támadta meg először, sőt az igazai megvallva ő is segítségére sietett, de Bede úr egy pillanatra odaugrott a támadóhoz, balkarjával elhárította annak ütését, a másik pillanatban olyat ütött annak orrára, hogy egyszerre megindult orrából, szájából a vér, s mire meggondolta volna magát, már megragadta a csákány nyelét. Ekkor a tanú odasietett, hogy Bedét hátulról lefogja, de Bede úr jobb lábával úgy odarúgott két lába közé épen oda, ahol a legkényesebb, hogy majd a nyavalya törte ki, s két rét görnyedve állott félre, a nagy fájdalomtól semmit sem tudván csinálni, csak néznie lehetett, hogy néhány csavarintás után a csákány Bede úr kezébe került, de a támadónak még egy hosszú nyársa is volt, amivel át akarta szúrni Bede úr karját, de Bede úr azt félreütötte és a csákánnyal úgy sújtotta mellbe támadóját, hogy az egyszerre a földre esett, Ekkor aztán segítségül jöttek Szabó (a tímármester) úr legényei a szomszéd mesterlegényekkel, de Bede ekkor már a nagy kapu zábéjához

(oszlop) megvette a hátát és oly boszorkányosan forgatta a csákányát, hogy ahhoz nem lehetett közel férkezni. Ekkor érkeztek meg a szekeresek és mivel ezek is háromszéki diákokat hoztak, mind segítségére siettek Bede úrnak. Akközben a vargalegények is segíséget kaptak a többi mesterlegények részéről, amint azonban meglátták, hogy a kolégysták nagy csapattal jönnek társaik segítségére, ész nélkül elszaladtak. Török királybíró nem akarta elhinni, hogy a kis testű embernek látszó Bede annyira erős legyen, hogy azt megtehetné volna, amit a tanú elmondott. Újból kérdezte, jól láttad-e mindezt? Hogy lehet ezt elhinni, amit mondasz! Nem ígérték-e neked valamit, hogy ily mesét tálalsz fel ide? „Nem ígérték nekem semmit Királybíró uram, de kérdezze meg a mészáros legényektől, melyik merne kikötni Bede Úrral. Tudom lepedőben vinnék haza.”

Már újból szólni akart Török királybíró úr, de torkán akadt a kérdés. Felhangzott a kollégium udvarán az „ineendum” éles sivító kiáltás és megvilágosodott a már sötétedő szobának hátsó fala. Sietve rohant be kurszor: „Ég a Kóbori utca!” Erre Török Pál sem várt kérdésére feleletet, mert az ő háza is abban az utcában volt, s mellette a Benedekffy-féle ház, ahol nagynénje lakott és ahová estera egész családja elment volt. Mindenki az utcára szaladt, de akkor már László Pista rendbeszedte a diákcapatot s abba beállván, ment Bede úr is tüzet oltani. Az iskolában lévő összes vízholdó kártyákat (fából készült kanna) magukkal vitték, azonkívül kerítettek három rudalókötelet, amelyik egyikét Bede, másikat László, harmadikát Kandó felügyelete alatt Gálffy György tekergette derekára s így mentek a Kőkereszt mellett a Bethlen és a Kóbori utca felé, ahonnan már hullott a pernye, s messzire világított a magasan lobogó tűz. Két ház égett már, az egyik a Királybíró házának szomszédja, a másik annak háta mögé is benyúló második szomszéd az utcáról, de hátulról a szomszéd telken túl érve a királybíró telkét is körítette, tűzfalal attól elzárva, mert az ide nyúló épület hátsó részén istállók voltak lovakkal, tehenekkel, amelyeket az utcára kibocsátani immár nem lehetett, mert az utca részen mindkét ház már a földszintig égett, így a telkek hátsó részét egészen elzárták. Az itt lévő házak többnyire magas földszintre épített faházak voltak, zsindeley fedéllel, tehát menteni azokat nem lehetett, csak azt kellett megakadályozni, hogy a tűz tovább terjedjen. Az utcai részen már az egész homlokzat ledülő-

félben volt, s így a kapuhoz férni nem, lehetett. Hogy van-e valaki még a házakban, azt tudni nem lehetett, mert minden ablakból csapott ki a láng, csak úgy lehetett volna valamit látni onnan, ha a királybíró még ép tűzfalára felmászott volna valaki, mert ez az egyetlen ház voir az egész utcának déli oldalán, amelynek egész falazata és magas tűzfala téglából volt építve. De ezt a falat csapkodták a lángok és a kiomló füstoszlopok. Mégis az ördögös kálvinista diákok az sem riasztotta vissza. Bede László és Gálffy György a vezetésük alatt álló csapattal a kóbori kúttól nyugatfelé az utcán át felszántukig a királybíró házáig élő láncot képeztek, s befelé a kapu alatt a ház tetejéig, sőt a magas tűzfalra is felmászva folytonos láncsal a kúttól a legmagasabb pontig eljuttathatták a vizet. A kóbori kúttól keletfelé ugyanolyan láncsal László Pista foglalta a tűz mellett még épen álló, de nagyon fenyegetett ház tetejét. Mellettük kellő számú vasalt végű doronggal és vashoroggal felfegyverzett diáktársaik segítettek a védekezésben. Az egész utcában csak az az egy utcai kút volt s így úgy használták, hogy a kerek kút egyik felemelkedő vedrének vizét először László, másodsor Bede felé irányított vizes edényekbe töltötték és ezek az edények sorban kézről-kézre adva feljutottak a tetőre, ahonnan az üresek ugyanazon az úton visszakerültek a kúthoz. Szerencsiére a szél Keletről fújt, s így László Pista az egymás után gyorsan jövő vizes kannákból majdnem szakadatlanul zuhanó víz-áram segítségével mihamar úrrá lett a különben menthetetlen háztetőn, a másik felől segített a magas tűzfal, s a tűz nem terjedhetett tovább, annak dacára, hogy a víz szűkösen jött, mert itt kétfelé kellett osztani: a háztető és a tűzfal között. Amikor aztán László felől megszűnt a veszedelem, az egész vízszállítás a királybíró háza fellé irányult. Így itt is kezdett a tűz engedni, de a szomszéd ház és a háta mögött lévő istálló beomlását már csak az akadályozhatta volna meg, ha a vízszolgáltatás a lehető leggyorsabban tétetett volna, A Török- és a mellette égő Benueckffy-ház háta mellett elfolyó Varga-patakban nem volt semmi víz, mert be volt fenéki fagyva, s közelben semmiféle kút nem volt. A kóbori kút is kimerüléssel fenyegetett. Az égő háznak lakói ugyan kimenekültek az égő házakból, az utcai részről, de hogy a hátul lévő helyiségekben nincs-e valaki, azt nem lehetett tudni, mert a nagy zaj miatt nem lehetett onnan semmi hangot hallani. Csak az utcán lévők hallották a királybíró feleségének kétségbeeső jajveszékését, mivel kis-

fiát és ölbeli kisleányát nem találta sehol, sem a dajkát, akire a két gyermek gondozása bízva volt, A királybíró az utcán igyekezett rendet tartani, s csak későn tudta meg a kritikus helyzetet. Maga is kutatni kezdett, kérdezősködött, hogy hol és mikor látta legutoljára valaki őket. A mama korábban átment a szomszédban lakó nagynénjéhez, de amikor a fejük felett kiütött a veszedelem, gyorsan sietett haza, de már akkor nem voltak gyermekei otthon. Keresni kezdte, de sehol sem találván, arra volt gondolja, hogy az esetlegességek ellen biztosítson amit lehet, Amikor a diákság megérkezett és az ő ügyes és erélyes munkáikat meglátta, megnyugodott abban, hogy immár a veszedelem csökkenni fog, ismét a gyermekek keresésére indult, de semmi sikerre nem jutott. Kezeit tördelve könyörgött mindenkinek, hogy segítsenek a keresésben. A polgárságnak most másra volt gondolja, mindenki a maga baját nézte, csak a gyűlölt kálvinista diákok forogtak a királybíró háza körül, s azok mutatták hajlandóságot a gyermekek felkeresésére, de az anya nem tudott utat mutatni arra, hogy merre keressék. A főkirálybíró és a szedriából kivonult többi urak a szemközt *lévő* oldalon a házak ablakából nézték a tűz rémes pusztítását, s a diákság céltudatos, bátor munkáját, tudván azt, hogy a fejük felett álló tetőkön is ott van a diáksereg, s az őket ebben a munkában fegyverbarátsággal támogató, máskor ellenséges mesterlegények csapata. A vakmerő ifjak munkáját figyelő öreg Dániel István, megismervén a tűz világánál az égő házból a szomszédos ház tetejére és tűzfalára felcsapkodó lángok között Bede Lászlót, az ifjú Gálffy Györgyöt, a romladozó gerinc felé László Pistát, az időközben odaérkezett Török Ferenc jezsuitát, másik oldalán a városbíró uraimékat figyelmeztette a három diákra, s hangosan fülükbe dörogte, lám ezek azok a gyalázatos kálvinista diákok? „Ki háza az, amelynek tűzfalán áll itt jobbra az az ifjú?” – kérdezte a városbírótól. „A Királybíróé” – felelt a kérdezt,

– No, lám, – folytatta a főkirálybíró – az a diák, aki ott a királybíró házát védi és amint hiszem megmenti, az épen Bede László, az a diák, akit a királybíró úr halálra üldöz. A másik mellette, kedves főtisztelendő úr, anyai ágon rokonotok, szintén kálvinista diák. Az ott balra, a már megmentett házon, a legjobb kálvinista birkózó diák. Úgy-e rossz nép? Elhallgatott, mert akkor azt látta, hogy Bede és Gálffy leoldják derekukról a köteleket, egyiket egy hirtelen előkerített kötőrúd a tűzfalon kiálló végére

kötik, a rúd másik végét a ház fedelére felkapaszkodott 4-5 diák a szarufákhoz szorítva szorosan lefogta, Bede László pedig a tűzfalon ráül a rúdra, s lelógatja a nála lévő kötelet, az alatt a rúdhoz erősített kötélén Gálffy György leereszkedett az égő szomszédház udvarára. A szörnnyüködés moraja futott végig a közönségen, amint a királybírónak ezt megjelentették, sietett megtiltani a merényletet ...

Amikor a királybíró felesége a szedriában távozott férje távollétében, hogy a korán beállott sötétség unalmát elűzze, átment a szomszédban lakó nagynénjéhez, az otthon hagyott dajka a gyermekekkel egyideig foglalkozott, de aztán megunván magukat, mivel estére úgyis oda kellett menniök, ők is átmentek a szomszédba a mama után. Azonban az udvar háttérében lévő istállóban nyulacskák voltak, s hogy a dajka kedveskedjék a kicsikéknek (s hogy maga is beszélgethessen az ott lévő férficselédekkel) előbb oda ment és a kocsis a fiúcskának és a még kisebb pici kisasszonynak odahozta a nyulacskákat, ami általános örömet okozott. A férficselédek eközben elmentek hazulról, csak a kocsis maradt a dajkával. Jó hosszú ideig eljátszadoztak így, nem vették észre, hogy mi történt. A tűz az utcai részen kezdődött el és a faházon hamar úgy elhatalmasodott, hogy a kapun kimenni már nem lehetett. Eközben az istálló teteje is meggyúlt, csakhogy az udor (szémapadlás) tele lévén szénával a zsindegy és szarufák égése nem terjedhetett oly gyorsan be az ólba, mivel a széna égése meglasztotta a tűz gyorsaságát, mert ez tömött rétegekben lévén, inkább csak szenesedéit, de nem lángolt. Amint az elől lévő tüzet némileg csendesítették, a pajtából a szűk udvarra kijöhettek a cselédek és a gyermeköket is kihozhatták, de az utcára a leroskadtt és még égő faházon át nem juthattak ki. Menekvés módja semerre sem látszott, s félős volt, hogy amint a széna lassú égése megszűnik akadály lenni, azonnal beszakad az istálló padlása is, akkor mind az állatok, mind az emberek menthetetlenül veszve vannak. Kétségbeesett jajgatást és segélykérést hallattak a szerencsétlenek, amit – ugyan jó későre – meghallottak a tetőn lévők is és az egész oltási munkálatokat most erre irányították. Minden vizet a tűzfalról az egy istállóra zuhintottak, másfelől a leszálló Gálffy György a kisfiút nyaka köré ültetve, s azzal a nyakát átöleltetve a lecsüngő kötél felmászott, ezzel egyidejűleg a dajka a kisleánnyal a másik kötélbe beleült és Bede László erős kézzel felhúzta a tűzfalra. Ugyanígy

húzta fel egymásután a kocsist is, amit a szomszéd ház ablakából szemlélő főkirálybírók, tanárok, a jezsuita házfőnök, továbbá az utcán jajveszékélő királybírómé és gyűlölködő férje látván, remegő érdeklődés mellett könyörögtek a Mindenhatóhoz, hogy munkájukban segítse meg a derék kálvinista diákokat.

Meg is segítette. Az volt a szerencse, hogy Gálffy György a rokon királybíró házának megmentését vette a feladatául és Bede László is, (mint annak a csapatnak vezetője, azt látván a legveszélyezettebbnek, ezt helyesnek tartván, anélkül, hogy tudta volna, hóivá megy, a tűzoltó lélek parancsát követte és így minden számítás és érdek nélkül eszköze lett annyi emberélet megmentésének. Dániel Gábor, a nagy és a kicsi, Török Pál és Ferenc, akkor már mind az utcára kerülvén, sírva ölelgették a megmentett gyermekeket és egymást, s a két Török testvér könnyes szemekkel kértek bocsánatot a református kollégium ott lévő igazgatójától és elöljáróságától, kijelentvén, hogy szégyennel vallják be eddigi gondolkodásuk helytelen voltát, s ezek után egészen más véleménnyel vannak a diákok irányában. De nemcsak így, hanem másként is nagy eredmény és fordulat történt, mert a haragban élő Török- és Gálffy-családok is kibékültek a nagy megpróbáltatás után.

Szó sincs róla, hogy az immár sötét éjszakában a szedriát folytatni lehetett volna. A tűz teljes eloltása után az ifjúság összegyűlt, szépen sorba állott, s hazament a kollégiumba. Lefeküdtek duzzáikra (szalmazsák) s úgy aludtak, mint akinek semmi sem nyomja a lelkiismeretét. Másnap felkeltek, mintha semmi nem történt volna.

Az egész város telve volt a diákság dicséretével, mert ha volt máskor is hasonló szolgálattételük a város érdekében, ha élvezte is a polgárság rabló csapatok támadása esetén is a fürgé diákság rettenthetetlen csapatainak védelmét, oly önfeláldozást még soha sem látták, mint amilyenek most tanúi voltak, Gálffy Györgyék eddig is kedvesek voltak a városi polgárság előtt, azonban Bede László és a háromszéki diákok most edzették bele neveiket az udvarhelyiek lelkébe és soha nem került ki többé a háromszéki diák szeretete onnan.

Nagy Dániel István összehívta az egész tanuló ifjúságot, s elbúcsúzott tőlük: „Én Uram és Istenem bocsásd el immár vén szolgálodat, mert megérte az ármány megszegyenyülését és a megcsúfoltatott igazság fényes napra jutásával azt a napot, amely élete

munkájának oly édes jutalma, amit elégtétellel visz sírja éjfelébe.” A diligentiát folytatni immár nem volt célszerű. Egy-két nap volt még hátra, de a megzaklatott ifjúság a fényes próba után méltán (megérdemelte, hogy elbocsáttassák szülei hajlékába, elvívén magukkal a nagy főgondnok és a rektorprofesszor szeretettel teljes köszöneteivel azok jókívánatait.

Mielőtt azonban eltávoztak volna, Dániel István főgondnok a szerdára összehívott s közelben lakó előljárósági tagokat; Ferenczy Pált Patakfalváról, Selbessy Miklóst Galambfalváról, a város főbíráját, ifj. Dániel István h. főkirálybíró az előljárósági ülésen üdvözlőlvén, rendkívül meleg szavakkal mondta el a tegnapi esetet és a Bede-ügyet a jegyzőkönyvi adatok alapján, az ifjúság ártatlanságának megállapításával végleg befejezvé, az atyai szeretet melegével állapította meg, hogy ez az ifjúság és az ebből fejlődő nemzet meg is érdemli, de el is várhatja, hogy tanintézete immár jobb és megfelelőbb állapotba hozassék. A hogy most van, ellenőrzés nem lehet. Ha a tegnapihoz hasonló tűz támadna, teljesen porrá égne és kérte, hogy támogassák az igazgatóságot abban, hogy ezen a bajon segítve legyen. Mindnyájan örömmel Ígéretet segédkezést, és együttesen beiható szemlét tartván az iskola épülete felett, megállapították, hogy az csakugyan abban az állapotban, nem maradhat, mert sem az iskolai fegyelem fenntartása eszközlése, sem az egészség, sem a biztonság szempontjából nem alkalmas arra, hogy az iskola igazgatójia és tantestülete a kellő ellenőrzést sikeresen teljesíthesse. Együttal felkérték és felhatalmazták Kiss Gergely rektorprofesszort, hogy a nemes tanuló ifjúság tapasztalt derékségére való tekintettel és arra hivatkozva, szerkesszen megkereső leveleket és azokat kellő számban sokszorosítva és mindnyájuk aláírásával ellátva ossza szét az előljáróság tagjai, sőt a tehetősebb diákok között is és indítson gyűjtést arra, hogy a már alkalmatlan iskolai épület helyébe megfelelőbbet, szebbet emelhessenek. A megkészített körlevél aláírására újból összejönnek, addig is meghatalmazzák Kiss rektorprofesszor urat, hogy az ismerős hittestvérek között megfelelő propagandát folytathasson.

Így lett az iskola ellen indított támadás kiindulási pontjává annak, hogy a régi, sok nélkülözés között felállított, valamikor dicséretre méltó épület, mivel történetünk idejében már nem volt megfelelő, helyet adjon a kornak megfelelő és ahhoz méltó, az in-

tézmény jelentőségét kellőleg szolgáló, még ma is használható alkotásnak.

Kiss Gergely az ügyet nem hagyta pihenni. Még azon karácsonyi ünnep előtt kisétált Szombatfalvára és ott id. Gálffy György (Gergely fia) házához összehívták a szombatfalvi tehetősebb birtokosokat. Szombatfalvi László, Barabás János urakat, akik ugyan katolikusok voltak, de egymást és egymás ügyeit mindenben támogatták. Itt Kiss uram ígéretet nyert, hogy a nevezett birtokosok megengedik, hogy a téglavető helyükön, amelynek anyagából épült fel egész Udvarhely minden kőépülete, a kollégium annyi téglát vettethet, amennyi szükséges. Azonkívül, ha az idő engedi és nem lesz szorgos a mezei munka, fuvar is adnak a behordás megsegítésére. Szombatfalváról Gálffy György fogatán felmentek Fényedre és ott Miklós Mártontól, Sámuel fiától, Keményfalván Csergő Páltól részint ajándékba, részint pedig az ő közvetítésével jutányos áron megfelelő mennyiségű fenyőgerendát kaptak, amelynek beszállítására Miklós Márton ígérte, hogy kalákát fog egybehívni és így az is nagyobb részint csak annyiba fog kerülni, amennyibe a fuvarosok élelmezése kerül. Így lekötötték a fundamentum és a falak részére szükséges csereköveket is, amelyek beszállítására meg Patakfalvi Ferenczy Pál és a bikafalvi Lukácsfyak és Lukácsok, Máthék, hodgyai Bedők ígérték, hogy kalákában azt is, sőt ha kell a téglaszállítást is megsegítik.

A következő húsvéti szünidőben a parajdi járásban járta össze a híveket a tántoríthatatlan hitű rektorprofesszor, nyáron pedig Erdővidékre ment, ahol a Dániel-család vette pártfogásba és adott fuvar, hogy összejárhasson minden községet, ahonnan pénz, illetve gabonabeli ajánlatokat kapott. Így folytatta a gyűjtési tevékenységet két éven keresztül és ez alatt összegyűjtött annyi alapot, hogy már hozzákezdhetett a terv készítéséhez. . .

A kőbóri utcai tűz híre az egész székben elterjedt, mert hiszen kedden történt és kedd volt az udvarhelyi hetivásár napja. A tűz kiütésekor ugyan már vége volt a vásárnak, de a messze földről jött vásárosok közül igen sokan ott maradtak, hogy részint a kellemtelen éjjeli utazást a különben is nagyon hideg téli időben elkerüljék, részint pedig, akik eladták az idehozott árút és itt vettek másféle portékát, hogy azt és azzal együtt másnap alkalmi utasokat vigyenek magukkal, ami mindig akadt, mert a közlekedés elég élénk volt, s utazását a legtöbb ember erre az alkalomra halasz-

totta. Ezek az utasok előrementek és az előbb eltávozott falusiak,, hazautaztukban látván az eltávozásuk után kiütt tűz fényét, minden faluban megvárták a később jövő vásárosokat, s tőlük szegről-végre megtudták az esetet. A diákokat rendszerint kedden bocsátották haza a szünidőre, de a szerdára összehívott előjáróság! ülés miatt most ők is csak szerda után mehettek el, s így előttük már elterjedt a híres tűzoltás híre. A háromszéki diákokat azokban a falvakban, ahol útjuk elvezetett, mindenütt az egész falu népe éljenezte, első pihenőjük helyén, Oklándon a környéki birtokosság, s a következő megállónál, Baróton egész Erdővidéke fogadta. Itt valóságos ünnepélyt rendeztek a környékről bevonult székely nemesek: a vargyasi Dánielek vezetése alatt a fülei Vargák, Szánthók, a köpecsi Boczok, olasztelki Kolombánok és Barták, a bibarefalvi Borbáthok, a kisbaeoni Benedekesek és Benkők, nagyajtárai Csereyék, a fülei Bodák, nagybaconi Balok, a baróti Bedék és Bartalisok, de ugyan Bartalisok Bibarcfalváról is, Békék, közepatai Benkők és még számosan mások. Hát bizony otthon hiába várták a nagy hírre felkészült háromszéki szülők és rokonok az érdemes diákságot, mert azok csak harmadnapon és akkor is éjjel érkeztek meg a nagy ünneplésből, amilyent nem látott régen Erdővidéke, de az udvarhelyi diákság sem. Így hát elképzelhető, hogy amikor Kiss Gergely uram, a híres és szeretett igazgató a következő nyáron elindult a háromszéki atyafiak közé gyűjteni, amennyi háromszéki Kiss, mind atyafiságot kötött és úgy omlott az Ígélet, s aztán az adomány is, hogy Kiss uram már meg merete volna kezdeni az építkezést azonnal is, ha a tervek készen lettek volna. De a pénz és terven kívül kellett még becsületes vállalkozó is és ha ez meg is volt, még mindig nem lehetett hozzáfogni a munkához, mert még engedelem kellett hozzá a guberniumtól, ahhoz pedig jó ajánlat kellett Udvarhelyről a széktől és almi ugyan nem természetes Török Ferenc jezsuita uraiméktól. Mivel pedig ama bizonyos tűzvészti szolgálat és az építkezés között egy évnél is több idő eltelt, ez alatt a roppantul hosszú idő alatt Török Ferenc uram teljesen megfeledkezett mindenről és a királybirót is ellenkezőleg befolyásolta. Erről azonban később fogunk megemlékezni. Addig is térjünk vissza diákjainkhoz, akik az otthon eltöltött kedves és ünnepeelt karácsonyi szünidő után jó egészségben tértek vissza mindnyájan az udvarhelyi kollégiumba, vagy amint a pecsét jelezte: a rózsáskertbe.

Dicsekedve beszéltek el a háromszékiek az udvarhelyszékieknek azt; a diadalutat, amelyet hazamenetükben átéltek. A sok ünneplés, tánc és barátkozás vége az lett, hogy az udvarhelyi diák becsülete annyira megnőtt, hogy mindenki jövőre Udvarhelyre szándékozott adni tanulni való fiát. Azonkívül meg kellett ígérni, hogy húsvétkor, pünkösdkor, szóval mindig, ha hazamennek, Baróton megállnak egy napra s megünneplik annak az esetnek emlékét, amely összehozta a két szék lakosságát. Sot a nyári szünidőre nem egy diák nyert meghívást, különösen olyanok, akiknek szülői a kedvezőtlen viszonyok miatt valahol messze idegenben keresték megélhetésük feltételeit és ezalatt gyermekeik a kollégium segélyével, annak helyiségében töltötték a szünidőket, jó emberek segédelmével nyervén élelmiszereket. Így keletkezett a diákresidens intézmény, amely míg egyfelől az üresen maradt kollégiumnak adott kellő felvigyázókat a nyári és más szünidőkre, másfelől a keresetnélküliség miatt messze idegenben távozni, kényszerült szülőket mentette fel attól a gondtól, hogy mi legyen gyermekeikkel, (Ez az intézmény később a romániai kivándorlók onnan magyarságuk megmentése végett hazaküldött gyermekeik ellátását is szolgálta és így a kollégium az erdélyi magyarság, székelység, különösen a csángók valóságos alma materjévé vált.)

Amint a diligentia beállt, a régi rend is újból megkezdődött. A sötét estéken megint összeült Göttinga és a többi kamara népe a gócalja körül, folytak az idősebbek ajkairól a múltak dicséreti, mesék, történetek, adomák csak úgy csörgedeztek és az ifjak lelkesedtek a régiek dicső példáin. Mert minden elbeszélő csak a szépet, a magyarra dicsőséget hozó eseményeket rajzolta, csak a fel-emelő történeteket beszélte. Ha mást ismételt volna, hallgatósága a szomszéd kamarába tette volna át ülését és nem, maradt volna hallgatója. De elmaradt volna az dicsőség is, amit a kis diákok a nagyok, az elbeszélők fele körül szőttek, és ami elterjedt az egész székely világban, s az így megkoszorúzott diák, ha elvégezte iskoláját, akár mint kántor, akár mint lelkész, akár mint gazdaságok, vagy neki megfelelő hivatal vezetője, már előre biztosítva volt arról, hogy állást fog kapni, ott szívesen fogadják és ha megbecsüli magát, szerencséje lesz. A principális megbecsüli, megsegíti, az emberek vezérül tisztelik, a leányok legendás hősként imádják, rajta áll, hogy azt a hírt, ami megelőzte, valóra váltva magának jó helyzetet, boldog fészket és nyugalmas családi életet biztosítson. Min-

dennek jó volt hát jó kollégistának lenni. Ez aztán mentora is volt a kálvinista diáknak. Ez népesítette Erdélyt és a Szilágyságot be székely kántorokkal, papokkal, gazdatisztekkel, akiből aztán ott a maguk deréksége következtében mind jómódú birtokos családok lettek s pótolgatták a hosszú török korszak által megritkított magyarság sorait.

XIII.

Orbán primáris úr elmondja hallgatóinak a székelyföldi pestis és az igazságtalan adóterhek szomorú következményeit.

Göttingai barátaink a hitelező türelmetlenségével sürgették Orbán Primarius úr megígért elbeszélésének további folytatását. Hogy pedig egészen ingyenbe ne essék a dolog, minden diák hozott hazuról nagy mennyiségű kolbászt, szalonnát és az elmaradhatatlan kakaspattogatáshoz szükséges törökbúzáat, mert nem illett a székely, különösen a háromszéki székely büszkeségihez, hogy mindig csak Gálffy György adja a ropogatni valót. Gálffy György azonban nem engedett, most ő a többiek előtt ismeretlen pityókával (burgonya) látta el a társaságot.

Orbán úr nem is kérte magát, hanem folytatta elbeszélését: „Ott hagytuk el, hogy Miklós Sámuelek a belgrádi véres, de dicsőséges diadal után, sebeikből tél-túl kigyógyulván, hazajöttek szülő otthonukba. A legfőbb hadvezetőség azzal az indokolással, hogy a dühös szomszéd ellenség ellen könnyebben megvédelmezhesse a betörésnek kitett erdélyi, különösen székely tartományt, valójában pedig azért, mert már a több mint fél év óta tartó rettenetes szárazság következtében az egész országban uralkodó takarmány- és élelemhiány miatt sehol sem biztosíthatta a lovas katonaság ellátását, Búgén herceg saját ezredét s vele más öt lovas ezredet egész tisztikarával és legénységével itt szállásolta el, amiből aránylag a legtöbb udvarhelyszékre esett, mert itt volt még a helyzet a legkevesebbé katasztrófális. Ide kerültek így Miklósék harcos bajtársai és azokkal eljöttek Mihalovitsék is, mert a magukat megcsalottnak érző szerbek közé egyelőre nem mehettek haza anélkül, hogy azok elkeseredésében ne osztozkodjanak és terveikbe bele ne kapcsolódjanak. Mihalovits a magyarok eseteiből is tanulván, látta, hogy a világot nem lehet a kisemberek szempontja sze-

rint kormányozni. Láttá, hogy a nagyok csak a magok érdekkörében mozognak, a kisebbeket felhasználják és ha úgy jó, hogy nagy áldozatba nem került és belevág a nagyok plánumaiba, még meg is segítik, ha azonban érdekellentét merül fel, irgalom nélkül jégre teszik. A kisebbeknek folyton résen kell állni és a kedvezőbb oldalon ott figyelni, hogy a világhatalmak közben megragadhatják azt a pillanatot és azt a helyzetet, mikor a saját nemzeti ügyök diadalát a nagyobbak érdekeivel egyeztetve biztosíthatják. Erre ő abban az időben csak az osztrák hatalom szárnyai alatt látott módot és amellet a magyarokban segítőtársakat remélt, ha a közelmúlt félreértéseit elszakítani sikerül.

Mihalovits most Miklós vendége volt Fényeden és az Udvarhelyen lakó Nenovitssal és még néhány bajtársukkal állandóan együtt tervezgették a jövő esélyeit. Így Miklósnál Fényeden a hadsereg két tiszte és két lovaskatonája volt teljes ellátáson. Ezzel megváltotta azt a kötelezettséget, hogy a hadsereg számára más adót adjon. Gálffy Gergelynél a generális lovai, a segédtszt és egy küldönc, két lovaskatona, összesen hét ló és négy ember volt beszállásolva, ami huzamosabb időre szólt és az akkori időben, tekintve a nagy szegénységet és takarmányhiányt, nagy adó volt» azonban a fenyédi és szombatfalvi két gazdaság – amint az előbbiekből tudjuk – jobban elbirta ezt, mint bárki más. A generális Gergelyeket a belgrádi harcokból jól ismerte, és azt is tudta, mennyire kegyeltjei ók a magyarországi fővezérnek, Pálffynak. Az a körülmény, hogy lovai épen Gergelyéknél voltak elhelyezve, rendkívül előnyére voltak vagyonuk védelmében, mert sehol az egész székben elegendő széna és szalma nem lévén, ki lettek volna téve a tolvaj katonák kártevéseinek, de így a generális a saját érdekében is szigorú őrséget engedett a két udvar védelmére. Tudta is minden katona, hogy ott nem szabad kereskedni. Mivel sem eső, som hó nem esett, az utak egész télen és tavasszal járható állapotban voltak, s így már kora tavasszal felszállították a nagyobb állatokat a havasi legelőkre, ahol valamit a földön is talált az állat, azonfelül a múlt évben összegyűjtött és el nem fogyasztott szárított takarmány oly bőséges volt, hogy két évre is volt az állatoknak elegendő táplálék. Csak a fejős és gyenge állatokat és a lovak egy részét kellett otthon tartani. Mivel Miklós és Gálffy egyesítették a havasi legeltetést, közösen a nekik odarendelt katonai erőt is segítségül vevén, oly segítség állott rendelkezésre, hogy minden

rendű támadás ellen sikerrel védekezettek. Erre pedig nagy szükség volt, mert már az elmúlt *nyáron* kitört a pestis Fogaraszvármegyében és bármint védekeztek a hatóságok, elterjedt egész Erdélyben, aminek okául azt adták, hogy a nagy szárazság miatt olyan szükség állott be az élelmiszerekben, hogy még a vagyonosabbak is csak különféle dudvamagvak, kukoricacsutka s más efféle tárgyak őrledékéből készített, nagyon kevés liszttartalmú tésztából sütötték kenyерüket. Az állatok a takarmányhiány miatt nem kaphatván élelmet, mivel a éhezők is a füvek gyökeréig kiégttek, s így ezúton sem pótolhatván a hiányt, naponként elhulltak, s a szegényebb lakosság, különösen a cigányok, az elhullott állatok húsát elfogyasztották kenyér nélkül. Ez a táplálkozás nagyon elősegítette a ragályos betegségek terjedését, s alig akadt ház, ahol ne fordult volna elő valamely ok miatt haláleset. Azt mondják, hogy Háromszéken még az is megtörtént, hogy az elhalt emberek testét is felemésztették a veszettségig terjedő éhínségben szenvedő szomszédok. Az így elszánt emberek tehát mindenre képesek voltak. A halál nekik már kívánatosabb volt az életnél, tehát nem riadtak vissza semmi támadástól, ha élelemszerzés volt kilátásban. Öltek, gyújtogattak, sőt magukat is odadozták áldozatul, csakhogy bármi módon egy kis élelmet szerezhessenek. Akárhány szülő, hogy gyermeke kínlódását ne lássa, felakasztotta magát, mert így legalább a hatóságok pártul fogták azokat és elhelyezték oly otthonokba, ahol enivalót és ruházatot nyertek. Az utakon, a mezőkön nagy számmal lehetett találni elhagyott csecsemőket, akiket aztán megtalálván a hatóságok és a kevés számú – élelmiszerral Bíró – jó emberek pártul fogtak és felneveltek. Így Miklósék, Gálffyék, s már ismert nagy Ugrón János s más gondosabb nemesek négy-öt ily talált gyermeket vettek magukhoz, s így szaporodott meg a Talált Mártonok, Talált Miklósok, Gergelyek, Györgyök, Jánosok stb. népes családja. A rablás, fosztogatás, erőszakoskodás egyfelől, az éhhalál áldozatainak s a pestisben elhalt holttetemeinek temetetlenül hagyott sokasága miatt megfertőzött levegő elviselhetetlensége másfelől az ott tartózkodást lehetetlenné tette, s a lakosságot elköltözésre, ezáltal a ragály terjesztésére szorította. Ennek megakadályozása végett a hatóságok a járvánnyal sújtott falvakat őrséggel vették körül, hogy sem azokból ki, sem azokba be senki nem mehetett. A bekerített község-ek így jobbára halálra voltak ítélve, mert az ott előforduló esetekről a külső emberek és ható-

ságok tudomást nem vehetvén, mindenféle erőszakoskodást, lopást megtorlás nélkül elkövethettek, akik erre magukat elszánták. Amellett azt az ügyetlenséget is elkövették az ellenőrködő hatósági közegek, hogy a pestisben elhalt cigányházak (hurubák) elégetése, valamint az így elhaltak ruháinak megsemmisítése rendeltetvén el, minden pestisgyanús halott őszes ruházatát és lakóházát elégették, miáltal sok értékes épület és akkor pótolhatatlan ruhanemű semimásult, meg és az elhalt hozzátartozói hajlék, ruha és élelmiszer nélkül az utcán maradtak, mert a gondatlan gyújtogatás miatt más épületek is elégték minden bennük levővel. Az ily kárvallottak aztán elkeseredésükben minden kitelhető kihágást elkövettek. Később rendelet ment a buzgó hatóságokhoz, hogy csak a cigányhurubák elégetése kívánatos, mert azokat nem: lehet fertőtleníteni, ellenben ha el is égnék, könnyen lehet helyettük újat csinálni. Nem nagy kár értük. Az így elzárt községek néhol teljesen, vagy legalább is nagyobb részben kihaltak és az egész Udvarhelyszék lakosságának fele elpusztult, Másutt is hasonló aratást vitt végbe a döghalál. A megmaradt lakosságnak azonban még nagyobb terhe lett az eddiginél, mert a meghaltak adóját is az életbenmaradottaknak kellett megfizetni, a fálvakat körülvevő őrséget élelmiszerral, takarmánnyal, tűzifával nekik kellett ellátni úgy, hogy igazán gyakran elmondhatták, hogy az élők megirigyelték az elhaltakat,

A tehetősebbek élelmiszerei is lassanként elfogytak. Mire kintavasodott, sem állatnak, sem embernek enivalója nem maradt. Az állatokat még kicsaphatták a mezőkre, s ott legeltették, legeltek amit találtak. Az őszi vetés nem volt másutt kikelve, csak a máskor ingoványos, vizenyős réteken, ámde ily helyre csak Fényeden, Bethlenfalván, Szombatfalván s néhány ezekhez közelfekvő Küküllőmenti községben vetettek Miklósék példájára, s így ezek legeltetése nem segített sokat. Igaz, hogy az egész közönség ráhajtotta állatait és még ha akarták volna, sem tudták volna megakadályozni, hogy az utolsó gyökérszálig ki ne rágassák a szerencsétlenek az őszi vetéseket. Nem is volt azokon abban az évben sefínni gabonatermés. Nevezett ismerőseinket ez sem keserítette el. A havasi vizenyős legelő-kaszáló helyeket felszántották, s bevetették zabbal, mivel az Oláhfalusi lakosság is ily földeken termelte a maga zabját, és abból készült lisztből készítette kenyerét és a kiszinek nevezett pépszerű napi eledelét. És ez a szűzföld, mivel elég nedvessége is volt (máskor állandó tó miatt) bőven ontotta

ki a termést. Ez igen nagy szerencse volt, mert barátaink udvarán sohasem aludt ki a tűz, amely felett szolgafán mindig ott lógott a puliszka-főző üst és a faluk közeli szegényei szüntelen ott táplálkoztak, amíg volt zabliszt. Ezek a szegények az élelem fejében elvégeztek minden munkát, ami elővehető volt, maguk követelték azt, mert látták, hogy elfogy az élelmiszer és sem nekik nem lesz, sem a mindennekfelett megbecsülendő gazda sem lesz abban a helyzetben, hogy valakin segíthessen. Így az elpusztított őszi vetések földjét újból felszántották, s mivel ott némi nyirkosságot találtak, zabbal azt is bevetették, s ezt és a kertekben sokhelyen tenyészített tótrépat szorgosan kapálgatták, hogy azelőtt nem kedvelt gumanóit aztán táplálékul megnyerhessék. A havasok alján és a fák köaöt némi harmat nedvesítette a talajt, azért ott a fű is, az elvetett magvak sarjadozni kezdtek, s a magyaró, bükk és az alsóbb vidékeken a tölgyfák termései, leginkább azonban rügyei állandó táplálékai voltak a lakosságnak. A csikszékiek – mivel oda azelőtt Udvarhelyszékéről vitték a rozst, s most nem viliettek innen semmit, – tömegesen jöttek az udvarhelyszéki erdőségekre fiatal farügyek, imakkok gyűjtésére, mert az ő erdeikben csak fenyőfák voltak, s azok semmi táplálékot nem adván, rá voltak utalva erre a keserves táplálékra. És ha még ez is lett volna elég!

Rettenetesen szomorú kor. Az ország szétszaggatva területileg, megsemmisítve politikailag, elaltatva társadalmilag, a feltámaszthatatlan halott képét mutatta. A hatóságok tehetetlenül állottak, kifogyva minden segédforrásból, s amíg az akkori konmány székhelyén Bécsben dobzódot a diadalmámor, a Magyarországnak nevezett, darabokra széttörve haldokló földterületen hörgő fájdalommal tombolt a példátlan nyomorúság. És az elhagyott, megaláztott, nyelvét is alig használó, inkább a latinba fült magyar táblabíró nemes még sem adta fel a harcot. Vonszolta a rettenetes terhet, hízta a nyakára küldött németet katonaságot, tán jól is tette, mert – ha az nem lett volna ott – az állattá elfajult emberek kipusztították volna egymást egy lábíg, mert csak az állat maradt meg immár a legtöbben. Az egész 1718-ik év így folyt le. A hatóságok is mindent elkövettek a bajok csökkentésére, Moldovából és más külső országokból hozattak törökbúzá, gabonaféléket, s így a még megmaradt lakosság szükös adagokra szorítva, valahogy elhúzta az életet 1719. aratásáig.

Miklóság és Gálffék is majd oly nyomorult életet éltek, mint

a többi szomszédaik, mert eleinte mindenüket szétosztották a helybeli lakosság között, csak annyit tartottak meg maguknak, ami újig és ha esetleg akkor sem lenne, legalább vetőmagjuk szükségletéig kitarson. De 1718-ban nekik is rossz termésük volt, s így ami kevés volt, azt szűkebbfogva mentek az 1719-iki évnék. Azonban 1718. őszén kellő eső esett és a megsegített szegény szomszédság segítségével a megtakarított vetőmagot az utolsó szemig bevetették oly nagy területen, mint az előtt soha, s ez szépen ki is kelvén, boldog reménységgel várta mind a két ismerős család, mind az egész falu, hogy a jövő 1719-iki év jó termést adjon, hogy újból élhessenek. Tavaszi idejük is elég kedvező volt és az összes igákkal, megint a helybeli lakosság segítségével, részint megművelték összes szántóföldeiket, részint pedig a katonaság által rendelkezésre adott lovakkal, Moldovából oly nagymennyiségű törökbuzát hoztak, hogy nemcsak a két család, hanem a többi falusiak alkalmas földjeit is belehetett törökbúzával vetni. Egyéb alig volt, mert a fuszujkát, borsót, lencsét mind elhasználták, itt-ott volt még egy csekély haricska és azzal néztek a jövő eleibe. De ez is nagy Isten áldása volt, mert az emberekbe visszatért a hit a jövő fel-támadásában, és egymással megbékélve, összefogva hozzáfogtak az hoz. A gyalogos hozzácsatlakozott ahhoz a szomszédjához, akinek szekere, lova, ökre, vagy tehene volt. Mentek az erdőre tűzi- és épületfát vágni, azt bevitték a keddi hetivására és onnan újból tovább mentek a csere erdőbe, onnan vargafát hoztak szombatra a tímároknak, az így nyert pénzen aránylagosam megosztottak, s vettek amire szükségük volt. Építettek, ha kellett. A juhok gyapját, a kenderfonalait feldolgozták, darócposztót, durvavásznat, sapkát stb. kerti és más eszközöket készítettek, azokat a városban értékesítették, s rendkívüli szigorú önmegtartóztatással áthúzták az évet. Mivel a havasi legelőkön és kaszálókon mindig volt valamenyi fütermés, az ottani birtokosok állatai és állati termékei is hozzájárultak az inség enyhítéséhez, tejtermékekkel és hússal, de 1719-ben kedvező idő járván, oly dús aratása lett a szék minden lakosának, aki előzőleg vethetett, hogy ahhoz foghatóról nem emlékeztek. Miklósoknak, Gálffyéknek pedig az addigiak sokszorosára nőtt a termés. Jutott tehát mindenkinek, aki hozzájuk közel volt, elvetettek mindenféle gabonát a lehető legnagyobb mennyiségben, eladásra azonban csak törökbúza maradt, mert azt tavasszal mindenki vetvén, nem szorult senki abból segítségre.

A nagy veszedelemből azonban még fenmaradt a pestis, még *azzal* meg kellett volna birkózni. Szétnézve a megmaradt emberiségen és, értékeken, ami a kétévi rombolás után megmaradt, sírni kellett a szemlélő embernek, mert a nehéz harc további folytatására igazán kevés erő mutatkozott. Nem lehet csudálkozni, hogy az elgyengült, eladósodott nemesség nem bírván a terheket, mivel vetése sem mindenkinek volt, hiszen nem mindenütt voltak kellő gondossággal és valljuk meg szeretettel egymás iránt, s így a gyorsan beálló kedvező időt nem tudták úgy kihasználni, mint Fényeden és Szombatfalván, tehát nem is volt módjuk a fokozott terhek elviselésére. Ennélfogva megérthető, hogy a tehetetlen nemesség ősi jogon alapuló adómentességét kezdte sürgetni, ahelyett, hogy az elhunyt szomszédok adóját is maga fizesse meg,

Ugyanis a pestis, a szárazság és éhség, továbbá az ellenséges-erők betörése miatt elpusztult Háromszék adóját is Udvarhelyszékre vetették ki, ami az eleondorlott székelységre nézve elviselhetetlenné vált. Így nem maradt fenn a régi székely adómentesség és kiváltságból semmi sem, de fenmaradt emléke annak, hogy mindig ígérték mindent, azok a hatalmasok, kik reánk szorultak addig, amíg szükségük volt reánk. Azonban sohasem váltották be ígéretüket, a németek sohasem akarták, hogy magyarságunkat megőrizhessük, hogy önálló, szabad nemzetté lehessünk. Sorsunk jobbrafordulásának eszköze mindig az volt, ha a sors intézkedéséből ránszállott habsburgi uralkodóház kedvezőtlen körülmények miatt reánk szorult, ellenben, ha vitéz katonaságunk vére hullásával diadalt arattak fegyvereink, rögtön rosszra fordult a nemzet sorsa. Szinte közmondássá vált körünkben, ha csatákat vesztek seregeink: „Hála Istennek, hogy nem győztünk!” Mi magyarok mégis erős ragaszkodással voltunk és vagyunk a királyi családhoz, mert meggyőződésünk, hogy – miután a magyar nemzeti uralkodó családok kihaltak – nincs a földön olyan uralkodó ház és olyan nemzet több, amely úgy egymásra volna, utalva, mint mi és a mi uralkodónk. Ezért bár az 1716-17-iki nagy és dicső harcok után is háttérbe szorították a magyar nemzetet, és a visszahódított országrészek nem csatoltattak vissza az anyaországhoz, mégis azt tartották az akkori főbb magyarok, hogy ez sérelem és nagy fogyatkozás a magyar nemzetre és országunkra nézve, mégis azonban nem következtetett volna ez be, ha a magyarság nagyobb erővel vett volna részt a diadalmas hadjáratokban. Hiszen a Rudolf császár udvari

körében részegfővel kifecsegett vélemény szerint tudhattuk, hogy ez a sok vagyon- és kalandhajhászó német, olasz és spanyol katoná, udvari ember, akinek végzetünk bármi csekély szerepet adott sor-sunk intézésében, mind azt- tartotta, hogy Mohácsnál megdőlt Magyarország, a mostani földet német erővel, osztrák és német pénzzel és katonával, császári gondossággal hódították vissza, abban, a magyaroknak semmi részük nincs. A szatmári békekötés érvényességét tagadják, holott abban a magyar nemzet régi jogai egészben megerősítést nyertek az uralkodó részéről is, minthogy a habsburgi uralkodóház minden érdekeit magunkénak ismertük eí mi is. Most volna az idő, hogy a kétoldalú szerződést és a koronázáskor letett esküt mindkét fél szigorú alkalmazkodással életbe léptesse. Gálffy Gergelyek, mint kálvinisták erősebben érezték a kedvezőtlen viszonyokat, mint Miklósék, éppen azért nem is egyenlő lelkesedéssel fogadták el Pálffy János fellebb érintett gondolkozását. Ki is volt zárva, hogy a mi kálvinista embereink az után, ami történt, oly lelkesedéssel lettek volna az uralkodó irányában mint Miklósék. Ha azonban a magyar nemzetről volt szó, akkor ők is elfeledték a sérelmeket s híven kitartottak az ügyek mellett. Az udvarhelyi nyomorúságos helyzet minden emberileg gondolkozó magyarnál azt parancsolta, hogy a hatóságokat minden erővel támogassák abban, hogy a rettenetes állapotok mielőbb megszűnjenek és így a kálvinisták, a katolikusok versenyezve ségédkeztek a nyomor enyhítésében. Ami felsőbb helyen minden esetre nagyon jó benyomást tett, Károly király sokszor tett szemrehányást az erdélyi kormányhatóságoknak és Pálffy előtt is kifejezte rosszallását afelett, hogy oly tehetetlenek a magyar hatóságok a járvány ellenében, ami csak hanyagság és részvétlenség miatt lehet, ami a magyar nemzet csekély értékét bizonyítja a nemzet igazi érdekeinek hordozásában . . . Pálffyt ez végtelenül bosszantotta és külön küldőnczel szerzett magának tudomást a viszonyok állásáról. A küldőnc egykorú és harcoló bajtársa volt Miklós Sámuelnek és egyenesen oda is ment, hogy tőle igaz ismertetést nyerjen, amint ezt Pálffy meg is rendelte. Útközben tapasztalhatta, hogy ami az elkülönítést és a könyörgő isteni tiszteletet tartását illette, az mindenütt lelkiismeretesen meg volt téve, azonban, ha valahol felütötte fejét a ragadós betegség, ott a szoros zárlat miatt semmi segítséget sem kaptak a szenvedők és nyomorultul el kellett pusztulniok, annyival inkább, mert a lefolyt Ínséges esztendő után

alig volt a szegény embereknek táplálékuk. Tudatlan német borbélyok kuruzsolták a betegeket, mert orvos egy sem volt, s a közműveltség is nagyon alacsony fokon állván, csak a jó Isten segített a szerencsétleneken. Annyi haszna mégis volt a kiküldetésnek, hogy a katonaság nehéz eltartásának rossz hatását szemtől-szemben észlelvén, jelentést tehetett Miklósék reformációja alapján arról is, hogy hanem változik meg a helyzet és a katonai hatóságok eljárásukat úgy folytatják, mint eddig tették Erdélyben, a Habsburg-dinasztia teljesen elveszti a talajt lába alól és a legelső külső támadásra mindeki az ellenséghez áll. Még az is elkedvetlenítette az úri rendet, hogy a lakosság összeírása is abban az időben eszközöltetett, amit a tudatlan félelem mindenféle képtelenebbnél képtelenebb mesék kigondolásával a legrosszabb kormánycelekedetek előjelének vett. A küldött minderről hűségesen jelentést tett küldőjének, aki a királynak erről előterjesztést tévén, rendelet jött, hogy a katonaság bánjon kíméletesebben a lakossággal és világossítsák fel a lakosságot arról is, hogy a népösszeírás nem céloz semmi új teherkivetést, hanem a székek gyűlésének azt a kívánságát akarják végrehajtani, hogy az igazságtalan és aránytalan terheket arányosabbá tegyék, mivel azonban a terheket csak úgy lehet arányosabban elosztani, ha a lakosság számát és vagyoni erejét ismerik, a nép összeírását végre kell hajtani. Ezt pedig csak a minden körülményre kiterjedő nép és vagyon összeírásával lehet kideríteni. Az udvarhelyszékiek ebben megnyugodtak, mert meg voltak győződve, hogy a végrehajtás után az ő terheiknek csökkenni kell. A többi szék, különösen a vármegyei nemesség azonban nem talált abban megnyugtatót, nemesi előjogaik megszüntetésének kezdetét látták abban. Még, ha ezekhez vesszük azt a sok sérelmet, amit a protestánsok üldözése kapcsán szenvedni kellett a szerencsétlen lakoságnak, elképzelhetjük, mennyire ragaszkodott a székelység ahhoz az uralkodóhoz, akinek nevében mindezt elkövették. És ez volt az előkészítése a pragmatika szankciónak nevezett törvényes egyességnek a király és a nemzet között. A nőági örökösödés törvénybe iktatása, ami a nevezett törvénynek célja volt, ha a nép érzületét tekintjük, semmiképen nem sikerült volna, de a nemzet erőtlen volt, az uralkodó kezében pedig ott volt a hatalmas fegyver, a diadalmas hadsereg, emellett az a félelem, hogy ha a nemzet ellenáll, erőszakosan letörik és végrehajtják azt a fenyegetést, ami az udvari részeg ritterek fecsegéséből nyilvános

dolog lett, de amit az 1687-ki országgyűlést megelőzőleg a dinasztia örökösödésének elfogadásának kierőszakolására széltében-hosszában emlegetett udvari felfogásból ismerünk, hogy a magyarság végleges megsemmisítése az udvarnál lézengő nép elhatározott akarata volt. Budavár visszavételénél is a 100 ezernyi ostromló seregben csak mintegy 15 ezer magyar vett részt, nem sokkal jobb az arány a temesvári és a belgrádi győzelmes harcokban sem, ennél fogva az udvari körök nem szűntek meg biztatni az uralkodót, hogy ne sokat törődjék a magyarokkal, nincs azokban sernumi erő és jóra valósság. Csak az udvari magyar körök, 1687-ben Bszterházy és Széchenyi, 1720-ban Pálffy Miklós és János és társai mutattak rá, hogy a valláskérdés miatt elkésérített magyarság, ha az udvar részéről alkotmányos és nemzeti érdekeit sértve érzi, egész egyetemben forradalomba mehet, ami az uralkodó család nagy veszedelmére is lehet. S míg egyfelől Eugén herceg is ismételve hangoztatta, hogy elégedett nép, tele kincstár és erős hadsereg jobb támasztéka az uralkodónak és jobban biztosítja a nőági örökösödés állandóságát, mint a furfanggal és erőszakkal kierőszakolt törvények, vagy épen. gyűlöletes rendeletek, szerződések, másfelől előbb a főváros, Buda visszavételét, később az ország felszabadítását a töröktől, Lotharingiai Károly és Eugén diadalait hozták fel a magyar nemzetnek, amelyek ellenében 1687-ben a fiági, később a leányági örökösödés megszavazásával mutathatja ki a magyar nemzet az uralkodó iránt való háláját. A történetek után azonban igen nehezen ment itt a mi őseinkkel elhitetni, hogy ők nagyon hálasak és szerencsések lehetnek, ha elfogadják a nőági örökösödést, meri ettől függ Erdély nyugalma és megmaradása, amint ezt Kászoni Bornemissza János folyton hangoztatta és a nála több ízben megfordult Miklós Sámuelnek váltig bizonyítgatván, ezt a maga körében való közreműködésre, jövő boldogságának előmozdítása kilátásba helyezésével biztatgatta. Mégis az erdélyiek megszívlelték azt, hogy semmi remény sincs arra, hogy az ott elhelyezett nagyszámú katonaságból látható erő ellen valamit tehessenek, másfelől a maguk erejéből nem is hitték megvédeni a kis országot a bekövetkező külső ellenséges betörés ellen, ellenben a császári hadsereg nagy diadalai után bizton remélhették, hogy a császár képes lesz és akarja is hűségük esetén megvédeni országukat minden támadás ellen, s miután azt is tudokra adták, hogy az osztrák rendek máris elfogadták, tehát igyekezni kell lehetőleg mielőbb

elfogadni nekik is, hogy így érdemeket szerezzenek és ne látszasanak csekélyebb hűségüeknek a többi országoknál. Ily körülmények között nem maradhatott más hátra, minthogy az 1722 március 30-án az erdélyi gubernium és a Szebenbe összehívott országgyűlés elfogadta, s az előterjesztett javaslatok alapján törvénnyé emelte a nőági örökösödésről szóló javaslatot, Ellenzés nélkül aláírták a jelenlévők mindannyian kezdve Korniss gubernátorral, aztán az összes tanácsosok magyar, székely, szász urak, a kir. tábla, főispánok, kir. hivatalosok (regálisták), követek, köztük Arad és Zarátid-megye követei is. Miklós Sámuel és kiterjedt rokonsága nagy szolgálatot tett a székelység megnyerésében és jutalma nem is maradt el. A kálvinista székelyek nem voltak megnyerhetők a női örökösödés pártjának, de a meggyötört, s elgyengült emberek most semmit sem tettek ellene: hadd legyen úgy, amint akarják, lesz talán még másként is.

A szerencsésen végződött 1719. év után minden erejét a felámadásnak szentelte az egész székelység. Nem volt már versengés, mindenki a szomorú műit tanulságai után a maga dolga után nézett, javította a lakóházat, az istállókat, a belsőségek kerítéseit, hogy először is visszaálljon a belsőség rendes formája, ami nélkül nem érezhette otthon magát senki aztán rendbehozták a földeket, korán elvégezték az ugarolást, aztán a forgatást és aratás után mindjárt hozzáfogtak a csépléshez és már szeptemberben a vetéshez. Az összes földeknek majdnem felét bevetették s november végén már idejük volt a tüzelőfa behordására is. Akinek szüksége volt, szívesen segítettek a szomszédok, ha idejük volt, nem úgy, mint a régi időkben, amikor ugyan vetetlenül maradhatott volna minden föld, ha a mások segélyére szorult,

A karácsonyi ünnepeket is csendben töltötték, mert a pestis még mindig grasszált, s nemcsak a hatóságok, hanem az okosság is azt parancsolta, hogy a sűrű érintkezést kerülni kell. Gálffy Gergely azonban mégis elment Kolozsvárra Mihályékhoz, ahol kellemes napokat töltöttek együtt s nem kell mondanom sem, hogy Mihály úr négy gyermeke sokkal öregebbül viselkedett, mint Gergely és a menyasszony Brózer Mária. Minthogy az öreg György úr engedelmét már előre megszerezte Gergely, a lakzi idejét Mihály kívánságára februárius 16-ára, Juliána napjára tűzte ki, amikorra ők is mindnyájan eljöni ígérkeztek.

Innentől kezdve immár a bajtársak útja elvált és egymással

csak a szék gyűlésein találkoztak, s míg Miklós Sámuel élénk részt vett a politikai életben, Gergely gazdaságának és családi életének élt.

Annál elevenebben forgott Miklós. Nem volt mozgalom, amelyben részt ne vett volna, s a nagy politika egyik legszorgalmasabb tényezője volt, annyival inkább, mivel az általunk ismert összekötetés útján oly körben mozgott, amely leghatalmasabb mozgatója volt a kor eseményeinek. Többet volt távol, mint otthon, s az erdélyi döntés után a nőági örökösödés pozsonyi előkészítésénél, mindenben szemlélő tanú volt, amit a két Pálffy, Miklós és János végeztek. Pedig a főmozgató ebben a kérdésben Pálffy Miklós volt és a Pozsony vidéki rendeknél legtöbbit Pálffy János járt közben ebben az ügyben, ahol Miklós is bizalmas küldetéseket végzett. Nem jutalomvágyból, nem is önérdékből, hanem abból a meggyőződéses indulatból, hogy szolgálatainkkal az uralkodó figyelmét a magyar nemzetre felhíván, nemzeti szolgálatot teljesíteni vélt, s remélte a többi magyarok szolgálatai eredményeképpen azt, hogy az uralkodó véleménye kedvezőbb lesz a magyarságra. Ezt Pálffy János jól tudta és azért, amikor a törvény meghozása után 1723 végén elbúcsúzott és hazamenni készült, azt az Ígéretet nyerte Miklós, hogy mint a legigazibb hazafiak egyike mindig számíthat rá és háza, s barátsága nyitva áll előtte, csak tartson ki eddigi meggyőződése mellett, el kell jöni az időnek, amikor a remélt fordulat megérkezik . . . Miklós azzal a meggyőződéssel távozott és jött haza, hogy sok időbe fog ugyan telni, de úgy lesz. Pálffy azonban nem felejtkezett el kedvencéről és ennek következtében rövid idő]] nagy királyi kitüntetést és eddigi kiváló szolgálatainak elismerése fejében régi nemességének kiemelése mellett új elismerő címeres oklevelet nyert, amit az erdélyi főkormányzók és a katonai főparancsnokság nagy ünnepséggel nyújtott át 1725 augusztus 20-án (az okmány márciusban állíttatott ki). Ezentúl Miklós is csendesebb életet élt, gazdálkodott, vadászott, s a szék ügyein kívül mással nem foglalkozott, míg sok évvel később újból ki nem szólította az ország ügye csendes otthonából. Legalább így tudta a világ, azonban sokan azt mondják, hogy a csend csak onnan volt, hogy Miklós, Mihalovits és Nenovits barátival évenként, időnként hosszabb időre terjedő akciót végzett a szerbek és bolgárok között,, amelyre kötelezte magát akkor, amikor a belgrádi harcok idején

együtt voltak és testvéri szövetséget kötöttek, ami egymáshoz való holtig hűséges szolgálatra kötelezte.”

Ebben elvégezte Orbán primárius úr elbeszéléseit egyelőre, mert következett a kis vizsgálatokra való előkészülés és hozzá kellett fogni a tanuláshoz. A hallgatóknak tanulni, neki pedig azokat erre buzdítani volt kötelessége és ezt nem is mulasztották el. A kis vizsgát Kiss rektorprofesszor hozta szokásba. Rendszerint januárius utolsó vagy februárius első napjait fordították erre s alsóbb osztályokban osztály vizsgát, a felsőbbekben tárgyankénti szigorlatokat tartottak s ezzel a félév le is volt zárva. Utána februárius elején 3 napi szünet következett és aztán kezdetét vette a második félév, amelynek végén a második félévi anyagból nagy vizsgát rendeztek. A vizsgálatokat nagy díszsel, szép renddel végezték. Azon mindig jelen volt a főgondnok, vagy megfelelő beosztással az algondnokok valamelyike, s a közel lakó szülők, mert akkor a szülők nagyon érdeklődtek gyermekeik tanulása iránt, s a gyermekek meg is szokták, hogy a szüleik a vizsgálatokon meghallgassák azokat a szép feleleteket, amiket a földrajzból, a magyar és más nyelvekből, a mathézisből, különösen pedig a hittanból adtak, s ezen kívül kivétel nélkül mindenki vagy latin vagy magyar nyelven okvetlen szavalt egy-egy költeményt, amelynek sikere befolyt a grádusba sorozásnál is az eredménybe. A kis vizsgák után jött a már ismert farsangi mulatság.

XIV. Felépül a kollégium.

Az udvarhelyi kollégium düledező falai állandó félelemmel töltötték Kiss Gergely rektorprofesszort, s míg egyfelől a beállható katasztrófától tartott, másfelől érezte azt a nagy felelősséget is, hogy az épület állapota miatt nem tudván tökéletesen megakadályozni az abban való éjjeli kiszökдöséseket, a tanuló ifjúságra való felügyelet nem lehet olyan, hogy minden rossztól megóvhasssák, még a legnagyobb éberség mellett is. Azért amaz emlékezetes tűzvész óta, amelynek dicséretes oltásában a tanuló ifjúságnak oly nagy szerepe volt, nem szűnt meg sürgetni a főkonsistóriumot, hogy az iskola állapotát vegyék teljes felülvizsgálat alá és állapítsák meg, mit lehet a meglévőből megtartani és mit kell lerombolni. Miként és miből kell a jelenlegi tanuló ifjúság érdemét, számát és a jövőjét érintő követelmények szem előtt tartásával megállapított célnak megfelelően tervet készíteni, hogy a késő kor se találjon a teendők elvégzése után a létrehozott épületben megróni valót. Sürgetésére már 1769-ben kiküldötte a főkonsistórium Kerekes Pál, Ferenez Pál és Kiss Gergely személyében a kért bizottságot, akik tüzetesen megvizsgálták a fennálló épületet és megállapították, hogy a déli szárny kivételével az egész épület oly állapotban van, hogy abban sem a lakhatás, sem a tanítás nem engedhető meg. Nincs tehát más hátra, mint vagy újjáépíteni az egészet, vagy készen lenni arra, hogy közbiztonsági szempontból a hatóság bezárja az épületet és akkor nem lesz, hol végezzék a tanítást, de nem lesz a tanulóknak lakóhelye sem. Ebbeli jelentését a bizottság 1770 február 7-én megírta és miután előbb végigtanulmányozták a jelenlétükben lefolyt kis (félévi) vizsgák alkalmából mind az elhelyezés akkori hiányait, mind a tanulók létszáma és a tanítás és lakás céljából felmerülhető szükségleteket, megállapították a fel-

emelendő épület méreteire, beosztására vonatkozó kívánságokat is. A kis vizsgálatok bevégzésével az iskola auditóriumában szép ünnepélyt rendeztek, amelyre meghívták a város előkelő polgárait, a megyei és városi előljárókat, mindenféle iskolai vezetőket, köztük Török Ferenc jezsuita házfőnököt is. A szépen lefolyt iskolai ünnepély után nagy Dániel István kezdeményezésére kicsi Dániel István, Ferenczy Pál, néhai Kerekes Pál rendezése mellett, a városi és közeleső falusi református intelligencia adományából fényes lakomát rendeztek, amelyen az egész város és közeli vidék érdeklősége részt vett. Amikor a világ akkori nehéz állapotjának ékes beszédekben történt lerajzolása után, a nagy főgondnok azt az óhaját fejezte ki: hogy ő erőinek megfogyatkozása miatt immár a közdolgozók intézésével nem foglalkozhatván úgy és annyira, amint és amennyire kötelessége is volna és amennyire szeretné is, engedjék remélni ennek a városnak és székeknek összegyűlt kedves lakói, hogy a szép együttérés, – amely a jelen alkalommal az égi harmóniát is megszegyenítő pompájában ragyogva ezt a nemes társaságot a világ első sokaságának, ha szabad mondani szoros rokonai egyesületének tünteti fel, – jövőre is megmarad és bárholonnan, bármikor, bárkitől jöjjön annak megzavarására irányuló törekvés, az megtörik a szoros összetartás sziklafalain; s hogy ennek a társaságnak minden rendű és vallású alkotó elemei bármikor és bármiben is érezzék szükségét, testvéri összetartásuk erejével szükségleteik kielégítésére vezető út-módjait mindenkor megtalálják. Ő már nem sokat tehet, de a tanulás módjának elősegítése és a nemes székely nemzetnek ebben való megsegítése terén gyenge erejével is adhat némi lendületet, tehát kijelenti, hogy a Kiss Gergely rektorprofesszor lan-kadatlan sürgetését maga is méltánylandónak tartván, minden segédelmét megígéri és kéri a nemes székely nemzet minden gyermekét, hozza ide lelkének hajlandóságát. És azt a reménységét fejezi ki, hogy amikor a testvér római katolikus vallású vendégeink annak szükségét látják, épen oly bizalommal fordulhatnak hozzánk, amely jó lélekkel segítik a mi mostani minden ember javára indított törekvésünket. Hiszi és ezzel végzi talán utolsó megnyilatkozását a nemes udvarhelyi intelligencia együttléte mellett, hogy a kölcsönös szeretet el nem szakítható kapcsolata képessé teszi mindannyiokat arra, hogy mit a háborúk, a rettenetes elemi csapások, a járványok okoztak, együttes munkálkodásukkal megorvosolhatják és el fogják felejtetni, hogy különböző templomokba járnak s meg fognak

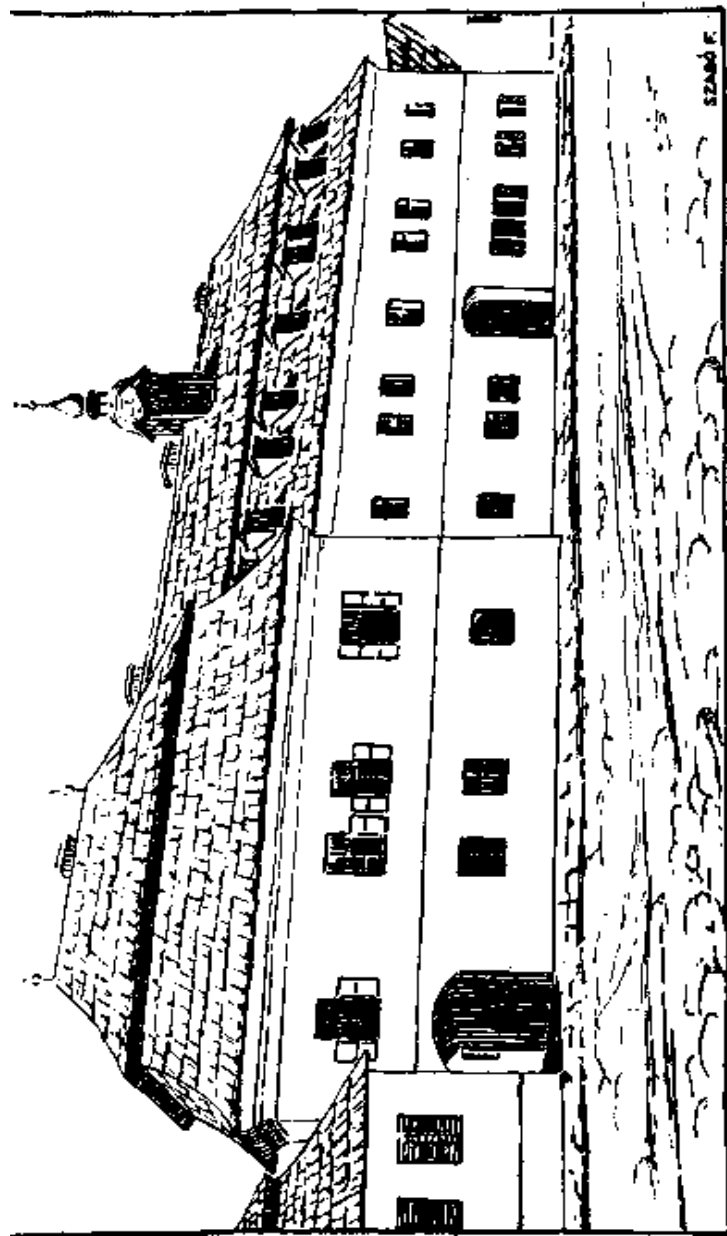
emlékezni, hogy ott is egy és ugyanazon Istennek gyermekei egy hazáért, egy eszméért mindnyájunk boldogulásáért imádkoznak és onnan kijövn, a közös emberiség javáért fognak cselekedni. Keressék meg öt bármiféle közdolog segítségével végett, ő rendelkezésre áll mindenkinek és sem vallás, sem: születés, sem vagyoni állapotot öt nem fogja visszatartani attól, hogy mindazt, ami a közboldogság előbbvitelét megsegítheti, tehetősége szerint oda adja, ahol arra szükség lesz.

Az öreg lelkesen előadott szavai és hulló könnyei annyira meghatották az egész társaságot, hogy mindannyian együtt jelentették ki helyeslésükkel készségüket hasonló akarattal.

Már alig 10 nap múlva ott volt a kiküldött bizottság jelentése a főkonsistorium előtt részletezve mindent, amit szükségesnek láttak. A főkonsistorium a jelentéshez semmi hozzáadni valót nem látván, azt magáévá tette, s az építéshez azon a tervre való kivitelre való hozzájárulását kijelentette. Azonban még csak két dolog hiányzott az építés megkezdéséhez. Az egyik a pénz, a másik a politikai főhatóság: a felséges gubernium és aztán a felséges király engedelmének megnyerése. A pénz hiánya nem okozott aggodalmat, mert a székelység már ismert hangulata biztossá tette Kiss Gergely uramat arról, hogy amint megindítja a gyűjtést, fennakadás nem lesz a munkában, azonban a felsőbb engedelem megnyerése nem oly könnyen volt remélhető. Török Pál királybíró ellenzése ugyan – ama tűzvész alkalmával megismert eset és írás körülmények miatt – immár nem volt tapasztalható, azonban az előzőleg felterjesztett és a diákság kihágásait tárgyozó jelentések még mindig annyira emlékében voltak a gubernium tagjainak, hogy ott nagy ellenszenvre találtak. Azonban a főkonsistorium körültekintő, részletes felterjesztésében nagyon ki volt emelve, hogy épen a tapasztalt hiányok orvoslására van szükség megfelelő építkezésre, amellet a meglévő épület (annyira tűzveszélyes, hogy az egész város, de különösen a Pater Franciskánusok háza is veszélyben lesz, ha valami tűz ütne ki. Amiből kifolyólag, hogy a felterjesztés valóságáról teljes meggyőződés legyen, kérték küldessék ki a politikai hatóság részéről is egy bizottság, amely vegye a kérdésben felhozottakat vizsgálat alá. A gubernium megszívlelvén a felhozott okokat, március 16-án elrendelte a felülvizsgálatot, s a rendeletet május 4-én Udvarhelyem a Continua, táblán fel is olvasták. A tábla Sebestyén Ferenc kir. preceptor urat mint katolikus, Lu-

kácsffy János uramat mint református bizottsági tagot küldötte ki. A szemlét megejtették és mindent részletesen megvizsgálván, a kellő adatokat összeszedték és a kiküldött bizottsági tagok azt magukkal vitték, hogy otthon megkészítsék. Az elkészített jelentést már 6-án elhozták Kiss Gergely lakására, ahol azt helyesen találván, mindnyájan aláírták. Az aláírás a délutáni órákban tartott és miután már a hivatalos eljárásnak vége volt és az iratokat a jelenlévő székhajdú magával a székházba elvitte és az ottani hivatalba beadta, Kiss Gergely uram szíves meghívására a kiküldött bizottsági tagok lesétáltak az igazgató gyümölcsös kertjébe, ahol a szép tavaszi délutánt a rügyező fák alatt elhelyezett asztalra felrakott szerény uzsonnával akarták befejezni. Az elmúlt kellemetlen, nedves idő után azon a napon gyönyörű meleg nap következett, a fák üde lombjai igazi paradicsomnak látszottak. A kollégium falai már árnyékot vetettek a kertre és csak a fejük felett átszűrődő és a szomszéd kerteket és házacskákat arany színben fűrésztő napsugarakat láthatták, s érezték a szép tavaszi idő üde illatát, amit a nem messze fekvő Papkerten át a Szarkakötől a Mondóhegyig terjedő lombos erdő felől lengedező langyos szellő hozott feléjük. A három, az idők abbeli állapotát tekintve kiváló székely beszélgetése mihamar a közelmúlt szenvedése felé fordult, s mivel Kiss Gergely uram nem ismerte az udvarhelyi múltat, szótlanul hallgatta Sebestyén uram zetelaki, fenyédi és máréfalvai történeteit, épen úgy Lukácsffy uram bikafalvi, hodgyai stb. kurue korának eseményeit. Ismerőse lett így ő is mindazoknak, még bővebb megvilágításban, amiket Orbán primárius úr elbeszéléseiből megismertünk, s csudálattal fordultak gondolatai azok felé, akik az ő munkáját is más felekezetű létükre is oly melegen karolták fel és akiknek ígért segítségével az épülettörök és azok beszállítása tekintetében most már nem kételkedett. Örömebb töltötte meg kedves vendégei poharát, s szíve túláradó érzésének kifejezést adva, köszöntötte vendégeit, s dicsérte nemes lelküket, a jobb sorsra érdemes székely nemzetet, amelynek jó voltáért életének minden percét áldozni ő is jóleső kötelességének ismeri, s kéri mind Sebestyén, mind Lukácsffy urat, hogy ha az élet bármiféle esetében lehet, hogy munkájukban, ügyeikben, segítsége hasznos lehet, forduljanak hozzá és adják meg neki azt a boldogságot, hogy a nemes ügyben hozott megbecsülhetetlen segítségüket ő is viszont szolgálatával meghálálhassa.

A székelyudvarhelyi kollegium épülete 1772-ben.

Alig fejezte be a nemes tanár szavait, megzendült közelből a tanuló ifjúság éneke, szeretettel köszöntvén imádott igazgatójukat és vendégeit, akiknek az ifjúság jövőjéért való jóindulatú hajlandóságukat kéri azzal a bizalommal, amely lékükbe önti azt a meggyőződést, hogy az ifjúság művelődése erőt, fegyvert ad a hazának, hogy minden ellenségein diadalt arathasson és a magyar nemzetet és hazát abba a boldogságba emelje, melyből a tudatlanság, visszavonás és a nemes dolgokat elmellőző hanyagság a posványba züllesztette le.

Az ifjúság vezére, a nemes tanuló ifjúsági testület elnöke: Pálffy Dénes lelkes beszédben biztosította a bizottság tagjait, hogy lelkük mélyébe temetik a jóakaratot nevelő intézetük irányában és az igazgatót biztosították afelől, hogy ami csak az ő erejükből kitelik, mindent áldoznak azért a munkáért, amit kitűzött. Ha gyűjtésben kell segíteni, ott is ott lesznek, ha két kezük munkája segíthet valamit, nem felejtik el, hogy nevelő anyjuknak van arra szüksége, s ha tudatlanok valamiben, ami ahhoz a munkához kell, nem szégyellik tanulni, de az új kollégiumnak állni kell, mert ez a székelyföld jövőjének és a nép megélhetésének alapja. Minden náció művelődik, s halad, ők is művelődni és haladni akarnak, semmi emberi akadály nem rettentí őket vissza attól, hogy az Istennek tetsző eme munkából minden erejükkel részt kérjenek.

A három derék székelyt könnyekig meghatotta az ifjúság eme nemes megnyilatkozása és Sebestyén, a buzgó katolikus tisztviselő, biztosította az ifjúságot, hogy nemes szándékairól így meggyőződést szerezvén, rajta lesz, hogy a meginduló munka elől minden akadály elháríttassék, s lelkének nem lesz nagyobb öröme, mint ha állni fog a tervezett épület, amely minden hitű igaz, székely embernek büszkesége lesz, Kiss Gergely uram meghatva szorította meg kezét Sebestyén bizottsági tagtársának, s Lukácsffy is látható örömmel ígérte minden erejétől kitelő segedelmét a nemes munka mellett.

A tanuló ifjúság innen haza távozott és azonnal ifjúsági ülésre gyűlt össze és ott mindannyian fogadalmat tettek arra, hogy a Pálffy Dénes által kimondott segedelmet mindannyian maguk is megajánlják, a meginduló munkát semmiképen megakadni nem engedik, s ha kell az egész országot összejárják segedelemért, hogy az ügy sikeresen bevégeztessék. A jegyzőkönyvet mindannyian alá-

írták, s abban a megnyugrásban oszlottak szét, hogy immár valóvá válik, mit oly hosszú idő óta reméltek.

Alig távoztak el az ifjak Kiss rektorprofesszor lakásáról, hatalmas fellegek toltak a Budvároldal felől, s nemsokára oly zápor söpört végig a városon, hogy utána egész árvíz hömpölygött végig az utcákon. A máskor szárazan sápadó Vargapatak az akkori mondás szerint igazi Vargadunává dagadt, a Cigányutca, az alsópiac és a közeli közök valóságos tengerré váltak, a Küküllő a szombatfalvi és más közeli patakok hallatlan megáradása miatt annyira megnőtt, hogy a víz a medrében nem férhetvén meg, az egész Hidvégnek nevezett városrészt teljesen elárasztotta és a rajta keresztül épült hídon felül oly magasan zúgott lefelé, hogy a híd karfái sem látszottak, sőt azt sem lehetett látni, hogy hol van a híd. Néhány óráig tombolt a vihar, aztán Kiss uram vendégei eltávoztak tőle, maga pedig megindult néhány diák kíséretében az utcán apadó víz nyomán a város széle felé, hogy meglássa, mi történt, mert rémséges híreket hoztak a járókelők a Küküllő pusztításairól. Amily gyorsan jött a vihar, épen oly gyorsan is távozott, nem maradt utána nagyobb kár, csak az utcák teltek meg iszappal, s a Küküllő hídját könnyítette meg karfáitól, meg a hídfőt töltésétől, azonban ezt a gyalogosok részére mihamar rendbehozták, s a közlekedés csak néhány órára szakadt meg. Az iszap azonban ott maradt, mert azt már nem tartották szükségesnek elhordani. Majd elhordja lassanként a szél, minek azzal babrálni. Kiss Gergely uram egyik vendégét, Sebestyén preceptor urat azonban az a veszedelem érte, hogy amint az iszaptól síkos úton hazafelé ment, elsiklott és egész hosszában belezuhant az iszapba, amiről aztán az a hír keringett, hogy többet öntött fel, mint kellett volna a garatra. Ez ugyan nem volt igaz, de a hír Török házfőnökhöz is eljutott és ebből később kellemetlenség származott mind a kollégiumnak, mint a preceptor úrnak.

Másnap összegyűlt a continua tábla és ott a főnótárius referálta a kollégium ügyét és a kiküldöttek újból szóbelileg is jelentést tettek eljárásukról és lelkiismerettel ajánlották, hogy az építés megengedése tárgyában pártoló jelentés tétessék a guberniumfroz, a kiküldött bizottság eredeti jelentésének csatolása mellett. A jelentés másodpéldánya pedig a kérelmező iskolai előjárásának adatott ki, amely másodpéldányt Kiss rektorprofesszor haladéktalanul megküldött a főgondnok kezeihez.

Dániel főgondnok azonnal útrakelt és sürgetni igyekezett a guberniumnál az engedelem iránt való intézkedés megtételét. Azonban újabb akadály merült fel, mivel a jelentést azzal a magánvéleménnyel terjesztette fel a kiadóhivatal, hogy közbeszéd szerint a continua tábla félrevezetett, mert Kiss igazgató magához édesgette a bizottságot, lerészegítette és így vette rá a kiküldötteket arra, hogy aláírják a felvett jelentést. Erről Kiss uram értesülést nyervén, sietett a székházba és ott ügyes fogással megkerítette a jelentés eredetijét, amelyre a táblai végzés fogalmazványa is rá volt vezetve, s azt azonnal elküldötte Dániel Istvánnak. Egyúttal kellő igazolással arról is bizonylatot küldött, hogy a kiküldött bizottság nem is Kiss igazgató lakásán, hanem falun írta meg jelentését és ott alá is írták. Kiss igazgatóhoz készen, aláírva hozták és ő csak aláírta, amit a leíró irnok igazolt, úgyszintén azt is a tárgyalási jegyzőkönyv szövegének hitelesített másolatával, hogy a jelentésben foglaltakat a kiküldöttek a tárgyaláson szóbelileg is igazolták. Azt is hitelesen igazolta Kiss uram, hogy Sebestyén perceptor úr igaz, hogy elsiklott, azonban ez amitt volt, hogy az eliszaposodott úton ez másokkal is megtörtént, s könnyen meg is történhetett, Nem volt ott senki részeg és ezt igazolni is tudta, mert az esetet sokan látták s tanúskodtak amellett, hogy a dolog a nagy vihar után síkossá vált úton, tiszta józan állapotban történt,

Kiss Gergely uram jelentését a főkonsistorium erőteljes támogatással vitte a guberniumhoz és a hatalmas református pártfogókkal szemben eltörpült minden akadékoskodás. Az engedély megadatott és immár kezdetét vehette a nagy munka.

Nagy Dániel István vezetése alatt a már kiküldött elől járó-sági tagokból álló bizottság a legsürgősebben hozzáfogott a tervek megkészítéséhez. A déli kőépületet meghagyták, a többi helyére egy marosvásárhelyi Schimd nevű építómesterrel tervet készítettek. Összesen 29 szobát, 16 nagyobbat, 13 valamivel kisebbet. Hatalmas, erős alapfalakra erős emeletet téglaboltozattal és erre második emelet helyett a mansard tetőbe téglafalak közé padlásszobaszerű szobasort építtetni óhajtván, annak megfelelő tervszerű költségvetést készítettek. És mindehhez nem volt abban az időben egy fillér pénzük sem, mert az iskola mintegy 16 ezer forintnyi tőkéjét nem lehetett számításba venni egyrészt azért, mert az a rendes kiadások fedezetére volt rendeltetve és kamatozásra kihelyezve, másrészt az kiadva lévén, nem lehetett visszakérni, nem is tudták volna

az adósok visszafizetni, oly nagy volt a pénzhiány. Azonban emiatt nem estek kétségbe. A főkonsistorium tagjai megadóztatták magukat (gr. Lázár János, Málnai László, gr. Teleki László és mások egyelőre meg nem határozott összegeket ígértek) és megbízták Málnai Lászlót, hogy készítsenek Kiss urammal együtt, gyűjtőkönyvecskéket s indítsák meg a gyűjtést. Most jöttek a diákok és a jó emberek, a régi emlékek által buzdított kis pátrónusok. Nosza, összehívta Kiss uram az ifjúsági testületet és feltárta előttük, hogy itt az alkalom megmutatni, ki a legény a gáton. Mindenki vegyen maga eleibe egy-egy már e célból az igazgató által nem régen meglátogatott falut, vigye el oda a rektorprofesszor úr szép kérőlevelet és hozza magával, mit adnak. Pénzt, ahonnan azt ígérték, fát, aki ezzel kívánt segíteni a szükségleten, követ vagy téglát, akitől az jobban telik. Gálffy György pedig megbízott, hogy szervezze meg Szombatfalván a téglavető családokból azt a munkás kolóniát, amely az ottani tégladombból kiveti a szükséges téglamennyiséget. Maga Kiss uram pedig felment Gálffy György szekerén vele Fényedre, Keményfalvára, Zetelakara és ott már ismert barátainktól megnyerte, hogy amennyi fenyőfa borona (gömbölyű fenyőfaszál) szükséges lesz a téglák kiégetéséhez, a meghatározott napra elkészítik. Az elkészítés olyformán történt, hogy annyi régi házat, amennyi épen elég volt a kiégetéshez, elbontottak, annak fáját kalákásokkal a szombatfalvi téglapiacra lehordatták és a lebontott ócska házak és csűrök helyébe, a már előre szépen elkészített új boronafából szebb, nagyobb, alkalmasabb épületeket építettek, így újultak meg a régi falvak, így kapott égetési anyagot a téglavető és így lett készen 1771 őszére a téglák, a kő, a szarufa, a deszka, a cserép, – amely utóbbit a Szombatfalvi-család téglavető és cserépvető helyén, a téglavető Gálffy-családén vetette az a cserépvető család, amelynek minden nemzetsége emberemlékezett óta azzal foglalkozott. S mondjuk meg ezek dicséretére, hogy szorgalmas, becsületes munkájokkal kétszer olcsóbbra kerítették az előállított építkezési anyagot, mintha bárhol másutt szerezték volna azt be. A tél beálltával a bikafalvi Máték, Lukácsok, Veresek, a hodgyai Bedők, boldogfalvi Bencédyek, Keresztesek, patakfalvy Ferencyek és Nagyok a farcádi Simók, s mások a téglát és követ beszállították az építendő helyre. A nyári szünidőre eltávozott diákok Erdővidékéről, Háromszékről, Alsó- és Felső-Fejérmegyéből s másunnan a megígért pénzbeli segítséget mind egy fillérig behozták. Nem

maradt el senki, s őt teteje is volt az ígéretnek. Az így számbavett összegek a kőműves munkákra előirányzott 3280 frt. és a többire megállapított 10.000 frt. szükségletet fedezték, s a szükséges építési anyag is együtt lévén, 1771 május 2-án megkezdték az építési munkálatokat. Április 26-án megkezdték a bontást, és pedig először a nyugati oldalon. A tanuló ifjúság felosztotta magát turnusokra és a bontási munkálatokat a szakértő vezető útmutatása mellett a legnagyobb részt maga végezte el. Ugyanő végezte el az alapásás legnagyobb részét is, úgy hogy 4-én már a kőművesek hozzáfoghattak az alapfal lerakásához. 3 méter mély és 1.25 ni. széles hatalmas, erős csereké (andesit) darabokból zsíros mészhabarcba rakott alapfal és azon 1 méteres földszinti téglafal épült hihetetlen gyorsan, mert a követ, habarcst, téglát a tanuló ifjúság hordta fáradhatatlanul, s ezáltal a kőművesek olyan sürgetést tapasztaltak, hogy ahhoz képest az egyiptomi fáraó munkavezetője Kiss Miska volt. 21 kőműves emelte az új templom falait, s hogy kedvük annál nagyobb legyen és az otthon maradt család nélkülözéséről ne kelljen annyi panaszt hallani, Kiss Gergely uram mindenik kőművesnek nagy előleget adott, s egyébként is mindenben kedvükben járt. Ezek azonban azzal hálálták meg a jóságot, hogy egy szép éjjel mind elszöktek és Kiss uram munkája ott maradt félben, pénztára pedig az előlegek és más kiadások miatt üresen. Az így beállott pénztelenség miatt Kiss uram a konsisztóriumhoz folyamodott, az a maga körében gyűjtött 700 frtot (akkor nagy összeg volt) és megbízta újból Kiss urat, hogy induljon újból gyűjteni. A lángbuzgalmú törhetetlen akaratú ifjú ember nem esett kétségbe. Minthogy egyelőre az elszökött, de visszahozott kőművesekben nem bízhatott, elfogadta több tanuló abbeli ajánlkozását, hogy megtanulják a kőművesmunkát is és mivel némelyek már eleitől fogva fel-felváltogatták az immel-ámmal nyújtózkodó fecskét, rövid idő alatt egész kőművescsapat alakult belőlük és a hitvány kőműveslegényeket elküldöttek, s néhány jóra való helybeli pallér vezetése mellett nagyobb részben maga a tanuló ifjúság folytatta a további munkát. Miután az épület déli falai és az abban lévő termek teljesen használatban maradtak és a keleti oldalt sem bántották még, a tanítás osztályonként felváltva folyt, amelyik osztály nem tanult, annak növendékei mint kőművesinasok, segédek (legények, amint akkor nevezték őket), teherhordók, másrészben az ács- és asztalosmunkálatok körül segítő és szakbeli munkát vé-

gezték. A székely általában fűrő-faragó ember és gyermekei is már kora ifjúságukban megtanulnak kézvonóval, fűrészszel, gyaluval és mindenféle fűrő-faragó szerszámmal bánni. Csak a kőműves mesterség volt előttük idegen, de a szeretett igazgató iránt való lelkeseedsből azt is mihamar elsajátították. Az igazgató a diákság vezetőiből megszervezte a munka vezetőségét és nyugodtan ment gyűjtő útjára. Udvarhelyről Patakfalváig György öcsém, onnan tovább Ferenczy Pál, Erdővidéken a Kolumbánok, Benkők, Benedek és Háromszéken számtalan jó ember szállította kocsin tovább és végül haza a fáradhatatlan apostolt. Fel van jegyezve, hogy az általunk többször említett köznemesek és katonacsaládokon kívül a Bethlen-, Bánffy-, Korda, Nemes-, Rhédey-, Teleki és más főrangú családok, s felekezeti különbség nélkül számos egyházi férfiak adtak az akkori viszonyokhoz képest bő adományokat a szent célra. Mikor hazaérkezett a szeretett vezér, már a nyugati szárny földszintjének ablakait boltozták, az utcai homlokzatot bontoták, hogy nemsokára annak építéséhez is hozzáfoghassanak. Oly gyorsan haladt a munka, hogy négy hét alatt a két szárnyat fedél alá hozni remélték. Néha-néha a mész fogyta okozott nehézséget, de azon is segítettek, mert gr. Toldy Ádámné megengedte, hogy szentpáli birtokán a kollégium két mészégető kemencét építtethessen és aztán a követ és a fát ingyen kapván, az arra vállalkozott ifjúság oly kitartással termelte a meszet, hogy többé nem volt fennakadás.

Az ács munkák vezetését sepsiszentgyörgyi Molnár János mester intézte, ő készítette a fedés munkáján kívül a második emeleti fedélközi szobák tervét, s végezte ifjainkkal együtt azok építését. Így a beállott nyári szünő időn az épület harmadik szárnya is lebontás és építés alá jött. A diákok egy része még a szünidőre is ott maradt segíteni, bár kisebb mértékben, de szeptember havában többen siettek a munkához, mint azt a régi gyakorlatból ítélve várni lehetett volna. A vezér Pálffy Dénes volt és a második emelet bevégeztével ünnepséget tartottak, amikor is az ifjú vezér egy téglára felkarcolta éles késsel a következő szavakat:

„Dionisius Pálffy an. 1771 die 3-7-bris” tehát szeptemberben 3-án végezték be a falazat nagyobb részének építését és aztán lehetőleg gyorsan rátették a tetőzetet is még 1771-ben. Használatba azonban az egész épületet nem vehették, de már 1772. tavaszán Dániel István br. az előljáróság nevében bejelentette a főkonsisteriumnak, hogy augusz-

tusban az egész épület készen lesz és az új iskolai évet már az egész épület használatával kezdhetik meg. Meg is történt és a székelység, a tanuló ifjúság, a szülők s ama kor nemeslelkű erdélyi magyar főurai összefogott lelkes munkája, legkivált pedig backamadarasi Kiss Gergely ernyedetlen lelkesedése létrehozták azt a hatalmas épületet, a magyar nemzeti élet megbecsülhetetlen várát és kultúrájának bölcsőjét, amelyben az anyagiakban mindig szerény székelység úgyszólván ingyen sajátíthatta el a szükséges ismereteket.

De a Kiss Gergely által megalapozott rendszer is hozzájárult a székel életrevalóságra való neveléshez, mert mindenki megtanulta, hogy a szellemi munka mellett a fizikai munka is nemesít, aki helyét bárhol megállja ember & talpán, aki előtt le kell a kalapot venni. Ezek; a honalapító, a honvédő, a hont megmentő hősök. Ezek a kisvagyonú, nagy szorgalmú, a nélkülözést megszokott és soha el nem csüggedő szegény székelyek magukra hagyatva, testtelket gyötrő nélkülözések között is az ellenséges népek és megpróbáltatások óceánjában is megtudták tartani azt a földet, azt a hazát, amelyen igazán csak tengődni lehetett, a jövő számára, s a székelyek százezrei, akik a széles Magyarország minden szögletében ott dolgoznak, a nagy magyarokkal ennek az országnak, ennek a nemzetnek jövője érdekében, innen csak vitték ki a kincseket, emberben, tudásban, de sohasem adtak mást vissza, mint annak a hitnek igazolását, hogy a két magyar medence együtt egy ország, s amint az egyik elfeledkezik a másiktól, amint az összetartozás tudata elhomályosul, többé nincs Magyarország, hanem csak annak árnyéka és nem. is támad fel addig, míg a régi lélek vissza nem költözik erre a földre.

Az iskolai esztendő már rendesen kezdhette meg az udvarhelyi kollégium. Ismerőseink közül már nem jelentek meg sokan, másfelé találtak elfoglaltságot. Egyik otthon maradt a szülői háj-lékban és segítette szüleit a mindennapi küzdelemben, másik valamiféle hivatalt vállalt, harmadik hazai vagy külföldi felsőbb iskolába ment ismereteit bővíteni. Mindenik készült folytatni azt a nagy küzdelmet, amely a török bilincset lerázott, de osztrák rab-ságba esett Magyarország feltámasztására irányult. Ennek a nemzetnek nem volt nemzeti középpontja, nem: igazi fővárosa, nem volt akkor egységes összefogó nemzeti eszméje; csak a történeti hivatás és az európai helyzet által rádiktált vánszorgás és magyarságára büszke volta mutatott némi utat és irányt, mert egészre ki-

ható vezérei sem voltak, csak a nemzet egyesei által megalapított és nagy nehézséggel fenntartott udvarhelyihez hasonló iskolákban élt az a lélek, amely a kis emberekben fenntartotta a régi nagyság emlékét, s a dicső hagyományok hatása alatt, amelyeket a nemzedékek egymásnak szájról-szájra adtak át téli estéken a fonókban, vagy törökbúza-hántáskor, vagy a kollégiumokban az esteli mesemondáskor érlelődött az a magyar gondolat, amely a török bilincsből való kiszabadulásért folytatott harcokban kiomlott magyar véráldozat dacára történt mellőztetésünk után azt a meggyőződést érlelte meg: a magyarságban, hogy egyik bilincsből kiszabadultunk ugyan, de megnyertünk példátlan vitézségünk által egy újabb, az előbbinél véresebb rabságot, az osztrák jármot, amelynek lerázása annyival nehezebb, mert az európai hatalmasságok mindnyájan abban egyeztek meg, hogy az Ausztriának nevezett tákolmányának az európai egyensúly megtartása szempontjából fenn kell maradni és a magyar nemzeti örállást ennek a rögeszmének örök időkre fel kell áldozni. Így valahányszor ez a konglomerátum háborúba bonyolódott szomszédaival, vagy a nagy hatalmasságok egymással összekülönböztek és a bonyodalmakba a magyar nemzet is belekényszerítettett, ha a harcok vége az osztrák csoport győzelme volt, a magyarság mindig nehezebb rabságba esett, az ország egysége mindig kockára jutott, ha ellenben vesztett ez a csoport, a forró nagy nyavalya rémképei miatt egyszerre kedves lett a magyar és tágultak nemzeti létének súlyos bilincsei. Mi részt vettünk a török bilincs széttörésére irányított harcokban, igaz, hogy a nagy európai nemzetek egyes hősei és vállalkozó csapatai is ott küzdöttek velünk egy sorban, de a magyarral a fáradoalmak viselésében, az élet feláldozásában egy sem versenyezhetett, jutalmunk mégis az lett, hogy az idegen vitézek mind adományokat kaptak a magyar föld testéből, a magyar mellőztetett, országunk feldarabolva, élettelen tartománnyá süllyesztetett. Nemzeti és vallászabadsága kótya-vetyére került. Méltán sóhajtott fel a megcsalódott, megfosztott és bénává lett magyar, amikor a maga fejedelmének nevében raktak lábaira új és súlyos nehéz bilincseket: „Bár csak ne győztünk volna!”

Elvégre is a török bilincs lehullt, annak letörése ügyében folytatott harcainkban részt vett vitéz magyar-székely testvéreink az osztrák segítségből kiábrándulván, más irányban kerestek megoldást. Olyanok is voltak, akik a hivatalos köröktől teljesen elfor-

dúlva, a föld szorgalmas művelése, a községi ügyek, a szűkebb-körű közdolgok ápolása és a magyar lélek minden irányú szolgálata által a nép ügyének törhetetlen segítése és telkesítése által vélték megalapozni a jövőt. Voltak olyanok, akik a reánk kényszerített uralkodó seregébe álltak, hogy ott szerezzenek a magyar névnek becsületet és ha jó majd az alkalom, ők vagy fiaik, ott legyenek és érdemeikre hivatkozva a nemzet jutalmazását szorgalmazták, mert szentül hitték, hogy a megfelelő alkalomnak el kell érkezni. Olyanok is voltak, akik a habsburgi uralmat minden nemzetre kárhóznak ismervén meg, a megszabadulás útját abban látták, hogy a balkáni népekhez csatlakoztak és azoknak a török uralom alól való felszabadítása érdekében folytatott szívós küzdelmeikben lelkesedéssel vettek részt abban a hitben, hogy azok az & munkájukra visszaemlékezvén, annak idején meg fogják segíteni a magyart felszabadulásáért megindítandó küzdelmeikben.

Már láttuk, hogy mit ért az a nemzeti küzdelem, amit folytattunk a török bilincs lerázásáért mások segédelmével, a jövőben, meg fogjuk látni, mivel jutalmazták meg azt a vitézséget, amit az. öszmonarchia hadseregében mutattak kiváló fiaink; meglátjuk, mit várhatunk azoktól a bajtársaktól, akiknek felszabadulásáért együtt ontottuk drága vérünket. Meglátjuk melyikben bízhatunk. De amint végigfigyeltük a török bilincs lerázásának korát, végig kell járnunk ugyan olyan módon az osztrák rabság idejét is.

TARTALOM

Előszó	3 oldal
I. A székelyudvarhelyi ref. kollégium egyik évének megnyitása a XVIII. század derekán. Baczka-madarasi Kiss Gergely megjelenése	5 „
II. Diákháború a XVIII. században. Iskolai törvénykezés miatt	27 „
III. Orbán primárius úr elbeszéli esténként, tanulság okáért az elmúlt idők némely történetét ...	38 „
IV. Az iskolai törvénykezés folytatása és ezzel kapcsolatban Orbán primárius úr is folytatja az előbbi történet elbeszélését	49 „
V. Orbán primárius úr és Öreg Gálffy György elbeszélései a kuruc korból	60 „
VI. Egy vadászat a XVIII. században és annak következményei	77 „
Miklós Sámuel udvarháza a XVII. századból (mell.)	80 „
VII. Miklós Sámuel és társa utazása és szüreti kirándulása Zágorba, aztán utazásuk Kolozsvárra ...	92 „
VIII. Az utazás folytatása Szilágyesehen keresztül	109 „
IX. Miklósék Rakamazon át Miskolcra érkeznek, s részt vesznek egy pincemulatságon Bódogh Tamásnál . . .	139 „
X. Megérkezés Királyfára és a temesvári felszabadító hadjáratban való részvétel	160 „
XI. Belgrád felszabadítása . Gazdasági viszonyok. Tatárbetörés	196 „
XII A II. fejezetben leírt diákháború tárgyában indított iskolai törvényszéki eljárás folytatása. A Diákok tűzoltása. Előkészület a kollégium felépítésére	228 „
XIII. Orbán primárius úr elmondja a székelyföldi pestis és igazságtalan adóterhek szomorú következményeit	240 „
A székelyudvarhelyi kollégium épülete 1772-től	
XIV. Felépül a kollégium új épülete. Nagy Dániel István utolsó szerepe	253 „